

Róna Dániel

JOBBIK-JELENSÉG

A Jobbik Magyarországért Mozgalom
térnyerésének okai

Róna Dániel

JOBBIK-JELENSÉG

A Jobbik Magyarországért Mozgalom
térnyerésének okai

KÖNYVÉSKÁVÉ

Budapest, 2016

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

c. Róna Dániel, 2016

c. KUK könyv és Kávé Kft. 2016

Minden jog fenntartva!

Kiadja a KUK Könyv és Kávé Kft.

Felelős kiadó: Sugár S. András

Felelős szerkesztő: Vértes Judit

Korrektor: Zimmermann Gerda

Borítóötlet: SSA

Borító- és könyvterv: Zimmermann Zsolt

Tördelés: Harsányi Tamás

A borítón Horváth Éva Mónika Tömegdinamikák sorozat 62. lapja látható.

Nyomdai produkció: Wunderlich Production Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	9
A SZERZŐ ELŐSZAVA	10
1. BEVEZETÉS	13
2. HOGYAN NEVEZZÜK?	21
Mit tekintünk rendszerellenesnek?	32
Rendszerellenes-e a Jobbik?	36
3. RADIKÁLIS ÉS SZÉLSŐJOBBOLDALI PÁRTOK MEGERŐSÖDÉSÉNEK KERESLETI OKAI	55
Osztály-hovatartozás	58
Bevándorlás	64
Elitellenesség	69
Izoláció	71
Empirikus eredmények- a Jobbik nemzetközi kontextusban	72
Magyarországi empirikus elemzés – eddigi kutatások	75
Előítélet, idegenellenesség, rasszizmus – melyik jellemző a Jobbik szimpatizánsaira?	81
4. KÍNÁLATI MEGKÖZELÍTÉSEK	87
Térmodell	88
Intézmények	92
Történelmi örökség	92
A párt szervezete	95
A Jobbik története	100
A szervezeti erő kiépítése	108

5. A MÉDIA HATÁSA	113
A Jobbik megerősödésének politikai napirendi magyarázatai	119
Az internet és a szélsőjobboldali szubkultúra	130
Összefoglalás	134
6. KURUC.INFO-NEMZEDÉK: MIÉRT NÉPSZERŰ A JOBBIK A FIATALOK KÖZÖTT?	135
Értékpreferenciák	141
Elitellenesség	147
Gazdasági válság	151
Internethasználat	156
Szubkultúra	164
Összefoglalás és a kvalitatív elemzés tanulságai	175
7. MENNYIT SZÁMÍT? A JOBBIK HATÁSA 2010 ÉS 2014 KÖZÖTT A MAGYAR POLITIKÁBAN	182
Elméleti keret	183
Az elemzés menete, módszertan	186
A Jobbik és a politikai napirend	188
A Jobbik és a közvélemény	191
A Jobbik és a többi párt álláspontja	199
A Jobbik és a kormányzati szakpolitika	204
Összefoglalás	214
8. RADIKÁLIS VÁLTOZÁS? A JOBBIK NÉPPÁRTOSODÁSI KÍSÉRLETE 2013 ÉS 2016 KÖZÖTT	216
Irodalmi áttekintés	217
Módszertan	221
Mérséklődött-e a Jobbik?	225
Az országgyűlési munka	225
A Jobbik által szervezett tüntetések	228
Vona Gábor interjúi	230

A Barikád címlapjai	231
A Jobbik politikusi állománya	233
Belső konfliktusok	235
Mérséklődés: összefoglalás	237
Sikeres volt-e a Jobbik mérséklődése?	238
A Jobbik táborának bővülése 2013 és 2016 között.	238
A Jobbik táborának összetétele	241
A teljes népesség percepciója a Jobbikról: a párt növekedési potenciálja	244
Következtetések	245
 9. KONKLÚZIÓ	 248
 KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	 262
MELLÉKLET	263
IRODALOMJEGYZÉK	295
PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK	313

ELŐSZÓ

Egy ország prosperitása, gazdasági-szellemi bővülése, lakóinak életminősége és komfortérzete jelentős mértékben az ország önértékelésétől, önismeretétől függ. Egy ország önismerete polgárainak ismeretén alapszik.

A XXI. századi Magyarország megértésének, a mindenkori helyzet kialakulásának vannak történelmi és vannak az átélt, megélt hét-köznapokból táplálkozó okai. A szerző az utóbbi tudományos igényű vizsgálatát választotta.

A legfrissebb szakirodalmi ismeretekkel felvértezve, tudományterülete korszerű módszereivel elemzi a szélsőjobb helyzetét és hazánk jobbra tolódását. Az alapművet, a 2014-ben írt doktori értekezést, szerzője, Róna Dániel naprakésszé tette, kibővítve azt a 2016 nyaráig tartó történésekkel.

Az így elkészült tudományos szöveg Vértés Judit nagy erőket megmozgató szerkesztése nyomán vált a szakmán túli szélesebb olvasóközönség számára is befogadhatóvá.

A kiadó e helyen mond köszönetet dr. Gyarmati György észrevételeiért, tanácsaiért.

Kedves Olvasó! A továbbiakban tiéd a valóság megismeréséhez, megértéséhez vezető rögzös út bejárásának öröme.

A Kiadó

A SZERZŐ ELŐSZAVA

2009. június 7-én sokak mellett én is megdöbbenem néztem, ahogy a teljes magyar média a Jobbik főhadiszállására kapcsolt, és tülekedtek a tudósítók azért, hogy interjúkat kérhessenek a párt képviselőitől. Néztem, hogy kik ezek az emberek, hogy csinálták ezt?! Szinte semmit sem tudtam róluk, pedig nagyon furdalt a kíváncsiság: ilyen meglepetésszerű népszerűségugrást se addig, se azóta nem tapasztalhattunk más pártoknál.

Elhatároztam, hogy utánajárok ennek a jelenségnek, felfejtem az okokat. Elsőéves PhD-hallgató voltam ekkor, egy éve vettem át diplomámat a Corvinus Egyetemen. A PhD-képzésben egyre aktuálisabbá vált a disszertációs témám megválasztása: kézenfekvő volt, hogy olyan témát válasszak, amelyben ilyen erősen hajt a kíváncsiság. Abból a szempontból is ideálisnak tűnt a választás, hogy korábbi témámtól (társadalmi törésvonalak, különösen a fiatalok pártválasztásának motivációi) nem esett messze, mégsem ugyanaz volt. Témavezetőm, Enyedi Zsolt helyeselte a döntést: elmondása alapján a szélsőjobb kutatás iránti, már akkor is jelentős tudományos kereslet még további erősödésére lehetett számítani. Másik témavezetőm, Török Gábor pedig – korábbi professzorára utalva – azzal kezdte könyvét, hogy „két dolgot tehet egy fiatal kutató: vagy olyan helyet, kutatási területet keres magának, ahol senki sem jár, vagy rögtön a legforgalmasabb terepre merészkedik.” Úgy éreztem, hogy a Jobbikkal egyszerre teljesítem mindkettőt: addig szinte senki sem foglalkozott vele (kivéve talán a Political Capital egy nyilvános kutatását), onnantól kezdve viszont az érdeklődés középpontjába került.

A kutatás megkezdése pedig csak fokozta a lelkesedésemet: minél többet tudtam meg a Jobbikról, annál kíváncsiabb lettem a további részletekre. Eleinte az is táplálta a kíváncsiságomat, hogy a jobbikos politikusokat ördög-szarvval és Hitler-bajusszal képzeltem el, már pedig a saját nézeteimmel homlokegyenest ellentétes párt vizsgálata izgalmasnak tűnt. 2010 május-júniusában részt vettem egy elit-kutatásban, melynek keretében képviselőket interjúváltunk meg a

parlamentben. Szándékosan azt kértem a kutatásvezetőtől, hogy a mintába tartozó jobbikos képviselőkkel én beszélgethessek. A már addigra is némileg árnyaltabb képemet azonban ezek az interjúk még inkább megváltoztatták: kiderült, hogy ők is emberek, akikkel néhány kérdésben akár egyet is lehet érteni, ugyanakkor az őket ért frusztrációk is jelentősen áthatották válaszaikat.

Ráadásul az összes párt közül messze az LMP és a Jobbik képviselői voltak a leginkább segítőkészek a kutatás során (ez az együttműködési készség a teljes doktori kutatásom alatt és azóta is fennmaradt). Ha lenne erre lehetőség, minden állampolgárnak ajánlanám, hogy néhány percig beszélgessen el személyesen kedvelt és nem kedvelt politikusaival is: nagyon hamar teljesen máshogy látná a dolgokat. Éppen ezért politológusoknak nemcsak ajánlanám, hanem kötelezővé tenném, hogy kutatásuk alanyaival személyesen is kapcsolatba lépjenek (ezt a kötelezővé tételt néhány kurzusom során meg is teszem, hallgatóim legnagyobb „öröme”...). Természetesen forráskritikával kell kezelni, amie lhangzik, a tudományos kutatáshoz azonban nélkülözhetetlen a beleélés képessége, márpedig ez nem megy személyes találkozás nélkül. Magamra nézve is igyekeztem tartani ezt a mércét: több tucat jobbikos politikussal és szimpatizánssal készítettem interjút, köztük számos ifjúsági szervezeti taggal: őket hallgatva és őket figyelve értettem meg a legtöbbet abból, hogy a Jobbik miért népszerű a fiatalok között. Minél távolabb mentem Budapestről, útjaim annál tanulságosabbak voltak az.

Bármennyire értékes az elsőkézből szerzett tapasztalat, nyilvánvalóan szükség van szisztematikusabb és szélesebb körű vizsgálatra is. Két hasonló cipőben járó társammal, Oross Dániellel és Keil Andrással az ifjúságkutatásban szaktekintélynek számító Szabó Andrához fordultunk, hogy együtt szervezzünk meg egy kutatást az egyetemisták és a főiskolások között. Végül egy helyett három kutatás lett, mindhárom hullám tartalmazott kvantitatív és kvalitatív elemeket egyaránt. Amilyen nehéz volt a terepmunka megszervezése, olyan tanulságosnak bizonyult mind a három felmérés. Nagyon szerencsés voltam, hogy ezenkívül is számos közvélemény-kutatá-

si adatbázishoz hozzáfértem, elsősorban a Medián jóvoltából. Végül, ahogy mentoromtól, Karácsony Gergelytől tanultam, a közvélemény-kutatási adatok akkor lesznek különösen beszédesek, ha médiafigyelési, tartalomelemzési adatokkal vetjük össze azokat.

A lehetséges tévedések és elkerülhetetlen leegyszerűsítések ellenére és mellett mindig törekedtem arra, hogy a lehető legtöbb információt beszerezve a leginkább sokoldalú, objektív képet adjak vizsgálatom tárgyáról: felfogásom szerint minél több munkát – empirikus adatfelvételt – tesznek bele egy tudományos kutatásba, az annál színvonalasabb. Tökéletes objektivitás természetesen nem létezik, ám ugyanilyen fontos törekvésem volt, hogy elemző látásmóddal közelítsem meg a problémát: nyilvánvalóan nekem is van véleményem a Jobbikról, ám a könyvben nem azt írtam le, nekem mi tetszik és mi nem, hanem azt, hogy mi és miért történt, történhetett.

1. BEVEZETÉS¹

2009. június 7-én a Jobbik Magyarországért Mozgalom talán a rendszerváltás utáni politikatörténet legnagyobb meglepetését szolgáltatta azzal, hogy a szavazatok 14,77 százalékával három európai parlamenti mandátumot nyert. Az üstökösszerű berobbanás azért is keltett megütközést, mert a közvélemény-kutatások alulbecsülték a párt támogatottságát. A Jobbik sikere azonban más szempontból is egyedülálló. Amellett, hogy rekord gyorsasággal szerzett támogatókat az év elején még egyszázalékos támogatottságot élvező párt, már önmagában az is példatlannak számított, hogy parlamenten kívüli párt bekerüljön az országgyűlésbe (a MIÉP kivételével). A korábban zártnak, elintézményesedettnek hitt pártrendszer² kifejezetten diszkriminálta az új, partvonalon kívüli versenyzőket (nehezített hozzáférés állami támogatáshoz és a médiához, magas explicit és implicit küszöbök a választáson). Márpedig a Jobbik nemcsak hogy 16,7 százalékkal bekerült a 2010-es országgyűlésbe, hanem a 2014-es 20 százalék feletti parlamenti választási eredményével Európa egyik legerősebb radikális-szélsőjobboldali pártjává nőtte ki magát. A legnagyobb kuriózumnak – tudományos értelemben a legizgalmasabb fejleménynek – elsősorban mégis azt tartom, hogy a Jobbik megtörte az 1998 óta fennálló kétpólusú pártrendszert, és a könyv megírásának időpontjáig (2016. június) stabilan őrzi a pártválasztók közötti 20-25 százaléknyi táborát, mely eredménnyel jelenleg a második legerősebb párt.

Hogyan tudta a Jobbik mindezt véghezvinni? Mi történt 2009-ben, ami fél év alatt ilyen magasra lökte a pártot? Miért volt képes a Jobbik 2010-ig növelni, majd utána stabilizálni támogatottságát? Milyen erőforrásokra támaszkodva jutott el idáig a szélsőjobboldal? Mivel tudta magát irányítani a média figyelmét? Hozzájárult-e

1 Ez az írás a doktori disszertációmon alapszik, annak továbbfejlesztett, frissített változata. A disszertáció itt érhető el: <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/824>. A kézirat lezárásának időpontja 2016. június.

2 Enyedi, 2006.

a felfutáshoz a többi párt reakciója? Milyen mélyebb társadalmi folyamatok ágyaztak meg a szélsőjobboldal megerősödésének? Miért számítanak ma már Európa-szerte jelentős tényezőnek a radikális jobboldali pártok? Hogyan illeszkedik a Jobbik felemelkedése az európai történetbe, milyen hasonlóságokat és milyen magyar sajátosságokat fedezhetünk fel? Milyen hatása van a Jobbik áttörésének a többi pártra és a pártrendszerre? Végül a 2013 őszén kezdett mérséklődési folyamat („cukikampány”) milyen hatással volt a Jobbik támogatottságára és a pártrendszerben elfoglalt helyére? A könyv ezekre a kérdésekre kíván választ adni, mert rajtuk keresztül juthatunk el a Jobbik-jelenség megértéséhez. Röviden tehát azt kutatom, mi a Jobbik népszerűségének az oka.

A kérdések egyesével is igen komplexek. Az elemzés munkamódszere ezért a következő: hat fejezetben hat különböző megközelítésben veszem sorra a Jobbik felemelkedésének okait. Ezek természetesen összefüggnek, kizárólag analitikus okok mentén különböztetem meg őket: így egyfelől átláthatóbban és egyszerűbben gondolhatjuk végig az okokat, másfelől lehetőségem nyílik a különböző elméletek magyarázóerejének összemérésére. Ily módon „versenyeztetem” a fejezetekben tárgyalt megközelítések magyarországi létjogosultságát, külön-külön megvizsgálva, hogy a tapasztalati következményeik milyen mértékben teljesülnek.³ Az egyes megközelítések akkor bírnak jelentős magyarázóerővel, ha önmagukban is számot tudnak adni arról, miért erősödött meg a Jobbik, miért pont akkor, miért pont úgy, miért pont bizonyos szavazók között tett szert népszerűsége stb. Nem elégedhetünk meg a változók közötti korrelációval, csak akkor fogadhatunk el egy modellt megfelelő magyarázatként, ha az az oksági viszonyt is megvilágítja.⁴ Például a gazdasági válság hiába esik időben egybe a radikális pártok megerősödésével, hiába látjuk, hogy a lecsúszott szavazók preferálják ezeket a pártokat, mindez az oksági mechanizmus megvilágítása nélkül nem bizonyít-

3 Moksony, 1999.

4 Elster, 2001.

ja azt, hogy a válságra vezethető vissza a pártcsalád sikere. Minden alkalommal kísérletet teszek majd az oksági viszony meghatározására is: annak a folyamatnak minél részletesebb leírására, amelyen keresztül a krízis a szélsőjobb felé fordítja a választóközönséget. Természetesen teljes bizonyossággal alátámasztott elmélet nincsen, ám igyekszem minél pontosabb diagnózist felállítani. A megközelítések külön-külön történő tárgyalására azért is szükség van, mert – mint látni fogjuk – nyilvánvalóan mindegyikben van igazság, és csak ily módon lehet eldönteni a megközelítési módszerek igazságtartamának mértékét. Ez a rangsorolás a könyv fő célkitűzése. Tovább bonyolítja a képet, hogy a hét fejezet nem is annyira egy-egy elméletet, mintsem egy elméletcsoportot takar. A csoporton belüli megközelítéseket, ahol lehet, alfejezetenként tárgyalom, így az egyes fejezetek végén összegezve, egymáshoz viszonyítva értékelem majd azokat az egyes megközelítések és az egész csoport magyarázóereje szerint egyaránt.

Az elméleteket minden esetben a nemzetközi szakirodalomból vezetem le. Ez azt jelenti, hogy az európai empirikus tapasztalatok áttekintése után juthatunk el oda, hogy megnézzük, Magyarországon milyen mértékben érvényesül az adott tendencia. A más országokkal való összehasonlítást nélkülözhetetlennek érzem minden megközelítés esetében: például ha azt tapasztaljuk, hogy minden európai országban átlagon felül reprezentált a fiatalok között a szélsőjobb, akkor erős a gyanú, hogy az oksági viszony egy életkori sajátosságból fakad. Amennyiben csak Magyarországon van így, akkor országspecifikus jelenséggel állunk szemben. Éppen ezért nem írtam egy külön a nemzetközi összehasonlítással foglalkozó fejezetet, hiszen az európai országok radikális pártjaival kapcsolatos tudás, hipotézis és empirikus tapasztalat minden fejezetben megjelenik.

A hat magyarázó fejezetből kettő, a keresleti és a kínálati, szorosan követi a mainstream szakirodalom csoportosítását.⁵ A harmadik fejezetben (az első két fejezet a bevezetés és az elnevezés) sorra

5 Norris, 2005; Carter 2005; Mudde 2007.

veszem azokat a társadalmi-gazdasági makrofolyamatokat, amelyek kiválthatják az állampolgárok fogékonyságát a radikalizmusra (gazdasági válság, bevándorlás, elitből való kiábrándulás, hagyományos osztályok felbomlása). A negyedik fejezetben azt vizsgálom, hogy maguk a pártok – különösen a szélsőjobboldali párt – milyen döntéseket hoztak, amelyek befolyásolták a Jobbik választási sikerét. Milyen álláspontot foglaltak el a nagypártok és a szélsőjobb a fő ügyekben, mekkora távolság alakult ki köztük; hogyan reagált a jobbszél megjelenésére a civil társadalom és a többi párt; milyen már meglévő bázisra (szubkultúrára) támaszkodhatott a radikális párt; milyen pályáivet futott be; milyen volt a párt vezetése, szervezete; végül pedig milyen rendszerszintű jellemzők nehezítették vagy könnyítették meg a dolgát (választási rendszer arányossága, médiához, állami pénzekhez való hozzáférés stb.)?

A szakirodalom főáramába teljes mértékben illeszkedő két fejezet után egy félig és egy teljesen rendhagyó fejezet következik. A média külön megközelítésként történő tárgyalása nem példátlan, de nem is általános az európai gyakorlatban, a szavazótábor életkori sajátosságaiból kiinduló magyarázat viszont teljesen ismeretlen a szakirodalomban. A médiával foglalkozó ötödik fejezetben először azt veszem szemügyre, hogy a radikális pártok médiaszereplései és az általuk birtokolt ügyek megjelenései milyen esetekben és milyen mértékben növelhetik támogatottságukat, majd a Jobbik 2009-es áttörésére alkalmazom az előbbi törvényszerűségeket. Végül a párt internetes világát mutatom be részletesen. Ezután következik a leginkább unikális hatodik fejezet, hiszen a Jobbik fiatalok közötti kiemelkedő népszerűségének – kevés kivételtől eltekintve – nincs európai párhuzama. Részben a korábbi megközelítésekből kiindulva, részben pedig a szélsőjobboldali szubkultúra sajátosságaira építve értelmezem majd a párt támogatottságának generációs mintázatát.

A hetedik fejezetben pedig azt vizsgálom, hogy mi történt a Jobbikkal 2010 után: mi határozta meg népszerűségét parlamenti pártként, milyen hatást gyakorolt rá az intézményrendszer és a többi párt, illetve milyen hatása volt a Jobbiknak a magyar pártokra? Itt ismét a

nemzetközi irodalom alapján mutatom be a Jobbik és a többi szereplő között játszódó interakciókat, majd sorra veszem azokat a lehetséges területeket, amelyekben értelmezhetők a hatásmechanizmusok; végül az ezekben a dimenziókban az utóbbi években történt elmozdulásokat mutatom be. Azt, hogy a Jobbik meg tudott maradni a politikai elitben, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy támogatottságát messze meghaladó mértékben volt képes befolyásolni a közvéleményt, a politikai napirendet, a kormányzati szakpolitikát és a többi párt álláspontját. Ez a fejezet az oksági lánc teljes körű bemutatásához is szükséges: a legtöbb esetben az oksági viszony interaktív. Például a „cigánykérdés” napirendre kerülése egyszerre ok és okozat a politikai radikalizmus térhódításában.

Végül az utolsó, nyolcadik fejezetben a párt stratégiaváltása kerül előtérbe: ez az, amit a köznyelv *cukikampány*nak nevez. Egy jobbszelen lévő párt néppártosodásának számos európai előképe van (legkézenfekvőbb példa a Front National), de hogy a mérséklődés sikeres volt-e, bővült-e és sokfélebb lett-e a párt választóközönsége, csökkent-e a párt elutasítottsága, az már egy igen ritkán kutatott kérdés a közép-re húzó európai radikális pártok körében.

Az ebben a sorrendben prezentált hat fejezetet még két további rész foglalja keretbe. A tanulmány elején azt a kérdést járom körbe, mi alapján definiálhatók a radikális jobboldali, szélsőjobboldali és neonáci pártok, majd pedig a kialakított fogalmi hálóban elhelyezem a Jobbikot. A besorolás alapja a párt utóbbi években mutatott tevékenysége, kijelentései. Kutatásomban egy pártcsaládnak tekintem azokat a pártokat, melyek egész politikájukat az etnocentrizmusra alapozzák (kiegészítve azt az elitellenességgel, tekintélyelvűséggel, euroszkeptizmussal). A pártcsaládon belül az elittel szemben kritikus, de „rendszeren belüli”, demokratikus, nem idegengyűlölő pártokat jobboldali radikális pártoknak, a rendszerellenes, anti-demokratikus, xenofób pártokat pedig szélsőjobboldali pártoknak fogom tekinteni – ide sorolva a Jobbikot is. A nagy különbségek ellenére a radikális és szélsőjobboldali pártokat egy pártcsaládnak tekintem, annál is inkább, mert – mint látni fogjuk – nehéz meghúzni

a rendszerellenesség határát. Pártcsaládon kívüli pártok a neonáci pártok (ilyen a görög Arany Hajnal), a köztük és a szélsőjobboldaliak közötti különbségek még jelentősebbek, mint a szélsőjobb és a radikális jobb közöttiek. Amikor tehát a Jobbikról írok, akkor szélsőjobboldali jelzőt használok, amikor viszont a szavazókról, a szubkultúráról vagy általában a pártcsalád többi európai tagjáról, akkor a szélsőjobboldali és radikális jelzőket szinonimaként használom az egyszerűség kedvéért, illetve azért, mert olyan sokszínű az alany, hogy nehéz precízen lehatárolni azt.

Lezárásképp az egyes fejezetekben tárgyalt megközelítések létjogosultságát együtt, egyszerre is összehasonlítom majd a hat tematikus fejezet után következő konklúzióban.

Munkám során elsősorban a politikai szociológia nézőpontjából közelítem meg a kérdéseket, a hipotézisek és a módszertan is ennek felel meg. Mindenekelőtt közvélemény-kutatási adatokkal demonstrálok majd feltételezéseim igazolását vagy cáfolatát. A Magyar Választáskutatási Program 2009-es és 2010-es adatait, a Medián 2012-es, 2013-as, 2014-es és 2015-ös összevont omnibuszait, a Tárki 2011-es előítélet-kutatásának adatbázisát, a European Social Survey 2010-es ötödik hullámának eredményeit és az – általam is készített – Aktív Fiatalok ifjúságkutatását részletesen elemezem, ám emellett még számos más adatforrást is használok összehasonlítási alapként (például a Political Capital és a brit Demos Facebook-kutatását) akár közvetlen elemzés formájában, akár az azokkal foglalkozó tanulmányokra hivatkozva. Fontossági sorrendben másodikként a médiaelemzés következik: a 2009-es és 2010-es politikai napirendet a főbb médiacsatornák részletes tartalomelemzésével mutatom be. A tartalomelemzés tárgya a szélsőjobboldal webes hálózata, a Jobbik parlamenti (Vona Gábor napirend előtti felszólalásai, módosítók stb.) és parlamenten kívüli (tüntetések) tevékenysége is, illetve a Barikád-címlapokat számszerűsített elemzése is. A párt szervezetének és más kínálati tényezőknél a leírásához a szisztematikus adatgyűjtés segített hozzá, a szélsőjobboldali szubkultúrát pedig mélyinterjúk és fókuszcsoporthoz segítségével vizsgáltam, különösen a fiatalok szem-

szögéből: a Jobbik IT hat vezetőjével, a szövetséges HVIM két volt tagjával, illetve több központi pártvezetővel készítettem mélyinterjút. Ezenkívül az Aktív Fiatalok standardizált kérdőíves interjúinak jó részét magam végeztem, ahogy a 2010-es országgyűlési képviselő-kutatás interjúinak jobbikos képviselőkkel foglalkozó részének is én voltam a kérdezője. Az Aktív Fiatalok vidéki adatfelvétele során (és máskor is) még a fentiekén felül is több alkalommal beszélgettem informális keretek között jobbikos fiatalokkal. A médiából származó benyomások és a szakirodalom feldolgozása mellett tehát a fenti tudásanyag az, amelyből írásom építkezik.

Mivel a célkitűzés nagyon ambiciózus, fontosnak érzem meghatározni, miről szól a könyv. Írásomnak nem célja a Jobbik megítélése. A megértés és a megítélés közti határmezsgye a dolgozat egyes pontjain kifejezetten vékonynak tűnhet – különösen az első fejezetben, ahol a Jobbik elnevezéséről, politikai kategóriába sorolásáról értekezem –, ám mégis fontos tisztáznom, hogy az olvasó nem politikai publicisztikai anyagot tart a kezében, így nem célom a Jobbikról alkotott vélemény befolyásolása sem. Ugyanakkor nincs értéksemleges írás, különösen akkor, ha a heves érzelmeket kiváltó Jobbikról van szó. Ahogy majd a második fejezetben részletesen bemutatom, már az elnevezés maga véleményformálást jelent: a radikális jobboldalival elfogadottá, a szélsőjobbaldali címkével elfogadhatatlanná teszem elemzésem tárgyát. Nemcsak az elnevezésben nincs középút, hanem a tények, adatok felsorakoztatásában sincs. Az én szubjektív helyzetértékelésemén múlik, milyen tényezőkre vezetem vissza a Jobbik megerősödését, milyen adatokat milyen kontextusban prezentálok, és mely adatok maradnak ki ebből a tanulmányból. (Jóllehet a gyakorlatban ezt legtöbbször az a praktikus megfontolás határozza meg, milyen adatok állnak rendelkezésemre.) Az elemzés tehát – törekvésem ellenére – befolyásolni fogja az olvasó Jobbikról alkotott képét, ennyiben írásom straussianusnak nevezhető. Itt Strauss *Természetjog és történelem* című munkájára gondolok, amelyben – Weber téziséét vitatva – kifejti, hogy az értékítéletet nem lehet figyelmen kívül hagyni a tudományos tevékenység során sem:

értéksemleges írás nem létezik. Mindezek ellenére még egyszer leszögezem a gondolatmenet kiindulópontját: a könyv célja annak a megértése és megértetése, miért támogatta és támogatja sok százezer választó a Jobbikot.

2. HOGYAN NEVEZZÜK?

A szélsőjobboldali-radikális jobboldali pártcsalád elnevezése sok szempontból egyedülálló a politikatudományi irodalomban. Nincs még egy ilyen fogalom, amely ennyire definiálatlan és ellentmondásos lenne. Először azt a kérdést kell tisztázni, egyáltalán beszélhetünk-e egy pártcsaládról, és ha igen, akkor mely pártok tartoznak ide.⁶

A szakirodalomban ezt a kérdést viszonylagos konszenzus övezi: a téma legismertebb szerzői⁷ pártcsaládként tekintenek e pártokra, melynek alapja elsősorban az, hogy Nyugat-Európában ezek a politikai erők – az egyes eltérő jellemzők ellenére – nagyjából hasonló profillal rendelkeznek. A később létrejövő/felfutó „társak” az elsőként létrejött pártokat másolták. Három olyan párt van, amely komoly hatást gyakorolt a hasonló jellegű tömörülésekre: a francia Nemzeti Front, a vele szinte párhuzamosan megerősödő Osztrák Szabadságpárt és a skandináv térség szervezeteinek mintául szolgáló dán Halaadás Párt, illetve „örököse”, a Dán Néppárt. Az világos, hogy a minták elterjedéséből következően Nyugat-Európában legfeljebb két pártcsaládról lehetne szó: a skandináv, illetve a francia-osztrák mintát követők csoportjáról, ugyanakkor a két csoport közötti hasonlóságok – a bevándorlás ellenzése, tekintélyelvűség stb. – annyira összekötik a két típust, hogy nincs értelme külön pártcsaládról beszélni. Kicsit más a helyzet a posztoszocialista térséggel. Itt a bevándorlás kérdésköre 2015-ig marginális volt, nem volt része a politikai napirendnek. Ezért ezek a pártok sokkal inkább a kisebbségekkel összefüggő, gyakran szociális feszültségek mentén politizáltak. Az érvkészség a bevándorlással kapcsolatban ugyanakkor nagyjából hasonló volt, mint nyugati „testvéreiké”, ráadásul a tekintélyelvűség a legtöbb pártnál itt is komoly szerepet kapott. További érv amellett, hogy nem beszélhetünk külön pártcsaládról a térségben, még az is, hogy az Európai Parlamentben a radikális jobboldali pártok frakciók szerin-

6 A gondolatmenet a továbbiakban a Bíró Nagy Andrással, Dúró Józseffel és Hajdú Andrással írt korábbi tanulmányomra támaszkodik (Bíró Nagy–Dúró–Hajdú–Róna, 2011).

7 Lásd Herbert Kitschelt, Piero Ignazi, Pippa Norris, Cas Mudde.

ti elkülönülése nem a régi-új tagállam elve mentén történik – például a Szlovák Nemzeti Párt az Északi Liga, a Jobbik a francia Nemzeti Front szövetségese.

A legfontosabb közös jellemző és egyben megkülönböztető jegy az *etnocentrizmus*, amely egyszerre viseli magán a hagyományos nacionalizmus és bevándorlás reakciójaként kialakult idegenellenesség jegyeit. Ma már azonban ezek az etnocentrista tömörülések nem elsősorban a nemzetek közötti rivalizáció mentén politizálnak, hanem a saját etnikai közösség védelmét tűzik ki célul a bevándorló kisebbségekkel szemben. Ebben az új, nacionalista megközelítésben a „Franciaország a franciáké” szlogen nem a németek, hanem a muszlim kisebbségek ellen irányul. Ez a „nemzetépítés”, „nemzetfél-tés” az alapja az olyan ideológiai elemeknek is, amelyek látszólag nem kapcsolódnak közvetlenül a nacionalizmushoz. Ezek a pártok részben azért építenek a *tekintélyelvűsége*,⁸ *rendpártiságra*, hogy a migránsok jelentette, általuk felnagyított bűnözési veszélytől megóvják a társadalmat. Az *elitellenesség* némely esetben arra vezethető vissza, hogy szerintük a hagyományos pártok nem képviselik megfelelően a nemzet érdekeit a kisebbségekkel szemben. Sok esetben az állami juttatások elosztásánál is az etnikai szempont kapja a legnagyobb hangsúlyt (*jóléti sovinizmus*). Az *euroszkepticizmus* a nemzetállam, a saját etnikai közösség önrendelkezésének elsőbbségét fejezi ki. Természetesen sok olyan elem van a pártcsalád ideológiájában, amely nem kapcsolódik a nemzet fogalmához, mégis érvelésük kiindulópontja, identitásuk legfőbb kötőereje az új nacionalizmus – mely meghatározás szinte teljesen megegyezik a terület legelismertebb kutatójának minimalista definíciójával⁹ –, amely tehát mindazokat a célokat magában foglalja, amelyek az etnikai közösség védelmét fejezik ki. Természetesen minden pártcsalád valamilyen szinten heterogén, azonban az általam vizsgált pártcsalád egyáltalán nem lóg ki a sorból. Mudde is sokat gondolkozott azon, vajon befér-e ugyanabba a

8 Talán ez alól van a legtöbb kivétel, de mindegyik tulajdonság jellemző a pártcsalád tagjainak többségére.

9 Mudde 2007, 15–20.

pártcsaládba a meglehetősen libertariánus norvég Haladás Párt vagy a közismerten homoszexuális vezetővel induló Pim Fortuyn Listája.¹⁰ Szintén kérdés, hogy a definíciónak mennyire kell kiterjesztőnek vagy kizárónak lennie, beleférjen-e a pártcsaláddal csupán néhány kérdésben rokonságot mutató Vladimir Mečiar Demokratikus Szlovákiáért Mozgalma (HZDS) vagy a portugál Demokrata és Szociális Centrum/Néppárt (CDS-PP). Mudde végül az ideológiai hasonlóságok vizsgálata után arra a következtetésre jut, hogy mégiscsak több dolog köti össze a fenti pártokat, mint amennyi elválasztja.

Végül jó néhány kutató alkaterégiákat különböztet meg a pártcsaládon belül, ám ez inkább erősíti, mintsem gyengíti az egy fő kategóriához – pártcsaládhoz – tartozás tézisé: mindegyik kutató egy nagy csoporton belüli alesetekről ír. Minkenberg fasiszta, etnocentrista és populista jobboldalt különböztet meg,¹¹ Ignazi klasszikus és posztindusztriális szélsőjobboldalról beszél,¹² Carter neonáci, neofasiszta, tekintélyelvű-idegenellenes, neoliberális-idegenellenes és neoliberális-populista ötös alkategória-rendszert használ.¹³ Von Spanje bevándorlásellenes és szélsőjobboldali altípusokkal operál.¹⁴ Lubbers és társai viszont éppen arra hívják fel a figyelmet, hogy az ide tartozó pártok egyre kevésbé tekinthetők „együgyes” (single-issue) pártoknak.¹⁵ Van der Brug és Fennema pedig protestpártokat és bevándorlásellenes pártokat különít el.¹⁶

A teljesség igénye nélkül ebbe az egyelőre egységes nevet nélkülöző pártcsaládba, amelyet az etnocentrizmus, tekintélyelvűség, elitellenesség, jóléti sovinizmus, euroszeptizicmus jellemez, a következő releváns európai pártok tartoznak bele: az Osztrák Szabadságpárt (FPÖ) és a Szövetség Ausztria Jövőjéért (BZÖ), a Brit Nemzeti Párt (BNP) és az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (UKIP), a belga Flamand Érdek (Vlaams Belang), a bolgár ATAKA,

10 Uo.

11 Minkenberg 2013.

12 Ignazi 2003.

13 Carter 2005.

14 Van Spanje 2011, 293-320.

15 Lubbers és társai 2002, 345-378.

16 Van der Brug és Fennema 2003, 589-608.

a Dán Néppárt (Dansk Folkeparti), a Finnek Pártja (korábban: Igaz Finnek), a francia Nemzeti Front (Front National), a görög Ortodox Népi Mozgalom, a holland Szabadságpárt (Partij voor de Vrijheid), a Lengyel Családok Ligája (LPR), a Nagy-Románia Párt (PRM), a német Republikaner és AfD (*Alternative für Deutschland*), a norvég Fremskrittspartiet, a Svéd Demokraták (SD), az olasz Északi Liga (Lega Nord), a Svájci Néppárt (SVP), a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) és Mi Szlovákiánk Néppárt (L'SNS), a Szerb Radikális Párt (SRS) és a Jobbik. Nem tekintem idetartozónak viszont a nyíltan neonáci erőket, így például a görög Arany Hajnalt, ahogy vitába szállnék a neofasisztákat ide sorolókkal¹⁷ is. Hogy hol húzzuk meg a határvonalakat, arra később visszatérünk.

A definíciós kényszer azonban arra sarkall minket, hogy valamilyen nevet találjunk a fenti pártok közösségére. A felvetett problémára hihetetlenül sok válasz született már a szakirodalomban. Mudde már 2005-ben ötvennél is több meghatározásról, Carter terminológiai kísérletek özönéről ír,¹⁸ Eatwell a sok definiálás miatt a koncepcióalkotási kezdeményezések „inflálódását” állapítja meg.¹⁹ És akkor még nem beszéltünk a 2005 utáni új kísérletekről. Von Spanje amiatt panaszkodik, hogy „mindegyik kutató tudni véli, mely pártok alkotják a vizsgálat tárgyát, ám egyik sem tudja megfogalmazni, pontosan mivel definiálható a vizsgálat.”²⁰ A vég nélküli elnevezési kísérletek közül a teljesség igénye nélkül vegyük sorra az ismertebbeket, elfogadottabbakat:²¹

- *extrém jobboldali*, extreme right²²
- *szélsőjobboldal*, far right²³
- *radikális jobboldal*, radical right²⁴
- *új jobboldal*, new right²⁵

17 Carter 2005; Minkenberg 2013.

18 Carter 2005, 21.

19 Eatwell 2000, 410.

20 Van Spanje 2011, 295.

21 Mudde 2007, 11., Norris 2005, 45–47. és Filippov 2011, 134. alapján, azokat kiegészítve.

22 Schain és társai 2002a; Hainsworth 2000; Carter 2005; Ignazi 1994.

23 Ellinas 2010.

24 Minkenberg 1998; Kitschelt és McGann 1995.

25 Betz és Immerfall 1998.

- *radikális jobboldali populizmus*, radical right-wing populism²⁶
- *jobboldali populizmus*, right-wing populism²⁷
- *nemzeti populizmus*, national populism²⁸
- *új populizmus*, new populism²⁹
- *új populizmus*, neopopulism³⁰
- *kizáró populizmus*, exclusionary populism³¹
- *idegengyűlölő populizmus*, xenophobic populism³²
- *populista nacionalizmus*, populist nationalism³³
- *etno-nacionalizmus*, ethno-nationalism³⁴
- *bevándorlásellenes*, anti-immigrant³⁵
- *nativizmus*, nativism³⁶
- *rasszizmus*, racism³⁷
- *rasszista szélsőségesség*, racist extremism³⁸
- *neofasizmus*, neofascism³⁹
- *posztfasizmus*, postfascism⁴⁰
- *generikus fasizmus*, generic fascism⁴¹
- *rendszerellenesség*, anti-system parties⁴²
- *új-szélsőjobboldali*, new extreme right⁴³
- *ultranacionalista*, ultranationalist⁴⁴
- *protestpártok*, protest parties⁴⁵

26 Zaslove 2004a, 99–118.; Betz 1994.

27 Eismann 2002; Pelinka 2013, 2–23.

28 Backes–Mudde 2000, 457–468.

29 Taggart 2000.

30 Betz és Immerfall 1998.

31 Betz 2004.

32 DeAngelis 2003, 75–92.

33 Blokker 2005, 371–389.

34 Rydgren 2004.

35 Fennema 1997, 473–492.

36 Fetzer 2000, 5–23.

37 MacMaster 2001.

38 Mudde 2005.

39 Fenner és Weitz 2004.

40 Mello'n 2002.

41 Griffin 1993, az ő nyomán Tóth–Grajczjár 2009, 1–21.

42 Fenemma 1997

43 Eatwell 2004.

44 Silderberg 1995.

45 Lubbers és társai 2002; Van der Brug és Fenemma 2003, 55–76.

- *neonáci*
- *nemzeti radikális* (ez utóbbi kettő használatos a magyar politikai közbeszédben)

Ezek között nyilvánvalóan van jó néhány jelző, amelyeket egyből ki lehet zárni, ilyen például a bevándorlásellenes. Világos, hogy a posztszocialista térség pártjainak tematikájából a legutóbbi időkig ez a jelző hiányzott, hiszen a térségben a migránsprobléma megjelenéséig meglehetősen alacsony mértékű volt a bevándorlás. Szintén értelmetlen a protest, elitellenes, rendszerellenes jelzők használata, ez ugyanis más pártcsaládok pártjaira is jellemző lehet – például olyan radikális baloldali pártok esetében, mint a német Baloldali Párt (Die Linke) vagy a holland Szocialista Párt (SP). Az etnikai jelző sem különösebben illik a pártcsalád valamennyi tagjára, mivel az Északi Liga esetében komoly problémát jelentene elválasztani a padán és az olasz etnikumot egymástól. Hasonlóan nehéz lenne a tekintélyelvű és a libertariánus, illetve neoliberais jelzők kizárólagosságát e pártok esetében használni, hiszen míg előbbi igaz például a keményvonalas kommunista pártokra, addig utóbbi alkalmazása indokolt a legtöbb liberális pártra is. Ugyanez igaz a protest kifejezésre is, amely éppúgy illik a zöld, az anarchista és más pártokra.

A *fasiszta* és *neofasiszta* jelzőket sem használhatjuk a pártcsalád tagjaira,⁴⁶ hiszen e pártok döntően nemcsak hogy nem korporatisták, de még csak nem is antikapitalisták. Ahogy kizárhatjuk a *náci* jelzőt is, mert ezek a pártok sok tekintetben kisebbségellenesek ugyan, de a kisebbségek fizikai megsemmisítésére egyik sem törekszik. Ezen pártok, néhol kétségkívül ambivalens módon, de általában elhatárolódnak a két világháború közötti totalitárius eszméktől és azok örökségétől, ám a megöly szerencsétlen, rosszindulatú történelemértelmezések sem érhetnek fel a szervezett erőszakkal vagy akár a kiirtás szándékával.⁴⁷ Ez az elhatárolás ugyanolyan fontos, ha nem még

⁴⁶ Kitschelt 1998, 30.

⁴⁷ Itt érdemes megjegyezni, hogy léteznek/léteztek kisebb újfasiszta pártok Olaszországban (például: MSI), ezekkel azonban – miután nem komoly tényezők az olasz politikában – nem foglalkozom.

fontosabb, mint a nemsokára kifejtendő radikális jobboldali-szélső-jobboldali különbségtétel: a (neo)nácitól élesen elválasztandó nemcsak a radikális jobb fogalma, hanem a szélsőjobboldalé is. Egyiknek sincsenek faji-etnikai alapú megsemmisítésre irányuló céljai. A neonáci pártok legjelentősebb jelenkori képviselője a görög Arany Hajnal. Noha a párt elutasítja ezt a jelzőt, az erőszakosság és a fajelmélet követése egyértelműen elválasztja az európai szélsőjobboldali pártoktól. Az Arany Hajnal a nemzetet kifejezetten vérségi alapon definiálja, a vegyes házasságokat a vérségi kötelékek fellazulásától tartva ellenzi, és biológiai rasszizmussal tekint a bevándorlókra („félemberek”), ebbéli nézeteit pedig nemcsak az utcán, hanem a parlamentben is hangoztatja. A pártvezetők, mint például a párt második embere, sokat ültek börtönben erőszakos támadásokért, sőt még gyilkosságért is. Michaloliakost, a pártelnököt, robbanószerek tartásáért ítélték el, egy másik vezetőjük egy televíziós vita során vitapartnerére támadt. A párt egyik tagja politikai alapú gyilkosságot követett el.⁴⁸ Karlendítésük is kísértetiesen hasonlít a náci üdvözlésre.⁴⁹

Ahogy a későbbiekben erről még lesz szó, ezen pártok – a jobbszél – megjelenését teljesen új jelenségek hívták életre, létük egyfajta válasznak is tekinthető a bevándorlásra, a globalizációra és a jóléti állam válságára. Ebből az is következik, hogy nem lehetnek rokonai a két világháború közötti fasiszta pártoknak, még csak a „radikális nemzeti-populizmus visszatéréséről”⁵⁰ sem beszélhetünk: egy más, új pártcsalád megerősödésének vagyunk tanúi. Kitschelt *új radikális jobboldal* kifejezése is ugyanezért megtévesztő: nincs régi radikális jobboldal. A pártcsalád az 1980-as években alakult ki részben új pártok megjelenésével, felfutásával (Nemzeti Front), részben korábban már létező pártok arculatváltásával (Osztrák Szabadságpárt, dán Haladás Párt). Az *új jobboldali* jelző szintén elvetendő, mert az más pártcsalád tagjaira is igaz, hiszen a neokonzervatív fordulatot köve-

Még a fasiszta jelző használhatósága mellett érvelő Ignazi (2003) is megállapítja, hogy a 90-es évek szélsőjobboldali-radikális pártjai között nem található fasiszta gyökerű vagy ideológiájú párt.

48 http://hvg.hu/vilag/20130919_Neonaci_gyilkosság_Gorogorszagban_az_ET_k

49 Ellinas 2013.

50 Tóth-Grajczár 2009, 7–10.

tően ugyanezt a jelzőt használták a piacbarát politikát és az állam visszaszorítását hirdető *mainstream* jobboldali pártokra is.⁵¹

A *neonáci* elnevezést hasonló okból lehet kizárni – a nácizmusra jellemző fajelmélet miatt tudományos értelemben tulajdonképpen még komolyan venni is nehéz –, ahogy a *nemzeti radikális* elnevezést is. Nem elsősorban a Bajcsy-Zsilinszky Endre névével fémjelvezhető irányzattól való különbözősége miatt, hanem mert a *nemzeti* itt egy politikai jelző, amellyel a Jobbik önmagát láttatni és az ellenfeleitől megkülönböztetni kívánja. Ezek után az alábbi jelzőkre érdemes szűkíteni a vizsgálatot: *radikális jobboldali*, *szélsőjobboldali*, *nemzeti populista* és *ultranacionalista*.

Az *ultranacionalista* kifejezés a pártcsalád leglényegibb tulajdonságára világít rá. Az *új nacionalista* elnevezés talán még találóbb, ez ugyanis egyszerre mutatja a különbséget és a kontinuitást a két világháború közötti mozgalmakkal, ilyen értelemben igenis beszélhetünk újdonságról. Ez a névhasználat ugyanakkor elfedné e pártok elitellességét és tekintélyelvűségét, még ha azok össze is függnek a nacionalizmussal. Ugyanez igaz a nativizmusra,⁵² amely még ráadásul idegennek – és gyakorlatilag lefordíthatatlannak⁵³ – is hat a magyar kontextusban.

Érdemes elgondolkozni a *populista* kifejezésen is: Mudde a pártcsaládra a *radikális jobboldali populizmus*, illetve a *populista radikális jobboldali* kifejezést tartja a legjobbnak, kiemelve, hogy a *radikális* szó alapvetően a baloldalhoz köthető, sőt azt a mai napig használják baloldali pártok saját elnevezésükben Franciaországban, Svájc francia nyelvű részein vagy épp Olaszországban. Ugyanakkor a populizmus alatt tudományos értelemben mindenekelőtt nem ideológiát, hanem demokraciafelfogást kell érteni. Eszerint a pártok feladata „a népakarat politikai programmá történő lefordítása”.⁵⁴ Populista az a politikus, aki programját attól teszi függővé, hogy mire van

51 Kitschelt 1995.

52 Mudde 2007, 9.

53 Szó szerint bennszülöttet, őshonost jelent.

54 Enyedi-Körösenyi 2004, 26.

jelentős kereslet a társadalomban. Ez a felfogás csak részben jellemző a radikális-szélsőjobboldali pártcsaládra, ugyanakkor sok nem ide tartozó pártnak is sajátja. Második megközelítésben – szintén tudományos közegben – használják a populizmust arra is, hogy a populisták az „egyszerű, tisztességes” embereket képviselik a „korrupt elittel” szemben.⁵⁵ Ez rendkívül gyakran kapcsolódik össze a nacionalizmussal, idegenellenességgel: az anyaföld védelmének jel-szavával – egy karizmatikus politikus vezetésével – fellépő politikai tömörülés a gazdasági és politikai elit ellen folytat küzdelmet, mely elitet általában nemzetközi körök mozgatnak.⁵⁶ Ebben az olvasatban talán *Mečiar* tekinthető a populista politikusok mintaképének, aki minden erejével azt kívánta elhíttetni a választóival, hogy ő még miniszterelnökként is hatalom nélküli és eszköztelen a nemzetközi körökkel szemben: az egyszerű nép fia küzdött a befolyásos külföldi csoportokkal.

A harmadik megközelítés a populizmust szükségszerűen gazdasági kérdésekre korlátozza. Eszerint a populizmus az állampolgárok paternalista attitűdjét igyekszik kihasználni, amennyiben abba a (fiskális) illúzióba ringatja a választókat, hogy csökkenő adóterhek mellett is lehetséges a növekvő jóléti szolgáltatások hosszú távú kiterjesztése.⁵⁷ Ám ez a két olvasat sem differenciál kellőképp: más pártokra is igaz lehet, ugyanakkor a szélsőjobboldali-radikális jobboldali pártokra sem igaz törvényszerűen. Még akik feltétlenül populistának is gondolják ezeket a pártokat, azok is hangsúlyozzák, hogy ez csak egy összetevője az ideológiának a sok közül.⁵⁸

Így végül csak két megkülönböztető címke maradt számunkra: a *radikális jobboldali* és a *szélsőjobboldali*. A *radikális* jelzőt Daniel Bell vezette be eredetileg a mccarthyizmusra célozva,⁵⁹ ma már azonban egyértelmű, hogy az a fenti pártokra vonatkozik. A Jobbik magát is radikális erőnek tartja, jóllehet, ez alatt nem ideológiát ért, hanem

55 Mudde 2007, 156–157.

56 Taggart 2000, 91–98.

57 Zaslove 2009 315–317.

58 Harris és Brutter 2011, 207–209.; Pelinka 2013.

59 Daniel Bell 1963.

hozzaállást.⁶⁰ Ezt természetesen éppúgy nem szabad további vizsgálat nélkül elfogadnunk, mint ahogy a *nemzeti* jelzőt sem. A két legnépszerűbb elnevezés azon a feltételezésen alapszik, hogy a radikális jobboldali-szélsőjobboldali pártok olyanok, sőt „még olyanabbak”, mint a mérsékelt, konzervatív erők. Még jobboldalibbak: konzervatívabbak, rendpártibbak, nacionalistábbak, piacpártibbak. Ez azonban nem feltétlenül igaz: a radikális jobboldali pártok sokszor baloldali gazdaságpolitikát folytatnak, külpolitikai orientációjuk, társadalmi bázisuk, bevándorlást korlátozó törekvésük semmivel sincs közelebb a hagyományos jobboldali pártokhoz, mint a baloldaliakhoz.⁶¹ Sok esetben szerencsésebb egy önálló pólusként, egy baloldaltól és jobboldaltól egyaránt különböző erőként tekinteni erre az új pártcsaládra.⁶²

Norris szerint a szélsőjobboldali pártok és szervezetek túllépik a demokratikus politizálás határait, nem riadva vissza az erőszakos, közvetlen vagy terrorista cselekvéstől sem.⁶³ Ez a meghatározás azért is fontos, mert így önmagukban a bevándorlás- és kisebbségellenes megnyilatkozások – amíg azt erőszakos cselekedetek nem követik – nem tartoznak a szélsőjobboldal kategóriájába. Norris végül azzal érvel a radikális jobboldali jelző mellett, hogy ez széles körben elterjedt, viszonylag régóta van használatban,⁶⁴ és magában foglalja azokat a más, programra vagy politizálási stílusra utaló jelzőket, mint a bevándorlásellenes, a nacionalista vagy a populista.⁶⁵

Ugyanakkor árnyalja a képet, hogy a pártok rendszerellenes magatartása csak ritkán nyilvánulhat meg erőszakos formában, így a szélsőjobboldaliság határát rendkívül szűkre szabja. Nyilvánvalóan meg kell különböztetni a rendszert megdönteni igyekvő, új rendszert bevezetni kívánó pártokat a rendszert elfogadó, annak keretein belül politizáló pártoktól. Az is nyilvánvaló, hogy a határvonal nem lehet egyenlő az erőszakos cselekményekkel: a választáson való indulás

60 Vona 2011, 45.

61 Biró Nagy–Dúró–Hajdú–Róna 2011.

62 Ahogy ők mondják: „se nem jobb, se nem bal”, hanem francia, magyar stb.

63 Norris 2005.

64 Bell 1963.

65 Norris 2005, 45–47.

minden pártnak érdeke, emiatt tartózkodniuk kell a terrorcselekményektől, ettől viszont még lehet ugyanolyan „szélsőjobbaldali” céljuk (hatásmódosítás, elszakadás, kisebbségek kitelepítése stb.). Arról nem is beszélve, hogy nem elképzelhetetlen az erőszakos cselekedetek „kiszervezése” sem. Ha csak a tevőlegesen terrorista csoportokat tekintenénk szélsőjobbaldalinak, azzal majdhogynem teljesen kiürítenénk a halmazt: a szélsőjobbaldali párt gyakorlatilag oximoron lenne, hiszen egyből be kellene tiltani az ilyen szervezeteket. Finomítani kell tehát az elválasztást: erre kézenfekvő megoldás a *rendszerellenesség* dimenziója.

Betz és Immerfall, Ignazi, Carter és Mudde meghatározásában is fontos szerepet játszik a rendszerellenesség, mind a négy esetben ez az egyik kritériuma a szélsőjobbaldaliságnak, jóllehet egymáshoz képest is máshogy hívják a „még rendszeren belüli” pártokat. Carter a rendszerellenességgel kapcsolatban a demokratikus értékek és normák elutasításáról beszél, Mudde alkotmányellenességről. Ez egyértelműen egészen más határvonalat jelent: könnyű elképzelni olyan pártokat, amelyek ugyan terrorcselekményeket nem hajtanak végre, ám nézetükben, viselkedésükben nem fogadják el a demokratikus játékszabályokat (rasszista uszítások, szándékos, sorozatos jogsértések, választási eredmények nyílt megkérdőjelezése stb.)

Kifejezetten az elnevezéssel foglalkozó cikkében Filippov Gábor⁶⁶ is a rendszerellenességben látja a radikális és szélsőséges közötti különbségtételt, és a következőképp fogalmaz:

„A szélsőjobbaldali kifejezésben valóban benne rejlik a (valamihez képest) túlzó, alkalmasint agresszív politikai praxis jelzése, a „határon kívüliség”, implicite tehát az alkotmányos értékekkel szembeni pozíció kimondása (hiszen a kifejezés határfogalomként egyben a normalitás mögöttes képzetét is kódolja: a szélsőséges bizonyára valamihez képest szélsőséges). Ha szélsőségesnek nevezek valamit, azzal lépést teszek

66 Filippov 2011, 136–137.

az elfogadhatóság tartományán kívülre szorítására, legitimizálásnak kétségbevonására. Ehhez képest a radikalizmus szó, amely mélyreható, gyökeres változások igényét, egy rendszer megreformálásának sürgetését, de nem konszenzusos alapjainak elvetését jelenti, legalábbis részlegesen legitimálja az általa felcímkezett politikát (...) A radikális értelmezhető türelmetlenként, heveskedőként (ami mégsem ugyanaz, mint a gyűlölködő), ugyanakkor talán nem túl merész értelmezés, hogy benne rejlik a következetesség, a meg nem alkuvás jelentésárnyalata is.”

Filippov értelmezése is megerősíti, hogy szükséges a két jelző közötti különbségtétel további vizsgálata: annak eldöntése, hogy mi a rendszerellenes és mi nem számít annak. Írásának legnagyobb érdeme, hogy rámutat: a különbségtétellel a kutató (így ennek a könyvnek a szerzője is) politikai döntést hoz, magával a vizsgálódással és a leírással is ítéletet alkot. Ha radikálisnak nevezi, akkor maga is legitimálja, ha szélsőjobboldalinak, akkor maga is elítéli vizsgálata tárgyát. Ez az értéktelített (straussianus) megközelítés ebben a kérdésben megkerülhetetlen, melynek kimondása segíti a tisztánlátást.

MIT TEKINTÜNK RENDSZERELLENESNEK?

Az elnevezésről szóló vita során az igazi kérdés tehát az, hogy mi számít rendszerellenesnek. Ez azonban éppúgy nehezen értelmezhető kifejezés, mint maga a *radikális jobboldali* vagy *szélsőjobboldali* címke, ezért alaposabban körbe kell járnunk.

Fontos köztes, rávezető kérdés, hogy használhatjuk-e szinonimaként az antidemokratikus és a rendszerellenes jelzőket? Linz és Stephan, valamint a radikalizmuskutató Fenemma egyenlőségjelet tesz a kettő közé. Sőt a klasszikus szerzőpáros úgy gondolja, hogy egy rendszerellenes párt léte vagy nemléte a demokrácia fokmérője: ha van, akkor instabil, ha nincs, akkor stabil. Ennél azonban bonyolultabb a helyzet. Először is a rendszerellenesség fogalma időben és

térben változik: értelemszerűen egy diktatúrában éppen a demokratikus erőket tekinthetjük rendszerellenesnek. Noha ez a teoretikus érv nem játszik szerepet egy mai magyar párt vizsgálatában, ám ezenkívül gyakorlati problémákba is ütközünk a fogalom meghatározásakor.

Capoccia 2002-ben publikált tanulmánya nagyon hasznos elméleti keretet ad e kérdés megválaszolásához. Az olasz szerző szerint egy párt rendszerellenességét kétféleképpen lehet értelmezni: egyfelől vonatkozhat a párt ideológiájára, annak a demokráciával való összeegyeztethetőségére (ideological anti-systemness). Ebben a megközelítésben a rendszerellenesség az antidemokratikus jelzővel teljes mértékben egyenértékű. Másfelől az elnevezés utalhat a többi párt-hoz, illetve a (párt)rendszerhez való viszonyra is (relational anti-systemness). A kettő között lényeges különbség van. Az előbbi azt feltételezi, hogy a demokrácia egyetemes érték, létezik egy a világon mindenhol ugyanúgy alkalmazható mérce, amelyhez képest osztályozhatjuk a pártokat, aszerint hogy ezen az egységes demokrácia-vizsgán hogyan teljesítenek. A másik irányzat szerint minden pártot az adott kontextusban kell vizsgálni, ahhoz a politikai rendszerhez kell hasonlítani, amelyikben az működik. Továbbá meg kell vizsgálni, hogy a rendszer alapvető értékeivel mennyire képes azonosulni a párt, és hogy mekkora a távolság a többi párt és a szóban forgó politikai erő között.

Ugyanakkor a viszonyuláson alapuló dimenzió esetében a hangsúly a rendszeren és nem a többi párton kell hogy legyen: a többi párt elutasítása csak elitellenességet és nem rendszerellenességet jelent. Az előbbi egy tiltakozás a rendszer *működése* ellen (protest), a második pedig a *rendszer alapjaival szembeni elidegenedés*. Sajnos a kettő közötti különbségtétel az empirikus kutatásokban is elmosódott: az elitellenességre is sokszor ráhúzták a rendszerellenességet.⁶⁷ A fogalom „kinyújtása” (conceptual stretching⁶⁸) a mérésen keresztül látható a leginkább: a „Mennyire elégedett a demokrácia működésével

67 Lásd többek között Fenemma 1997, 473–492.

68 Sartori 1970, 1033–1053.

az országban?” kérdés nem a demokratikus alapértékekre, hanem az elit, a többi párt teljesítményére utal.⁶⁹ Ternészetesen a Jobbik esetében is nagy jelentősége van ennek.

Ez a példa is a különbségtétel fontosságára kívánt utalni, de a típusalkotásnak (1. táblázat) még nagyobb jelentősége van, mint az eddigiek alapján gondolhatnánk. Amikor Sartori megalkotta a polarizált pártrendszer fogalmát, éppen a rendszerellenes pártok kategóriájára alapozta elméletét (a viszony szerinti rendszerellenes pártokra). Ezek azok a rendszerellenes pártok, amelyek eszmeiségükben olyan távol esnek a rendszertől, hogy céljuk nem a kormányra kerülés, hanem a rendszer delegitimálása, megbuktatása. Koalíciós partnerként nem lehet rájuk számítani, ellenzékben pedig felelőtlen, „túllicitáló” (Sartori), „illojális” (Linz–Stephan) politikát folytatnak, mivel tudják, úgyse lehet kormányon számon kérni rajtuk az ígéreteiket. A párt nem egyszerűen a kormány, hanem a rendszer ellenzéke,⁷⁰ vagyis ellehetetleníti, destabilizálja azt. Ez ugyanakkor nem feltétlenül a demokratikus értékek tagadásán alapszik. Az ír Fianna Fail a britekkel kötött 1921-es – Írországot földrajzilag kettéosztó – megállapodás miatt tartotta elfogadhatatlannak a rendszert, de semmivel sem volt kevésbé demokratikus, mint a többi ír párt a két világháború között. 1945 után Franciaországban De Gaulle pártja, az RPF is rendszerellenes magatartást tanúsított, célja az általa működésképtelennek tartott negyedik köztársaság megdöntése volt, ugyanakkor aligha nevezhetjük antidemokratikusnak a német–francia barátsági szerződést tető alá hozó és az Algéria függetlenségét elismerő tábornokot. A két példa jól megvilágítja, hogy a rendszert demokratikus elkötelezettségű pártok is megbuktathatják vagy legalábbis gyökeresen megváltoztathatják (az ír esetben a rendszer nem dőlt meg, de a váltógazdaság igen: predomináns egypártrendszer ala-

69 Linde és Ekman megfogalmazásában: „The survey item ‘satisfaction with the way democracy works’ is not an indicator of support for the principles of democracy. Rather, it is an item that taps the level of support for the way the democratic regime works in practice.” (Linde–Ekman 2003).

70 Kirchheimer 1967, 237.

kult ki). Tulajdonképpen az összes elszakadásért küzdő párt ide tartozik, ha azt demokratikus eszközökkel és elkötelezettséggel teszik.

Ugyanakkor arra is akad példa, hogy bevallottan nem demokratikus pártok hozzájárulnak a demokratikus politikai rendszer stabilizálásához. Olaszországban először a kommunista párt, majd a fasiszta gyökerű Olasz Szociális Mozgalom (MSI) támogatta kívülről a kormánykoalíciót. (A motiváció a kényszertől a józan meggyőződésig terjedhet – a kommunisták valószínűleg felmérték, hogy az USA bármilyen kommunista hatalomátvételi kísérlet esetén beavatkozna.) Az irreleváns pártok pedig alacsony befolyásuk miatt képtelenek a destabilizáló szerep betöltésére. Habár óvatosnak kell lenni a tekintetben, melyik párt számít jelentéktelennek: a szélsőséges pártok kicsiny támogatottsággal is gyakran nagy hatást gyakorolnak a pártrendszerre, tematizálják a napirendet.

Tehát a viszonyításon alapuló rendszerellenesség elsősorban a pártrendszerkutatás és a politikai rendszerek stabilitásának kutatói számára releváns, míg az ideológiai rendszerellenességnek a demokráciakutatás, a politikaelmélet tudja nagyobb hasznát venni.

1. táblázat. A rendszerellenesség tipizálása Capoccia⁷¹ nyomán

		viszonyulás szerinti rendszerellenesség (destabilizáló-polarizáló hatás)	
		<i>igen</i>	<i>nem</i>
demokráciakritérium szerinti rendszerellenesség	igen	tipikus rendszerellenes pártok (német Nemzeti Demokrata Párt, BNP a Tyndal-érában)	jelentéktelen vagy megalkuvó rendszerellenes pártok (Olasz Kommunista Párt, MSI)
	nem	polarizáló pártok (Fianna Fail, a gaullista RPF)	tipikus rendszerkonform pártok

Összefoglalóan: az etnocentrista pártok három csoportját különböztettem meg: a rendszeren belüli jobboldali radikális, a rendszerellenes szélsőjobboldali és az erőszakos-rasszista neonáci pártokat. Az első kettő egy pártcsaládba tartozik, dacára a köztük feszülő jelen-

71 Capoccia 2002, 9–35.

tős különbségnek: a rendszerellenességnek. Egyfelől, mint láthattuk és látni fogjuk, a rendszerellenesség nem kétértékű fogalom: annak különböző fokozatai vannak, az elnevezések definíciói miatt mégis igyekszem kétfelé bontani a pártokat. Másfelől ideológiai értelemben és gyakorlati következmények tekintetében is sokkal élesebb a határvonal a neonáci és a szélsőjobbboldali pártok között. A neonáci pártok már nem tartoznak a szélsőjobbboldali-radikális pártcsaládba.

RENDSZERELLENES-E A JOBBIK?

Joggal teheti fel az olvasó a kérdést: mi a haszna a fenti értekezésnek jelen írás szemszögéből? A kategorizálás arra mutat rá, hogy a rendszerellenes pártok hatása nehezen jelezhető előre pusztán ideológiájuk, demokratikus elkötelezettségük alapján: a többi párthoz, a pártrendszer egészéhez való viszonyukat is be kell vonni az elemzésbe. Ráadásul a politikai szereplők nem mindig érik el céljaikat, előfordulhat, hogy éppen annak a pártnak a tevékenysége vezet a rendszer megroppanásához, amely pedig a leginkább fent akarta tartani azt: Neville Chamberlainnél valószínűleg senki sem szeretne volna jobban elkerülni a háborút, a brit miniszterelnök mégis hozzájárult ahhoz, hogy a náci Németország megerősödésével kitörjön a II. világháború.

A tipológiát nem érdemes alkalmazni nem demokratikus országokra: ebben az esetben éppen a demokrata erők kerülhetnek illegitásba. Az, hogy mely pártok demokratikus jellegét fogadjuk el és melyikét vonjuk kétségbe, annak a függvénye, hogy mit nevezünk demokráciának – amely talán a politikatudomány legösibb dilemmája. Erre a kérdésre én sem tudok egyértelmű választ adni. Arra vállalkozom, hogy a demokráciával, demokráciakritériumokkal foglalkozó klasszikus művek alapján megfogalmazzak néhány olyan feltételt a teljesség igénye nélkül, amelyek teljesülése nélkül semmi képp sem beszélhetünk demokratikus pártokról. Ezek a feltételek a demokrácia egyetemlegességéből indulnak ki.

A kiindulópontot természetesen csak a megtörtént cselekedetek és kijelentések adhatják, nem spekulálhatunk azon, mit gondolnak igazából a szereplők, és mi az, amit csak taktikából követnek el. Különösen kerülni kívánom az olyan sekélyes elemzői megállapításokat, mint hogy Vona a mérsékeltabb és radikálisabb szavazói között egyensúlyoz, ezért határolódott el itt és ezért nem tette ezt ott. (Természetesen az ilyen oksági viszonyokra irányuló gondolkodás is releváns.) A radikalizmus és a szélsőjobboldal közötti határvonal elmosódásának, illékonyságának illusztrálására nagyon jellemző idézetet talált Bíró Nagy András Nick Griffintől, a Brit Nemzeti Párt elnökétől, aki mérsékeltabb irányba vitte a pártot, ám a bevallottan szélsőséges Tyndall tanítványa és utódja volt: „Persze meg kell tanítanunk a kemény magnak az igazságot, de amikor a szélesebb közvéleményt kell meggyőzni, felejtsetek el a faji különbségeket, a genetikát, a cionizmust és a többit!” Szellemiségében hasonló okfejtés szivárgott ki 2015-ben Sneider Tamástól is, aki a „cukikampányt” eszköznek, politikai célszerűségnek tüntette fel, hangsúlyozva, hogy legszívesebben még mindig harcos lenne, nem pedig képviselő.⁷² Nagyon fontos lenne tudni, hogy a szereplők mikor őszinték, és mikor nem, ám a probléma az, hogy erről gyakorlatilag semmi információnk nincs. Ebben a fejezetben a kijelentéseket regisztrálom, a tanulmány többi részében a „miértekre” keresem a választ.

Noha a szakirodalomban sokan a választási programokat tekintik iránytűnek a pártok ideológiájának felméréséhez,⁷³ ez félrevezető lenne a Jobbik esetében (és sok más párt esetében is).⁷⁴ Az ilyen dokumentumok nem elég élesek, gyakorlatilag a „kirakat” szerepét töltik be. A rendszerellenes pártoknak is elemi érdekük, hogy a riválisok és a médiamunkások ne szedjék ízekre legkönnyebben hozzáférhető dokumentumukat: a saját bázist nem ezzel fogják elérni, a bizony-

72 <http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/hangfelvetelen-rantja-le-a-leplet-a-cukisagkampanyarol-a-jobbik-alelnoke-aki-leciganyozta-orban-viktor-edesanyjat-94078><http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/hangfelvetelen-rantja-le-a-leplet-a-cukisagkampanyarol-a-jobbik-alelnoke-aki-leciganyozta-orban-viktor-edesanyjat-94078>

73 Laver és Budge 1992; Franzmann és Kaiser 2006, 163–188.; Klingemann és társai 2007.

74 Dinas–Gemenis 2010.

talánok, hezitáló szimpatizánsok megszólításához pedig alkalmasabb egy szelídebb, többfelé szóló, kormányképes párt képét mutató program. Ha a Jobbik „foga fehérjére” vagyunk kíváncsiak, akkor ennél mélyebbre kell mennünk: többek között politikusi kijelentéseket, tüntetéseken elhangzott beszédeket kell szemügyre vennünk.

Végül még egy előzetes megjegyzés: a rendszerellenesség nem szinonimája a veszélyességnek: kiélezett szituációban rendszerkonform erőknél is lehetnek mégoly jóindulatú lépései is veszélyesek, ahogy rendszerellenes párt is lehet veszélytelen. A veszélyesség eldöntése azonban nem célja ennek a könyvnek. A Jobbikon egyelőre még nem múltott a rendszer (de legalábbis a kormány) fennmaradása vagy bukása. Hogy ilyen helyzetben hogyan cselekedne a párt, az csak akkor derülne ki, ha nélküle nem lenne meg a kormánytöbbség.

Nézzük tehát a rendszerellenesség kritériumait!

- A demokrácia meghatározásánál *elsőként* a schumpeteri minimalista kritérium merül fel, és Capoccia tanulmánya is ebből indul ki: az számít rendszerellenes, antidemokratikus pártnak, amelyik nem tartja tiszteletben a választás intézményét.
- A *második* szempont szorosan kapcsolódik az előzőhöz: nem elég, hogy a demokratikus jogszabályok léteznek, azokat be is kell tartani. Jogállamban a törvényeket mindenkinek tiszteletben kell tartania – függetlenül attól, hogy helyesnek gondolja-e vagy sem. Tehát itt a jogkövető magatartás, a bírósági ítéletek elfogadása és betartása lesz a döntő kritérium.
- Az elemzés *harmadik* indikátora is az eszközökre vonatkozik. Még ha egy párt céljai, viselkedése a rendszerkonform, akkor sem mindegy, hogyan próbálja azokat megvalósítani. Teljesen magától értetődő, hogy az állam erőszakmonopóliumának megkérdőjelezése, megsértése a rendszerellenesség bizonyítéka.
- A *negyedik* kérdéskör, hogy milyen a párt viszonya a szólás- és gyülekezési szabadsághoz, de itt térek ki egy nagyon

fontos pontra is: mennyire tartja tiszteletben a párt a kisebbségek jogait. A politikai viselkedéshez tartozik a retorika is: a demokráciákban ennek is nagy jelentősége van. Sokan a szélsőséges erőket azzal a kritikával illetik, hogy stílusuk, beszédmódjuk olyan harcias, az ellenfelet verbálisan olyanra megsemmisítő, hogy már magában ezzel aláássák a demokrácia működését. Eatwell és Mudde kifejezetten a pluralizmus tagadását tekinti a rendszerkonformitás és rendszerellenesség közötti határvonalnak.⁷⁵

- Az ötödik pont a rendszerrel való azonosulásra, a párt céljaira világít rá. Elképzelhető ugyanis, hogy a párt elfogadja a demokratikus játékszabályokat és így az összes fenti pontot, csak éppen programjából, törekvéseiből egy olyan világkép rajzolódik ki, amely kibékíthetetlen ellentétben van a demokráciával. Itt tehát a párt ideológiájának fő elemei képezik a kutatás fókuszát.

A mellékletben kigyűjtöttem a Jobbik általam rendszerellenesnek (antidemokratának, rasszistának, erőszakosnak, lázadónak stb.) vélt kijelentéseit (1. táblázat), illetve azokat a megszólalásokat is, amelyek kifejezetten a saját szélsőségeinek visszafogását, a párt rendszeren belül tartását voltak hivatottak elérni (2. táblázat). A továbbiakban ezekből merítve, a kijelentések súlyát mérlegelve fogom megvizsgálni az előbb felsorolt szempontokat.

Az első választási szempont tűnik a legegyszerűbbnek, habár itt sem teljesen egyértelmű a helyzet. 2002. július 4-én, egy évvel a párt tá alakulása előtt, még ifjúsági közösségként a Jobbik és annak vezetői nemcsak részt vettek, hanem meghatározó szerepet is játszottak az Erzsébet híd elfoglalásában és az azt követő tüntetésben, melyben a szavazatok újraszámlálását követelték. A 2004-es európai parlamenti választáson elvi okokra hivatkozva nem indult el a párt, noha a szervezet gyengesége is szerepet játszhatott a döntésben.⁷⁶ Ebben

⁷⁵ Eatwell és Mudde 2004, 8–9.

⁷⁶ Bíró Nagy–Róna 2011.

az időben tehát rendszerellenesnek kellett volna besorolni a Jobbikot, 2006 óta azonban a párt már nem kérdőjelezi meg a választások tisztaságát, a választási eredmény legitimitását. Még az illegitimnek és főellenségnek beállított Gyurcsány-kormány idején sem kísérelt meg hatalomátvételt, puccsot.

A második és harmadik szempontot – a jogkövetés és az erőszakmonopólium elfogadását – érthető okokból egyszerre kell vizsgálnunk. Kézenfekvő a Magyar Gárdával kezdeni ezt a részt. Önmagában a Gárda létrehozása is megsértette az erőszakmonopólium elvét, ugyanakkor a szocialista ciklusban ez nem volt törvényellenes – éppen a megalakulása miatt módosult a jogalkotás. A jogerős bírósági feloszlítás után viszont gyakorlatilag ugyanaz a szervezet élt tovább más néven (Új Magyar Gárda, Szebb Jövőért Polgárőr Egyesület). A parlament alakulóülésén Vona tudatosan Gárda-mellényre kísértetiesen emlékeztető mellényben jelent meg, ugyanakkor az is igaz, hogy végső soron a jelenlegi jogrendszer és jogalkalmazás bizonyos mértékű elfogadását tanúsítja a párt azzal, hogy nem viseli egy az egyben a feloszlátott Gárda szimbólumait, a betiltott szervezetet nem üzemelteti tovább, a parlamenti képviselőcsoport a rá kiszabott büntetéseket befizette (sőt a mentelmi jogukról is lemondanak a jobbikos képviselők). Ennek a kettősségét nagyszerűen példázza az alábbi idézet, amit Vona az Új Magyar Gárda avatásakor mondott, 2009. augusztus 22-én: „Az egyesületet a bíróság másodfokon feloszlatta, amelyet tudomásul vettünk és egy közleménnyel meg is erősítettünk (...) Ha valaki mégis azzal a szándékkal jött ide, hogy a feloszlátott szervezet újjászervezésében vegyen részt, akkor csatlakozom a hely tulajdonosához: az takarodjon innen! Ellenben a Jóisten hozott mindenkit, aki az Új Magyar Gárda Mozgalom tagjaként és leendő tagjaként érkezett ide.” A beszéd ugyanazon tagok előtt hangzott el, akik a régi Gárda tagjai voltak, akik minimális változtatásokkal ugyanazokban a ruhákban és teljesen ugyanazokkal a szimbólumokkal, és ugyanazzal az eszmeiséggel érkeztek, sőt Vona Gábor egyik fő ígérete éppen az, hogy lesz még Gárda-avatás a Hősök terén, tehát hogy – nyilván hatalomra kerülve – visszahozza a Gárda

intézményét, sőt azt a rendvédelem és honvédelem szerves részévé emeli. Ezzel a pártelnök ebben a konkrét kérdésben nyíltan rendszerellenes álláspontra helyezkedett, hisz egy rendszer által betiltott szervezetet kívánt törvényesíteni.

Ami a Gárda tevékenységét illeti: belföldi és külföldi megfigyelők számára egyaránt a Magyar Gárda jelenti a legfőbb bizonyítékot a Jobbik rendszerellenességére. A Gárda megfélemlíti a roma lakosságot (1), kétségbe vonja az állam erőszakmonopóliumát (2) és szimbólumaiban, megjelenésében, egyéb attribútumaiban a két világháború közötti fasiszta, náci szervezetekre emlékeztet (3) – szólnak a vádak. A megfélemlítés igaz: a katonai egyenruha és irányítás miatt a Gárda tényleg egy katonai alakulat képzetét kelti. És valóban: a félelemkeltés (legalábbis a „cigánybűnözőkben”) bevallott célja a gárdistáknak, hivatalosan ezért is alakult a szervezet. A második állítás is megállja a helyét: jóllehet a gárdisták együttműködnének a rendőrséggel, az a tény, hogy a rendőrségen kívül van még egy másik „rendfenntartó” szervezet, pontosan azt jelenti, hogy sérül az erőszakmonopólium. Ráadásul a Gárdát – Vona Gábor már említett tervei szerint – kormányra kerülésük esetén országos rendvédelmi szervvé kívánják fejleszteni, amely a rendőrség és a létrehozandó csendőrség feladatait is ellátná. Tehát egy párt által létrehozott és működtetett szervezetet tennének az állam részévé, tagjai kezébe fegyvert adnának, ezzel pedig részben a Jobbik ellenőrzése alá vonnák az állami erőszakmonopóliumot. A harmadik állításnak is van ugyan valóságtartalma, de az nem teljesen igaz. Kétségtelen, hogy egyenruhás megjelenésükkel emlékeztetnek történelmi „elődeikre”, de ha tényleg a nyilaskeresztes párt jelképeit akarná feléleszteni a Gárda, akkor az Árpádsáv mellett ott lenne a „H” betű és a négyfelé mutató zöld nyíl is. Nem perdöntő, de érdemes megjegyezni, hogy a Gárda több karitatív akcióban is részt vett, például az árvizeknél segédkezett, néhol éppen a cigányokkal együttműködve.⁷⁷

77 http://www.youtube.com/watch?v=vR_aXpPaXgw&feature=player_embedded

A 30-as, 40-es évekkel való párhuzam leginkább azon bicsaklik meg, hogy a Gárdistáknak nincs fegyverük, és tevékenységük csak helyi jelentőséggel bírt – pár száz taggal működtek. A Gárdát országos jelentőségűvé a média tette. A többmilliós ténylegesen fegyveres tagsággal rendelkező SA-val való összehasonlítás tehát teljesen alaptalan, ám ettől még a Gárda tevékenysége a demokratikus rendszerrel valóban összeegyeztethetetlen – ahogy ezt a bíróság is kimondta. A Gárdának óriási szerepe volt a Jobbik megerősödésében,⁷⁸ a szervezet a mai napig a párt talán legfontosabb szimbolikus támasza: a Jobbik pedig így – a Gárdán keresztül – tudatosan konfrontálódott a rendszerrel.

Az állami erőszakmonopólium és a törvényesség nyílt és durva – éppen ezért rendkívüli jelentőségű – megsértését követte el Juhász Oszkár jobbikos gyöngyöspatai polgármester és Murányi Levente országos alelnök. Juhász egy kiszivárgott hangfelvételen – az általa elkerülhetetlennek tételezett polgárháborúból kiindulva – egyértelműen és félreérthetetlenül a jelenlegi rendszer erőszakos megdöntéséről beszélt, azt teljesen elfogadható lépésnek tartotta, amennyiben az erőviszonyok alapján a Jobbiknak reális esélye lenne a hatalom megragadására. Ezek után a Jobbik nemcsak hogy nem lépett fel tagjával szemben, hanem még csak el sem határolódott tőle, „magánbeszélgetésnek” és „magánvéleménynek” minősítve a történeteket (melléklet, I. táblázat, 1. sor).

Hasonló súllyal esik latba Murányi szónoki beszéde, amelyben az hangzott el, hogy „nincs szebb dolog a világon, mint kommunistát löni”. A kitörő tapssal fogadott kijelentést ismét nem kommentálta a párt vezetése, retorzió Murányival szemben pedig fel sem merült, továbbra is a párt alelnöke maradt (melléklet, II. táblázat, 25. sor).

Noha ezek után sovány vigasznak tűnik, mégis jelentősnek ítélem, hogy a Jobbik is elhatárolódott néhány hasonlóan erőszakos és szélsőséges kijelentéstől. A Magyar Szigeten a betyársereges Tyirityán Zsolt fajok háborújáról, más börszínűek, „mocskos cigányok” és

78 Karácsony-Róna 2010, 31–66.

„rohadtt, tetves zsidók” lelövéséről beszélt, mindezt a párt képviselője, Zagyva György Gyula jelenlétében. Ettől a kijelentéstől már Vona is keményen elhatárolódott, még Zagyvára is bíráló kijelentéseket tett, Berta Szilvia pedig azt hangsúlyozta, hogy a Betyársereg nem partnere a Jobbiknak (melléklet, II. táblázat, 3. sor). Ez utóbbi állítás azonban nem fedti a valóságot: a Jobbik 2009-ben maga nyilatkozta a már akkor is vállaltan törvényt sértő Betyárseregről, hogy együttműködik azzal,⁷⁹ és a Zagyvával szembeni komoly retorzió (a frakcióból való kizárás) hiánya is kétséges teszi Vona elhatárolódásának hiteletét. Ugyanez igaz arra az esetre is, amikor a devizahitelezés és az IMF elleni tiltakozásul Zagyva részvételével betört egy csoport a Szabadság téri Bankcenter épületébe, és megrongálta azt. A Jobbik erre is csak annyit mondott, hogy nem Zagyva vezetésével történt az akció, és hogy ő csak magánemberként vett részt az eseményben (melléklet, II. táblázat, 16. sor).

Dúró Dóra szóvivő ugyan szembehelyezkedett a gyöngyöspatai – volt jobbikos Esze Tamás által szervezett – Véderő katonai toborzóakciójával, illetve Budaházyval sem vállalt közösséget (melléklet, II. táblázat, 4. és 9. sor). Ám nehéz szabadulni a gondolattól, hogy az elhatárolódás pont olyan esetekben volt éles, amikor a pártból kiváló, épp ezért riválisként fellépő személyekről volt szó.

Összességében hiába mondta Dúró Dóra, hogy „a Jobbik elitél minden erőszakos bűncselekményt, és nem vállal közösséget olyan szervezetekkel, amelyek törvénybe ütköző cselekedeteket követnek el”,⁸⁰ hiszen a Juhász- és Murányi-féle kijelentés, illetve az érdemi demokratikus reagálások és szankciók hiánya miatt a párt e tekintetben rendszerellenesnek tekinthető. A kiragadott példák nem marginálisak, ráadásul ebben az esetben indokolt a „szigorú pontozás”: a félig rendszerellenes párt is rendszerellenes. Még a leginkább törvénytelen pártoknak is vannak a törvényesség felé mutató megmozdulásaik.

79 http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/kormanyzasra_keszul_a_jobbik_-_a_nemzeti_oldal_szegeden/2103008/

80 Uo.

Ehhez képest már szinte apróságnak tűnnek a párt egyes képviselőinek további lépései. Samu Tamás Gergőt az a vád érte,⁸¹ hogy rendőrökre támadt 2008. március 15-én, Zagyva György Gyula pedig karikás ostorral fenyegetett meg és tartott bezárva újságírókat. Mindketten – a Jobbik politikájával összhangban – lemondtak mentelmi jogukról. Novák Elődöt, a párt fenegyerekeit már többször is előállították: akciói a hídfoglalástól kezdve⁸² a rendőrsorfal előtti doboláson⁸³ át a megafon használatáig a parlamentben terjednek. Sneider Tamás elnökségi tag saját bevallása szerint is skinheadmozgalmárként töltötte ifjúsága egy részét, ahol többször is fizikai összetűzésbe került cigányokkal,⁸⁴ ami miatt jogerősen felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. (A törvényi rend figyelmen kívül hagyása természetesen visszaszorult a párt 2013-as stratégiai fordulata óta, de teljesen nem szűnt meg: Novák Előd kalapáccsal és vésővel esett neki a Szabadság téri szovjet emlékműnek 2015 októberében. Az ő kiszorulása az elnökségből és a frakcióból is jelzésértékű: a párt vezetésében radikálisok maradhatnak, de rendbontók nem.

Más pártoknál is előfordultak szankcionálatlanul hagyott törvénysértések, ám nem az állami erőszakmonopólium kérdésében. De ennek az írásnak nem is célja, hogy más pártok törvényességét vizsgálja. A Jobbik ebben a tekintetben Európában nem példa nélküli, sőt ennél erőszakosabb megnyilvánulások is előfordultak a régióban: a Nagy-Románia Párt magyarellenes Gárdát hozott létre, „melynek feladata a magyar autonómia esetén az RMDSZ vezetőinek begyűjtése és ad hoc bírósági ítélet alapján való kivégzése lett volna”⁸⁵ (kiemelés tőlem). A Szerb Radikális Párt a 90-es évek elején teljes mértékben összefonódott a katonai szabadcsapatokkal. A párt vezetője többször is katonai öltözetben szerepelt a kampányfilmekben.⁸⁶ A törvénytelenésre érzékletes nyugati példa a dán Hala-

81 http://hirszerzo.hu/belfold/150705_nem_bujik_mentelmi_joga_moge_a_jobbikos_sm

82 <http://index.hu/belfold/hidpp1026/>

83 http://www.youtube.com/watch?v=oLInULJFMmw&feature=player_embedded#at=94

84 http://www.jobbik.hu/rovatok/el%C3%B6ld%C3%A9g/sneider_tam%C3%A1s_a_jobbik_al%C3%B6ke

85 Dobos 2011, 317–318.

86 Döme 2011, 358–360.

dás Párt elnökének, Glistrupnak a feltűnésében kulcsszerepet játszó tv-interjúja 1971-ből, amelyben bevallotta, hogy nem hajlandó adót fizetni, és nyíltan biztatott mindenkit e példa követésére.⁸⁷ Ehhez nagyon hasonló a francia UFF-mozgalom és Poujade 1955-ös akciója, amikor nyílt adóellenes „felkelésbe” kezdtek.⁸⁸

A negyedik-ötödik kérdéskör komplexebb és – ami még jobban megnehezíti a dolgunkat – kevésbé egzakt, mint az előző három. Itt azt kell megvizsgálni, hogy a Jobbik antidemokratikus-e, elfogadja-e a jelenlegi alkotmányos berendezkedést, elutasítja-e a másként gondolkodókat, homoszexuálisokat, cigányokat, zsidókat. Kezdjük az első állítással: a minimalista definíciónak megfelel a Jobbik, hiszen indul a választáson és elfogadja annak eredményét. A demokráciameghatározás bármilyen kiterjesztésénél azonban megváltozik a helyzet. A választási eljárási törvény vitájában a Jobbik az általános választójog korlátozását javasolta: a párt megvonná a szavazati jogot minden nyolc általánossal nem rendelkező embertől. Indítványuk bevallottan, bár nem kizárólagosan a cigányság ellen irányul (melléklet, I. táblázat, 3. sor). Ez az Európában példátlan intézkedés ellentmond a demokrácia egyik elfogadott XX. századi alapeszményének, az általános választójognak, ezért nyilvánvalóan rendszerellenes.

Vona 2012-es éwertékelő beszédében („nem vagyok kommunista, nem vagyok nemzetiszocialista, de demokrata sem vagyok”) és *Félázsia* című írásában⁸⁹ egészen nyíltan kritizálja a demokrácia jelenleg megvalósuló formáját („liberális demokrácia”), sőt a demokráciát azonosítja mindazzal a rosszal, ami ellen küzd: globalizáció, pénz és nemzetközi körök hatalma, manipulálhatóság, elbutulás. A demokráciát ugyanúgy totális rendszernek tartja, mint a kommunizmust vagy a fasizmust. Nyíltan szorgalmazza a jelenlegi rendszer meghaladását (melléklet, I. táblázat, 2. és 9. sor). Noha Vona elhíresült kijelentésében is hozzáteszi, hogy „abban az értelemben” nem demok-

87 Hajdú 2011.

88 Szabó 2011, 47–48.

89 Barikád, 2012. augusztus, 32. szám.

rata, amelyik értelemben a jelenlegi elit az, demokrácia elleni érvei mégis univerzálisak: nem annak jelenlegi állapotát ostromozza, mintsem inkább az általános demokráciafogalmat. És hogy milyen rendszert szándékozik építeni helyette? A Jobbikra kezdetektől fogva jellemző volt a Horthy-kultusz, így tehát a két világháború közötti rendszert tekinti követendő példának, azt gondolja „korszerűbb formába” öntve újjáéleszteni. Itt elsősorban a tekintélyelvűség, az erős államfői hatalom és a demokratikus versengés ötvözetére kell gondolnunk, illetve a Szent Korona-tanra épülő alkotmányra, „kizárva mindörökre a nemzetellenes létezés és tevékenység demokrácia köntösébe bújtatott folytatását.”⁹⁰ A baloldali és liberális erők alkotmányi szintű korlátozása összeegyeztethetetlen a mai demokráciafelfogással, ahogy a Horthy-korszak korlátozott politikai versengése is az. Ehhez képest már egyáltalán nem perdöntő, hogy Vona az alkotmányos monarchia és nem a köztársaság híve (noha az utóbbit az előbbi feltételeinek hiányában elfogadja), és az sem meglepő, hogy történelemszemléletében minden demokratikus fordulatot heves ellenérzéssel fogad (felvilágosodás, választójog kiterjesztése, jóléti állam stb.). Ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik az a tény is, hogy a Jobbik csak olyan országokra tekint partnerként, amelyek a mai demokráciakritériumoknak nem felelnek meg (Oroszország, Törökország, közel-keleti arab országok). Bár Vona könyvének filozófiai eszmefuttatása jóval kisebb befolyással bír, mint előszóban előadott beszédei és akciói, azért érdemes itt megállni egy gondolat erejéig. Ha komolyan vesszük a pártelnök 2013-as írását, akkor Vona Gábor minden általam ismert XXI. századi politikai gondolkodónál és szereplőnél messzebbre ment a jelenkor alapvető értékeinek tagadásában⁹¹, hiszen

90 Vona 2011, 222.

91 Humanizmus: „Látszólagos emberközpontúság... a létrend hierarchiájában egy megbocsájt-hatatlan, diabolikus zavart keltett, amikor a halhatatlan helyére a halandót tette.” Felvilágosodás: „Tradicionális gyökerétől már megfosztott kultúránk nevetséges, elsőtétítő erejű kísérlete az önmagából fakadó büszkeségre, az önmagáért való fejlődésre.” „A történelem, úgy tűnik, megállíthatatlan alászállás, ahol az anti-tradicionális fokozatosan visszaszorítja a tradicionalitást.” (Vona, 2013, 216–217.)

Az egyetlen korszak, amelyet Vona pozitívan értékel: az európai középkor. Háborúkról, járványokról, máglyán égetésről, éhínségről, parasztlázadásról, önkényről, vallási üldözésekről, jobbágságról nem tesz említést.

elutasítja a felvilágosodást, a modern kort, a népszuverenitást, a politikai részvételt és a humanizmus elvét.

A demokrácia tágabb definíciójához a kisebbségi jogok tiszteletben tartása is hozzátartozik. A mellékletben ezzel kapcsolatban található a legtöbb idézet; ez, ha lehet, még az előzőknél is „forróbb” téma. A Jobbik felemelkedésének legfőbb oka a cigányellenesség. A Jobbik papíron az egyenlő bánásmód, a „színvak” intézkedések pártját fogja. Programjában hangsúlyozza, hogy minden ez irányú javaslata a nem cigányokra is vonatkozik.

Vona könyveiben⁹² a cigányság hátrányos helyzetének okairól hasonló gondolatokat fogalmaz meg, mint a legtöbb szociológus (demográfiai, szociológiai krízis, politikai manipuláció, alacsony iskolázottság), de még az ebből a helyzetből kivezető út tekintetében sem tér el lényegesen a Jobbik álláspontja attól, amit például a Fidesz kormányon megvalósított (szociális kártya, segély helyett adókedvezmény, rendőrség megerősítése, büntetések szigorítása – részletesebben lásd a 7. fejezetben). A Jobbiknak tehát vannak rendszerkonform gondolatai. A problémát itt inkább a kettős beszéd jelenti: a kulturált kifejtésben konzervatív rendpárti programmá szelídült üzenetek élőszóban, a párt emblematikus alakjainak előadásában és néhány konkrét, a Jobbik által kezdeményezett intézkedésben már egészen más irányba mutatnak. Az egyébként is feszült légkörben az alábbi cigányellenes kijelentések még tovább élezik a konfliktusokat. Szegedi Márton (miskolci polgármesterjelölt, Szegedi Csanád EP-képviselő öccse) kilátásba helyezte a „cigánybűnözők” kitelepítését a városból és – végső esetben – állampolgárságuk megvonását⁹³ (melléklet, I. táblázat, 8. és 18. sor). Ellentmond a demokratikus elveknek a pártnak az a törekvése is, mely szerint a roma gyerekeket már az általános iskola idején is kollégiumba kell költöztetni, családijuktól elszakítva, hogy ne az ottani „abnormális mintákat” és a bűnözést látva szocializálódjanak.⁹⁴ Noha Szegedi és Vona indoklása szerint

92 Vona 2011, 161–164. és Vona 2013, 130–143.

93 http://hirszerzo.hu/belfold/163723_beismeres_romakat_zarna_taborba_es_fosztana

94 http://www.jobbik.hu/rovatok/orszagos_hirek/vona_gabor_bentlakasos_iskolakkal_

ezekkel az intézkedésekkel a „tisztességes” romákat is védének, a javaslatok mégis diszkriminatívak, több demokratikus alapszabályt sértenek, ugyanis a nem roma bűnözőkre és a nem roma „abnormális mintákat” követő családokra nem vonatkoznak.

Kulcsár Gergely jobbkios képviselő kiállt amellett a konyári tanár mellett, aki „büdöseknek”, „mocskosoknak”, „teljesen hülyéknek” nevezte a helyi cigány tanulókat, Novák Előd pedig Osztolján lopáson kapott „enyveskező” szakértője kapcsán indított verbális támadást („ha ilyen a krém, milyen lehet a többi?!”) (melléklet, I. táblázat, 7. és 11. sor). A „cigányterror”, a „megélhetési népszaporulat”⁹⁵ és „cigánytenyészet” kifejezések visszatérő elemei a jobbkios kommunikációnak.⁹⁶ Samu Tamás Gergő, a párt képviselője, a következőképpen vázolta a cigányság elleni lehetséges intézkedéseket: „Ezt a csavargó fajt az emberi társadalom hasznos tagjává kell tenni. Akit lehet, tankönyvvel, akit lehet, munkakönyvvel, aki mindkettőre immunis, azt gumibottal.” (melléklet, I. táblázat, 19. sor). Vona évértekelő beszédében a kollektív bűnösség elvének alkalmazását szorgalmazta, amennyiben a bűnöző cigány egész családját meg akarta büntetni az állami szolgáltatások és munkalehetőségek megvonásával. Ezek az intézkedéstervezetek egy szóval sem említik, hogy a bűnöző nem cigányokra is vonatkozna a retorzió.

Talán a legdurvább cigányellenes kirohanást Toroczkai László, a Jobbikkal szövetséges Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom vezetője követte el: 2012. augusztus 5-én Devecseren egy Gárdista-felvonuláson kijelentette, hogy a romákkal két dolgot lehet tenni: vagy „kihajítani őket az országból”, vagy követni az arab példát, ahol „általában döngökutakban végzik vagy az akasztófán”. A következő felszólaló ezt annyival egészítette ki, hogy „úgy szaporodnak ezek a férgek, mint a patkányok”, majd a résztvevők kövekkel dobálták az egyik cigány család portáját, a dobálózásban később egy PM-es akti-

integralhatok_a_cigany_gyerekek

95 Vona 2011, 161.

96 http://www.atv.hu/belfold/2009_feb_jobbik_botrany___allami_felugyelettel_ciganytenyeszet_zajlik

vista és egy jobbikos képviselő, Ferenczi Gábor is megsérült⁹⁷ (melléklet, 1. táblázat, 26. sor). Noha az akcióért a Jobbik hivatalosan nem vállalta a felelősséget, képviselőjük sérülése ellenére is nyilvánvaló az összefonódás: a HVIM a Jobbik hivatalos partnerszervezete, és mindez egy Gárda-felvonuláson történt. A Jobbik egyetlen elmarasztaló mondatot sem közölt az eseménnyel kapcsolatban. Ismét meg kell azonban jegyezni, hogy a párt sokat változott a mérséklődés 2013-as megkezdése óta: ma már a cigánybűnözés kifejezés is kikopott a Jobbik szótárából, figyelnek arra, hogy „cigány–magyar együttélés”-ként aposztrofálják a témát.

A második, hasonlóan kényes kérdés az antiszemitizmus. Ez a téma a Jobbik retorikájában sokkal ritkábban fedezhető fel (lásd a hetedik fejezetet), ugyanakkor azt nem állíthatjuk, hogy egyáltalán ne lenne benne. A cigányság kapcsán említett kettős beszéd itt se ismeretlen jelenség: Vona könyveiben még dicsérő szavak is találhatóak a zsidóságról, sőt Mirkóczki Ádám szóvivő nyíltan nekiment a kuruc.info zsidózó olvasóinak (melléklet, II. táblázat, 17. sor). Vona elítéli Hitlert mint „torz eszme torz szülöttjét”,⁹⁸ és az amerikai szenátoroknak írott levelében leszögezi, hogy a Jobbik „ember és ember között nem tesz különbséget faji alapon”,⁹⁹ Dúró Dóra a HÖK-listázástól határolódott el, de ugyanígy elítélték azt a csepeli plakátot, amelyen a zsidóságot patkányokhoz hasonlították, és Lenhardt izraeli zászlóégetős akciója se talált támogatásra (melléklet, II. táblázat, 2., 8., 10. és 12. sorok). Ez ugyanakkor megint csak az érem egyik fele.

Az érem másik felének kiindulópontja Simon Perez elhíresült beszéde, amit azóta magyar feliratokkal több mint 130 ezren néztek meg a világhálón.¹⁰⁰ Ebben az izraeli államfő felsorolja a zsidó állam vállalatainak eredményeit, majd mosolyogva, vicceskedve megjegyzi, hogy felvásárolták Manhattant, Magyarországot, Romániát és Lengyelországot. Az ingatlanpiaci térhódítás túlzó érzékeltetéséből

97 <http://444.hu/2013/10/08/ez-nem-szomit-uszitasnak-a-rendorseg-szerint/>

98 Vona 2011, 223.

99 Vona 2013, 57–60.

100 <http://www.youtube.com/watch?v=UPHCiGL6r-M>

egészen döbbenetes következtetéseket vont le a Jobbik: minden antiszemita kijelentést ebből vezetnek le, ezt tekintik az izraeli „agresszió” bizonyítékának, valóságos *casus bellinek*, amely indokoltá teszi a zsidóellenes lépéseket, kijelentéseket. Anélkül tették ezt, hogy egyetlen valós statisztikai adatot is bemutattak volna a magyar ingatlanpiacról (a valóság egyébként az, hogy az orosz érdekeltség például sokkal jelentősebb¹⁰¹). A Jobbik olvasatában azonban az összes külföldi érdekeltség közül csak az izraeli jelent „kockázatot” – ez a megkülönböztetés antiszemitizmusuk egyik legfőbb megnyilvánulása.

Ezzel a vélt „veszéllyel” magyarázták Gyöngyösi Márton óriási vihart kavart parlamenti felszólalását, amelyben az izraeli kettős állampolgárságú képviselőket nemzetbiztonsági kockázatnak nevezte – az eredetiben zsidó származásúakról (sic!) beszélt, amit később korrigált (melléklet, I. táblázat, 10. sor). Simon Perez szerencsétlen kijelentése szolgáltatott témát számos antiszemita Barikád-címlaphoz,¹⁰² ahol Gellért püspök egy menórával látható „Ébresztő Budapest! Ezt akartátok?” képaláírással, vagy gondoljunk Hegedűs Lóránt református lelkész kijelentésére,¹⁰³ illetve Hegedűsné (a lelkész felesége és a Jobbik képviselőnője) is úgy érezte ezek után, hogy „hadjáratot kell hirdetni” a „térhódítás ellen”, de Pörzse francia lapnak adott interjúját is említhetnénk, amelyben „Magyarország erőforrásainak ellopásáról” beszélt (melléklet, I. táblázat, 24. és 25. sorok). A Jobbik által hirdetett világképben a zsidók gyakran jelennek meg egy összeesküvés-elmélet részeként: a világot háttérből mozgató befolyásos csoportok, bankárok, multinacionális pénzügyi vállalatok képében.¹⁰⁴ Sőt Hegedűs Lórántné szerint még a cigánysággal kapcsolatos konfliktusok is a zsidók érdekét szolgálják, így teszik sebezhetővé és kiszolgáltatottá Magyarországot, hogy aztán később felvásárolhassák.¹⁰⁵

101 http://www.kormany.hu/download/5/0a/90000/osszefoglalo_a_kulfoldiek_2011_evi_magyarorszag_i_ingatlanszerzesenek_engedelyezesrol_keszult_statistika_adatairol.pdf

102 http://www.hetek.hu/belfold/201003/antiszemita_kampanyt_folytat_a_jobbik

103 <http://barikad.hu/node/56739>

104 Krekó 2010.

105 http://www.old.szentkoronaradio.com/belfold/2011_05_03_oroszghodito-zsidok-allnak-a-ciganytenyesztes-mogott

Gaudi Nagy Tamás és Gyöngyösi Márton holokauszt-relativizáló mondatain is túltesz Baráth Zsolt „vérvadás” parlamenti beszéde, illetve Novák Előd kirohanása Fónagy államtitkár ellen, amikor az egyházügyi törvény vitájában az államtitkár zsidó származására utalva megjegyezte, hogy tőle „nem is várt mást” (melléklet, I. táblázat, 4., 5., 6., 14. és 17. sorok). Károlyi Mihály szobrára kapedlit tettek egy tüntetésen, miközben „én felelek Trianonért” transzparenst akasztottak a nyakába.¹⁰⁶ Ennél még tovább Lenhardt Balázs parlamenti képviselő ment, amikor az MTK kiesését örömmel konstatálta a parlamentben,¹⁰⁷ mondván: az MTK idegen test a magyar futballban.

Tanulságos ebből a szempontból Szegedi Csanád esete. Tény, hogy nem zsidó származása miatt zárták ki a Jobbikból, sőt Vona még eszközt látott benne, amellyel elháríthatja az antiszemita vádakat. Ugyanakkor ha igaz az, amit az érintett mesélt az ügyről,¹⁰⁸ akkor szemernyi kétség sem lehet afelől, hogy a Jobbik vezetői között jelentős motiváció az antiszemitizmus. Interjúban Szegedi kitér arra, hogy egy órán keresztül „vádolták” zsidó származásának elhallgatása miatt a frakcióülésen, morbid és megalázó vicceket vágtak a fejéhez, továbbá hogy „volt olyan elnökségi tag, aki kerek perec kijelentette, hogy nem lehet zsidó a párt tagja”, de egy másik „sem tagadta soha antiszemita nézeteit”. (Szem előtt kell tartani, hogy Szegedi már ellenérdekelte fél.) Ami az antiszemitizmust illeti, viszonylag keveset változott a Jobbik: Vona Gábor még 2014-ben az Izraellel való diplomáciai kapcsolatok megszakítását szorgalmazta,¹⁰⁹ Ágoston Tibor Hajdú-Bihar megyei önkormányzati képviselő a holokauszton gúnyolódott (igaz, ezért 2014-ben jogerősen elítélték¹¹⁰), Novák Előd pedig 2016-ban „holokausztiparnak” titulálta a Saul fia sikerét.¹¹¹

106 http://hirszerzo.hu/belfold/20101116_jobbik_tuntetes_demonstracio

107 <http://www.youtube.com/watch?v=g5QMnqnYOTA>

108 <http://magyararancs.hu/belpol/kirekesztobol-kirekesztett-lettem-szegedi-csanad-85491>

109 http://itthon.ma/karpatmedence.php?cikk_id=4943

110 <http://tev.hu/elitelte-a-birosag-agoston-tibor-jobbikos-debreceeni-kepviselot-holokauszttagadasert/>

111 <http://www.atv.hu/belfold/20160113-holokausztipar-duborgese-igy-reagalt-novak-a-saul-fia-film-gyozelmere>

Végül a Jobbik homofób kijelentéseinek hasonló felsorolása helyett csak azt a tényt regisztrálnám, hogy a jobbikos politikusok minden évben ott vannak a melegfelvonulás ellentüntetői között,¹¹² többek között közösségellenes magatartásnak bélyegezve a megmozdulást.¹¹³ A felsorolás természetesen nem teljes körű. A végére hagytam a ket-
tős beszéd melletti legfontosabb érvet: a párt második nyilvánosságát, a kuruc.infót (erről részletesebben a *Jobbik a fiatalok között* című fejezetben). Itt külön cigánybűnözés és zsidóbűnözés rovat van, a honlap tónusa, mondanivalója szándékosan és provokatívan rendkívül szélsőséges. Tulajdonképpen ide szervezik ki az igazán „hardcore” szélsőjobbboldaliaknak szánt ideológiai muníciót, hogy így ne kelljen magyarázkodniuk a leírtak miatt. A párt és a kuruc.info üzenetei közötti szoros összefüggést látva viszont véleményem szerint hiba lenne máshogy értelmezni a kapcsolatot.

Összességében egyértelműnek tűnik, hogy a Jobbik nézetei összeegyeztethetetlenek a demokráciával. Kijelenthető ez minden mérséklődés ellenére, ugyanis a fentebb tárgyalt kulcsmozzanatokban nem változott meg a Jobbik véleménye, a párt nem tagadja meg a múltját. Ugyanakkor nyomatékosan felhívom a figyelmet arra, hogy az antiszemita és cigányellenes jelző a Jobbik esetében verbális agresz-szióra, előítéletességre – sőt még pontosabban: arra való *hajlam-ra* – vonatkozik, fizikai bántalmazásra nem, de még csak tévőleges diszkriminációra sem (a fizikai bántalmazás, a diszkrimináció és az előítéletesség közötti különbségre még visszatérek). Nem állítom, hogy a Jobbik ne lenne felbujtó hatással azokra, akik ilyet elkövetnek, ám azt mindenképpen rögzíteni kell, hogy a párthoz ilyen cselekmény nem kötődik. A Magyarországon sajnálatosan megtörtént (Jobbikhoz nem kötődő) cigánygyilkosságok, zsidók és homoszexuálisok elleni atrocitások sem mutattak a tervszerűség, a kisebbség elleni szervezett fellépés irányába. Felfogásom szerint ezen keresztül lehet a legjobban megérteni, hogy a náciizmus és a szélsőjobbboldali-

112 <http://fn.hir24.hu/itthon/2012/07/10/vona-kutyat-fejbe-rugni-undorito-szegyenletes-dolog/>

113 http://mandiner.hu/cikk/20120530_jobbik_a_melegfelvonulas_is_legyen_kozossegellenes_magatartas

ság között még nagyobb különbség van, mint a szélsőjobbboldaliság és a radikalizmus között. Ezt a kategóriarendszert használva a Jobbikra egyértelműen a szélsőjobbboldali címke illik: nézetei demokrácia-, rendszer- és kisebbségellenesek.

Még nem telt el elég idő ahhoz, hogy a Capoccia-féle felosztás segítségével megállapítsuk a pártok stabilizáló–destabilizáló szerepét. Ezt teljes bizonyossággal akkor tehetnénk meg, ha a Jobbikon volna a kormánytöbbség. Jelenlegi információink birtokában viszont nem túlzás rendszerellenesnek és így szélsőjobbboldalinak nevezni a Jobbikot. A továbbiakban a pártot ilyen jelzővel fogom illetni, viszont a szavazótáborára és a pártcsalád többi európai pártjára váltakozva, szinonimaként fogom használni a szélsőjobbboldali és radikális jelzőt, ugyanis rengeteg olyan emberről és szervezetről beszélünk, amelyek sokban különböznek egymástól, így egyik jelző sem zárható ki.

Ezen a ponton térnék vissza az alfejezet bevezetőjéhez: a szélsőjobbboldaliság a veszélyességnek nem szinonimája, és nem is egyedülálló jelenség. Más magyar pártok esetében is érdemes lenne „tesztelni” a demokráciához, kisebbségekhez, törvényességhez való viszonyt, ám ez nem ennek az írásnak a feladata. Arra már több európai példát soroltam fel, hogy a törvényességre hogyan hánynak fittyet a szélsőjobbboldali pártok, a kisebbségi és demokratikus jogok figyelmen kívül hagyása pedig kifejezetten általánosnak mondható a Nagy-Románia Párt, a Szerb Radikális Párt (SRS), a Szlovák Nemzeti Párt, a Tyndall-féle Brit Nemzeti Párt és a Német Nemzeti Demokrata Párt esetében is.¹¹⁴ Csak egy példa: Tyndall – ha némi támogatás fejében „önként” nem települtek volna haza az angliai migránsok, akkor – kötelező jelleggel kitelepítené az összes bevándorlót. Ennek fényében nem meglepő, hogy a BNP volt elnöke büszkén rasszistának vallotta magát.¹¹⁵

Végszóként még két mozzanattal árnyalnám e fejezet tartalmát. Egyrészt az egész tipológia nyilvános kijelentéseken alapszik, noha nyilvánvalóan belső szándékokra és gondolatokra kellene épülnie.

¹¹⁴ Dobos 2011; Döme 2011; Bíró Nagy 2011.

¹¹⁵ Bíró Nagy 2011, 223.

Ahogy említettem, a rendszerellenesség igazi próbája: mit tenne a Jobbik, ha hatalomra kerülne? Ezt azonban nem tudhatjuk, így maradnunk kell a nyilvánosságból származó kijelentéseknél. Másodszor, minden tudományos kategorizálás szükségképp leegyszerűsítő. A Jobbiknak számos rendszerkonform gondolata van, mégis ha összességében el kell helyezni egy kételemű térben, akkor a rendszerellenes pólusra helyezném. De mint tudjuk, kételemű tér csak a tudományos tervezőasztalon létezik, a valóságban nem.

3. A RADIKÁLIS ÉS SZÉLSŐJOBBDALI PÁRTOK MEGERŐSÖDÉSÉNEK KERESLETI OKAI

A könyv fő célkitűzésének, a Jobbik felemelkedésének okainak tárgyalását a következő négy fejezetben vizsgálom.

Az erősödés okainak kutatása előtt azonban nézzük meg, hogy egyáltalán milyen mértékű erősödésről beszélhetünk európai szinten. Ausztriában a Szabadságpárt 1983 és 1986, illetve 2000 és 2005 között, a Szövetség Ausztria Jövőjéért 2005-től 2008-ig, az olasz Lega Nord 1994-ben, 2001 és 2005, később 2008 és 2010 között, a Nagy-Románia Párt 1995-ben, a Szerb Radikális Párt 1998 és 2000 között, a Szlovák Nemzeti Párt először 1993 és 1998, utána 2006 és 2010 között, a Svájci Néppárt pedig gyakorlatilag folyamatosan kormányzati szerepet tölt, illetve töltött be¹¹⁶, és akkor még nem számoltam ide a hasonló irányultságú, 2005 és 2007 között kormányon lévő Lengyel Családok Ligáját. A Dán Néppárt és a Norvég Haladáspárt már több cikluson keresztül kívülről biztosította a parlamenti többséget a Skandináviában gyakori kisebbségi kormánynak, a Finnek Pártja (korábban Igaz Finnek) pedig 2015-ben csatlakozott a kormánykoalícióhoz.

Pippa Norris gyűjtése alapján 1980-ban átlagosan 5,5%-ot, 2004-ben pedig már 14%-ot kaptak a pártcsalád tagjai a parlamenti választásokon,¹¹⁷ a mi korábbi számításaink szerint 13,2%-ot kaptak átlagban a 2007 és 2010 között az országgyűlési választásokon, és érdekes módon pont ugyanennyit a 2009-es európai parlamenti választáson (igaz, azon a pártcsalád rendkívül erős norvég, szerb és svájci képviselője értelemszerűen nem indulhatott).¹¹⁸ A frissített adatokat mutatja be az II. táblázat, ez alapján már 13,7 az átlag. A közelmúltban Finnországban, Svédországban, Németországban tűnt fel új erő a jobbszélén, Görögországban pedig a kifejezetten neonáci Arany Hajnal kapott jelentős támogatottságot. Feltűnő, hogy

¹¹⁶ Mudde 2007, 280.

¹¹⁷ Norris 2005, 8, 236–239.

¹¹⁸ Bíró Nagy-Dúró-Hajdú-Róna 2011, 10.

kilenc párt, tehát a felsoroltak közül minden második, legjobb eredményét a legutóbbi választáson érte el, és az FPÖ és a Nagy-Románia Párt kivételével mindegyik párt a legutóbbi öt évben érte el a legmagasabb szavazatarányt. Sőt a legfrissebb közvélemény-kutatások szerint szinte mindegyik párt támogatottsága rekordnagyságú. Mindent egybevetve teljesen egyértelmű, hogy egy dinamikusan fejlődő, napjainkra a harmadik legerősebb pártcsaládot alkotó csoportról van szó, amely számos nyugati és keleti országban alapjaiban határozza meg a politikai versengést.

2. táblázat. A radikális-szélsőjobboldali pártcsalád választási eredményei

Párt	Legjobb eredmény	Országgyűlési választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi országgyűlési választáson elért eredmény	EP-választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi EP-választáson elért eredmény	Kormányon töltött időszak
FN ¹¹⁹ (francia)	24,86% (2014 EP)	15,10% (1997)	13,6% (2012)	24,86% (2014)	24,86% (2014)	
FPÖ (BZÖ) (osztrák)	FPÖ:27,5%– 1996,EP (BZÖ:10,7%– 2008)	FPÖ:27,5%– 1996,EP (BZÖ:10,7%– 2008)	20,5% (2013)	27,53% (1996)	19,7% (2014)	1983–1986 2000–2005
DF (dán)	26,6% (2014, EP)	21,1% (2015)	21,1% (2015)	26,6% (2014)	26,6% (2014)	
N-VA ¹²⁰ (VB) (belga)	20,32% (2014, OGY) (VB:14,3% ¹²¹ , 2004)	20,32% (2014)(VB: 11,99%, 2007)	20,32% (2014)	16,85% (2014) VB: 14,3%, (2004)	16,85% (2014) VB: 14,3%, (2004)	2015–
SVP (svájci)	29,4% (2015,OGY)	29,4% (2015)	29,4% (2015)	Svájc nem tagja az Európai Uniónak.		1929–2007
FrP (norvég)	22,90% (2009,OGY)	22,90% (2009)	16,3% (2013)	Norvégia nem tagja az Európai Uniónak.		2013–
LN (olasz)	10,21% (2009,EP)	10,07% (1996)	4,1% (2013)	10,21% (2009)	6,2% (2014)	1994 2001–2006

119 elnökválasztás

120 Az N-VA nem szélsőjobboldali párt, flamand szeparatista jellege miatt került be a táblázatba

121 Még Vlaams Blok néven elért választási eredmény.

2. táblázat. folytatás

UKIP (BNP) (brit)	27,5% (2014,EP) (BNP: 6,3%, 2009)	12,6%, 2015 (BNP: 1,9, 2010)	27,5% (2014) (BNP: 6,3%, 2009)	27,5% (2014) (BNP 1,1%, 2014)	
Jobbik (MIÉP)	20,3% (2014, OGY) (MIÉP: 5,47%, 1998)	20,3% (2014) (MIÉP: 5,47%, 1998)	14,77% (2009)	14,67% (2014)	
SNS (LSNS) (szlovák)	11,73% ¹²² (2006, OGY) (LSNS: 8,04%)	11,73% (2006) (LSNS: 8,04%)	5,55% (2009) (LSNS: 1,7%)	3,61% (2014) (LSNS: 1,7%)	1993–1994 1994–1998 2006–2010
PRM (román)	19,46% (2000, OGY)	19,46% (2000)	8,65% (2009)	2,7% (2014)	1995
Ataka (bolgár)	14,20% (2007, EP)	9,36% (2009)	14,20% (2007)	2,96% (2014)	
SRS (szerb)	30,10% (2008, OGY)	30,10% (2008)	Szerbia nem tagja az Európai Uniónak.		1998–2000
PVV (holland)	15,5% (2010)	15,5% (2010)	16,97% (2009)	13,35 (2014)	
LAOS (Arany Hajnal) (görög)	7,15% (2009, EP) (AH: 7%, 2015)	5,6% (2011) (AH: 7%, 2015)	7,15% (2009) (AH: 8,9%, 2014)	2,7% (2014) (AH: 8,9%, 2014)	
Svéd Demok- raták	12,9% (2014, OGY)	12,9% (2014)	9,7% (2014)	9,7% (2014)	
Igaz Finnek	19,1% (2011)	19,1% (2011)	12,87% (2014)	12,87% (2014)	2015–
AfD (német)	7,1% (2014, EP)	4,7 % (2013)	7,1% (2014)	7,1% (2014)	

Forrás: <http://electionresources.org>; Bíró Nagy–Dúró–Hajdú–Róna 2011, 16., átlagok saját számítások
Megjegyzés: A pártok teljes eredeti és magyar nevei a táblázat sorrendjében: Front National, Nemzeti Front (FN); Freiheitliche Partei Österreichs, Szabadságpárt (FPÖ); Bündnis Zukunft Österreich, Szövetség Ausztria Jövőéért (BZÖ); Dansk Folkeparti, Dán Néppárt (DF); Vlaams Belang, Flamand Érdek (VB); Nieuw-Vlaamse Alliantie, Új Flamand Szövetség (NVA); Schweizerische Volkspartei, Svájci Néppárt (SVP); Fremskrittspartiet, Norvég Haladáspárt (FrP); Lega Nord, Északi Liga (LN); British National Party, Brit Nemzeti Párt (BNP); Slovenská národná strana, Szlovák Nemzeti Párt (SNS); Partidul România Mare,

¹²² 1990-ben 13,94% (Csehszlovákián belül, a Szlovák Köztársaság parlamenti választásán elért eredmény).

Nagy Románia Párt (PRM); Laikós Orthodoxos Synagermós, Görög Népi Riadó (LAOS); Partij voor de Vrijheid, Holland Szabadságpárt (PVV), Alternativa für Deutschland, Alternativa Németországnak, United Kingdom's Independence Party, az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja.

E rövid kitérő után áttekintjük, milyen társadalmi-gazdasági folyamatok válthatják ki az állampolgárok igényét arra, hogy ezt a pártcsaládot támogassák.

OSZTÁLY-HOVATARTOZÁS

A szakirodalomban eleve a keresleti megközelítések dominálják a szélsőjobboldallal foglalkozó diskurzust, ezen belül pedig az osztályhelyzetre, gazdasági átalakulásra épülő magyarázatok a legnépszerűbbek. Ezekben az a közös, hogy mindegyik gazdasági és egzisztenciális problémákra vezeti vissza a szélsőjobboldal térhódítását. A klasszikus munkáktól kezdve az újabb írásokig mindegyikben azonos érvekre építenek a kutatók: az anyagi nehézségek miatt elkeseredett, a társadalom periferiájára került választók fogékonyabbak az olyan politikai erők jelszavaira, amelyek az adott társadalmi rend felforgatását ígérnek: a radikális-szélsőjobboldali pártok Betz kifejezésével élve a „dühös fehér emberek” politikai képviselői.

Egy másik irányzat – amelyet Lipset neve fémjelez – szerint első sorban nem a legszegényebbek, legelesettebbek szavaznak jobbszélre (hiszen ők már egyik politikai erőről sem hiszik el, hogy változást hozhat), hanem a lecsúszás által fenyegetett alsó-középrétegek, a státuszinkonzisztenciában szenvedők: azok, akik magukat még a középosztályhoz sorolják, ám anyagi helyzetük már lényegesen rosszabb annál. Újabban a *modernizáció veszteségeit* tekintik a radikális jobboldal és szélsőjobboldal potenciális támogatóinak.¹²³ Ezek a szerzők abból indulnak ki, hogy minél több veszítenivalója van valakinek, annál elkeseredettebb, és annál inkább fog egy olyan pártot támogatni, amely – ígérete szerint – az új társadalmi változások elébe áll (multikulturalizmus, globalizáció). A jellemzően a kékgalléros munkássághoz tartozó, alacsonyan vagy közepesen képzett válasz-

123 Ignazi 2003; Kriesi és társai 2006, 921–956.; Ivarsflaten 2008, 3–23.

tók nemcsak attól félnek, hogy kemény munkájuk nem biztosítja a megfelelő életszínvonalat, nem tudják fenntartani a vágyott státuszt, hanem attól is szoronganak, hogy a gyors gazdasági változások közepette meglévő kompetenciáik haszontalanná válnak, így ők tartósan lemaradnak a globális versenyben.¹²⁴

Újabban ugyanakkor számos kutató¹²⁵ cáfolta a fenti összefüggéseket, rámutatva, hogy a társadalmi helyzet és az anyagi jólét csak nagyon enyhén befolyásolja a jobbszél támogatását. Az ő eredményeik alapján olyan tendencia rajzolódik ki, hogy a radikális-szélsőjobboldal minden társadalmi rétegből hasonló arányban szerez szimpatizánsokat, kivéve az elitet: abban konszenzus van, hogy ott átlagon alul reprezentált a pártcsalád (lásd melléklet, IV. táblázat). Újabban még azt is cáfolták, hogy a munkahelyi bizonytalanság bármilyen hatással lenne a radikális szimpátiára.¹²⁶

Az eltéréseket részben az okozza, hogy a vagyoni-jövedelmi helyzetet és a társadalmi státuszt nem egyszerű objektíven felmérni, különösen akkor nem, ha ezt egyszerre sok országban kívánjuk megtenni. Akárhogy nézzük, ezekből a megközelítésekből hiányzik a kidolgozott oksági viszony meghatározása: miért vezet a depriváció éppen a jobbszél támogatásához? Kritikám alapja az, hogy ezek az elméletek csak szükséges, de nem elégséges feltételei az extrémizmus támogatásának. Megmutatják, hogy kik lehetnek a szélsőséges pártok potenciális szavazói, de arra egyáltalán nem adnak magyarázatot, hogy a választók ténylegesen miért szavaznak rájuk. A fenti érvelések jó része éppúgy alkalmazható lenne egy zöld vagy egy újbaloldali pártra. Egyik sem mutat föl olyan oksági láncot, amelynek végén csak és kizárólag szélsőjobboldali pártszimpátia állhat.

Azt sem tekintem megkérdőjelezhetetlen ténynek, hogy a szélsőséges pártokra csak elkeseredésből lehet voksolni, és ezt csak a „vesztesek” teszik. Az Adornóék klasszikus munkájára épülő *szociá-*

124 Flecker és társai, 2007.

125 Van der Brug, Fennema, Tillie 2000; Van der Brug és társai 2005, 2013; Oesch 2008, 349–373.

126 Van der Brug és társai 2013; Bornschier és Kriesi 2013.

*lis dominancia elmélete*¹²⁷ szerint a társadalmi változások nyertesei, a sikeres állampolgárok szintén támogathatják a szélsőjobbot, amennyiben – szociáldarwinista szemlélettől vezetve – a lecsúszókra nem áldozatként, hanem oda önhibájukból kerülő emberként tekintenek, akik „azt kapják, amit megérdemelnek”. A társadalom „normális, hasznos tagjai” – vélt erkölcsi fölényük tudatában – olyan pártokkal szimpatizálnak, amelyek a (jog)rend szigorú helyreállítását és az „élősködők, deviánsok” megbüntetését ígérik.¹²⁸ Az osztályfogalom megújítása új lendületet hozott a radikális pártok szociológiai hátterének vizsgálatában. Az Erikson és Goldthorpe által 1992-ben kidolgozott ún. EGP-osztályséma szerint elsősorban nem a vagyoni helyzet, hanem a munkahelyi hierarchia, illetve az önálló döntéshozatal mértéke határozza meg az egyén elhelyezkedését. Minél több információ, minél szélesebb látókör kell egy munkához, az illető annál magasabb presztízsű osztályba kerül. Az igazi választóvonal így a monoton munkát végző alkalmazottak és a nagyfokú kreativitást igénylő szellemi dolgozók között húzódik. Inglehart kifejezésével a politikai viselkedés tekintetében a kognitív mobilizáció mértéke tesz különbséget az állampolgárok között: az autoriter attitűd olyan munkavállalókra jellemző leginkább, akik alacsony kognitív képességekkel rendelkeznek, kevés önálló gondolkodást és kreativitást igénylő munkát végeznek. Ugyanakkor a szellemi szabadfoglalkozásúak és a vezető beosztású értelmiségiek közül fognak kikerülni azok a választók, akik a jobbszél tekintélyelvű ideológiájával szemben a leginkább ellenállók: ők inkább a zöld és a liberális pártok felé orientálódnak.¹²⁹

Ezt a vonalat továbbgondolva könnyű belátni, hogy az oktatásnak is meghatározó szerepe van: a magasabb végzettség kulturális liberalizmussal, nagyobb toleranciával jár együtt.¹³⁰ Egy friss kutatás szerint az oktatás jobban magyarázza a szélsőjobbboldali szimpátiát,

127 Sidanius–Pratto 1999.

128 Tóth–Grajczár 2009.

129 Kriesi és társai 2008.

130 Stubager 2008, 327–350., 2009, 204–233.

mint az osztály-hovatartozás, sőt a végzettségnek nagyobb magyarázóereje van, mint a gazdaságpolitikai preferenciáknak.¹³¹

Korábbi tanulmányunkban azt tapasztaltuk, hogy sok országban a viszonylag jómódúak és a középosztály tagjai közt szép számmal találunk radikálist-párt-szimpatizánsokat. Olyat viszont elvétve sem láttunk, hogy a diplomások között átlagon felül reprezentált lenne a pártcsalád (melléklet, IV. táblázat).¹³²

Az eddigi gazdasági modernizáció helyett szerencsésebb inkább a kulturális modernizáció veszteseiként beállítani a szélsőjobboldal szavazótáborát. Bornschier és Kriesi szerint a kulturális liberalizmus támogatóit az univerzális értékek (melegek jogai, női emancipáció, életmód szabadsága) igénylése, míg ellenzőit egy ellenkultúrába történő bezárkózás jellemzi.¹³³ Annál is inkább így van, mert a konzervatív jobbközép Nyugaton részben elfogadta az univerzalizmust, a multikulturalizmust, így az ezt elutasító állampolgárok számára már csak a jobbszél maradt. Az univerzalizmus és a szélsőjobb viszonya Nyugat-Európában ambivalens: ha a pártok maguk nem is követik ezeket a normákat, a bevándorlókon azért számonkérlik. A muszlim kisebbséget igyekeznek olyan közösségként beállítani, amely tagadja a női egyenjogúságot, helyenként középkori normákat vall. Kárhozzátják a baloldalt, amely engedményeket tesz a kisebbségnek, elfogadja partikularizmusukat.

A kínálati megközelítéssel kombinálja a magyarázatot Arzheimer is: a baloldal a giddensi „harmadik utas” politika térhódításával már sok esetben ugyanúgy a fiskális megszorítások pártján áll, mint a neo-liberális jobboldali politika.¹³⁴ Ha valakiknek van osztályspecifikus mondanivalójuk a munkásosztály számára, azok Nyugaton is az egyre gyakrabban baloldali gazdaságpolitikával operáló szélsőjobboldali pártok.¹³⁵ A hagyományos baloldali pártok részben ezért nem kínálnak valódi alternatívát a kulturális és gazdasági modernizáció

131 Ivarsflaten és Stubager 2013.

132 Bíró Nagy – Dúró – Hajdú – Róna 2011: , 22–26.

133 Bornschier és Kriesi 2013.

134 Arzheimer 2013.

135 Oesch és Rennwald 2010, 343–372.; Betz és Meret 2013.

vesztesei számára. Részben pedig azért, mert pártfogolják a multikulturalizmust, a globalizációt és az univerzális értékeket.

Végül az általam legtermékenyebbnek tartott megközelítés, amely mélyebb magyarázatot kínál arra, miért éppen a gazdasági átalakulások vesztesei fogékonyak a szélsőséges ideológiára, Erich Fromm 1941-ben megjelent, de máig érvényes munkájában olvasható. Fromm a *Menekülés a szabadság elől* című könyvében írta le először – és a mai napig talán a legpontosabban – azt az oksági mechanizmust, amely a létbizonytalansággal, a hagyományos tekintélyek bukásával és a nemzeti megalázottsággal magyarázza a szélsőséges erők térnyerését a weimari Németországban. Konkrétan az első világháborút követő megalázó versailles-i békefeltételekre gondolt (háborús jóvátétel, a német hadsereg leszerelése, a Rajna-vidék demilitarizálása, Szilézia, Pomeránia és Elzász-Lotaringia elvesztése, a császárság bukása, illetve a gazdasági világválság). Elmélete szerint a megrendült önbizalomból és a növekvő bizonytalanságérezésből fakadó félelemből pszichológiailag úgy menekülhetnek el az állampolgárok, ha olyan politikai erőt támogatnak, amely az ország felvirágzását, rendet, becsületet, a nemzet önértékelésének „helyreállítását” és a gazdasági problémák orvoslását ígéri. Minél inkább elesettnek és sértettnek érzi magát a választó, annál inkább hajlamos lesz arra, hogy egy ilyen erőnek alávesse magát, így abban az illúzióban ringathatja magát, hogy egy erős közösség tagjaként részesülhet a sikerekből. Az *Authoritarian Personality* című klasszikus művében Adorno is a hagyományos tekintélyek és erős vezető iránti vágyakozást jelöli meg a szélsőséges erők támogatásának fő motívumaként.

A frissebb, 2013-as kutatások közül Rydgren is azt állapítja meg, hogy a *bizonytalanság, a félelemérzet és az abból fakadó tekintély utáni vágyakozás nem csak anyagi okokra vezethető vissza*. Akik a hagyományos társadalmi rendben egyre lejjebb csúsznak, anyagilag, társadalmi megbecsültség szempontjából (vagy egyéb okok miatt) egyre kilátástalanabb helyzetbe kerülnek, azok az új, szélsőjobb által vizionált társadalmi térkép szerint viszont a felsőbb osztályba tartozhatnak. Az új törésvonalak nem a vagyoni pozíció, hanem az etni-

kai hovatartozás szerint húzódnak: ebben pedig a szegényebbek is a többségi, államalkotó nemzethez tartozhatnak. Ráadásul sanyarú sorsukért bűnbakot könnyen találnak a különböző kisebbség és/vagy bevándorlók képében. A társadalom újrastrukturálásával, az új leosztással a többségi társadalom lecsúszott rétegei csak nyerhetnek: visszanyerhetik magabiztosságukat, jövőbe vetett hitüket, büszkeségüket, javítva ezzel énképüket.

Ebből a gondolatmenetből látszik igazán, hogy az osztály-hovatartozás kérdése önmagában milyen kevésbé esik latba, és hogy mennyire összefügg a bevándorlás kérdésével, ahogy ezt a következő alfejezetben látjuk. Előtte azonban még egy rövid kitérő a Kelet-Európa és Nyugat-Európa közötti különbségekről.

A nyugati és keleti országok politikai berendezkedésében, hagyományában és a politikai viselkedésben lévő nyilvánvaló különbségek mellett elsőként arra hívnám fel a figyelmet, hogy Közép-Kelet-Európában a politikai pluralizmus és a szabadpiac általános támogatottsága jóval alatta marad a nyugati szintnek.¹³⁶ A társadalom tagjainak egymás iránt érzett bizalmatlansága, az alulról jövő kezdeményezések hiánya sokkal erősebben jellemzi azt. A múlt, a szocialista rendszer az autoriter eszmeiségre készítette elő az állampolgárokat. A pártok és az állampolgárok közötti szakadék sokkal nagyobb, így nem alakulhattak ki erős osztálypártok.¹³⁷ Hasonlóan fontos mozzanat a rendszerátmenetben a hagyományos osztályok felszámolása és ehelyett egy új törésvonal bevezetése: ez maga a kommunizmus-hoz való viszony.

A mi megközelítésünk szempontjából ugyanilyen jelentős a keleti szélsőjobboldali pártok eltérő nemzetkonstrukciója. Míg a franciák kapcsán azt állíthattuk, hogy az új nacionalizmus nem a németek, hanem a muszlimok ellen irányul, addig a vasfüggöny túloldalán az ellenségkép szerepét sokszor vagy az őshonos kisebbségek töltik be¹³⁸ vagy a cigányok. Továbbá amíg a nyugati radikális pártok általában

136 Minkenberg és Pytlas 2013.

137 A kommunista örökségről lásd még Kitschelt–Bustikova 2009; Minkenberg 2009.

138 Kitschelt 2007, 1179.; Kitschelt és Bustikova 2009, 462.

piacbarát, de legalábbis nem tőkeellenes politikát folytatnak, addig keleti „testvéreiktől” egyáltalán nem idegen a piacellenes, paternalista baloldali retorika.¹³⁹ A militarizmus is sokkal inkább sajátja a posztkommunista országok szélsőjobboldali pártjainak, mint a nyugat-európaiaknak.

BEVÁNDORLÁS

A migrációs elméletek legalább olyan népszerűek a szakirodalomban és a közgondolkodásban, mint az osztály-hovatartozásból kiinduló magyarázatok. De miért vezet a bevándorlás a radikális-szélsőjobboldali pártok támogatottságának emelkedéséhez? Erre frappánsabb választ nem találhatnánk, mint a következő, *Amerikai História X* című filmből származó idézet:¹⁴⁰

„Több mint 2 millió illegális bevándorló van az Egyesült Államokban. Az állam 3 milliárd dollárt költött előző évben velük kapcsolatos szolgáltatásokra, pedig nekik eleve nem is kellene itt lenniük. 3 milliárdot! 400 milliót csak az elfogatásukra. Bűnözők, akik csak azért tudtak idejönni, mert a határőrség úgy döntött, hogy nem éri meg az erőfeszítést az, hogy minden beutazónál megvizsgálják, büntetett előéletű-e. (...) Mindennap paraziták ezrei kelnek át a határon. Ez a mi életünkéről szól: a tisztességes, dolgozó amerikaiak életéről, akik alig kapnak valamit az államtól, mert a kormányzat az emberi jogokkal jobban törődik, ráadásul olyanokéval, akik nem is ennek az országnak az állampolgárai. (...) Én azt mondom, hogy amíg ezt nem oldottuk meg, addig hagyjuk az emberi jogokat és az összes híres dokumentumot. Mert így elveszítjük a jogunkat, hogy magunk formáljuk a sorsunkat – hagyjuk, hogy kizsákmányolják az országunkat. És ez nem olyan, ami messze történik és amin

139 Karácsony 2005, 161–206.

140 A jelenet letölthető itt: <http://www.youtube.com/watch?v=S2pWf9ipXjc>.

nem tudunk változtatni, ez itt és most történik: például abban az épületben mögöttetek. Azt a boltot Archie Miller vezette gyerekkorunk óta, Dawe és Mike is ott dolgozott. Most már valami koreai a tulajdonos, aki kirúgott titeket és azért szabadult meg a régi alkalmazottaktól, hogy 14 bevándorló-szőkevényt vegyen fel. Látom, hogy ez a helyzet, de azt nem látom, hogy bárki is tenne valamit azért, hogy ez így ne mehessen tovább. És ez engem nagyon bosszant.”

Az Edward Norton által megformált figurától származó idézetben minden olyan oksági mechanizmus benne van, amely megmutatja, miért okozhatnak frusztrációt a bevándorlók. Az első ilyen a „jó-léti sovinizmus”: a deprivált, szegénységgel küzdő állampolgárok féltékenyek a bevándorlókra, irigylik a nekik juttatott segélyeket és munkahelyeket, továbbá a saját életkörülményeik romlása miatt is őket teszik meg bűnbaknak.¹⁴¹ Ugyanakkor nem csak a társadalom elesettebb tagjait érintheti az immigráció. A már említett *szociális dominancia elmélete* szerint a társadalmi változások nyertesei, a sikeres állampolgárok is rossz szemmel nézhetik a bevándorlást, és támogathatják a szélsőjobbot, amennyiben az immigránsokat „élősködőknek”, haszontalannak, bűnözőknek, saját hibájukból bajba került embereknek tekintik, és ezért az ellenük irányuló keményebb fellépést szorgalmazzák. Tehát a bevándorlók magasabb bűnözési rátájával kapcsolatos percepció is a radikalizmus felé tolhatja a választókat.¹⁴² Tóth András és Grajczjár István 2009-es tanulmányukban részletesen bemutatták azt a pszichológiai mechanizmust, amely letről az irigység, fentről a félelem által vezérelve eredményezi a bevándorlás elutasítását. A bűnözés közvetett kára, hogy a többségi társadalmat zavarhatj lakóhelyi környezetük romlása és

141 Betz 1994; Kitschelt és McGann 1995; Lubbers és társai 2002; Ivarsfalten 2008; Dahlström és társai 2013.

142 Van der Brug és Fennema 2003, 2009.

elértéktelenedése. Különösen a radikális szavazók közül sokan tartanak attól, hogy bűncselekmény áldozatai lesznek.¹⁴³

A bevándorlók eltérő értékrendjével szembeni ellenérzés vagy csak egyszerűen a multikulturalizmus-globalizáció elutasítása is eredményezheti a pártcsalád támogatását. Ez utóbbi már átvezet az euroszkepticismus számunkra releváns fajtájához, amely a nemzeti szuverenitás és a tagállami önállóság alapján kritizálja az Uniót, jól-lehet különböző mértékben, az ideológia többi dimenziójától függően: támogatják-e a kilépést, általában elutasítják-e az európaiságot, mit gondolnak a Brüsszel és a nemzetállamok közötti kapcsolatokról és a tagállamok egyenlőségéről, mennyire gazdasági vagy politikai alapú az ellenérzésük, kritikájuknak része-e az intézményrendszer.¹⁴⁴ Nyugaton ennek kifejezetten erős szerepe van a radikális szimpátiában: a szélsőjobboldal által kínált csoporttudat, az őshonos etnikumra épülő állam választ ad az egyszerre két irányból – a bevándorló kisebbségtől és az Uniótól – érkező identitásbeli kihívásra.

Vegyük észre, hogy a fenti, közismert folyamatokban éppúgy van instrumentális, mint emocionális-identifikációs elem: az alacsony képzettséggel végezhető munkákért és az állami juttatásokért való verseny, illetve a régi-újfajta csoportidentitás, amely vonzó lehet az énképükben bizonytalan, azonosulási-hovatartozási zavarban szenvedő emberek számára.¹⁴⁵ Végül a minden politikai ideológiához szükséges ellenségkép is kézenfekvő a pártcsalád esetében: a bevándorló lakosság. A bűnbakkép egyébként egyre nagyobb részben az iszlám vallásúakhoz kötődik,¹⁴⁶ olyannyira, hogy már a zsidókat sok helyen háttérbe szorítja, sőt a BNP, de más nyugati pártok is, például egyenesen úgy érvelnek, hogy az arabok által szított zsidóellenesség miatt is korlátozni kell a migrációt.¹⁴⁷

Nagyon fontos kritikai észrevétel a szakirodalomban, hogy a *bevándorlásellenes*, *idegengyűlölő (xenofób)* és *rasszista* címkéket nem

143 Dagevos és Gijsberts 2010.

144 Dúró 2010, 53–85., Vasilopoulou 2011.

145 Arzheimer 2009, 259–275.

146 Williams 2010.

147 Biró Nagy 2011.

választják külön, szinonimaként használják.¹⁴⁸ Aki bevándorlásellenes, az a migráció korlátozását vagy beszüntetését óhajtja, de önmagában nincs feltétlenül rossz véleményrel a bevándorlókról, a más etnikumúakról – csak azt gondolja, hogy kívül tágasabb, a saját országa már betelt. Célja nem a kirekesztés, hanem az asszimiláció, sőt bizonyos mértékig hasznosnak is tarthatja az ilyen választó a bevándorlást, csak a „túlzott” mértéket ellenzi. Ez ugyanakkor nem mondható el az idegengyűlölőről: ez az attitűdtípus a félelmen alapszik, és soha semmilyen „vendéget” (tartós letelepedőt) nem lát szívesen, általánosan elítéli a különböző etnikumok egymás mellett élését. Nem kívánja asszimilálni a bevándorlókat, ezért különbözik a XIX. századi liberális-klaszszikus nacionalista hagyományoktól.¹⁴⁹ A survey-kérdésekben az előzőt a bevándorlás mértékének megítélésével, ezt pedig különböző szerepek elfogadásával mérik (például szavazna-e egy iszlám politikusra, elfogadná-e, ha a gyermeke iszlám gyerekkel barátkozna stb.). Ugyanakkor még ez a típus sem nézi le *en block* a másik etnikumhoz tartozó népcsoportot, adott esetben szívesen látogatna oda turistaként, támogathatja a két ország közötti kereskedelmet – csak a saját házáat kerüljék el nagy ívben az „idegenek”. Végül azokat hívjuk rasszistáknak, akik egész népcsoportot tekintenek alsóbbrendűnek, biológiai-faji alapon téve különbséget köztük és maguk között.¹⁵⁰ A hármas megkülönböztetés tökéletesen megfelel az ebben az írásban alkalmazott radikális-szélsőjobboldali-náci kategorizálásnak. A radikális válasz egy adott rendszeren belüli helyzetértékelésből adódik: túl sok a bevándorló, nem szabad többet beengedni. Ez ugyanakkor nem tartalmaz szükségszerűen előítéletet, például a bevándorlók dologtalanságával kapcsolatban. A szélsőjobboldali előítéletes ugyan, de nem feltétlenül jut el a tevőleges diszkriminációig. Előítéletes, mert ismeretlenül sem támogatja két különböző etnikum egymás mellett élését, ugyanakkor ebből még egyáltalán nem következik az, hogy aktívan fel is lépne a betelepülők ellen.

148 Rydgren 2008, 737–765.; Cutts–Ford–Goodwin 2011, 418–440.

149 A kelet-európai idegenellenes pártok esetében az asszimiláció szándéka nem számít választóvonalnak a radikális és szélsőjobb között. Az őshonos kisebbséget szervezetten kiűzni csak a neonáci pártok akarják.

150 Rydgren 2008, 760.

A kérdőíves felmérések csak az előítéletet tudják tesztelni, a tényleges diszkriminációt csak kísérleti úton ismerhetjük meg.¹⁵¹

Ennek kapcsán álljon itt egy hosszabb módszertani megjegyzés a kérdőíves válaszok előítélet-kutatásban való alkalmazhatósága kapcsán. Egy standardizált kérdőívre adott válasz nem mond semmit arról, hogy a válaszadó mennyire tartja fontosnak az ügyet, és arról sem árul el semmi érdemlegeset, hogy tényleges élethelyzetekben hogyan *viselkedik*. A kérdőívben megjelölt válaszopciók mögé gyakran csak a kutatók látnak bele konzisztens értékpreferenciákat, a válaszadók véleménye egyáltalán nem olyan szilárd és következetes, mint azt elsőre gondolnánk – sőt Bourdieu szerint „a közvélemény nem létezik”. Van, aki élete legfontosabb problémájaként nagyon hevesen jelöl meg egy bevándorlásellenes/cigányellenes választ, más viszont nem foglalkoztat a kérdés, nem tartja relevánsnak, mégis válaszol, ha már kitölti a kérdőívet. Az ifjúsággal foglalkozó fejezetünk azt mutatja, hogy aki nyitott kérdésre az ifjúság legégetőbb problémái között említi a cigánybűnözést, az 2,8-szor akkora valószínűséggel lesz a párt szavazója, aki viszont cigányellenes értéket adott egy zárt, előre megadott válaszopciókkal rendelkező kérdésre, az csak 1,3-szor (melléklet, VIII. táblázat). Akad olyan, aki nyíltan rasszistának vallja magát, és büszkén jelöli meg a „bűnözés a cigányok véreben van” válaszlehetőséget, más esetleg arra gondol, hogy így nevelték a romákat, többségük ilyen, ezért jelölte meg ugyanazt az opciót. A konkrét kontextus ismeretének hiányában nem tudhatjuk pontosan, milyen motiváció húzódik meg a válasz mögött, az illető *cselekvéseire* pedig végképp nem következtethetünk.¹⁵² A standardizált kérdőíveket legalábbis ki kell egészíteni kvalitatív módszerekkel.¹⁵³ Másrészt, ha konkrétan az emberek viselkedésére – a mindennapi diszkriminációra – vagyunk kíváncsiak, akkor azt kell megfigyelnünk. Magyar példákkal: mi történt Gyöngyöspa-

151 Erőss–Gárdos 2007.

152 Uo.

153 Kovács 2007.

tán,¹⁵⁴ hány roma eshetett el egy álláslehetőségtől a munkaadó vagy egy lakástól az eladó diszkriminációja miatt.¹⁵⁵ Avagy miért csak minimális arányban vesznek részt a romák a választásokon?¹⁵⁶ Nem végeztem kísérletet a jobbikosokkal, ezért csak előítéletet és nem diszkriminációt kutathattam ebben a munkában.

A bevándorlás a 2015-ös migrációs válsággal új dimenzióba került: egyértelmű, hogy ez hozzájárult a pártcsalád utóbbi években tapasztalható szárnyalásához. Ugyanakkor kellő tudományos alaposággal még nem elemezték a mechanizmust, a könyv megírásának időpontjában még nem készültek el azok a tanulmányok, amelyek a migrációs hullám és a pártcsalád erősödése közötti oksági viszonyt megfelelően feltárták volna.

Ennél a pontnál még egy módszertani megjegyzést kell tenni: aggregált, területi adatokkal sem lehet különbséget tenni a fenti három kategória között. Az ezt használó kutatók mindössze a bevándorlás mértéke (1) és a pártcsalád helyi népszerűsége (2) között tudnak korrelációt mutatni, esetleg a munkanélküliséget, mint harmadik változóval való kapcsolatot tudják idevenni.¹⁵⁷ Sokkal termékenyebbnek tartom a közvélemény-kutatásokra épülő elemzéseket (Jackman-Valport 1996, Arzheimer 2009, Van der Brug et al 2005, Rydgren 2008), még akkor is, ha nyilvánvalóan rengeteg probléma van a különböző országok közötti összehasonlíthatósággal.¹⁵⁸

ELITELLENESSÉG

A következő nagy elméletcsoport, amely a jobbszél pártcsaládjának megerősödését magyarázza, a hagyományos pártokkal szembeni elégedetlenségből indul ki. Kézenfekvő logika szerint a regnáló elitből kiábrándult szavazók változásra vágynak, szívesen voksolnak olyan pártra, amely a legélesebben támadja a hagyományos párto-

154 Szombati–Feischmidt 2012.

155 Cserti–Forray 2008; Sik–Simonovics 2006, 72–85.; Simonovics 2011, 68–118.

156 Bárány 2002, 277–307.

157 Golder 2003 432–466

158 Hooghe és társai 2007

kat és alapvető változásokat ígér.¹⁵⁹ Ennek a változásnak a gyökerei legalább a 70-es évekig nyúlnak vissza: nem sokkal azután, hogy Lipset és Rokkan a pártrendszerek befagyásáról beszéltek 1967-ben, a nyugat-európai választási eredmények változékonyasága megnőtt, a néppártok társadalmi bázisai fellazultak, a pártrendszer az új politikai erők megjelenésével átrendeződött (*partisan dealignment*).¹⁶⁰

De miért pont a radikális-szélsőjobboldali pártcsalád profitált ebből a folyamatból? – merül fel, nem alaptalanul, a kritikus kérdés, amelyre csak részlegesen lehet felelni. Az mindenesetre kirajzolódik, hogy ezek a pártok azok, amelyek talán a legélesebben támadják a politikai elitet, habitusukból fakadóan és ideológiájuk alapján egyaránt. Mondanivalójuk szerves része, hogy a hagyományos pártokat az egyszerű emberektől elszakadt, egymással alkudozó-lepaktáló politikai alakulatoknak mutassák be; kiegészítve azzal, hogy az elit már nem a nemzeti érdekeket képviseli, hanem inkább a nemzetközi (pénzügyi) körök által diktált intézkedések végrehajtója lett. A pártcsalád által képviselt „anti-establishment” attitűd tehát olyan elit-képet konstruál a hagyományos pártokról, amely a kisemberrel nem törődik, csak kihasználja őt („nihilista populizmus”, ahogy Bornschier és Kriesi nevezi, de Ignazi egyenesen anti-pártnak nevezte ezt az irányzatot) és még hozzáteszi, hogy nem az adott ország fővárosában, hanem Brüsszelben (New Yorkban, Tel-Avivban) van a valódi központja.¹⁶¹

Mindezzel együtt úgy érezhetjük, ez az elmélet nem megy végig teljesen az oksági láncolaton: a regnáló elitet minden új erő korruptnak, valóságtól elrugaskodottnak bélyegzi, legyen az újbaloldali, szélsőbaloldali, zöld vagy a szinte besorolhatatlan pártok egyike (Palikot Lengyelországban, Kalóz Párt Németországban, Öt Csillag Olaszországban). A választók egy része egyre inkább elégedetlen, ezért valami nagyon mást, valami nagyon újat keres, ez azonban csak

159 Fennema 1997, Betz 1994, Bélanger és Aarts 2006. 4-20

160 Dalton és társai 1984.

161 Rydgren 2005, Krekó 2010.

szükséges, de nem elégséges feltétele a szélsőjobboldali szimpátiának, így logikai alapon ez csak félig magyarázat.

Ráadásul, ahogy az osztályszavazás esetében nem volt egyértelmű az osztály, a bevándorlásellenességnél pedig az idegengyűlölő fogalma, úgy itt sem egyértelmű, hogy hol húzódik az elitellenesség és a rendszerellenesség határa. A legtöbb kutató azzal a survey-kérdéssel méri a rendszerellenességet, hogy a válaszadó mennyire elégedett a demokrácia működésével. Azonban ez nem indikátora a demokratikus elvek támogatottságának, hanem inkább azt mutatja meg, hogy a kormányzat működésével a gyakorlatban mennyire elégedettek az állampolgárok, azaz inkább elitellenességet jelent. A Barr¹⁶² által megfogalmazott elkülönítést tekintem itt irányadónak, miszerint az „anti-establishment”, az elitellenesség retorika, a szavazatszerzés egy módja, amely kérlelhetetlenül támadja nemcsak a kormányt, hanem a korábban szintén esetleg nem egyszer kormányon lévő ellenzéket is. Ez azonban még nem jelent feltétlenül rendszerellenességet, a demokratikus rendszerrel szemben illojális magatartást. Amíg a rendszer fő értékeit nem kérdőjelezi meg a párt, és amíg a rendszer fenntartásában és nem a lebontásában érdekelt, addig nem számít rendszerellenesnek.

IZOLÁCIÓ

A negyedik nagy elméletcsoport Hannah Arendt 1951-ben kiadott klasszikus munkájából eredeztethető, melyben Arendt abból indul ki, hogy a hagyományos osztályszerkezet felbomlása, az állampolgárok növekvő individualizációja, atomizációja a hagyományos pártkötődéseket is felszámolta. A társadalomba kevésbé integrált, a közösségek által nem védett szavazó sokkal jobban ki van téve a szélsőséges politikai erők befolyásának.¹⁶³ Az identitásában megtört, anyagi és lelki bizonytalanságban élő, társadalmi kapcsolatokkal gyengén védett választó – megint csak a frommi pszichológiai me-

162 Barr 2009. 29-48

163 Van der Brug és társai 2005, 537-573, Ignazi 2000. Lubbers és Scheepers 2010.

chanizmus mentén – vágyik arra, hogy valami vagy valaki orientálja, előírja, hogy mit gondoljon, és hogyan cselekedjen, így könnyen válik egy autoriter eszme potenciális támogatójává. Noha ezen írás korábbi fejezetében magam is érveltem amellett, hogy a modern radikális pártok mennyire különböznek a két világháború közötti totális mozgalmaktól, azt a mai napig érvényesnek gondolom, hogy az erő-tekinélyelvűség-rend jelszavakra épülő ideológia talán a legbefolyásosabb identitásképző elem azok számára, akiknek nincs azonosulási pontjuk a társadalomban.

Az atomizáció akkor következik be, ha a civil társadalmat felszámolják. A civil szervezetek megvédik, elzárják tagjaikat a külső hatásoktól és információktól, ezzel egyrészt csökkentik manipulálhatóságukat, másrészt identitást biztosítanak a hozzájuk tartozó állampolgároknak. Az ily módon erős társadalmi tőkével rendelkező választó sokkal inkább képes ellenállni a társadalmi és politikai rendszert felforgatni kívánó szélsőséges erőknek. A modernizáció veszteségeinek a bezárkózás gazdasági értelemben is vonzó lehet, mert azt a kapitalista, neoliberális versenyt korlátozza, amely hátrányosan érintette őket.¹⁶⁴

EMPIRIKUS EREDMÉNYEK – A JOBBIK NEMZETKÖZI KONTEXTUSBAN

Mielőtt a fenti elméletek magyarországi alkalmazhatóságát tesztelném, érdemes felidézni, hogy a Jobbik társadalmi bázisa milyen helyet foglal el az európai kontextusban, illetve hogy a 2010-es ESS-adatok alapján mennyire hasonlítanak európai „testvéreikre” a magyar radikális szavazók. Az adatok a melléklet IV. táblázatában láthatók.

A kép meglepően sokszínű. Az egyetlen markáns, minden országra jellemző tendencia – a férfiak túlnyomó többsége a radikális szavazótáborokban. A radikalizmus társadalmi támogatott-

164 Kriesi és társai 2006.

ságát a többi szociológiai jellemzőre lebontva viszont már nem lehet „európai” tendenciáról beszélni. Noha a Jobbik és az FPÖ rendkívüli népszerűségnek örvend a fiatalok körében, ez a többi pártról egyáltalán nem mondható el: a BNP és a Nagy-Románia Párt kifejezetten alulreprezentált a fiatalok körében, de a Dán Néppártról, az SRS-ről, az Atakáról, a Vlaams Belangról és a Lega Nordról sem állítható, hogy közönsége fiatal átlagéletkorú lenne. Azt a hazánkban is népszerű hipotézist, miszerint a radikalizmus életkori sajátosság – azaz a lázadás természetes módon a társadalmat felforgatni kívánó pártokhoz közelíti a fiatal szavazókat –, el kell utasítanunk.¹⁶⁵

A radikális pártok által képviselt hagyományörző, tekintélyelvű ideológia, amely elítéli a nagyvárosok multikulturalizmusát és liberalizmusát, többnyire azt eredményezi, hogy ezek a pártok vidéken és a kistelepüléseken erősebbek,¹⁶⁶ és kifejezetten gyengén szerepelnek a fővárosokban. A szabály alól a legerősebb kivételt az FPÖ (és a PRM) képezi, de a négy másik országban sem találunk egyértelmű összefüggést. Ha a vizsgált pártok választásföldrajzát összevetjük a bevándorlók, kisebbségek által sűrűn lakott területek elhelyezkedésével, akkor szintén teljesen vegyes képet kapunk: Nyugaton és Keleten egyaránt találhatóak olyan pártok, amelyek a kisebbségek által sűrűn lakott területeken erősek (FN, BNP, Jobbik), és akadnak olyan pártok, amelyek éppen ott erősek, ahol nincs jelentős kisebbség (SNS, PRM, skandináv radikálisok). Ráadásul területi adatokból egyéni viselkedésre csak nagy bizonytalansággal lehet következtetni.

A markáns összefüggés hiánya a vallásosság dimenzióját tekintve viszont sokatmondó. A vizsgált pártok többsége ugyanis vallási (keresztény) értékek talaján áll, ez azonban mégsem tükröződik a társadalmi bázis tekintetében: a radikális pártok csak Svájcban, Szerbiában és Szlovákiában felülreprezentáltak az aktív vallásgya-

165 Noha a baloldali radikális pártok közönségét is ide értve, már több országban beszélhetünk fiatalos radikális pártokról, a tendencia csak nagyon kevés helyen markáns igazán.

166 Lásd még Norris 2005, 143.

korlók között. A Jobbik tehát nincs egyedül vallásos elitjével és szekuláris táborával.

Végül ami a leggyakoribb hipotézist, az osztályhovatartozást illeti: noha igazán részletes adatok csak a Jobbik esetében állnak rendelkezésre, a kutatás nem mutatott semmilyen jól kivehető tendenciát. A társadalom legszegényebb, legelesettebb rétegei között sok országban népszerű a radikalizmus, ahogy a képzett munkások, az alsó-középosztályhoz tartozók körében is egyaránt sok híve van. A két csoport között európai szinten tehát nincs jelentős különbség. A European Social Survey adatai szerint a megkérdezett országok közül egyedül Belgiumban volt a radikális párt felülreprezentált az anyagi helyzetüket kilátástalannak értékelők között, a többi országban a radikális szavazók szubjektív jövedelmi besorolása nem volt rosszabb az átlagnál – ez cáfolja azt az elterjedt tévhitet, amely szerint a lecsúszás okozza a radikális szimpátiát. A képet tovább árnyalja, hogy sok helyen a középosztály és a jómódú állampolgárok jelentős része fordult a pártok felé. Az kétségtelen, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb valószínűséggel szavaznak a radikális pártokra, de a tendencia több országban sem lineáris. Amit egyértelműen kijelenthetünk az az, hogy a vagyoni háttér, a képzettség és a társadalmi státusz kétségtelenül mutat némi összefüggést a pártválasztással: a társadalom privilegizáltabb csoportjai kisebb, míg az alsóbb szegmensek nagyobb eséllyel szavaznak a radikális pártcsaládra; de ez az összefüggés korántsem olyan erős és egyirányú, mint ahogy a szakirodalom vonatkozó tézisei feltételezik. Érdekes, hogy európai összehasonlításban úgy tűnik, a Jobbik közönsége a legmagasabb végzettségű és a legkedvezőbb vagyoni helyzetű a radikálisok közül.

Az összes adatot végignézve a Jobbik helyzete a következőféleképpen írható le: hasonlít európai „testvérpártjaihoz” a férfi-dominancia és az alacsony vallásosság tekintetében; a cigányok által sűrűn lakott részeken mutatott magas támogatottsága kelet-európai kontextusban meglehetősen egyedülálló; európai összehasonlításban a magyar radikális szavazók vagyoni helyzete és végzettsége igen kedvezőnek

számít; legjellemzőbb sajátossága pedig a nagyon alacsony átlagéletkor: Ausztriát leszámítva ezt az értéket a többi radikális-szélsőjobboldali párt meg se közelíti.

MAGYARORSZÁGI EMPIRIKUS ELEMZÉS – EDDIGI KUTATÁSOK

A hazai radikalizmus a Jobbik 2009-es berobbanása óta került a tudományos érdeklődés középpontjába, számos tanulmány vállalkozott arra, hogy a radikális szavazótábor motivációit és társadalmi háttérét feltérképezze. Az általam kiemelten fontosnak tartott médiaszempontú elemzés¹⁶⁷ és a fiatalok közti népszerűség-kutatás¹⁶⁸ a későbbi fejezetekben következik, most a keresleti megközelítéseket veszem szemügyre. Ebből is volt jónéhány: Krekó Péterék az attitűdökre és értékpreferenciára koncentráltak,¹⁶⁹ mások a gazdasági válsággal, társadalmi státuszbeli és anyagi helyzettel hozták összefüggésbe a Jobbik felemelkedését.¹⁷⁰ A továbbiakban ezeket az elemzéseket fogom szintetizálni. Kellő mélységű és részletezettségű adatbázisból 2010-esnél újabb nem áll rendelkezésemre, kivétel a Tárki 2011-es előítélet-kutatása, melynek adatait rendelkezésemre bocsájtották. Ez alapján az idegenellenesség témakörben új eredményeket prezentálhatok. A korábbi kutatások eredményeit a III. táblázatban láthatjuk.

167 Karácsony–Róna 2010, Jeskó–Bakó–Tóth 2012.

168 Sörös–Róna 2012.

169 Krekó–Juhász–Molnár 2011, Bernát–Juhász–Krekó–Molnár 2013. 355–376.

170 Tóth–Grajczár 2011, 57–92, Rudas 2010.

3. táblázat. Az eddigi hazai empirikus elemzések a Jobbik társadalmi bázisáról

szerzők	adatok	kétváltozós elemzésben szignifikáns attitűd- változók	többváltozós elemzésben szignifikáns változók	legerősebb magyarázat a szerzők szerint
Karácsony- Róna 2010	DKMKA Választáskutatási Program 2009 (N=3000)	fiatal, férfi, kisvárosi, súlyosan érintette a válság, bűncselekmény áldozata volt, civil szervezeti tagság, nacionalizmus, elitellenesség, cigányellenesség, rendpártiság, tekintélyelvűség, vezérkultusz, antiszemitizmus	fiatal, férfi, elitellenesség, nacionalizmus, cigányellenesség, antiszemitizmus	cigányellenesség napirendi kiemelkedése
Rudas 2010	összevont Tárki omnibuszok 2009- 2010 (N=10 096)	fiatal, férfi, kisvárosi, közepes végzettség, nem vallásos, magas jóléti-vagyon index (második kvartilis)	–	erős állam és erős tekintély iránti igény (inkább ideológiai- érzelmi, mint gazdasági)
Bíró Nagy- Róna 2011	DKMKA Választáskutatási Program 2010 (N=1500)	fiatal, férfi, nem vallásos, középfokú végzettség, vidéki lakóhely	fiatal, férfi, nacionalizmus, euroskepticizmus, elitellenesség, cigányellenesség	anti-korrupció napirendi kiemelkedése, fiatal életkor
Grajczár- Tóth 2011	DKMKA Választáskutatási Program 2010 (N=1500)	fiatal, férfi, középosztályi önbesorolás, gazdasági pesszimizmus, demokrácia működésével elégedet- lenség, bizalmatlanság, anti-globalizmus, idegenellenesség, rendpártiság, vezérkultusz, revizionizmus	nacionalizmus, politikai kiábrándultság, idegenellenesség, gazdasági pesszimizmus, tekintélyelvű szemlélet (első három főkomponens, az utolsó kettő klaszter)	gazdasági válság, pesszimizmus

3. táblázat. folytatás

szerzők	adatok	kétváltozós elemzésben szignifikáns attitűd- változók	többsváltozós elemzésben szignifikáns változók	legerősebb magyarázat a szerzők szerint
Bernát– Juhász– Krekó– Molnár 2012	összevont Tárki omnibuszok, 2011 (N=3024)	fiatal, férfi, középfokú végzettség, ÉK-Mo., 2. jövedelmi kvintilis	fiatal, férfi, középfokú végzettség, ÉK- Mo., 2-4. jövedelmi kvintilis, cigányok bűnözési hajlama, zsidó szomszéd el nem fogadása és zsidók letelepedésének percepciója, intézményi bizalmatlanság	intézményi bizalmatlanság, pluralizmus elutasítása, szelektív zsidó- és cigányellenesség
Kovács 2013	Ipsos-Medián összevont omnibuszok 2007- 2010 (N=~40000)	középfokú és főiskolai végzettség, fiatal átlagéletkor, ÉK- Mo., elitellenesség, irredentizmus, cigányellenesség, státuszfenyegetettség	–	elitellenesség, rendszerellenesség

Megjegyzés: a változók leírása megtalálható az eredeti tanulmányokban

Az áttekintést a szakirodalom hangsúlyainak megfelelően az osztályhovatartozással kezdjük. Tóth Andrásék elsősorban a gazdasági válságnak tudják be a Jobbik megerősödését: státusz-inkonzisztenciával, lecsúszástól való fenyegetettséggel, anyagi helyzetük miatti frusztrációval jellemzik a radikális közönséget. Ezzel a megközelítéssel a Political Capital kutatói és szerzőtársaikkal együtt jómagam is vitába szállunk (azt demonstrálva, hogy a radikálisok sem nem szegények,¹⁷¹ sem nem iskolázatlanok¹⁷²); a közkeletű tévhitet a legszelebbebb empirikus bázisra támaszkodva Rudas Tamás cáfolta.

171 [http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/21/tevhitek-a-jobbikrol-\(2.-resz\)-szegenyek-kepelt-radikaliskol/](http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/21/tevhitek-a-jobbikrol-(2.-resz)-szegenyek-kepelt-radikaliskol/)

172 [http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/25/tevhitek-a-jobbikrol-\(3.-resz\)-az-iskolazatlansag-feltetelezese/](http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/25/tevhitek-a-jobbikrol-(3.-resz)-az-iskolazatlansag-feltetelezese/)

4. táblázat. A Jobbik-szavazók osztályhelyzete (százalékos megoszlás)

<i>Jóléti-vagyoni index</i>	<i>A Jobbik szavazói</i>	<i>Más párt szavazói</i>
Nagyon magas	7,5	7,1
Magas	42,9	33,1
Alacsony	33,0	36,4
Nagyon alacsony	16,6	23,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
N	613	9483

Forrás: Rudas (2010)

Megjegyzés: Jóléti-vagyon index a háztartásban meglévő vagyontárgyak és bankszámlák, biztosítások, autók, lakások értéke alapján.

A Jobbik átlag alatt reprezentált a harmadik és negyedik kvartilisben, kiemelkedik viszont a másodikban. Ez alapján úgy tűnik, hogy nem a képzett munkásosztály vagy az alsó-középosztály, hanem inkább a „középső” középosztály az elsődleges bázisa, sőt még a leggazdagabbak között sincs elmaradva. A besorolás vagyontárgyakon, pénzügyi eszközökön alapszik, ez a tényleges anyagi pozíció lehető legjobb indikátora, ugyanis a jövedelmi szintre vonatkozó kérdésre rendszerint sajnos nagyon sok válaszmegtagadás érkezik a közvélemény-kutatásokban. A „gazdasági válság”, „modernizáció vesztesei” hipotéziseket Rudas adatai alapján mindenképpen cáfolhatjuk, a finansziális helyzet egyáltalán nem rossz a radikális közönségnél. A szakirodalom másik állítása a lecsúszástól való fenyegetettségben látja a jobbszél támogatásának okait. Megfelelő mennyiségű és minőségű adat hiányában ezt sajnos nem tudjuk hasonló alapossággal tesztelni. Karácsony Gergellyel ugyan azt tapasztaltuk, hogy a válságban való súlyos személyes érintettség szignifikánsan növeli a Jobbik esélyeit, ez az önálló hatás azonban a többváltozós elemzésben már eltűnt,

ráadásul eleve 2009-es adatokról beszélünk (amikor még feleakora volt a Jobbik szavazótábora). A 2010-es adatokban nem volt hasonló tétel a kutatásban. Noha Krekó Péterék erős gazdasági pesszimizmust (a háztartás anyagi helyzetének romlására vonatkozó percepciót) regisztrálnak a Jobbik-táborban,¹⁷³ a legszélesebb adatbázissal dolgozó Kovács András sem látja alátámasztottnak, hogy a jobbikosok a gazdasági átalakulások vesztesei lennének.¹⁷⁴ Ugyanakkor egy érdekes tendenciát vázol fel Kovács, három eltérő csoportot mutatva ki a radikális közönségben. A felsőoktatásban tanulók és frissen végzett fiatalok (első csoport) között minden régióban nagy a párt népszerűsége, ezek a huszonévesek pedig biztosan nem számítanak veszteseknek. Nyugaton – ahol a cigánysággal kapcsolatos személyes frusztráció enyhébb – elsősorban a szegényebb, képzetlenebb rétegek támogatják a pártot (második csoport), Keleten viszont éppen a helyi szinten viszonylag képzettnek, közepesen jómódúnak számító választók jelentik a bázist (harmadik csoport).

Iskolai végzettség tekintetében mindegyik kutatás egybehangozóan kimutatja, hogy az alacsony iskolai végzettségűek között kifejezetten gyengén szerepel a Jobbik, a párt erőssége inkább a szakmunkás-érettségizett réteg, de a diplomások körében sem alacsony a támogatottsága (az egyetemisták-főiskolások között pedig egyenesen a legnépszerűbb párt¹⁷⁵). Ezek az eredmények persze jórészt az életkor hatásának tudhatók be: a párt népszerűtlen az idősök között, akiknek átlagos végzettsége alacsonyabb, mint a mai fiataloké.

De mi a helyzet a bűnözéssel kapcsolatos frusztrációval, amely Kovács adatai alapján a Jobbik tábor jelentős részére jellemző lehet? A kép itt sem olyan egyértelmű, mint amilyennek látszik. A Jobbik hatásával foglalkozó fejezetben részletesen bemutatom, milyen központi szerepet tölt be ez az aspektus a szélsőjobboldali párt üzenete-

173 Bernát–Juhász–Krekó–Molnár 2013

174 Kovács 2013. 229–230.

175 Róna-Sörös 2012.

iben. Ugyanakkor az empirikus adatok csak részben támasztják alá az erre vonatkozó hipotézist. Tény, hogy a párt támogatottságának területi eloszlása megerősíteni látszik a feltételezést, ám az egyéni adatok nem feltétlenül ezt mutatják. A bűnözésben való személyes érintettségnek ugyan 2009-ben volt érdemi hatása,¹⁷⁶ ám a többváltozós elemzésben ez a változó már nem volt szignifikáns. Ami fontosabb, hogy a 2010-es adatok alapján sem látszik, hogy a Jobbik-szimpatizánsok gyakrabban lennének bűncselekmény áldozatai, sőt még csak nem is félnek attól jobban, hogy azok lesznek (lásd 28. táblázat). Valószínűleg arról van szó, hogy a radikális szavazók inkább azok közül kerülnek ki, akiket jobban frusztrál a jelen-ség (személyes érintettség okán vagy akár anélkül), akik számára kiemelkedőbb a probléma, és akik sokkal keményebb fellépést szorgalmaznak (lásd az egyetemista-főiskolás mintában a „cigánybűnözést” legfontosabb problémaként említők kiugróan nagy százalékát a melléklet VII. táblázatában).

Összességében az anyagi-egzisztenciális okok mint szavazási motiváció közepes erősségű magyarázatnak tekinthető. A Jobbik semmiképpen sem a társadalom periferiájára szorult emberek pártja, végzettség és vagyoni helyzet tekintetében átlagos, sőt valamivel az átlag feletti választók között a legnépszerűbb. A lecsúszástól, elszegényedéstől való fenyegetettséget mint hipotézist – fenntartásokkal – részben elfogadhatjuk. Azért csak részben, mert a fenti többváltozós elemzések tanulságai szerint a nyitott, kifejezetten elsődleges indíttatást firtató kérdésekre a jobbikos szavazóknak csak nagyon kis része említ gazdasági indokot (DEMOS-kutatás 2012, lásd melléklet).

Az elitellenesség minden fenti kutatás szerint erős hatással van a Jobbik-szimpatíára, a radikális szavazók bizalmi indexei és a demokráciával való elégedettségük jóval alacsonyabb a teljes népesség átlagánál – annál az átlagnál, amely egyébként hosszú évek óta süllyed (és amely így önmagában is okozója lehet a Jobbik előre-

176 Karácsony–Róna 2010.

törésének, lásd a konklúzió végét). A rendszerváltás elején még az 57 pontos intézmények iránti bizalmi index a 2000-es évek elejére 48-50 pontra, 2006 után pedig 46 pont alá esett.¹⁷⁷ Szintetizálásom alapján az elitellenességgel a nacionalizmus (nyugatellenesség revizionista dimenzióban is, de egyszerű patriotizmusként is) és a cigányellenesség (illetve idegenellenesség) veheti még fel a versenyt. A későbbiekben a kínálati oldal kapcsán még mindháromra visszatérek, illetve a fiatalos és „férfias” jelleggel, továbbá a média- és napirendi magyarázattal külön fejezetben foglalkozom. Most – elsősorban a rendelkezésre álló adatok miatt – az idegenellenesség dimenziójával egészítem ki a fenti kutatásokat.¹⁷⁸

ELŐÍTÉLET, IDEGENELLENESSÉG, RASSZIZMUS – MELYIK JELLEMZŐ A JOBBIK SZIMPATIZÁNSAIRA?

A Jobbik-szavazók kapcsán nemcsak dokumentált összefüggésnek számítanak az „idegen” etnikumokkal, elsősorban a cigányokkal és a zsidókkal szembeni ellenérzések, hanem az is bizonyítható, hogy ennek kiemelkedő hatása van a pártválasztásra.¹⁷⁹

Az ugyanakkor kevésbé tisztázott, hogy a zsidókkal és cigányokkal szembeni ellenszenv pontosan mit takar. A Társítól kapott 2011-es adatok alapján először a társadalmi távolságként is értelmezhető, előítélet-kutatásban klasszikus indikátornak számító Bogardus-skálát vizsgáltam meg: elfogadná-e a válaszadó különböző társadalmi szerepekben a kisebbséget? Jobbik-szavazók és a többi szavazó szerinti bontásban közlöm az adatokat, a zsidókra és a cigányokra vonatkozó kérdésekhez három összehasonlítási alapot használva: skinheadek, kínaiak, arabok.

177 Dukay-Szabó 2009.

178 Illetve az arendti magányos szavazó hipotézisét is fontos mozzanatként tekintem, különösen a fiatalok között. Erre még visszatérek az ezzel foglalkozó fejezetben.

179 Karácsony-Róna 2010, Bernát-Juhász-Krekó-Molnár 2013.

5. táblázat. Más etnikumok elfogadottsága a Jobbik táborában és a teljes népességben

	kínai		arab		cigány		zsidó		skinhead	
Jobbikos (0=nem, 1=igen)	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1
Elfogadná családtagként	24	17	18	14	19	8	39	25	7	14
Elfogadná szomszédként	61	52	49	41	38	29	66	50	19	25
Elfogadná kollegaként	64	59	55	51	50	43	67	55	24	32
Támogatná, ha gyereke barátkozna vele	47	37	41	36	35	23	56	43	9	17
Nagyszámú letelepedést várók aránya	47	58	22	33	-	-	25	47	-	-

Forrás: Tárki Omnibusz, 2011, 4-6. hó, N=3040, ebből 249 Jobbik-szavazó, ez a pártválasztók 15%-a. *Megjegyzés:* Százalékos említések. Elfogadna-e Ön egy kínait családtagként? (igen, nem tudja, nem); Hogyan vélekedne arról, ha gyermeke kínai gyerekkel barátkozna? (támogatná, nem tudja, ellenezné); Ön szerint várható-e a jövőben, hogy Magyarországra nagy számban telepednek le kínaiak? (igen, nem tudja, nem). Itt és a későbbiekben **vastag számokkal** jelöljük a szignifikáns eltéréseket. Legnagyobb Cramer V a zsidók letelepedésénél volt (=0,139), második a szomszédként való elfogadásuknál (= 0,082). Az első közepes, a több gyenge-közepes magyarázóerőnek számít.

Látható, hogy a kínaiakkal és arabokkal kapcsolatos távolságtartásban csak minimális különbség van jobbikos és nem-jobbikos válaszadó között, az első két oszlop nyolc vonatkozó tétele közül csak egy szignifikáns. A Jobbikra szavazás nem volt szignifikáns változó az általános elutasítást magyarázó tényezők többváltozós elemzésében sem.¹⁸⁰ Az arabokkal kapcsolatos lehetőséggel kisebb eltérés a radikális szavazók és a teljes minta között talán a párt arab-barát politikájának köszönhető, ám inkább annak mérsékelt hatását mutatja. A cigányokkal és zsidókkal kapcsolatos különbségek viszont már majdnem minden kategóriában szignifikánsak – úgy, hogy a cigányok elfogadása a teljes népességben is nagyon alacsony, minden második válaszadó még kollegaként sem szívesen érintkezne velük.

180 Simonovics 2011, 133-134.

A különbségek a zsidók esetében a legnagyobbak, Bernáthék többváltozós elemzésében a jobbikos szimpátia magyarázó tényezőjeként az egyik legfontosabb a zsidók szomszédként való elutasítása volt.¹⁸¹

A „papírforma” beigazolódása mellett azonban több elgondolkodtató összefüggés van: a jobbikosok nagyjából fele szomszédként, kollégaként is elfogadna egy zsidót, sőt 43%-uk még a gyerekeiket is szívesen látná velük. Ezek a számok magasabbak még a párt által barátságosan kezelt arabok vonatkozó adatainál is, a skinheadek adatainál pedig kétszer magasabbak. Mindez arra enged következtetni, hogy a zsidókkal kapcsolatos előítélet szelektív és csak ritkán párosul általános elutasítottsággal: valószínűleg még él a jobbikosok jó részének a fejében az előkelő-gazdag-okos-befolyásos zsidó képe, a gyerekeik pedig inkább egy ilyenrel játszon, mint egy skinheaddel, aki veszélybe sodorhatja őket. Az ideológiánál és az előítéletességnél tehát érzésem szerint a praktikus megfontolások erősebbek. A cigányokkal kapcsolatos rendkívül alacsony értékeknek elsősorban éppen az az oka, hogy a két motiváció egybeesik. A praktikus megfontolások erősségét mutatja az, hogy az előítéletet – az iskolázottság és a fiatal életkor mellett – a személyes ismerős megléte csökkenti a legjelentősebben:¹⁸² akik ismernek cigányt, zsidót, azok átlagosan sokkal elfogadóbbak velük (a jobbikosok saját bevallásuk szerint hasonló arányban ismernek kisebbségekhez tartozó állampolgárokat, mint a többi szavazó).

A táblázat utolsó sorában azok aránya látható, akik az adott népcsoport tömeges letelepedési hullámára számítanak a közeljövőben. Ez a jobbikosoknál már a kínaiak és az arabok esetében is érdemben gyakoribb, a zsidók esetében viszont egyenesen kétszer akkora: minden második radikális erre készíti fel magát lelkiileg. Krekó és Juhász szerint az etnikai csoportok számának felülbecslése csak enyhén vagy egyáltalán nem függ össze a csoport megítélésével, viszont a tömeges bevándorlástól való félelem a kínaiak és a zsidók esetében a velük kapcsolatos előítéletességre – és ezen keresztül valamennyire a jobbikos pártpreferenciára – vezethető vissza. Ez része a tágabb

181 Bernáth és társai 2013, 368-369.

182 Szalai-Simonovics 2011, 44-68.

összeesküvés-elméleteknek is,¹⁸³ amelyek jelentős szerepet játszanak a szélsőjobboldali világlátásban.¹⁸⁴ Ez a mozzanat ugyanakkor az ideológiai fogékonyság jelentőségére utal. Az eszmei és praktikus motívációk keveredhetnek a bevándorlókval kapcsolatos állításokban is.

6. táblázat. *Bevándorlással kapcsolatos attitűdök*

Átlagpontok. 1= egyáltalán nem ért egyet; 4=teljesen egyetért	nem jobbikos	jobbikos
A bevándorlók miatt növekszik a bűnözés.	2,67	2,75
A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.	2,82	2,9
A bevándorlókat szigorú megfigyelés alatt kell tartani.	3,1	3,23
A bevándorlók nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt.	2,86	2,75
Magyarországon a bevándorlási szabályok szigorítására van szükség.	2,16	2,39
A bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak.	2,11	1,93

Forrás: Tárki Omnibusz, 2011, 4-6. hó, N=3040, ebből 249 Jobbik-szavazó, ez a pártválasztók 15%-a.

Megjegyzés: a vastag számokkal jelölt szignifikáns eltérések még mindig gyenge magyarázó változónak számítanak; a legnagyobb ETA négyzet az utolsó állításnál volt, de ott is csak 0,004, ami a Cohen-szabály szerint nagyon kis magyarázóerőt jelent.

Nyugaton a migráció ellenzésének alapvető motivációja az első két állítás, ez azonban keleti – és magyar – kontextusban kevésbé releváns. Talán meglepő ugyanakkor, hogy a jobbikosok között sem e két kérdésben, sem a liberális eszmeiséget kifejező negyedikben az elutasítás mértéke nem szignifikánsan nagyobb. Ahol érdemi eltérés volt, az a rendpártisággal kapcsolatos harmadik és ötödik item, ám igazán markáns különbségekről itt sem beszélhetünk. Ebben a dimenzióban és a patrióta gazdaságpolitikát kifejező utolsó kérdésnél is valószínűleg a határozott pártálláspont választotta el a jobbikos válaszadókat a többitől,

183 http://szentkoronaradio.com/belfold/2011_05_03_orszaghodoito-zsidok-allnak-a-ciganytenyesztes-mogott

184 Krekó 2010, 33-44.

ám így is látszik, hogy igazán robusztus különbségek az immigrációval kapcsolatban nincsenek a radikális és a többi szavazó között.

Összességében a Jobbik-szavazók előítéletessége tehát nem csak abból a szempontból szelektív, hogy sokkal inkább a cigányokra és a zsidókra irányul, mint más kisebbségekre. Szelektív azért is, mert a negatív ideológiai képzetek, összeesküvés-elméletek népszerűsége mellett pozitív társítások járulhatnak a zsidósághoz. Más a helyzet a cigányság kapcsán, róluk csak negatív gondolataik vannak.

7. táblázat. Cigányokkal kapcsolatos vélekedések a Jobbik táborában és a teljes népesség körében

Átlagpontok. 1= egyáltalán nem ért egyet; 4=teljesen egyetért	nem jobbikos	jobbikos
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdénének dolgozni.	3,16	3,26
Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	2,37	2,87
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	2,73	3,18
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak.	1,47	1,25
Minden cigány gyermeknek joga van ahhoz, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanuljon.	3,25	2,88
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között.	2,89	2,68

Forrás: Tárki Omnibusz, 2011. 4-6. hó, N=3040, ebből 249 Jobbik-szavazó, ez a pártválasztók 15%-a.

Megjegyzés: A legnagyobb ETA négyzet a második és harmadik állításnál volt, de ott is csak 0,019 és 0,017, ami a Cohen-szabály szerint gyenge-közepes magyarázóerőt jelent.

A cigányellenesség mértéke évtizedek óta hasonló¹⁸⁵ ugyanezek az adatokon (26. táblázat), a Jobbik megjelenése nem a cigányellenesség növekedésének, hanem a probléma politikai napirendre kerülésének köszönhető.¹⁸⁶ A jobbikosok átlagpontjai viszont még a teljes népesség igencsak cigányellenes értékeit is meghaladják. Érdeemes megjegyezni, hogy a legnagyobb különbség a diszkriminációra vonatkozó második és az etnikumot bűnözéssel összekapcsoló harmadik állításnál van. Az előítéletességnél a cigányok esetében többről, nevezetesen idegenellenesség-

185 Bernát és társai 2012.

186 Karácsony-Róna 2010.

ról van szó. Ugyanakkor ezt nem nevezhetjük rasszizmusnak: az nyílt, módszeres és nagymértékű, tevőleges diszkriminációt jelentene, szélsőséesebb esetben pedig fizikai bántalmazást. Az ezekre az adatokra épülő Tárki kutatásnak éppen az az egyik érdeme, hogy kettéválasztja a diszkriminációt és az előítéletet. Utóbbi kutatásánál nem vont be az elemzésbe pártpolitikai változókat. Egy nagyon populáris, önmagában semmit sem bizonyító, de jelzésértékű ténnyel világítanám meg az előítélet és a diszkrimináció közti különbséget: a fent bemutatott egész társadalomra jellemző anti-roma érzelmek ellenére a legtöbb sms-es szavazatot egy cigány énekes kapta a Megasztár történetében: Caramel.

Összefoglalva a fejezet fő tanulságait a következő állítást tehetjük: a Jobbik-szavazók anyagi helyzete kedvezőbb az európai radikálisok átlagánál, az osztályhovatartozásra és deprivációra épülő hipotézis csak kismértékben magyarázza a szélsőjobboldali szimpátiát. Az elitellenesség már sokkal inkább jellemző a Jobbik közönségére, ám ebből még nem következne a párt automatikus támogatása. A legnagyobb magyarázóerővel a cigányellenesség bírt, a Tárki adatai pedig a közismert tényre egy újszerű magyarázatot kínáltak: a cigányoknál összekapcsolódik a jobbikosok erős előítélete a – romákkal szemben szintén negatív – gyakorlati megfontolásokkal. A külföldi kisebbségek és a zsidók esetében viszont a két hatás gyengíti egymást: noha a zsidókkal szemben a szélsőjobboldali szavazók szignifikánsan elutasítóbbak, a velük kapcsolatos pozitív képzetek (gazdag, okos stb.) miatt nagyobb arányban fogadják el akár szomszédként, akár gyerekekük játszótársaként őket, mint más etnikumokat. Megállapíthatjuk, hogy a jobbikosok előítéletessége szelektív.

4. KÍNÁLATI MEGKÖZELÍTÉSEK

A keresleti megközelítéssel szembeni fő kritikám nem csak a radikális jobb kutatására vonatkozik. A probléma az, hogy a szavazói magatartásban ennek az irányzatnak a képviselői¹⁸⁷ „sem igen tesznek mást, mint hogy kimutatják a pártpreferenciák, valamint a társadalmi-demográfiai és az attitűdváltozók kapcsolatának szorosságát.”¹⁸⁸ Figyelmén kívül hagyják viszont, hogy milyen politikai szereplők és események befolyásolják a választók preferenciáit. Önmagában véve tehát nem elégséges az az irányzat, amely a szavazókra hatást gyakorló külső makrotényezőkből vezeti le a radikalizmus támogatását. Hiába alakul a szélsőségeknek kedvezően az összes gazdasági-társadalmi folyamat, ha nem jelenik meg egy párt, amelyik azt ügyes politikával kihasználja. Az utóbbi időben ezt az észrevételt a keresleti megközelítés kutatói is magukévá tették, ezért törekednek a keresleti és kínálati modellek kombinálására.¹⁸⁹ Ezt tartom követendőnek, hozzátevé, hogy nemcsak a keresleti és kínálati megközelítések, hanem a média vizsgálata is egymással összefüggő magyarázatokat mutat. Kizárólag analitikus szempontok miatt tárgyalom ezeket külön fejezetben, hogy így szétválasztva meggyőződhessünk alkalmazhatóságuk mértékéről.

A keresletihez hasonlóan a kínálati oldalon is több kiindulópontból lehet vizsgálni a pártcsalád felemelkedését. Ebben a fejezetben ezen elméleteket veszem sorra, majd a Jobbik kapcsán megvizsgálom magyarországi alkalmazhatóságukat. Ezek a következők:

1. távolsági modell, illetve térmodell,¹⁹⁰ politikai karantén: Cordon Sanitare,¹⁹¹ többi párt reakciója a szélsőjobbra,¹⁹² illetve a radikális párt programja („győztes formula”)¹⁹³

187 Knutsen és Scarbrough 1995, 492-523.

188 Enyedi 2000, 161-171.

189 Lásd Arzheimer 2009, Kitschelt 2007.

190 Bornschie 2010, 419-444, Meguid 2005, 347-359, Bale 2003, 3, 67-90.

191 Van Spanje és Van der Brug 2007.

192 Art 2007, 331-349, 2011, 44-49, Bale 2010, 410-426.

193 Kitschelt 1995, De Lange 2007, 411-435, Van der Brug-Van Spanje 2013.

2. intézmények, kormányzati rendszer, választási rendszer¹⁹⁴
3. történelmi örökség,¹⁹⁵ szélsőjobboldali szubkultúra, a már létező bázis,¹⁹⁶ a civil társadalom reakciója¹⁹⁷
4. pártszervezet: vezetés,¹⁹⁸ aktivista-hálózat,¹⁹⁹ centralizáltság²⁰⁰

TÉRMODELL

A kínálati elméletek közül a legnépszerűbb a pártok közötti *távolsági modell*, amely a szélsőjobboldal térnyerését a többi párt mozgásának és a hozzájuk viszonyított pozíciónak a függvényében ábrázolja. Alaplogikáját Kitschelt és Ignazi vitája adja: Kitschelt szerint, ha a jobboldal legerősebb, mérsékelt pártja a politikai centrum irányába mozdul, akkor teret nyit egy radikális párt számára.²⁰¹ Piero Ignazi ezzel szemben úgy látja, hogy a radikális jobboldali párt felemelkedését a jobboldal vezető pártja akkor készíti elő, ha a politikai mező széle felé mozdul el, legitimálja a radikálisabb gondolatokat, illetve mobilizálja azok híveit, majd a nagyobb haszon reményében újra a centrum felé mozdul el, ezáltal viszont szabad teret hagy a radikálisabb politikai szereplők számára.²⁰² Kitschelték egyik feltételezése az újbalsoldali pártok eredményeivel kapcsolta össze a jobboldali radikális pártok sikereit. E szerint a '68-as nemzedékre alapozó baloldali libertáriánus pártokkal szembeni ellenszenvre építkezve emelkedhettek fel az 1980-as évek második felében a tradicionális értékek és a tekintély fontossága mellett kiálló radikálisok. Az érveléssel a mélyebb kidolgozás hiánya mellett az a fő probléma, hogy a klasszikus újbalsoldali pártok a 1990-es évek elejére a skandináv és a Benelux államok kivételével a politika periferiájára szorultak.²⁰³

194 Golder 2004, 523-534, Norris 2005.

195 Minkenberg 2013, Kitschelt és Bustikova 2009.

196 Art 2008, 421-440, Art 2011, 106-148.

197 Art 2007, Klandermans és Mayer 2005.

198 Bos és társai 2011, Van der Brug és Mughan 2007, 29-51, Hajdú 2012, 1-84.

199 Uo.

200 De Lange – Art 2011, 1229-1249, Betz 1998.

201 Kitschelt – McGann 1995.

202 Ignazi 2003.

203 A zöldek sok tekintetben maguk is újbalsoldali pártoknak tekinthetők, ám itt most a

Ennek ellenére olyan országokban is megjelentek és megerősödtek jobboldali radikális pártok, ahol korábban újbaldali pártok nem rendelkeztek komoly támogatottsággal (Olaszország), esetleg nem is léteztek (volt kommunista országok). Mindezt szerzőtársaimmal úgy alakítottuk át a harmadik hipotézist, hogy az a radikális pártok szereplését a baloldal politikájának függvényében határozza meg.²⁰⁴ Véleményünk szerint erősen hozzájárulhat a jobbszél megerősödéséhez, ha a fő *baloldali párt kormányzásával szemben komoly ellenérzés* alakul ki a társadalomban (a Jobbik példáján kívül az amerikai Tea Party Movement²⁰⁵ is ezt az összefüggést illusztrálja).

Közelebről megvizsgálva a hipotézist, felmerül a kérdés, melyik dimenzióra, illetve – ahogy Ingazi és Kitschelt eredetileg írták – bal vagy jobb skálára vonatkoznak a mozgások, az elhelyezések: a szélső-jobboldalra „jellemző” ügyekre, mint például bevándorlásellenesség, multikulturalizmus, tekintélyelvűség;²⁰⁶ egy átfogó gazdaságpolitikai dimenzióra²⁰⁷ vagy egy átfogó nem-materiális dimenzióra (libertárius-tekintélyelvű törésvonal)?²⁰⁸

A módszertan sem egyértelmű, a kutatók leggyakrabban szakértői becslésre alapozva helyezik el a pártokat,²⁰⁹ de érdemes megkérdezni a pártok képviselőit, ők hova pozicionálják magukat, illetve a szavazóik hogyan látják ezt a kérdést.²¹⁰

Nyugati országok adataival dolgozva a legátfogóbb tanulmányt 2011-ben Spies és Franzmann írták, akik a következő megállapításokra jutottak. A bal-jobb skála tekintetében a jobboldali konzervatív párt középre húzódása és a két mainstream párt közeledése is kedvező feltételeket biztosít a szélsőjobbna, sőt növelheti a népszerűséget a szélsőbal polarizáló hatása is. A gazdasági ügyekben viszont a fenti három hipotézisből csak az első (a Kitschelt-féle) – és

libertáriánus, magukat kifejezetten bal-jobb dimenzióban definiáló pártokról van szó.

204 Bíró Nagy–Dúró–Hajdú–Róna 2011.

205 Természetesen a Tea Party és az európai radikális pártok között rengeteg különbség van, azonban az egydimenziós modellbe megállításunk szerint ez a párt is beilleszthető.

206 Arzheimer és Carter 2006, 419–443., Lubbers és társai 2002.

207 Kitschelt 1995, 2007, De Lange 2007.

208 Bale 2003, Bornschier 2010.

209 Például Rohrschneider és Whitefield 2009, 280–313.

210 Budge 2001.

az is csak közvetlenül – van jótékony hatással az általunk vizsgált pártcsaládra. Ha a két meghatározó párt gazdaságpolitikai álláspontja konvergál, akkor a hangsúly azokra a szimbolikus ügyekre tevődik át, amelyben a szélsőjobb oldali pártok könnyen meg tudják magukat különböztetni (bevándorlás, multikulturalizmus). Ezekben a dimenziókban viszont a jobbközép párt helyzete nem volt szignifikáns hatással a radikális jobboldaliakra: volt olyan, ahol Kitschelt hipotézisének megfelelően a liberálisabb jobbközép párt léte növelte a jobbszél támogatottságát, de volt olyan is, ahol Ignazi feltételezése szerint a szigorúbb bevándorlási politikát folytató konzervatív párt generálta ugyanezt a hatást. Összességében a fő tanulság az, hogy a többféle dimenziót együtt kell vizsgálni, önmagában leegyszerűsítőek a szakirodalom klasszikus tézisei.

Erre nagyon jó példát találhatunk Írországban.²¹¹ Ott ugyanis azért nincs radikális jobboldali párt, mert a pártcsalád kötőerejének összes dimenziója, kivéve a bevándorlásellenesség, megtalálható máshol, a Sinn Féinben. Ez a párt euroszeptikus, elitellenes – sőt rendszerellenes abban az értelemben, hogy nem fogadja el az ír megosztottságot –, tekintélyelvű és a jobboldali társadalompolitika híve. Nacionalizmus-etnocentrizmus nem is lehetne több a pártban. Itt minden megtalálható, amire egy radikális szavazónak szüksége van, kivéve a bevándorlás elutasítását. Mivel ezen a kérdésen kívül az összes többi érdeket becsatornázza, ezért kihúzza az „igazi” radikális jobboldali pártok lába alól a talajt.

A távolsági modellhez még két megközelítés kapcsolódik. Az egyik a többi párt reakciójából eredezteti a radikális jobboldal népszerűségét, vagy legalábbis interaktív folyamatként képzei el a pártok között viszonyokat. Az interaktivitás magától értetődő, hiszen a jobbszél felfutását befolyásolja a versenytársak reakciója, ugyanakkor a reakciót jórészt éppen a jobbszél jelentősége határozza meg. A közkeletű nézet szerint úgy lehet elejét venni a szélsőjobb megerősödésének, ha azt kirekeszti a többi párt, politikai karanténba

211 O'Malley 2008, 960-997.

zárja: ekkor a pártra egyszerűen nem éri meg szavazni, hiszen úgy-sincs esély arra, hogy bármilyen módon részese legyen a közpolitikai döntéshozatalnak, a párt nem tud normális kampányt folytatni, de még aktivistákat sem képes toborozni, mivel azok részvételükkel társadalmi kapcsolataikat teszik kockára.²¹² Ez ugyanakkor Von Spanje és Van der Brug 2007-es elemzése szerint nem minden esetben éri el a célját. Belgiumban a Vlaamse Blok így is erős tudott maradni évtizedekig, hiszen az áldozattá válásból, a mártír szerepből profitálni lehetett. Ugyanakkor a Cordon Sanitare csak akkor lehet hatékony, ha teljes körű: nemcsak a pártokra, hanem a civilekre is vonatkozik. Ez utóbbi állítás igazságát támasztja alá az a tapasztalat, hogy a lehető legrosszabb „stratégia”, ha a politikai elit hezitálva, bizonytalanul, ellentmondásosan reagál. Franciaországban 1983-ban az RPR országos és helyi szervei egymásra mutogattak abban a kérdésben, hogy melyikük döntése volt az FN-nel szövetségre lépni Dreux-ban, ahol Le Penék jelentő sikert értek el – Chirac pártjának hathatós segítségével. A baloldal sokszoros kiátkozása ellenére Mitterand elnök volt az, aki úgy döntött, hogy országos médiafelületet kell biztosítani Le Pennek (az eredmény az FN ugrásszerű népszerűség-emelkedése volt). Ausztriában Vranizky kancellár többször hangsúlyozta, hogy politikai karanténba kell zárni az FPÖ-t, ám ezt még helyi szinten a saját pártja sem tartotta be mindig, az ÖVP pedig országos szinten sem.

Egy másik kínálati megközelítés egyszerűen a radikálisok programja és az ezeket követő választási eredmények közötti kapcsolatot vizsgálja: azt, hogy milyen ideológiai kombináció vezetett a sikerhez. Kitschelt már idézett 1995-ös írásában „győztes formulának” nevezte a piacpárti gazdaságpolitika – bevándorlás-ellenesség – társadalompolitikai konzervativizmus hármas ötvözetét, újabban azonban nagyon sok szélsőjobbboldali-radikális párt éppen baloldali gazdaságpolitikával lett sikeres,²¹³ még a prototípusként kezelt FN, FPÖ és a Dán Néppárt is.²¹⁴

212 Art 2007, 2011, 44-49.

213 De Lange 2007, 411-435, Van der Brug és Van Spanje 2013.

214 Bíró Nagy-Dúró-Hajdú-Róna 2011.

INTÉZMÉNYEK

A kínálati elméletek egyik jelentős irányzata a politika rendszer külső adottságaival magyarázza a radikálisok választási sikerét. Nagyjából egyetértenek a politikatudósok abban, hogy a radikális jobboldali pártok számára az arányos választási rendszer ideális, míg a többségi rendszerek kevésbé kedvezők. A Nemzeti Front hiába ért el több választáson országosan 10 százalék feletti eredményt, az abszolút többségi francia választási rendszer miatt jelöltjei többnyire már az első fordulóban elbuktak: az FN csak elvétve tudott mandátumot szerezni a nemzeti parlamentben (1986-ban részben a frissen bevezetett arányos rendszernek köszönhette sikerét, amelyet aztán – nem utolsósorban Le Pen visszaszorítása érdekében – eltöröltek). A pártcsaládhoz tartozó legsikeresebb pártok (FPÖ, FrP, SVP, SRS) 20% feletti eredményeiket minden esetben arányos választási rendszerekben érték el. Norris szerint azonban nem szabad túldimenzionálni a választási rendszer jelentőségét, az csak a radikálisok mandátumarányára van nagy hatással, a szavazatarány más tényezőkön múlik. Az amerikai szerző felhívja a figyelmet, hogy az intézmények közül a választáson való indulás szabályozása – regisztráció, ajánlószelvények, kaució, a kampányolási lehetőségek, média-hozzáférés, pártfinanszírozás, gyűlöletbeszéd tiltása – legalább olyan meghatározó szerepet tölt be, mint maga a választási rendszer.²¹⁵ Carter pedig úgy látja, hogy az állami támogatáshoz való hozzáférés, a közszolgálati televízió elérhető médiafelület és a jelöltállítási szabályozás hatása erősebb lehet, mint a választási rendszer arányossága.²¹⁶

TÖRTÉNELMI ÖRÖKSÉG

Számos tanulmány párhuzamot von a radikális-szélsőjobboldali és a náci-fasiszta politikai tömörülések között.²¹⁷ Noha jómagam a mai pártok esetében félrevezetőnek tartom a két világháború kö-

²¹⁵ Norris 2005, 83-104.

²¹⁶ Carter 2005, 162-201.

²¹⁷ Griffith 1991, Eatwell 1994, 315-325.

zötti mozgalmakhoz való hasonlítást, azt a tényt nem vonom kétségbe, hogy ezen pártok közül soknak ide nyúlik vissza az eredete. Éppen ez a szakirodalom egyik fő állítása a kínálati elméletekben: azok a radikális pártok lesznek sikeresek, amelyek nem a semmiből kezdik az építkezést, és erős nacionalista korszakra alapozhatnak.²¹⁸ Ha volt az adott országban tekintélyelvű vagy totalitáriánus rezsim, akkor a szélsőjobboldali mozgalomnak van hagyománya, emberanyaga, mentorai, infrastruktúrája, ez tehát növeli a kialakulás esélyeit (olasz példa). Az előző rendszer évtizedes propagandája és működése nem múlhat el nyom nélkül, ugyanis kedvezményezettek, hívek százezreit hagyta maga után örökségül. Az is egyértelmű, hogy ha nem is volt ilyen rendszer, de volt a két világháború között ilyen mozgalom (brit példa), ami szintén megkönnyíti a radikális építkezést, amelyet ez esetben nem a nulláról kell kezdeni. Ugyanakkor talán még ennél is fontosabb, hogy az adott mozgalom megtudjon újulni, céljaiban és eszközeiben is új utat találjon a fasisztanáci elődökhöz képest: Minkenberg szerint ott voltak sikeresek a pártcsalád tagjai, ahol ez lezajlott. Art kutatása szerint²¹⁹ a Vlaams Blok a XIX. századi Flamand Mozgalomból, az FPÖ a két világháború közötti osztrák harmadik oszlopból²²⁰ („Third Lager”), a Front National pedig az algériai francia veteránok (és az Algéria függetlenedését ellenzők) táborából nőtt ki. A kontinuitás személyekben, eszmékben és – ami a legfontosabb – szervezetekben, infrastruktúrában is kimutatható. Az algériai veteránok Le Pen leghűségesebb szövetségesei voltak az FN-en belül, nyilván nem függetlenül attól a tényről, hogy Le Pen maga is háborús veterán volt, Indokínában és Algériában is harcolt. Nem meglepő, hogy a felsővezetéstől kezdve az aktivistákon és mezei párttagokon át a széles választóközönségig komoly arányt képviseltek.²²¹ Minkenberg Kelet-Európát ille-

218 Minkenberg 2000.

219 Art 2011, 108–125.

220 Ez a szociáldemokrata és konzervatív oszlop után jelentett egy nacionalista, antiszemita, a Német birodalommal való egyesülést szorgalmazó politikai-szubkulturális oldalt, melynek társadalmi támogatottsága és befolyása igen jelentős volt.

221 Art 2011, 121–123.

tően is meghatározónak véli a kommunista rendszer előtti örökséget, amely még 45 évnyi cezúrával is támaszt jelenthet a '90 utáni szélsőjobboldal számára.²²² A pártcsalád új rendszerbeli sikerét az is befolyásolja, hogy a kommunizmus alatt a nemzeti gondolat és a későbbi szélsőjobbot tápláló nemzetiségi probléma mennyire volt a hivatalos politika része. Romániában például a kommunista elit is magyarellenos volt; nem véletlen, hogy még a szélsőjobboldali Nagy Románia pártnak is posztkommunista gyökerei vannak. Bonyolítja a helyzetet, hogy a hivatalos szintre emelt kisebbségellenesség mellett a nemzetiségi probléma szőnyeg alá söprése vagy a nacionalizmus elnyomása is hozzájárulhat a rendszerváltás utáni „túllendüléshez”, azaz a jobbszél megerősödéséhez.

Kitschelt és Bustikova megkülönböztetik az alkalmazkodó és a patrimoniális kommunista rezsimeket.²²³ Az elsőből alkalmazkodó, kapitalizmusra-szabadpiacra-politikai pluralizmusra (viszonylag) nyitott posztkommunista pártok nőnek ki, ami rendszerint szélsőségek nélküli pártrendszert eredményez, szemben a patrimoniális rendszerekkel, ahol az átmenet nem erőszakmentes, és ahol így polarizált pártrendszer jön létre, jelentős szélsőjobboldallal. Elméletüket Magyarország példája a Jobbik megjelenése óta mindenképp cáfolja.

A történelmi örökség kérdésénél tehát elsősorban az a kérdés, van-e olyan, már a párt felfutása előtt is létező, virulens szubkultúra, amelyre támaszkodhat a jobbszél. Azonban legalább ennyire fontos, hogy van-e ellenkultúra, azaz antifasiszta civilek. Klandermans és Mayer 2005-ben, Art 2007-ben és 2011-ben is több esettanulmányt készítettek, amelyekben ebben látták a német szélsőjobboldal sikerelenségének fő okát. Valahányszor felvonulást, tüntetést szervez a Republikaner, az NDP vagy bármilyen neonáci szervezet, legalább tízszer akkora nagyságú tömeget mozgósítanak az ellentüntető pártok, civilek. Emellett plakátjaikat letépik, nyilvános helységet nem adnak nekik. A Springer lapjainál (ilyen például a nagy példányszá-

222 Minkenberg 2002, 2009.

223 Kitschelt és Bustikova 2016.

mú Bild) az újságíróknak munkába lépés előtt alá kell írniuk, hogy küzdeni fognak a szélsőjobboldal bármilyen megnyilvánulása ellen. Az Alkotmányvédelmi Hivatal folyamatosan vizsgálja e pártok tevékenységét, többeket már betiltott. Nem túlzás azt állítani, hogy ilyen erős – és ami még fontosabb, ilyen széles, a társadalom minden szféráját átfogó – ellenkultúra közepette a német radikális-szélsőjobboldali aktivisták, párttagok komoly egzisztenciális fenyegetettségnek vannak kitéve.

Ez a veszélyérzet viszont igencsak megszüri azokat, akikre számíthatnak a német szélsőségesek, hiszen csak olyanok csatlakoznak, akiknek nincs veszítenivalójuk: a társadalom periferiájára szorult, képzetlen, kevés erőforrással rendelkező emberek. Anekdotikus, ám mégis sokatmondó példa: amikor Hans Janmaatot, a holland bevándorlóellenes Center Democrats nevű formáció elnökét megkérdezték arról, hogy miért van tele bűnözőkkel a pártja, azt válaszolta: „azért, mert nem találtam mást.” Ezzel szemben Franciországbán, Flandriában, Észak-Olaszországban magasan képzett szakértők alkotják a szélsőjobboldali pártok tagsági körének a felét. A nagy különbség nem a pártok sikerességében rejlik (noha az is nyilvánvalóan segíti a szakértők bevonását), hanem abban, hogy stigmatizálja-e őket a többségi társadalom. A fentiek mellett abban is egyetérthetünk Arttall, hogy ez az igazi oka annak, hogy Németországban nem tudott gyökeret verni a második világháború után a szélsőjobb: a szövetségi parlamentben egyetlen mandátumot sem szereztek.

PÁRTSZERVEZET

Végül a kínálati oldal szintén fontos elmélete szerint a radikálisok sikere azon múlik, hogy milyen a pártok vezetése, az aktivista bázisuk, illetve hogy pártszervezetük mennyire centralizált és milyen hatékonyan működik.

Abban mindenki egyetért, hogy a karizmatikus vezető rendkívül értékes erőforrás a pártja számára, hiszen egymagában is sokat

lendíthet annak választási sikerén.²²⁴ Kérdés az, hogy mit jelent a karizmatikusság, kit tekinthetünk karizmatikus vezetőnek. Kevés politológiai kifejezést övez nagyobb homály, mint ezt.²²⁵ Rengeteg a tautologikus magyarázat: a sikeres pártvezetők karizmatikusak, a sikertelenek nem – csakhogy éppen ezzel kívántuk magyarázni a sikereiket! A német Republikaner tartományi választási sikereit és kudarcait magyarázták már Schönhuber karizmatikusságával, illetve gyenge vezetői képességeivel.²²⁶ Lubbersék 2002-es nagy hatású munkájukban a karizmatikusságot szakértői becsléssel mérték: az számított karizmatikusnak, akit a szakértői kérdőív kitöltői annak soroltak be. Így aztán nem csoda, hogy azt az eredményt kapták, hogy a karizmatikus vezetővel bíró radikális pártok átlagosan jóval nagyobb támogatottságnak örvendenek, mint az erőskezű vezető nélküliek (hisz valószínűleg sok szakértőt befolyásolt a választási eredmény). Arra mindenesetre rávilágítanak a fenti példák, hogy hajlamosak vagyunk több mindent belelátni a győztes hadvezérekbe – és fordítva –, mint ami valóban bennük van. Ha magyarázó változóként akarjuk használni a karizmatikusságot, akkor tovább kell lépünk.

Mudde belső és külső karizmát különböztet meg.²²⁷ Előbbin szervezőerőt, hatalomépítést, a lojalitás megteremtésének és kikényszerítésének képességét érti, utóbbi pedig jó szónoki képességeket, nagy támogatottság megszerzését – sőt extratámogatók bevonását – jelenti. Egyedül az utolsó kitétel az, amely kézzelfogható: ha valamelyik vezetőnek a személye több támogatót képes bevonni, mint a párt, az egy olyan személyes kvalitás, amelyre építhetünk, ám ez is inkább valaminek a következménye. Ugyanez igaz a jó szónokra és a belső támogatás, lojalitás megteremtésének a képességére. A belső karizmatikusság részeként számon tartott szervezőtehetség bár rendkívül fontos, ma már inkább a pártigazgató, a párt szer-

224 Van der Brug és Mughan 2007, Mudde 2007, 260-264.

225 Hajdú 2012.

226 Art 2011, 201.

227 Mudde 2007, 260-264.

vezeti vezetőjének a szerepe. Ez a személy általában más, mint az elsőszámú vezető. A Jobbik kapcsán a karizmatikus Vona Gábor és a főszervező Szabó Gábor közötti munkamegosztás működőképes. Szabónak nem kell szerepelnie, Vonának pedig nem kell a megvalósítás mikéntjével foglalkoznia.

Hajdú András klasszikus gondolkodók (Weber, Plütharkosz) nyomán a karizmatikusságot érzelmi kötődésnek állítja be.²²⁸ A karizmatikus vezető hős, kivezeti a közösséget a válságból, identitást kínál, mentális biztonságot nyújt, ellenségképet vázol fel (összeesküvés-elméletek). Egyszóval érzelmi azonosulást képes kialakítani: egymaga képes olyan erőt mutatni föl, amelyre a legtöbb választópolgár vágyik (lásd Fromm elméletét a *Menekülés a szabadság elől* című könyvében). Hajdú válaszával egyetérthetünk, mert az érzelmi megközelítés egyben azt is megmagyarázza, miért tudjuk ilyen nehezen definiálni a karizmatikusságot: az érzelmi kötődés éppen azt jelenti, hogy valami racionálisan nem értelmezhető.

Elgondolkodtató, miért találunk a radikális jobboldali-szélső-jobboldali pártcsaládban több karizmatikus vezetőt? Nos egyrészt azért, mert a tekintélyelvű-rendpárti eszmeiség elképzelhetetlen erős irányító nélkül.²²⁹ Másik ok vélhetően az egyszerű nyelvezet, agresszív és szókimondó beszédstílus, habitus, amely jellemzi a pártcsalád első embereit. Ezek pontosan azok a tulajdonságok, amelyekre vevő a szenzációhajhász média. Való igaz, hogy Jean-Marie Le Pen, Jörg Haider, Umberto Bossi, Christoph Blocher vagy Corneliu Vadim Tudor kiváló debattőrök, jó médiaszereplők voltak.

Leginkább Bos és társai 2011-ben megjelent cikke segíti a tisztánlátást: a radikális jobboldal és a karizmatikusság összekapcsolásának legjobb magyarázata az optikai csalódás. Egyszerűen hajlamosak vagyunk arra, hogy ennél a pártcsaládnál észrevegyük a markáns vezetőt, míg más politikai tömörülések esetében kevésbé. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a fenti tulajdonságok ne lennének meg szociáldemokrata, konzervatív, zöld, liberális politikusokban.

228 Hajdú 2012, 1-84.

229 Gunther–Diamond 2003, 167-199.

A radikális vezérek médiaérzékenysége legalább annyira köszönhető a politikát általánosan jellemző perszonalizációnak, mint az ő személyes kvalitásaiknak. Más pártok szintén rendelkeznek média-képes politikusokkal.

A másik rendkívül fontos tényező a radikális jobboldali pártok belső kohéziója, mérsékelt frakcionalizáltsága. Nyilvánvalóan az egységesebb párt vezet (legalábbis rövidtávon) a sikerhez, ám hogy ezen pártok egységesebbek-e, az nem egyértelmű. A nemzetközi szakirodalom megosztott abban a kérdésben, hogy mi tekinthető egy radikális jobboldali párt tipikus működési modelljének. Számos szerző²³⁰ a radikális pártokról „führerpártokként” ír, amelyekben az erőskezű vezető mögött gyenge szervezettségű párt található. Pedahzur és Brichta arra mutat rá, hogy a befolyásos karizmatikus vezető léte önmagában nem zárja ki a sikeres intézményesülést, sőt e kettő együttese teszi a legvalószínűbbé a tartós megmaradást a pártrendszerben.²³¹ Az biztosnak tűnik, hogy tagjaikkal szemben e pártok több kötelezettséget támasztanak és kevesebb jogot garantálnak nekik – könnyű (próba)taggá válni, ám nehéz tartósan bent maradni –, és gyakoribbak a pártvezető által felkarolt, „ejtőernyős” karrieriek,²³² ez azonban még mindig nem jelent pártegységet. Ahogy mások azt is megírták, hogy a pártcsalád ideológiai „szórása”, különbözősége nem számít különösen nagyinak más pártokhoz képest.²³³ Határozottan kirajzolódik, hogy a pártcsalád egységességét, kohézióját övező mítosz jórészt hamis: a párttagok között konszenzus nem nagyobb, mint más pártoknál. Az viszont kétségtelen, hogy a belső döntéshozatali folyamat hatékony: nincsenek egymással rivalizáló testületek, nincsen sok vétójoggal rendelkező fórum, semmi sem lassítja a gyors döntéseket.

A frakcionalizáltsághoz hasonlóan nem helytálló az a nézet, amely szerint a szélsőjobboldali párttagok „mind egyformák”. Va-

230 Decker 2004, Gunther–Diamond 2003, Ignazi 2003.

231 Pedahzur és Brichta 2002, 31–49.

232 Bolleyer 2007.

233 Hiel 2012.

lójában a párttagok pszichológiai-attitűdbeli tulajdonságai nem egységesek vagy legalábbis nem egységesebbek, mint más pártok tagságánál. Attól még, hogy egy csoport szélsőséges, nem következik az egységessége. Jost és társai 2003-ban még azt írták, hogy a szélsőjobboldali párttagok nagy arányban paranoiások, sokukat konstans félelem- és fenyegetettség-érzet, instabil személyiség jellemmez, és teljesen hiányzik belőlük az új ismeretekre való nyitottság. Azonban egy komolyabb empirikus bázissal dolgozó kutatás ezt az állítást ízekre szedte, ráadásul ESS-adatok alapján azt is kimutatta, hogy a szélsőjobboldali és szélsőbaloldali párttagok attitűdjei és értékpreferenciái, illetve bal-jobb önelhelyezésük még nagyobb eltéréseket mutattak egymáshoz képest, mint a mérsékeltbb pártok tagjainak hasonló adatai.²³⁴ A mű egyben cáfolta azt a közkeletű tévhitet, mely szerint a szélsőbaloldaliak és szélsőjobboldaliak sokban hasonlítanak egymásra.

Végül meghatározó az új tagok felvételének folyamata. Míg a Pim Fortuyn Lista vezetői elhanyagolták az utánpótlást, addig a Gert Wilders vezette PVV tudatosan próbálta bevonni a fiatalokat, és olyan rekrutációs mechanizmust kiépíteni, amely biztosítja a párt hosszútávú fennmaradását.

A kínálati megközelítések szerint tehát a következő tényezők járulnak hozzá a pártcsalád jó szerepléséhez:

1. a politikai konstelláció, amelyben a szélsőjobb meg tudja magát különböztetni a többi erőttől, és amelyben egy fontos ügyben a társadalom jelentős hányada képviselő nélkül maradt (például bevándorlás-ellenességben)
2. a politikai karantén hiánya vagy még inkább e pártok felemás elutasítása
3. a jelentős civil ellenkultúra hiánya

234 Uo.

4. virulens és nagyszámú saját szubkultúra, tekintélyelvű rendszerek öröksége, ugyanakkor a radikális-szélsőjobboldali párt ezekhez képest képes legyen új mondanivalóval előállni
5. egy pártvezetőhöz feltétlen hűséggel kötődő erős csoport megjelenése (lásd algériai veteránok)
6. arányos választási rendszer, illetve még fontosabb az állami forrásokhoz való hozzáférés, a jelöltállítás nyitottsága és a médiába való bekerülés megkönnyítése
7. karizmatikus vezető, a pártvezér és a szimpatizánsok közötti érzelmi közösség
8. hatékony, de nem feltétlenül vezérelvű pártszervezet: nincsenek döntéshozatalt lassító fórumok
9. az utánpótlás és a képzések biztosítása

A következőkben áttekintjük, hogy ezen tézisek, segítő körülmények a Jobbik esetében milyen mértékben álltak fent, kitérve annak vizsgálatára, hogy egyáltalán miért döntöttek a fiatal jobbikosok önálló párt alakítása mellett, miért nem más szervezetekhez csatlakozva indították el közös pályafutásukat.

A JOBBIK TÖRTÉNETE

A fenti lista a szakirodalom logikáját követte, a Jobbik esetében azonban más logika szerint haladunk. A hatos pont teljes mértékben külső adottság. A magyar politikatudományban unalomig ismert vizsgatételnek számított, hogy a politikai berendezkedés több szempontból ellehetetleníti a parlamenten kívüli pártokat. Jelentős pozíció nélküli kis pártoknak esélyük sincs bekerülni a fősodorba. A Jobbik előtt még a parlamentbe sem került be új párt. A választási rendszer többségi elemei, különösen a magas implicit küszöbök és a pszichológiai hatás,²³⁵ illetve a médiaviszonyok lökték a választókat a nagy pártok felé, 2006-ra Európa egyik legkoncentráltabb párt-

235 Cox 1997.

rendszerét alakítva ki. Az állami forrásokhoz és a médiához való hozzáférés nehézsége miatt teljesen egyértelműnek tűnt, hogy nem lehet a rendszerbe kívülről betörni. Ehhez képest a Jobbik feltűnése több, mint meglepő. Mi lehet az 1990 utáni politikatörténet talán legnagyobb sikertörténetének az oka?

Valószínűleg a másik nyolc és további nem-kínálati tényezők együttes hatására alakult így a Jobbik története. Az első pont (politikai konstelláció) kétségkívül rendkívül kedvező volt a Jobbiknak: adott egy cigányokkal szemben nagyon előítéletes társadalom és ehhez egy olyan pártrendszer, amelyben semelyik párt sem helyezkedett 2009-ig még csak a közelébe sem a Jobbik álláspontjának (Kitschelt hipotézise). Így a párt tabudöntő szerepének megjelenése revelatív és nagyobb erővel hathatott. A politikai napirend kínálta lehetőséget maximálisan kihasználta a Jobbik. A ma már nyilvánvaló magyarázat mellé két, politikai felhangoktól nem teljesen mentes hipotézis került. Az egyik szerint a Fidesz jobbratolódása-radikálizálódása előkészítette a terepet a szélsőjobbnek, ráhangolta a társadalmat a militáns hangnemre (Ignazi hipotézise). A másik szerint a baloldali kormányzás katasztrofális megítélése az, amely a Jobbik-jelenség igazi kiváltó oka (Bíró Nagy és társai hipotézise).

A másik, párttól teljesen független külső adottság a 4. pontban említett szélsőjobboldali szubkultúra létezése. Ahogy látni fogjuk, ez teljes mértékben megvolt a Jobbik esetében. A 2009-2010-es földcsuszamlásszerű változások megértésében is fontos szerepet játszott ez a tényező: a Jobbik mellett ugyancsak megjelenő LMP is többek között annak köszönhetette az erejét, hogy volt miből építkeznie.²³⁶ Az LMP bázisát alternatív, globalizáció-kritikus, zöld mozgalmak és jogvédő szervezetek jelentették, de a Jobbik sem a semmiből nőtt ki.

A rendszerváltás után rögtön újjáéledt a Horthy-kultusz, óriási tömeg vett részt a volt kormányzó újratemetésén, sorra alakultak a pártok, civil szervezetek, hogy megőrizték a két világháború közötti korszak eszmeiségét. Ismét Minkenberg észrevételére utalnék: em-

236 Soós 2012, 191-218.

berek százezrei tartoztak a Horthy-korszak kedvezményezettjei közé (és még többen a kommunista rendszer károsultjai közé), és bár ez a generáció már igencsak öreg volt, az értékeit áthagyományozta a következő nemzedékre.²³⁷ A formálódó radikális-szélsőjobboldali szubkultúra három eleme közül az első, a „népi radikálisok”²³⁸ éppen erre építettek.²³⁹ Csurka István híres dolgozata nyomán alakult ki egy külön politikai tábor, amely először Magyar Út Körök, majd MIÉP néven párttá is szerveződött. (A szóban forgó írás *Néhány gondolat a rendszerváltás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* címmel jelent meg a Magyar Fórumban 1992-ben.) Az 1998-as siker mutatja, hogy ez a szubkultúra már önmagában képes volt egy parlamenti pártot eltartani, ugyanakkor megmutatkoztak a jelenség korlátai is: túlságosan elvont, a hétköznapi problémáktól elszakadt volt a párt ideológiája, az antiszemitizmusra és globalizáció-ellenességre építő eszmerendszer az egyszerű állampolgárok számára megfoghatatlan volt.²⁴⁰ A MIÉP előfutárként játszott szerepe azonban felbecsülhetetlen a Jobbik történetében, ahogy ezt maga Vona is elismeri a Csuskával fennálló rossz viszony ellenére. A MIÉP kialakított egy olyan világértelmezést (ellopott rendszerváltás, hatalomátmentés, pénzügyi körök összeesküvése), amely rendkívüli befolyással bírt a jobbikosok körében.²⁴¹ Évtizedes politikai rutint és mozgalmár tapasztalatot adott az ifjú radikálisoknak. És nem utolsósorban szavazók százezreit szoktatta rá a szélsőjobboldali gondolatokra.

Egy jelentőségében jóval kisebb, ám mégsem elhanyagolható erőforrás tálcán kínálkozott: ez a skinhead-szubkultúra. A 80-as évek végén még a punkokkal szimpatizáló, szinte kizárólag öltözködésben és zenében megnyilvánuló csoport a 90-es évekre egyre szélsőséesebb irányba fordult, és – ami még fontosabb – határo-

237 Karácsony 2005, 161–206.

238 Mikecz 2013, 68–69.

239 A népiek a Horthy-rendszer ellenzéke voltak, a népi radikális elnevezés (Mikeczet követve) nem a népiek örökségére, hanem a népi-nemzeti irányultságra utal.

240 Bozóki 2003.

241 Mikecz 2013.

zott politikai jelleget öltött. Szabó Albert, Király B. Izabella, később Bácsfi Diána és mások is igyekeztek a mozgalom élére állni, konkrét politikai akcióktól sem riadva vissza (nemzetközi második világháborús megemlékezések, Göncz Árpád elleni 1992-es incidens). Noha a 90-es évek végére alábbhagyott a lelkesedés, a 2000-es években az internetes tagtoborzás megjelenésével és a nemzeti rock virágkorával újjáéledt a mozgalom, amely megint csak szervezeti kereteket, egymással a végsőig szolidáris közösségeket és jelentős hívet biztosított a Jobbiknak.²⁴² A skinhead zenekarok, mint az Oi-kor vagy a Divizó 88, a mai napig szinte állandó fellépői a Jobbik rendezvényeinek.

Végül az ifjú jobbikosok maguk szolgáltatták a harmadik szubkultúrát – Mikecz Dániel szavaival élve –, az újradiális szubkultúrát. Ezt részletesebben mutatom be, hiszen ez már közvetlenül a Jobbik történetéhez kapcsolódik.²⁴³ A további állítások így válnak értelmezhetővé.

A Jobbik alapító tagjai közül sokan a MIÉP-ben kezdték politikai pályafutásukat. Kovács Dávidot, a párt későbbi első elnökét, sokan már 2002 előtt is Csurka lehetséges utódjának tartották. A mostani elnökségi tagok közül Szabó Gábor, Novák Előd és Sneider Tamás is a MIÉP-ben kezdte politikai pályafutását, Balczó Zoltán személyében pedig a MIÉP-ben meghatározó politikusnak számító képviselőt sikerült „leigazolni”. Mint látni fogjuk, a MIÉP mellett a Fideszhez is visszanyúlunk a Jobbik gyökerei. Miért alapítottak mégis önálló pártot? A válasz a mozgalom történetében rejlik.

Az első Orbán-kormány bukása (és a MIÉP kiesése a törvényhozásból) hatalmas traumaként érte a magát nemzeti érzelmű civil szervezetként definiáló Jobboldali Ifjúsági Közösséget. Az ELTE Bölcsészettudományi Karának néhány diákja által 1999 novemberében alapított ifjúsági szervezet akkor ugyanis még nem tűzött ki célként magának egyebet, minthogy „vissza ne jöhessenek a kommu-

²⁴² Uo.

²⁴³ A most következő rész a Bíró Nagy Andrással közösen írt *Tudatos radikalizmus* című tanulmányunk átdolgozott, továbbfejlesztett változata.

nisták, hanem a Fidesz tudjon tovább kormányozni”.²⁴⁴ E törekvés magyarázza, hogy miért ajánlotta fel szolgálatait az akkor már 1500 fős szervezet a választási kampányban az akkori jobboldali parlamenti pártoknak, és hívott meg Fideszes, MIÉP-es és MDF-es politikusokat egyaránt előadást tartani a felsőoktatási intézmények falai közé. Nagyon korán politikai célokat kezdett szolgálni a nemzeti, keresztény értékeket valló főiskolások és egyetemisták közösségteremtő szerveződése. A vezetők visszaemlékezései szerint a párttá alakulás ötlete először csupán a jobboldal választási veresége után, 2002 májusában merült fel.

A Jobbik identitásépülésének értelemszerűen mérföldköve volt a választási vereség, de legalább ilyen fontos eleme volt az a kiábrándulás, amellyel a Fidesz kormányváltás utáni politikáját fogadták. A jobbikos fiatalok keményebb, offenzívabb magatartást vártak el a frissen ellenzékbe szorult párttól. Ehelyett úgy élték meg, hogy magukra maradtak: a Fidesz puhán viselkedik és nem áll ki mellettük. Ilyen meghatározó élményként él a jobbikos emlékezetben a 2002. július 4-ei hídfoglalás, amikor a szavazatok újraszámlálását követelő tüntetők – köztük több mai jobbikos politikus – az Erzsébet hídon vállalta a fizikai összecsapást is a rendőrökkel, a Fidesz azonban ebben nem támogatta őket. A választás utáni hónapokban jelent meg és erősödött fel az ifjúsági közösség tagjai között a „cserben hagytak minket” érzés, és a jobbikosok mércéje szerint ekkor kérdőjeleződött meg komolyan az, hogy a Fidesz megalkuvás nélkül képviseli a nemzeti érdekeket. Ez a fordulat az első állításhoz vezet vissza: noha a széles választóközönség számára még nem, a jobbikosok számára ekkor már egyértelművé vált, hogy útjuk elválik a Fidesztől.

A fideszes politikusok viszonylagos visszafogottsága ellenére az általuk szervezett polgári körök hálózata, amely a szavazótábor egyben tartását célozta meg, és amelyben akkor még a jobbikosok is láttak fantáziát, némi reményt nyújtott. Az ifjúsági közösség egyik alapítóját, Vona Gábort ráadásul az a megtiszteltetés érte, hogy

244 Jobbik 2010a.

Orbán Viktor meghívta saját polgári körébe, ahol több mint egy éven keresztül részt vett az illusztris konzervatív értelmiségiek által látogatott összejöveteleken. Vona végül a Jobbik hivatalos párttá alakulásakor, 2003 októberében lépett ki a polgári körök mozgalmából. A fideszes kezdeményezés a Jobbik mai elnöke számára sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Jobbik 2010-es választások előtt készült hivatalos dokumentumfilmjében Vona Gábor egyenesen úgy fogalmaz, hogy „történelmi bűn volt a polgári körök lendületét, energiáját megtörni”.²⁴⁵ A polgári körök csendes eljelentéktelenedése ellenére a Jobbik tagjai az irányt a jövőre nézve jónak tartották. Úgy vélték, a politikusok és a szavazók közötti szakadék áthidalása a követendő út, és a nemzeti oldal civil szférájának megerősítésében, a választókkal való gyakori és közvetlen kontaktusban rengeteg politikai lehetőség van.

A Fideszből való kiábrándulás önmagában még nem eredményezte a Jobbik önálló politikai párttá alakulását. A polgári párt irányvonalával elégedetlenek elvileg nyugodtan választhatták volna a MIÉP-et. Azonban a MIÉP 2002-es választási kudarca után úgy tűnt, a Csurka István vezette radikális párt már képtelen arra, hogy széles szavazóbázist integráljon. A MIÉP továbbá a karrierlehetőségek szempontjából sem volt kellően vonzó: abban a pártban, ahol Csurka István tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt, csekély esély kínálkozott arra, hogy az ambiciózus fiatalok gyorsan vezető szerephez jussanak. Egy megújult MIÉP valódi alternatíva lehetett volna Kovács Dávidék számára, de semmilyen érdemi változás nem történt a választási vereség után. Csurka pártja egyértelműen leszálló ágban volt, a feltörekvő jobbikosok nem láttak perspektívát abban, hogy közlegényként felszálljanak a süllyedő hajóra. A jobbikosok ráadásul avíttnak tartották a MIÉP-et, és témaválasztásában sem értettek vele feltétlenül egyet. A problémát tehát nemcsak abban látta a Jobbik, hogy a MIÉP nem elég fiatalos, lendületes és korszerű, hanem abban is, hogy túlságosan leegyszerűsítő össze-

245 Uo.

esküvés-elméletekre, és ezzel szoros összefüggésben szinte kizárólag antiszemita témákra koncentrált. Egy radikális jobboldali párt számára befutható játékkeret ennél lényegesen szélesebbnek képelték el az ifjú radikálisok vezetői.²⁴⁶ Úgy tűnik, az idő őket igazolta. Ezzel egyben a négyes állítás hazai létjogosultságát is igazoltuk: a Jobbik épített a MIÉP örökségére, de képes volt meghaladni azt, képes volt az új korhoz új mondanivalóval előállni.

Ezért alakították meg a saját pártjukat, a Jobbik Magyarországért Mozgalmat 2003. október 24-én. Milyen fogadtatásban részesült az újonnan alakult formáció, hogyan reagált a többi párt, megjelent-e, fellépett-e egy jelentős civil ellenkultúra (2-es és 3-as állítások)?

Erre a válasz egyértelmű, és ez nagyban befolyásolta a későbbi szervezetfejlődést. Már Vona Polgári Körös meghívása, illetve a 2002 előtti közös egyetemi fórumok is jelezték, hogy kezdetben a Fidesz kifejezetten támogatóan viszonyult a fiatalokhoz (a már említett, *Jobbik-nemzedék* című dokumentumfilmben a jobbikosok visszaemlékezése szerint sikeres rendezvényeik után többször fogadták vezető fideszes politikusok telefonos gratulációit). Noha a viszony 2002 után megromlott, ez még nem jelentette egyből a teljes jobboldal elhidegülését a jobbikosoktól.

2002 augusztusában a budai Várban tartott zászlószentelésen Wittner Mária volt a „zászlóanya”, a szintén ezen a nyáron az MTV székháza előtt tartott sajtószabadság melletti tüntetésen pedig a jobboldalhoz közelálló médiaorgánumok nyújtottak segítséget azaz, hogy beharangozták a demonstrációt és tudósítottak az eseményről. Több Fideszhez közel álló értelmiségi is megjelent (például Orbán volt főtanácsadója, Tóth Gy. László vagy a Magyar Nemzet újságírója, Lovas István), jóllehet a rendezvények nyílt támogatását a Fidesz nem vállalta fel. Ugyanilyen szimpátiával figyelte a jobboldali értelmiségi holdudvar jó része a Jobbik adventkor lebonyolított országos keresztállítási misszióját. Noha a Fidesz már nem tekintett szövetségesként a Jobbikra, az új párt még évekig jó, de legalább-

246 Varró 2009, 6-7.

is korrekt viszonyt ápolt a konzervatív háterszág számos tagjával. A Jobbikhoz tartozni tehát nemcsak egzisztenciális fenyegetést nem jelentett (2-es, 3-as állítás), de még csak szellemi kirekesztettséget sem. Ezt csak baloldaltól tapasztalták meg, ami viszont így inkább bátorítóan hatott az ifjú jobbikosokra, dacossá és elszánttá tette őket.

A valódi politikai tényezőként való megjelenést az jelentette volna, ha a Jobbik 2004-ben elindul az akkor hazánkban első ízben megtartott EP-választáson. Az alig néhány hónapos párt elvi okokra hivatkozva (Magyarország EU-csatlakozásának ellenzése), illetve a párt szervezeti erejének reális felmérése alapján végül távol maradt a megmérettetéstől. A saját erő egyelőre korlátozott voltának beismerésére utal az is, hogy a Jobbik 2006-ban sem vállalta el az önálló indulást: Harmadik Út néven, a MIÉP-pel alkotott radikális jobboldali szövetségben érte el a 2,2 százalékos listás eredményt jelentő 117 ezer szavazatot. A MIÉP akkor már, a Jobbik akkor még nem volt elég erős ahhoz, hogy önállóan álljon rajthoz. A 2006-ban kezdődő ciklus egyik fő feladata ezért a szervezetépítés, az országos hálózat kialakítása volt.

2006 ősze két tekintetben is fordulópontot jelentett a Jobbik számára. Egyrészt Gyurcsány Ferenc miniszterelnök őszi beszédének 2006 szeptemberi kiszivárgása után az utcai tiltakozás hetei következtek a radikális párt vezetői és szimpatizánsai számára.²⁴⁷ A véres összecsapások a rendőrökkel a párt támogatói számára a kormánnyal szembeni ellenállás szimbólumává váltak. „Kellett nekünk 2006 ősze, sokan ebből ébredtek fel” – mondta Vona a már említett dokumentumfilmben, érzékeltetve az akkori események egységbe forrasztó és akár táborbővítő erejét. Másrészt ezen az őszen történt meg a Jobbik eddigi egyetlen vezetőváltása: a párt alapító elnökét, Kovács Dávidot, Vona Gábor váltotta le. Abból a szempontból is egyedülálló volt ez a kongresszus, hogy Vonának ekkor akadt először és eddig utoljára kihívója: a szintén alelnök Molnár Tamással szemben azon-

247 Meg kell említeni ugyanakkor, hogy a Köztársaság téri MSZP székház elé, 2006. szeptember 23-ára tervezett tüntetést a Jobbik rendőri mulasztásra hivatkozva végül lemondta. A nagy „lehetőség” kihagyása miatt Novák Előd lemondott akkori vezetői posztjáról.

ban nagy fölénnyel nyert (71-29%). Vona oszlopos tagja volt az alapító csapatnak. Abban, hogy azóta is minden konfliktust megnyert a pártban, nagy szerepe volt az alapító atyák összetartásának (ötös állítás). Ráadásul Vona személyében a párt egy rendkívül fiatal, agilis, jó szónoki képességekkel rendelkező vezetőt nyert (hetes állítás).

Vona nagyszabású ötlete, a Magyar Gárda megalapítása, érzékeny törésponttá vált a korábbi és az új elnök között, olyannyira, hogy később, 2008-ban Kovács Dávidék hivatalosan a Gárda kontrollálhatósága körüli nézeteltérések miatt léptek ki a Jobbikból. Kovácsék mellett érveltek, hogy a félkatonai egységként masírozó Magyar Gárdában nem tudják megfelelően szűrni a belépőket, és önmagában a szervezet léte is túl radikális színben tünteti fel a Jobbikot. Utóbbi pedig már elég lehet ahhoz, hogy elriassza azokat a fideszes szavazókat, akik alapvetően a Fidesz irányánál némileg radikálisabb utat tartának követendőnek.²⁴⁸ Vona Gábor ezzel szemben a kitörés lehetőségét látta a Magyar Gárda létrehozásában.²⁴⁹ Vona számítása annyiban működött, hogy a Magyar Gárda avatásait, vonulásait és a feloszlására irányuló jogi lépéseket övező médiafelhajtás korábban nem látott nyilvánosságot biztosított a Jobbik számára, és jelentősen hozzájárult ismertségének növeléséhez. Szintén a Magyar Gárda volt az a szervezet, amelyen keresztül a Jobbik jelezte: bármennyire egydimenziós is, de kész eszköze van arra, hogy tegyen az általa bevezetett fogalom, az ún. „cigánybűnözés” ellen. Ez a kompetenciaépítés később rendkívüli jelentőségűvé vált.

A SZERVEZETI ERŐ KIÉPÍTÉSE

Ebben az alfejezetben a szervezeti struktúra ismertetése mellett bemutatom a pártszervezet szerepét a Jobbik sikerében. (8-as és 9-es állítások). A Jobbik 2009-es áttörése és 2010-es tovább erősödése

²⁴⁸ Kovács Dávid kilépése már régóta érlelődött. A politikától a 2006-os kampány óta távolodóban volt az akkori elnök, aki végül a tanári pályát választotta.

²⁴⁹ Érdekesség, hogy éppen Vona Gábor, aki korábban maga is Fidesz-tag volt, szorgalmazta a Fidesztől való éles elkülönülést, a mérsékeltabb irányvonalat pedig a volt MIÉP-képviselője, Kovács Dávid képviselte.

aligha mehetett volna végbe egy országosan kiépült, hatékonyan működő szervezet nélkül. Az európai parlamenti választások előtt nemcsak a közhangulat, a reflektorfénybe kerülő témák kedveztek a Jobbiknak, hanem addigra a párt országos szervezettsége, alapszervezeteinek és tagságának a száma is elegendő volt már ahhoz (387 szervezet, kb. 3000 tag), hogy a Jobbik személyesen juttassa el üzeneteit a választókhoz.²⁵⁰ A kedvező pillanat megragadását a Jobbik nem bízta a véletlenre: az EP-választási kampányban közel ezer lakossági fórumot szervezett. Ezeket a rendezvényeket a párt aktivistái sikeresen meghirdették (plakátokkal, szórólapokkal stb.), olyannyira, hogy az akkor még szinte teljesen ismeretlen jobbikos szónokokat rendszerint telt ház fogadta. A hatalmas érdeklődéssel kísért fórumok már előrevetítették az EP-választási sikert. Egy évvel később, az országgyűlési választásokat még nagyobb országjárás előzte meg. Az ekkor már több mint 800 alapszervezettel és 11 ezer taggal (melyből 8 ezer aktív) rendelkező párt 3000 választási gyűlést tartott, melyek közül Vona Gábor személyesen közel 80 eseményen vett részt. A pártelnök ezt az aktivitást már az EP-kampányban is felmutatta (7-es és 8-as állítás).

A radikális párt szervezetfejlődése egyrészt egy előre eltervezett stratégia, másrészt a magyar belpolitikai események szempontjából szerencsésnek mondható alakulásának az eredménye. A kudarccal zárult 2006-os választási együttműködés után a Jobbik szakított a MIÉP-pel, és erőltetett pártépítésbe kezdett. A 2006-os őszi utcai tüntetések miatt ez megtorpant, de 2007-ben több nagy visszhangot kiváltó, ismertségnövelő esemény is segítette az erősödést. A legnagyobb jelentőséggel bíró Gárda-alapítás mellett ebben az évben kezdte meg a Jobbik – a több mint 100 települést érintő – árpádsávos zászlóatadási misszióját, ekkor kötötték a párthoz a budapesti melegfelvonulás elleni tüntetést, és ugyanekkor indult el az új zászlóshajó-témát népszerűsítő ciganybunozes.com oldal is.

250 A Jobbik szervezetfejlődésére és belső működésére vonatkozó információk abból a hetven perces mélyinterjúból származnak, amelyet Szabó Gáborral, a Jobbik pártigazgatójával készítettem Bíró Nagy Andrással 2010. július 29-én.

Ebben az időszakban a Jobbik már havonta egy-két új szervezettel bővült, 2008-ban ez a tempó még inkább felgyorsult. A 2008 eleji 70 alapszervezetből 2009 január elejére 249 lett, ami azt jelentette, hogy ebben az időszakban már minden héten több, új, helyi-szervezeti kezdeményezést regisztrálhatott a budapesti központ. A szervezeti háló és a taglétszám bővüléséről szóló fenti adatok rámutatnak arra is, hogy a Jobbik mint pártszervezet kiépülésének csúcspontja nem az EP-kampány időszaka volt. A Jobbik ugyan már akkor is nagyon erős, az egész országot lefedni képes párt volt, de az EP-választás és az országgyűlési választás között szervezeti értelemben még egy hatalmas lépést tett. 2009. júniusa és 2010 áprilisa között több Jobbik alapszervezet jött létre és több tag lépett be, mint amennyivel addig összesen rendelkezett (9-es állítás). A párt által közölt adatok szerint a tagság létszáma 2010 óta gyakorlatilag változatlan maradt: nagyjából 12 ezer tagjuk van. A szervezeti erő jelentősége a parlamentbe jutással sem csökkent: ahogy a Jobbik hatásáról szóló fejezetben bemutatom, a párt ugyanolyan hangsúlyt fektet a parlamenten kívüli tevékenységre is, ebben a pártszervezet ugyanolyan értékes erőforrás, mint volt 2010 előtt.

A Jobbikban az utóbbi években kialakult intézményi struktúra bizonyos tekintetben kartellpárti²⁵¹ jelleget mutat. Ez azt jelenti, hogy a pártot az országos ügyeket erősen kézben tartó központi vezetés és az erős autonómiával felruházott helyi szervezetek együttélése jellemzi. A helyi alapszervezetek jelentős autonómiával rendelkeznek, nemcsak a hétköznapi munka (ünnepi megemlékezés, lakossági fórum, koncert szervezése, helyi kiadvány készítése stb.), hanem a jelöltállítás terén is. Országgyűlési és önkormányzati választások esetén az egyéni jelöltállítás során a javaslattevői jog a helyi szervezeteknél van. A helyi szervezetek által felterjesztett nevek egy megyei szűrő után jutnak el az öt fő Országos Jelöltállítási Bizottsághoz, amely elviekben változtathat a helyiek javaslatán, de a gyakorlatban ez ritkán fordul elő. Szabó Gábor pártigazgató elmon-

251 Katz–Mair 1995, 5–28.

dása alapján a 2010-es választások előtt a 176 körzetből 10-15 esetben írta felül a helyiek döntését a központi akarat. A területi listák esetében hasonló mechanizmus érvényesül: a megyei szervezet által előterjesztett listákon az országos elnökség elviekben változtathat, de a 2010-es választások során a jellemző gyakorlat a jóváhagyás volt (alkalmanként a sorrenden változtatott a központi vezetés).

Az alapszervezetek autonóm működését nagyban segíti, hogy a tagdíjak nem egy központi pártkötségvetésbe kerülnek, hanem helyben maradnak. A Jobbik parlamenti párttá válásáig ez volt a helyi aktivitás finanszírozásának legfőbb útja. Az alapszervezetek munkáját a budapesti központ félévente értékeli a helyi beszámolók alapján. A helyi szervezetek autonómiája ott ér véget, ahol az országos ügyek kezdődnek. Országos jelentőségű politikai ügyekben helyi politikus nem nyilatkozhat. Az edelényi polgármester Molnár Oszkár javára történő visszalépése pedig jelezte, hogy az egyéni jelölt kampányokban is hozhat kulcsfontosságú döntést az elnökség, ha az ügy szimbolikus jellege okán – a fideszes jelölt legyőzésének lehetősége – az országos jelentőségűvé válik (8-as tézis).

A Jobbik „führerpárti” jellegét az is cáfolja, hogy a párt életét meghatározó főbb döntések elsöprő többsége az elnökségi szavazásokon többségi döntéssel születik meg, ahol az elnök csupán első az egyenlők között, és – bár ez nem gyakori – akár alul is maradhat.²⁵² Az elnöknek nincsenek erős egyszemélyi jogosítványai, akaratát nem a működési szabályok által garantáltan, hanem saját kezdeményezőkézsége és az elnökségbeli többség biztosításával tudja érvényesíteni. Vona Gábor esetében e két utóbbi tényező teljes mértékben megállja a helyét. Vonától származik a párt legmeghatározóbb kezdeményezéseinek java része (Magyar Gárda, Attila Király Népfőiskola, Nemzeti Egyletek stb.), és az előző elnök, Kovács Dávid távozása óta az elnökségben nincs olyan politikus, aki nyíltan belső ellenzékként lépne fel (7-es állítás). Az elnökség kulcsemberei ráadásul összeszokott, kipróbált harcostársak: Balczó Zoltán, Novák

252 A Jobbik nyolc fős elnökségében az elnök, a választmányi elnök és a hat alelnök foglal helyet.

Előd, Szabó Gábor, Sneider Tamás, Vona Gábor, sőt a később kivált Szegedi Csanád is ide sorolható, bár az ő példája ugyanakkor azt is mutatja, hogy a barátságok sem bírnak el mindent. E tekintetben a Jobbik vezetősége a régi, jóban-rosszban kitartó Fidesz vezérkarhoz (Áder János, Deutsch Tamás, Kövér László, Orbán Viktor, Szájer József) hasonlít (5-ös állítás). Vona vezető szerepének megkérdőjelezhetetlenségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a 2010-es választások utáni kongresszusi tisztújításon a szavazatok 100 százalékával választották újra (723-ból 723 voksot kapott), amit Vona aztán 2012-ben megismételt.

A szervezeti struktúra a szakirodalom alapján is ideálisnak számít: az országos vezetésnek kellően nagy mozgástere van az ideológiai irányváltásokhoz, ezt mindennél jobban bizonyította a 2016. májusi párton belüli konfliktus: Vona teljes mértékben képes volt keresztülvinni az akaratát (a konfliktussal bővebben foglalkozom a Jobbik néppártosodását vizsgáló fejezetben). A vezetés manőverezési képessége miatt a politikai konstellációból adódó lehetőségeket kellően ki tudta használni a párt; ugyanakkor a helyi szervezetek is számos ösztönzést kaptak, így a Jobbik a lentről érkező felhajtóerőre is számíthatott. A hatékony döntéshozatalt elősegítő pártstruktúra mellett nagyban hozzájárult a sikerhez a karizmatikus Vona és a főszervező Szabó Gábor egymást nagyon jól kiegészítő párosa (7-es és 8-as állítás). Az általuk vezetett csapatnak azóta sincs komoly kihívója a pártban. Noha számos konfliktus volt (Pösze, Endrész, Szegedi, Lenhardt kiválása és legfőképp Novák Előd eltávolítása), azok nem az országos főhatalomért zajlottak. Egyelőre senki sem léphet fel Vonával szemben az elnöki pozícióért.

Mint láhattuk, a szakirodalom által megállapított szinte összes tézis, segítő körülmény beigazolódott a Jobbik esetében. A zárt, intézményesedett pártrendszeren kívül az összes külső adottság kedvező volt, a lehetőségeket pedig a párt tudatos építkezéssel, a meglévő szubkultúra segítségével és elsősorban rendkívül hatékony pártszervezetével teljes mértékben ki tudta használni.

5. A MÉDIA HATÁSA

„Csak úgy hirtelen meg kellett, hogy változzak, mert elfogadott politikussá váltam. Meg kellett, hogy változzon a kinézetem, a kisugárzásom, ahogy azt ma mondják. És mégis, én sem a külsőmet, sem az üzeneteimet, sem a nyelvezetemet, sem a viselkedésemet nem változtattam meg. Ami változott: a TV megadta nekem az „Igazság óráját”. Egy órányi tv-szereplés, 28 év után. Elég volt ez nekem ahhoz, hogy bebizonyítsam: nem igaz az ellenfeleim állítása, nincsen ördög-szarvam, nem vagyok szörny.”

– mondta Le Pen 1984-ben.²⁵³ A műsort 7 millióan követték, az ismétléseket, összefoglalókat pedig 17 millióan látták. Az akkori kutatások szerint az emberek 18%-a együtt érzett vele korábbi kirekesztettsége miatt, 20% ugyanannyira legitim szereplőnek tartotta, mint a többi párt vezetőjét. Az FN támogatottsága az addig mért 3-4%-ról már a következő napon a duplájára nőtt, hogy aztán az azévi EP-választáson 11%-ot érjen el. Ez elképesztő szám különösen annak tükrében, hogy 1981-ben még mindössze 0,2%-nyi voksot kapott a párt a Nemzetgyűlési választáson.²⁵⁴

Nyilvánvaló, hogy nemcsak a radikális-szélsőjobboldali pártok, hanem az összes párt esetében kulcsfontosságú kérdés, mekkora teret enged nekik a média, milyen kontextusban, milyen tálalásban közvetítik az eseményeiket. A szakirodalomban ez a kérdés mégis kifejezetten alulhangsúlyozott. A három legismertebb összefoglaló könyv²⁵⁵ közül egyik sem szentel önálló fejezetet a médiának, ugyanakkor több fejezet foglalkozik a keresleti megközelítésekkel. Természetesen könyvtárnyi irodalom található a média hatásáról, viszont kevés az olyan tanulmány, amely a jobbszél pártjainak megerősödését kifejezetten a médiaszereplésükkel magyarázza.

²⁵³ Idézi Ellinas 2009, 218.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ Carter 2005, Norris 2005, Mudde 2007.

Ennek nem lehet az oka az, hogy a média önmagában nem magyarázat. Tény, hogy a médiába való bekerüléshez vagy szavazói-keresleti igények vagy politikai-kínálati megoldások kellenek, de önmagában egyik sem elégséges magyarázat, még ha oly erősnek is tűnik, mint a bevándorlás-ellenesség. Analitikus szempontból érdemes külön tárgyalni a médiát, megnézni mennyire kínál erős magyarázatot ez a nézőpont.

Logikai sorrendben haladva azzal a kérdéssel kell kezdenünk a gondolatmenetet, hogy miért tudósít egyáltalán a média a radikális-szélsőjobboldali pártokról, még azokban az esetekben is, amikor ezek a pártok igencsak gyerekcipőben járnak.

A leginkább kézenfekvő magyarázat elsősorban a média bulvárosodásának és szenzációhajhászásának tudja be a radikálisoknak szánt médiafelület nagyságát és így a radikálisok megerősödését.²⁵⁶ A sajtó ugyanis előszeretettel alakít ki negatív véleményt a gazdaságról és a politikáról; az extrémista kijelentések mindig nagyobb figyelmet kapnak, így a radikális párt választási szereplése sokkal nagyobb hírértékkel bír.²⁵⁷ A populáris médiába kifejezetten jól beillik a szélsőjobb helyenként leegyszerűsítő, könnyen fogyasztható, ellenségképet világosan kijelölő retorikája.

A radikális párt választási szereplésének a felértékelésére hívja fel a figyelmet Ellinas,²⁵⁸ az FN dreaux-i és az FPÖ karintiai helyi sikerét hozva fel példaként. A szerző szerint az is lehetséges, hogy a baloldal azért emeli be kommunikációjába a szélsőjobb támadását, hogy a szélsőségek felnagyításával a jobbközepet gyengítse (Mitterand elnök is a konzervatív jobboldal lába alól akarta kihúzni a talajt Le Pen „szabadjára engedésével”, és azzal, hogy tv-nyilvánosságot biztosított neki). Ugyanakkor egy kevésbé intuitív és éppen ezért érdekesebb mozzanatra is rávilágít: a média hozzáállása a szélsőjobbhoz korántsem olyan egységes, mint gondolnánk. Az FN-nel szemben hosszú évekig kategorikusan elutasító volt a média, megtagadott tőle

256 Ulram és Plasser 2003.

257 Birenbaum és Villa 2003, 50-53.

258 Ellinas 2010.

mindenfajta felületet. A Vlaams Belangra, majd Vlaams Blokra vonatkozó karantén is évekig uralkodó felfogás volt a belga médiában az országban alkalmazott Cordon Sanitare miatt. Ez tehát nemcsak arra mutat rá, hogy a média reakciója sem egységes, hanem arra is, hogy a radikális pártoknak adott médiafelület nagysága és a pártok támogatottsága közötti összefüggés korántsem magától értetődő.

Hogyan befolyásolja akkor a média a pártcsalád választási eredményeit? Figyelembe kell vennünk azt, hogy a jobbszél ügyei – különösen a bevándorlás – milyen mértékben kapnak teret a médiában, függetlenül attól, hogy a radikális párt meg tud-e szólalni a kérdésben. Az ügybirtoklás (*issue-ownership*) elmélete²⁵⁹ szerint minden üggyel kapcsolatban kialakul a választók körében egyfajta percepció, vélekedés arra vonatkozóan, hogy melyik párt képes jobban kezelni az adott ügyet. A szélsőjobboldali pártok esetében ügybirtoklásról mindenekelőtt a bevándorlás kapcsán beszélhetünk.²⁶⁰ Walgrave és társai 2004-ben például erős korrelációt mutattak ki a Vlaams Block támogatottsága és a bevándorlási ügyek napirendi jelenléte között.

Nemcsak a párt és az ügyek, hanem a párt különböző életszakaszainak elkülönítése is fontos analitikus innováció. A média radikális pártokra gyakorolt hatásáról írt 2010-es könyvében Ellinas azt állítja, hogy egészen más tényezőkkel magyarázható a radikális pártok berobbanása, felemelkedése, illetve az ezutáni szakasz, amelyben már meghatározó, érett pártként jelennek meg. A média szerepe a felfutási szakaszban számít kulcsfontosságúnak: az addig észrevétlen tömörülések akkor tudnak a figyelem középpontjába kerülni, ha a politikai napirenden egy új kérdés jelenik meg, amelyre a hagyományos pártok által adott válasz sokak számára nem kielégítő: Dániában 1972-ben és Norvégiában 1973-ban az uniós csatlakozás ügye, Ausztriában és Franciaországban az 1980-as években a növekvő bevándorlás, Ausztriában a náci múlt kérdése (Reder és Waldheim-botrány), Magyarországon 2009-ben a cigányság problémája vezetett kritikus választásokhoz. Ekkor a radikálisok már

259 Budge–Farlie 1983, 75–92., Petrocik 1996, 825–850.

260 Williams 2006.

rendelkeztek olyan erőforrásokkal, amelyek lehetővé tették a hívekkel való folyamatos kapcsolattartást, és már nemcsak egy adott kérdéssel tudtak napirendre kerülni. A szavazók és a párt között kialakult közösség lehetővé teszi, hogy a radikálisok újabb ügyeket kezdeményezzenek a visszaesés kockázata nélkül is. A verseny szimmetrikusabbá válik, de a korlátok természetesen nem tűnnek el. Az időbeliség mellett a területi elv fontosságát hangsúlyozza Goodwin és Cutts.²⁶¹ Kimutatások szerint abban a választókerületben, ahol a szélsőséges párt (BNP) többet szerepelt a helyi médiában, átlagban jóval sikeresebb volt.

A pártnak és a bevándorlásnak biztosított médiafelület nagyságának hatásáról így már szofisztikált képünk lehet, ám eddig csak a mennyiségi szempontokra fókuszáltunk. Ideje tehát megnézni azt, hogy a tálalás mikéntje milyen összefüggésben van a jobbszél térhódításával. Intuitíve azt gondolhatnánk, hogy minél inkább átveszi a média a radikális pártok nyelvezetét és nézőpontját, az annál kedvezőbb lesz a pártcsalád tagjainak. Ez alapvetően igaz, de az összefüggés nem ilyen egyszerű. A kezdetben ismeretlen pártoknak még a negatív kampány is sokszor kedvező lehet, hiszen az felértékeli jelentőségüket, felhelyezi őket a politikai térképre. Erre az egyik legjobb példa éppen a Jobbik. A negatív framing hatását az is semlegesíteni tudja, ha a radikálisoknak van olyan saját sajtóorgániumuk, ahol megteremthetik alternatív nyilvánosságukat, eljuttathatják saját üzeneteiket és valóságértelmezésüket híveikhez. Az FPÖ-nél ilyen volt a Neue Kronen Zeitung, a Jobbik esetében pedig az internet és a helyi fórumok, gyűlések. Ezek lehetővé teszik, hogy a radikális szavazók rezisztensek maradjanak a mainstream média üzeneteivel szemben – így minél többször hangzik el a hagyományos orgánumokon a radikális párt neve, az annál kedvezőbb, még ha az említés negatív előjelű is. Természetesen minél több hozzájuk hű médiacsatorna létezik, annál jobb, de már egyetlen széles körben ismert csatorna is nagy változást hozhat.

261 Goodwin és Cutts 2013.

A negatív tálalással szembeni ellenállásra a legjobban használható modellt 1992-ben Zaller dolgozta ki. Jelen fejezet empirikus részét erre építem. Eszerint az állampolgároknak nincsen szilárd, tartós, kikristályosodott véleménye és attitűdje (*true attitude*), csak rendkívül könnyedén befolyásolható pillanatnyi kinyilatkoztatása (*opinion statement*) van. Ezt a „véleményt” megszabhatja a kérdőívkontextus,²⁶² az esti híradó vezető híre vagy éppen a szomszéddal folytatott beszélgetés, különösen akkor, ha egy téma többször és hangsúlyosan kerül elő (*hozzáférés axiómája*). Az emberek a szavazáskor és a kérdőívek megválaszolásakor mindig a gondolkodásuknak éppen frontvonalában²⁶³ levő szempontok átlagolásával hozzák meg döntésüket (*válasz axiómája*). Fontos különbség Petrocik elméletéhez képest, hogy az állampolgárok előzetes álláspontja is meghatározza választásukat. A kinyilatkoztatás egy már meglévő beállítottságra (előítéletre), egy általános, de határozott politikai viszonyulásra vonatkozik – szemben az attitűddel, amely egy nagyon konkrét, részleteiben kimerített szakpolitikai preferencia. A predispozícióikkal ellentétes érveket a szavazók hajlamosak figyelmen kívül hagyni, de csak olyan mértékben, amilyen mértékben tudatában vannak a politikai üzenet és a predispozícióik közötti kapcsolatnak (*ellenállás axiómája*). A politikailag tájékozatlan állampolgárok nehezebben fogadják be az információt, a könnyen értelmezhető és az újdonságot jelentő híreket sokkal inkább figyelembe veszik döntéseiknél (*befogadás axiómája*). Tehát a szélsőjobb szempontjából három feltétel szükséges az áttöréshez: (1) a saját ügynek – bevándorlás, cigányság problémája – szánt széles nyilvánosság (*befogadás axiómája*); (2) a választók erős predispozíciója (cigányellenes előítélete) az ügyben – (*ellenállás axiómája*); (3) olyan alternatív tájékoztatói forrás megléte, ahol a szavazók megismerhetik a szélsőjobb érveit (*ellenállás és hozzáférés axiómája*). Ha ez a három együttesen fennáll, akkor a választók túlnyomó része jó eséllyel a szélsőjobbot fogja előnyben részesíteni.

262 Angelusz–Tardos 2006.

263 „At the top of the head” az eredeti kifejezés.

Ami a módszertant illeti: a kérdőíves felmérés a közvélemény napirend-érzékelésére használatos, azaz azt méri fel, milyen ügyeket tartottak fontosnak az adott hónapban. A tartalomelemzéssel pedig azt deríthetjük ki, hogy ennek milyen mértékben kiváltója a média napirendje, vagyis tényleg azok az ügyek és érvek kerülnek-e az emberek gondolkodásának homlokterébe, amelyek a csapból is folynak? Boséknál a függő változó a pártvezetők népszerűsége és ismertsége volt. Változóik egy része mennyiségi szempontot testesített meg (médiafelület nagysága, kiemelt helyek száma), de voltak a tények tárlásával összefüggőek is: hány külső forrásra, adatra támaszkodik az érvelése során a radikális médiaszereplő, javasol-e konkrét megoldást, saját hangján tud-e megszólalni. Elemzésem ezt a módszertani vonatlat követi.

Ellinas és Zaller nyomán tehát a következő feltételek együttállása szükséges ahhoz, hogy egy párt a rendszer perifériájáról betörhessen a főszínpadra:

1. Az elit és a társadalom „elcsúszása”: egy fontos kérdésben politikai képviselet nélkül marad a társadalom jelentős szelete (egyik párt sincs azon az állásponton, amelyet sokan igényelnek).
2. Egy kiemelt ügy fókuszba kerülése.
3. Hitelesség a választók szemében az adott ügy kapcsán (ügybirtoklás).
4. Olyan tájékoztató források megléte, amelyek ellentmondanak a mainstream média ellenséges tárlását, és amelyekre támaszkodva a radikális szavazók a hagyományos média üzeneteivel szemben rezisztensek tudnak maradni.
5. Az addig még szinte ismeretlen, új párt célkeresztbe kerülése a hagyományos pártok által: ezzel utóbbiak felértékelik jelentőségüket, és kijelölik, hogy a velük elégedetlen szavazók hol találhatnak új politikai otthonra.

Amint látni fogjuk, pontról pontra ez történt Magyarországon 2009-ben.

A JOBBIK MEGERŐSÖDÉSÉNEK POLITIKAI NAPIRENDI MAGYARÁZATAI

2008 novemberében még a Tárki, az Ipsos és a Medián sem közölte a Jobbik népszerűségi adatait, egyszerűen azért, mert az 1% alatt volt. Az Ipsos decemberben, a másik két kutatóintézet januárban mérte először látható nagyságú erőnek a pártot.²⁶⁴ Kevesebb, mint fél év múlva a Jobbik 14,77%-ot ért el az EP-választáson. A közvélemény-kutatók ezt akkor még alulmérték, mert új, anti-establishment pártként szavazói még rejtőzködtek. Azóta azonban pontosan nyomon követhető, hogy a teljes népesség 8-9%-a, a pártválasztók 15-17%-a jelenti a párt támogatottság stabilizálódását. A magyar politikatörténetben ilyen látványos felívelésre korábban és azóta sem volt példa. Nyilvánvaló, hogy sem a hagyományos keresleti, sem a kínálati tényezők nem változhatnak olyan sebeséggel, hogy ezt a villámgyors emelkedést megmagyarázzák. A *Mennyit számít? A Jobbik 2010 és 2014 között a magyar politikában* című fejezetben részletesen prezentált adatok (26. táblázat) is azt mutatják, hogy például a cigányellenes előítéletek a rendszerváltás óta gyakorlatilag változatlan mértékben jellemzőek a magyar társadalomra. Az előző, kínálati fejezetből pedig azt tudtuk meg, hogy a Jobbik 2006 óta folyamatosan sokat tett azért, hogy az ügybirtoklás fennálljon. A ciganybunozes.com oldaltól kezdve a Magyar Gárdán át akciók, tüntetések és fórumok sokaságát szervezte, hogy elhitesse a lakossággal: a párt komolyan veszi a „cigánybűnözést”. A European Election Survey ebben a fejezetben publikált 2009 júniusi adatai szerint ez sikerült is: a választóközönség jóval nagyobb része tekintette kompetens szereplőnek a Jobbikot ebben az ügyben, mint ahányan ténylegesen rá szavaztak. Az összes ezzel foglalkozó empirikus tanulmány²⁶⁵ egybehangzóan állítja, hogy a cigányellenesség a Jobbik táborának egyik legfontosabb politikai motivációja. Mégis a Jobbik csak az év elején kezdett felkapaszkodni, hogy aztán meg se álljon 15%-ig.

²⁶⁴ Ipsos.hu, Median.hu, Tarki.hu

²⁶⁵ Karácsony-Róna 2010, Krekó és társai 2011, 53-79., Bernáth és társai 2013, Kovács 2013.

Valaminek tehát történnie kellett 2009 első felében, ami döntően befolyásolta a párt támogatottságának alakulását, és ezáltal a magyar pártrendszer helyzetét. Ha pedig ilyen gyorsan történt, akkor abban a médiának nagy szerepe van.

Ennek megválaszolásához a következő sorrendben kell haladni.²⁶⁶ Először azt kell kideríteni, milyen forrásból tájékozódtak a radikális választók 2009-ben, hogy aztán megvizsgálhassuk az általuk használt legnézettebb csatornák napirend-kijelölő hatását. Majd kitérnek arra, mi határozta meg a napirend-érzékelést ebben az évben, hogy a társadalmi és médiafogyasztási jellemzőknek volt-e önálló hatása a hírek befogadására. Végül azt a kérdést járrom körül, hogy a politikai napirend milyen módon befolyásolhatta a pártszimpátiát.

8. táblázat. A médiafogyasztás jellege és gyakorisága a pártok támogatottsága szerint

		Jobbik	Fidesz	MSZP
MTV	soha vagy csak ritkán nézi	53	41	21
	hetente többször nézi	27	36	33
	minden nap nézi	20	23	46
RTL Klub	soha vagy csak ritkán nézi	20	12	11
	hetente többször nézi	33	35	36
	minden nap nézi	45	52	52
TV2	soha vagy csak ritkán nézi	35	19	20
	hetente többször nézi	36	39	35
	minden nap nézi	29	42	45
internet	soha nem használja	49	67	70
	ritkán	18	17	13
	hetente többször, minden nap	33	17	18

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

Megjegyzés: Százalékos arányok. 53% azt jelenti, hogy a jobbikos szavazók 53%-a soha vagy csak ritkán nézi az MTV-t.

266 Az elemzés innen következő része (az internetes alfejezetig) a korábbi, Karácsony Gergellyel közös tanulmányom (Karácsony-Róna 2010) továbbfejlesztett változata.

A rendszeres internetezők átlagon felüli reprezentáltsága a jobbikosok körében szinte kiugrik a táblázatból. Ez persze jórészt a tábor fiatal átlagéletkorából adódik, ám a következő fejezetben látni fogjuk, hogy az internethasználat hatása szignifikáns marad azután is, hogy a kort mint változót bevontuk az elemzésbe. Szintén a későbbiekben mutatom be a szélsőjobboldali szubkultúra netes megjelenései formáit,²⁶⁷ egyelőre azonban nyugodtan feltételezhetjük, hogy a radikális szavazók gyakran tájékozódnak a párt és a holdudvarához tartozó emberek által üzemeltetett oldalakról (barikad.hu, kuruc.info). Kevésbé markánsak a különbségek a mainstream média fogyasztásában. Noha a Jobbikosok kisebb hányada nézte rendszeresen a nagy kereskedelmi csatornákat, mint a másik két párt támogatói, a radikálisok többsége azért figyelemmel követte a TV2-t, az RTL Klubot és az M1-et, sőt, sokan többet is ebből a háromból. 2009-ben az internet-penetráció alacsonyabb szintjével még teljes mértékben egyeduralkodó volt a két nagy kereskedelmi csatorna és a királyi tv (érdekes azt is megfigyelni, hogy az RTL és a TV2 esetében milyen hasonlók a szocialista és fideszes médiafogyasztási szokások). Tehát nagy jelentősége van annak, hogy a fősodró média hogyan tudósít a Jobbikról. A következő kérdés az, hogy ezek az orgánumok mennyire kezelték kiemelten a cigány-témákat, és – ami még döntőbb –, mindez milyen hatással volt a közvélemény napirend-érzékelésére. Valóban fontosabb lett a közvélemény napirendje a média napirendjénél? A 2006-os olaszliszkai gyilkosság óta az összes olyan ügyet kigyűjtöttem, amely a cigánysággal vagy a Magyar Gárdával volt kapcsolatos, mivel a Jobbik ezekkel tudott a figyelem középpontjába kerülni. A Medián omnibusz kutatása keretében minden hónapban megkérdezte a választókat, mit tartottak a hónap saját szempontjukból legérdekesebb ügyeinek. A kutatást meglező hetekben először nyitott, aztán zárt kérdés formájában kellett kiválasztani a leglényegesebbek ügyeket a médiában legtöbbet szereplő 15 ügy közül. Ezeket az adatokat vettem össze tartalomelemzésünk eredményeivel, amelyben arról készítettünk kimutatást, hogy a főbb orgánumok milyen teret biztosítottak a Jobbikkal kapcsolatos híreknek.

267 Lásd még Jeskó és társai 2011.

9. táblázat. A vezető média-orgánumok napirend-kijelölő hatása

Dátum	Ügy	Megszólalások aránya és kiemelése	Orgánum					Összesen	Spontán említések aránya (nyitott kérdés)	Említések aránya (zárt kérdés)
			M1 Hír-adó	TV2 Té-nyek	RTL Klub Hír-adó	Nép-szabad-ság	Ma-gyar Nem-zet			
2006. október	Olasz-liszka	megszó-lalás	5%	7%	9%	6%	6%	6%	14,4%	70,3%
		head, címlap	59%	86%	65%	27%	38%	57%	-	-
2007. augusz-tus	Magyar Gárda megal-a-kul	megszó-lalás	28%	30%	13%	49%	41%	34%	25,76%	61,6%
		head, címlap	49%	69%	72%	32%	58%	51%	-	-
2009. január	Miskolci rendőr-kapitány	megszó-lalás	5%	7%	9%	7%	6%	7%	11,1%	46,8%
		head, címlap	80%	49%	15%	70%	41%	50%	-	-
	ferenc-városi időköz-i válasz-tás	megszó-lalás	3%	3%	1%	3%	6%	3%	1,3%	9,2%
		head, címlap	69%	60%	80%	65%	45%	58%	-	-
2009. február	Veszpré-mi gyil-kosság	megszó-lalás	21%	27%	27%	19%	21%	23%	25,5%	73%
		head, címlap	50%	94%	47%	45%	73%	65%	-	-
	Tatár-szent-györgy	megszó-lalás	11%	14%	12%	13%	10%	12%	19,3%	57,9%
		head, címlap	66%	95%	48%	63%	70%	70%	-	-
2009. április	Tisza-löki gyilkos-ság	megszó-lalás	4%	5%	7%	6%	3%	5%	5,4%	23,1%
		head, címlap	68%	85%	33%	38%	38%	50%	-	-
2009. június	EP-válasz-tás	megszó-lalás	33%	14%	14%	30%	25%	25%	38%	68,7%
		head, címlap	11%	89%	19%	32%	45%	33%	-	-

Forrás: Medián tartalomelemzési és omnibusz adatbázisai

Megjegyzés: Az első sorokban orgánum szerinti bontásban a 15 ügyből az adott ügyre eső megszólalások aránya szerepel (tehát átlagos hírnél kb. 6-7%). A második oszlopban az látható, hogy ezekből hány százalék volt kiemelve: napilapnál címlapon, híradónál head-ben közölve.

Az „összesen” oszlop a tartalomelemzés összesítése, az utolsó kettő viszont a közvélemény-kutatásokkal fel-tárt napirend-érzékeléseké.

Az egyes ügyek médiafelülete és a közvélemény napirend-érzékelése („összesen” és a „nyitott kérdés” oszlopok) között szoros kapcsolat van, a korreláció 0,72-es.²⁶⁸ Magyarán a vizsgált ügyek közül az állampolgárok valóban azokat tartották fontosnak, melyekről a médiában sokat és kiemelt helyen tudósítottak – az agenda-setting első szintje, a fontosság átvitele tehát erőteljesen érvényesült.

Ezek az ügyek a romagyilkosságok voltak. A cigánykérdés meghatározó szerepét jelzi, hogy Marian Cozma meggyilkolását (és az olaszliszkai lincselést) többen tartották fontosabb ügynek (zárt kérdés alapján), mint az EP-választást. Ha megnézzük azt, hogy a vezető orgánumok, különösen a TV2 sokkal többet foglalkozott a sportoló halálával, mint a voksolással, akkor ez az összefüggés már nem is annyira meglepő. Egy másik példa: bár nem vitatom, hogy a ferencvárosi időközi választás ugródeszkeként szolgált a Jobbik számára, ennek jelentőségét bagatellizálja, hogy a gyilkosságokhoz képest a választóknak csak a töredéke értesült róla – valószínűleg azért, mert a média figyelmét is elkerülte az esemény. A táblázatban ugyan nem szerepel, de az említettekén kívül a nagycsúcsi, kislétai öldöklés, a gyilkosságok miatt folyó nyomozások és bírósági ítéletek, a Magyar Gárda fellépései és feloszlata 2008 vége óta folyamatosan napirenden tartották a Jobbik szempontjából releváns ügyeket. Különösen nagy teret kapott az olaszliszkai és a veszprémi emberölés, ahol romák voltak az elkövetők, azokkal az esetekkel viszont kevesebbet foglalkozott a média – és így kevesebben is értesültek róla –, ahol cigányok voltak az áldozatok. Pedig ilyen esetből jóval több volt, csak éppen marginálisnak ítélték és emiatt nem közölték az összeset.

Jóllehet a fenti adatokból nem látszik, de a Jobbik napirendi jelenlétét fokozta a szerencsés listavezető-választás is: Morvai Krisztina jóval ismertebb volt 2009-ben, mint maga a párt.²⁶⁹

268 Ezt úgy számoltam ki, hogy az egyes ügyekre eső megszólalások arányát megszoroztam a kiemelt (head, címlapos) közléssel, és az így kapott számsort vetettem össze a spontán említések arányával.

269 <http://median.hu/object.6a2bbb60-2bee-477f-8b0f-46dabd21ed2b.ivy>

Ahogy sokan először értesültek a Gárdáról és csak utána a Jobbikról, ugyanígy Morvai személye is extraválasztókat hozott be. Ráadásul Morvai politikai nézetei, nyilatkozatai (korábbi liberális-jogvédő pályafutása ellenére) tökéletes összhangban voltak a Jobbik által képviselt értékekkel. Az egyetemi oktató, doktori címmel és nemzetközi elismertséggel rendelkező Morvai legitimáló hatással volt a szélsőjobbboldali pártra.

A cigánykérdésben az agenda-setting első szintje mellett tehát fel tudtunk sorakoztatni empirikus bizonyítékokat, kérdés azonban, hogy a második szint, az ügyek tálalása milyen szerepet töltött be a megerősödési folyamatban. Itt módszertani értelemben mindenképpen nehezebb dolgunk van. Ahhoz kvalitatív esettanulmányok szükségesek, hogy ezt az előzőhöz hasonló magabiztossággal el tudjuk dönteni. Amit meg tudtunk nézni, az az, hogy a főbb orgánumok mennyire kezelik szenzációhajhász, negatív módon az ügyeket (kudarccokról, problémákról vagy inkább eredményekről számolnak be), illetve mennyire adnak teret a Jobbiknak. A szélsőjobbboldali párt számára kedvező volt, hogy a romák által elkövetett kegyetlenkedések, különösen Marian Cozma szíven szúrása a cigányokat negatívan ábrázolta (melléklet, V. táblázat). Ekkor vált általánosan ismertté a „cigánybűnözés” kifejezés is (melléklet, 1. ábra). Ugyanakkor a romák elleni támadások esetében a cigányellenesség vált negatív fogalommal a médiában, ami árthatott a Jobbiknak. Minden bizonnyal az is hátrányosan érintette a radikális pártot, hogy vezetőik a legritkább esetben szólalhattak meg saját hangjukon a híradásokban, legtöbbször csak interpretálták őket, még a kifejezetten velük kapcsolatos ügyek – „kormányzásra készül a Jobbik” – esetében is (melléklet V. táblázat). Ez utóbbinak, illetve a Magyar Gárdáról szóló híreknek a negatív tálalása már egyértelműen azt mutatja, hogy a média ellenségesen viszonyult a szélsőjobbboldalhoz. Természetesen a gyilkosságokról csak egyféleképpen lehet beszélni, de összességében mégis inkább úgy tűnik, hogy a vezető orgánumok – amennyire lehetett – a Jobbik szájízével ellentétesen interpretálták a híreket.

A napirend-elemzés eddigi részében a közvéleményről általánosságban beszéltem. A lenti táblázatban megnézzük, hogy konkrétan kik, mely csoportok értesültek a vizsgált eseményekről.

10. táblázat. A cigánykérdéssel kapcsolatos ügyek napirend-érzékelésének meghatározói. Logisztikus regressziós magyarázó modellek, esélyhányadosok.

	<i>Olaszliszka</i>	<i>Miskolc</i>	<i>Veszprém</i>	<i>Tatárszentgyörgy</i>	<i>Tiszalök</i>
Konstans	0,155	0,078	0,195	0,109	0,054
Budapest	2,940	1,482	1,783	1,397	0,414
Falusi lakos	0,691	0,610	0,668	0,907	0,536
Diploma	1,419	1,202	0,883	1,057	0,672
8 általános	0,865	0,468	1,074	1,719	1,244
Vallásos	0,641	1,435	1,036	1,022	1,454
MSZMP-tag volt	0,504	0,724	1,015	1,331	1,601
Politikai érdeklődés (erős+)	0,864	1,650	1,101	1,253	1,183
Jobbikos	-	2,118	3,379	5,101	2,952
MSZP-s	1,285	1,098	-	1,231	0,610
Fideszes	0,914	1,196	1,208	1,198	1,226
M1 híradó gyakori nézése	1,789	0,762	1,709	-	0,811
TV2 híradó	0,704	0,677	1,169	1,345	0,658
RTL-híradó	1,046	1,689	1,029	1,076	1,231
Magyar Nemzet	1,257	2,716	2,226	1,578	1,026
Népszabadság	0,849	1,110	-	1,897	4,694
Nagelkerke adj. R négyzet	0,118	0,123	0,070	0,043	0,0071

Forrás: Medián havi omnibuszok.

Megjegyzés: A függő változó az ügyek érzékelése, nyitott kérdés alapján való említése. Csak a 99%-os szinten szignifikáns adatok vannak feltüntetve. Az összes magyarázó változó dummy: olyan változó, amely két értéket vehet fel.

Egyetlen markáns trendet fedezhetünk fel: a Jobbik támogatóihoz sokkal nagyobb eséllyel jutnak el ezek a hírek. Természetesen fennáll a tautologikus magyarázat veszélye, hiszen a radikálisok már eleve érzékenyebbek a témára. Mindenesetre sokatmondó, hogy a veszprémi és a tatárszentgyörgyi gyilkosságról egy Jobbikos háromszor, illetve ötször nagyobb valószínűséggel értesült, mint a többi választó. E két ügy esetében megfigyelhető a napirend-kijelölő hatás, igaz csak mérsékelten: a kereskedelmi híradók és az M1 nézői, illetve a Népszabadság és a Magyar Nemzet olvasói valamivel nagyobb eséllyel

érezkelték a két gyilkosságról szóló híreket. A többi változóra viszont éppen a kiugró értékek hiánya és néha az ellentétes összefüggések jellemzőek, ami szintén informatív. Ezek az események olyan emberek fülébe is eljutottak, akiket más politikai hír hidegen szokott hagyni. A politikai érdeklődés csak enyhén befolyásol és nem is mindig ugyanabba az irányba – a budapestiek és a diplomások sem voltak mindig jobban értesültek, mint a többiek. A modellek gyenge magyarázóereje is azt támasztja alá, hogy társadalmi-médiafogyasztási jellemzők alapján nehéz volt megjósolni, kik értesültek a vizsgált eseményekről. Mindez arra enged következtetni, hogy az alacsony tájékozottságú, politikailag kevésbé involvált szavazók is nagy arányban befogadták a fenti híreket, ami eléggé ritka.

Így kezd összeállni a kép. Minden adat a zalleri hipotézist erősíti. A cigányokkal kapcsolatos gyilkosságok²⁷⁰ meghatározták a politikai napirendet, könnyű értelmezhetőségük és újdonságuk miatt a politikailag inaktív választókhoz is eljuttatták az ezzel kapcsolatos híreket²⁷¹ (*befogadás axiómája*). A csatornák között ugyan nehezebb volt különbséget tenni, de összességében a napirend-kijelölés világosan megfigyelhető volt: azokról az ügyekről értesültek a legtöbben, melyekkel a média is kiemelten foglalkozott. A legfontosabb példa erre Marian Cozma meggyilkolása. Az ügy a szavazók gondolkodásának frontvonalába került²⁷² (*hozzáférés axiómája*), ami viszont önmagában még nem eredményezett volna Jobbik-szimpatíát, ugyanis a média többnyire a radikálisokkal szemben ellenségesen táalta az ügyet. A szélsőjobboldali közönséget azonban ez négy okból sem zavarta meg: 1) leginkább erős cigányelle-

270 Egy külön elemzést érne meg az is, hogy a „cigánygyilkosságok” szó hogyan és milyen értelemben terjedt el a médiában. A társadalom többsége valószínűleg azt értette alatta, hogy cigányok voltak az elkövetők, még akkor is, ha eredetileg áldozatok voltak a bemondott esetben. Ráadásul az etnikai jelleg akkor domborodott ki jobban a tudósításokban, amikor cigányok voltak az elkövetők (Bernáth–Messing 2012).

271 A cigányok által elkövetett gyilkosságok mellett paradox módon még azok a gyilkosságok is radikalizálhatták a szavazókat, amelyekben a romák áldozatok voltak, mert azok is növelték az ügy napirendi súlyát (főleg, ha cigánygyilkossággént aposztrofálták – lásd előző lábjegyzet). Ráadásul a cigányok által elkövetett gyilkosságok jóval nagyobb figyelmet kaptak.

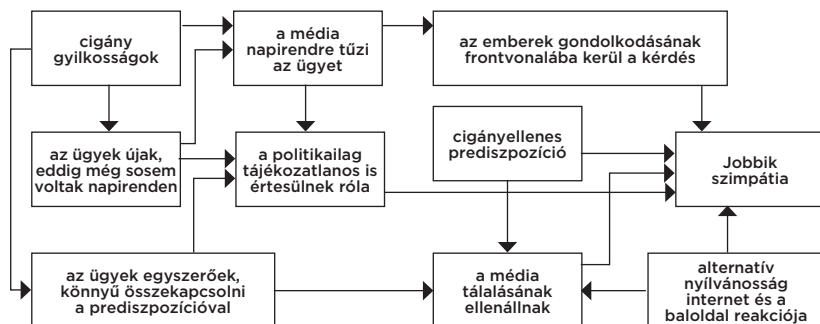
272 Zallert követve nyitott kérdésekkel mértem ezt a változót, a legkönnyebben előhívható információt.

nes predispozícióik miatt (*ellenállás axiómája*), de szükség volt 2) a téma egyszerűségére is, mert így könnyen összekapcsolták előzetes véleményüket a hírekkel (például egy olyan ügy kapcsán, mint a svéd nyugdíjmodell, ez nehezebb lett volna). Ha mindez nem lenne elég, 3) a párhuzamos nyilvánosságot nyújtó internet és 4) a radikálisok ellenszenve a kereskedelmi csatornák iránt még rá tett egy lapáttal. Ilyen körülmények között teljesen mindegy, hogy a TV2 vagy az RTL Klub hogyan interpretálja az eseményeket, az általuk sugallt véleménnyel szemben a radikálisok immúnisak maradnak. Arra viszont „jó” volt a média, hogy felszínre hozza a Jobbikosok lappangó predispozícióját, és azt döntésük elsődleges motivációjává emelje (*válaszadás axiómája*).

A Jobbik láthatóságát még egy mozzanat erősítette: ez pedig az akkori baloldali pártok reakciója. A Jobbik csak nagyon szűk körben tartott akcióit, a párszáz ember részvételével lezajlott Gárdista vonulásokat nemcsak a média, hanem az MSZP és az SZDSZ reagálása is felnagyította. Sokszor az eredeti eseményről nagyságrendekkel kevesebben értesültek, mint ahányan hallották a balliberális politikusok hevesen elítélő nyilatkozatait. Az SZDSZ plakátkampánya (melléklet, 2. ábra) gyakorlatilag ingyenreklámot biztosított a Jobbiknak: kijelölte az SZDSZ fő ellenfelét, tehát azt az erőt, akire szavaznia érdemes annak, aki komoly ellenérzéseket táplál a liberális párttal szemben. Ahogy Szabó Gábor jobbikos pártigazgató fogalmazott: „A balliberális média és pártok által indított gyűlöletkampány olyan mértékű ismertséget adott a Jobbiknak, amit saját forrásokból soha sem tudtunk volna megengedni maguknak.”²⁷³

273 Jobbik 2010a.

1. ábra. A Jobbik felemelkedésének magyarázata Zaller elméletének alkalmazásával

Természetesen nem okolhatjuk egyedül a médiát a Jobbik előretörése miatt, a mainstream csatornák csak közvetítették az embereket érdeklő eseményeket. Minden fenti tényező hozzájárult a jelenséghez, ugyanakkor az oksági lánc elején álló erős cigányellenesség és maguk a cigányok által elkövetett gyilkosságok kulcsfontosságúak voltak, minden más ezeknek a következménye. Az ábrát nézve felmerülhet a kérdés, hogy magát a Jobbik-szimпатиát mivel magyarázhatjuk? Miért vezet a Jobbik támogatásához a cigánykérdés középpontba kerülése? Zaller elméletén túl erre fő bizonyítékunk az előző fejezet többváltozós elemzése, amelyből kiderült, hogy a Jobbikosok legerősebb motivációja a cigányellenesség. Most még egy összefüggéssel támasztanám alá az érvelésemet: az ügybirtoklás koncepciójával.

A European Election Survey 2009-es, az EP-választás után felvett adatbázisát használva azt vizsgáltuk meg, hányan említették a cigánykérdést az ország három legfontosabb problémája között (7%)²⁷⁴, és hogy mekkora azoknak az aránya, akik szerint az említett problémákat legjobban a Jobbik képes kezelni. A válaszadók 19%-a

274 Nyitott kérdésre („Mi az ország legfontosabb problémája?”) adott válaszok alapján. 7% említette a cigánykérdést, ami nem számít alacsonynak, a többi szakpolitikai kérdés még ennire sem volt az emberek tudatában: a legtöbben „munkanélküliség”, „pénzhiány” és ehhez hasonló általános válaszokat adtak.

gondolta úgy, hogy a radikális párt az ügy leghitelesebb szakértője (a Fideszt 41%, az MSZP-t 6% jelölte meg). Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk a felmérés pártpreferencia adataival, ahol a Jobbik 8%-on állt (Fidesz: 56%, MSZP: 8%), akkor láthatjuk, hogy a két mainstream párt alul-, a Jobbik viszont erősen felülreprezentált a kérdésben. Elképzelhető, hogy akik eleve radikális nézeteket vallanak, azok érzékenyebbek a cigányellenes kérdésre, ezért nagyobb arányban említik a fontos problémák között. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a válaszadók legalább 11%-a nem jobbikos, mégis úgy gondolja, hogy ebben a kérdésben a szélsőjobboldali párt a legkompetensebb. A Jobbik támogatottságának majdnem két és félszeresét éri el a cigánykérdésben, az ügybirtoklás tehát létezik. Ez azt jelenti, hogy ha a téma napirenden van, az kedvez a pártnak. Márpedig láttuk, hogy 2009 első félévében, amikor a Jobbik 1%-ról 15%-ra erősödött, akkor ez a kérdés uralta a napirendet.

Bíró Nagy András szerzőtársammal 2010-ben is elvégeztünk egy ugyanilyen struktúrájú napirend elemzést.²⁷⁵ Ebből kiderül, hogy amíg 2009-ben a „cigánybűnözés” volt a Jobbik húzótemája, addig 2010-ben a „politikusbűnözés” („Húsz évet a húsz évért” – szolt a párt fő kampányszlogenje.). A politikai napirend alakulása teljes mértékben alátámasztotta ezt a váltást: a 2010-es kampány leghosszabb és legnagyobb hangsúlyt kapó ügyei a szocialista kormány korrupciós botrányai voltak (BKV-botrányok, Hagyó Miklós, Hunvald György). Empirikus adataink azt az összefüggést is kimutatták, miszerint ebben a témában a Jobbiknak sikerült egy újabb ügybirtoklást kialakítania, igaz, nem egyedül, hanem az LMP-vel közösen. A 2010-es elemzés tanulságai egybevágnak a 2009-essel, ugyanakkor megítélésem szerint a 2009-es napirendi vizsgálat nagyobb magyarázóerővel bír: noha 2010-ra a párt megduplázta szavazatszámát és 2%-kal tovább növelte arányát, az igazán nagy ugrás 2009-ben volt. 2010-re már mindenki biztosra vette a párt parlamentbe jutását, a párt az EP-választási siker következtében jelentős

275 Bíró Nagy-Róna 2011, 242-283.

médiafigyelmet kapott más ügyek kapcsán is. Az önbizalomtól duzzadó és már megkapaszkodott párt természetesen hozta a 2010-es eredményt. Olyannyira lendületben voltak, hogy a párt holdudvarában szinte mindenki jobb eredményre számított, a főhadiszálláson kifejezett csalódással élték meg a 17%-ot. Ismét Ellinasra kell utalni: a „semmiből” jövő pártnak létfontosságú az ügybirtoklás és az ehhez kapcsolódó fokozott jelenlét a mainstream médiában, ám a „már befutott” párt sikere sokkal inkább többletényező. Ilyenkor a saját szervezeti háló biztosíthatja a hosszútávú túlélést: egyszerűen kialakul egy közösség a már többször a pártra szavazó választók és a párt között, ennek fenntartása és tovább építése teljesen más műfaj.

A párt 2010 utáni napirendjéről nincsenek hasonló részletességű adataim (ami van, azt a *Mennyit számít? A Jobbik hatása 2010 és 2014 után a magyar politikában* című fejezetben prezentálom), de analitikus okok is amellett szólnak, hogy kiemelt hangsúlyt kapjon a 2009-es év. A Jobbik 2010 után is ügyesen alkalmazkodott a változó politikai napirendhez (devizahitelek mentése, parlamenti tiltakozás a megszavazott földügyekről, bevándorlásellenesség), ám ennek nem volt olyan direkt támogatottságbeli vonzata, mint az átöröklést hozó 2009-es eseményeknek.

AZ INTERNET ÉS A SZÉLSŐJOBBDALI SZUBKULTÚRA

Egy dologgal vagyunk még adósak, mielőtt levonjuk a fejezet konklúzióját: ez az internet szerepének behatóbb vizsgálata. Eddig csak megelőlegeztem, hogy a radikálisok saját internetes tájékozási forrásaik miatt könnyen rezisztensek tudtak maradni a mainstream média üzeneteivel szemben.

Európában egyáltalán nem számít általánosnak, hogy az internet a radikális jobboldal felségterületének számítson. Talán épp ennek köszönhető, hogy az általam ismert szakirodalom sem érinti a kérdést (pedig Nyugaton az internet már 5-10 éve széles körben elterjedt, kampányt befolyásoló tényező). A brit Demos intézet vég-

zett összehasonlító kutatást Európa radikális jobboldali pártjainak Facebook-követőiről, ám ebből is az derül ki, hogy – Magyarországon kívül – csak Ausztriában, Norvégiában és Angliában van széles támogatói bázisa a szélsőjobbnek (legalábbis a Facebook esetében), a holland Szabadságpárt (PVV) és a Vlaams Belang például csak néhány ezres Facebook-rajongói bázist tudhatott maga mögött 2012-ben.²⁷⁶ Ezt csak részben magyarázza, hogy a pártcsalád egyedül Ausztriában és Magyarországon tudott igazán erős gyökereket verni a fiatalok között.²⁷⁷

Magyarországon azonban kiemelt jelentőségű a Facebook a Jobbik számára. Nyilvánvalóan az erőforrásokban szegény, a főszódrú médiából kirekesztett pártnak (a Jobbik 2009-ig ilyen volt) természetes terep a világháló, ahogy azt az összefüggést is unalomig ismerjük, hogy az internetet nem lehet cenzúrázni, úgyhogy a szélsőjobb ott minden kontroll nélkül terjesztheti nézeteit.²⁷⁸

A Jobbik mögött álló internetes háttér azonban elsősorban nem a fenti rutinválaszok miatt ilyen erős. Az oksági viszony igazából fordított: a már jóval a Jobbik felfutása előtt is virulens szélsőjobboldali szubkultúra sokat profitált az internet adta lehetőségekből.²⁷⁹ 2007 és 2009 között villámgyorsan létrejött egy rendkívül kiterjedt webes hálózat, ami hihetetlenül értékes erőforrás volt a Jobbik számára. A szubkultúra már a 90-es években is létezett, de az internet elterjedésével új erőre kapott. A saját belső világában zárt, nagyon sokrétű hálózat kiépülése egybeesett a Jobbik áttörésével, ám ez sokkal inkább okozója, mintsem következménye a párt felemelkedésének. A net szerepe nyilvánvalóan elsősorban a fiatalok mozgósításában játszhatott kulcsszerepet.

A szélsőjobboldali netes szubkultúra legfontosabb tulajdonsága, hogy minden értelemben sokszínű, az egyetlen közös nevező a „nemzeti elkötelezettség”. Nagyon sok átjárás, link található a szub-

276 http://www.demos.co.uk/files/Demos_OSIPOP_Book-web_03.pdf

277 Bíró Nagy és társai 2011.

278 Dányi 2003, 41-65.

279 Jeskó és társai 2012, 81-104.

kultúra különböző internetes letéteményesei között. Ide tartoznak a kereskedelmi láncok weboldalai, ahol az érdeklődők beszerezhetik az öltözködéstől kezdve a szórakozáson át a szubkultúrához tartozó árucikkeket (Vikingbolt, Magyar Harcos, Turulbolt, Fehérlófia könyvesbolt, Nemzeti Taxi). Számos harcművészettel és hagyományőrzéssel foglalkozó szervezet honlapja mellett természetesen a „nemzeti rockzene” alkotja a háttér gerincét. A zenei műfaj mellett ideológiailag is sokszínű kínálat a skinhead-zenekaroktól (Magozott Cseresznye, Egészséges Fejbőr, Fehér Törvény, Oi-kor, Divizó 88) nemzeti rockzenekarokon át (Kárpátia, Romantikus Erőszak, Ismerős Arcok) más közegben is elfogadott előadókig (Beatrice, Edda, Moby Dick, FrankaDeli) terjed. Ezek a zenekarok a szintén forgalmas honlapot üzemeltető, Kismaros-Verőcén évente megrendezett Magyar Sziget fesztivál állandó fellépői. A Jobbikkal szövetséges szervezetek, illetve néhány kiemelkedően jelentős személy weblapja szintén fontos elem. A nemrég megszűnt Kárpátia lap főszerkesztője, Zsiga-Kárpát Dániel parlamenti képviselő volt, ahogy Zagyva György Gyula, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom elnöke is az. Nem kis részben az ellene folyt büntetőeljárások miatt Toroczkai László (HVIM alapító), és a „2002-es hídfoglaló” Budaházy György is már régóta kultikus személynek számít a szélsőjobb oldalon, aminek az internetes hálózatokban is megtalálható a nyoma.²⁸⁰ A párt hivatalos ifjúsági szervezete a Farkas Gergely országgyűlési képviselő által vezetett Jobbik IT. Emellett a HaHa „ellenkultúrájaként” létrejött a „nemzeti radikális” fiatalokat tömörítő Magyar Tavasz Mozgalom is, amit Stummer János vezet. Mindkét szervezet igen aktív a Facebookon. A közösségi oldal amúgy is a Jobbik fellegvárának számít: 2016 júniusáig több mint 300 ezer lájkolóra tett szert a Jobbik, és Vona Gábort is 270 ezren követték, ami a többi párthoz és politikushoz képest igencsak magasnak számít (Orbán Viktor tud csak nagyobb számokat produkálni, de maga a Fidesz alulmarad Vonához képest).

280 Uo.

Legnagyobb jelentősége mégis a szélsőjobboldali hírportálnak, különösen a kuruc.info-nak van a szubkultúrában. A portálról számos adatot közlök majd a következő fejezetben, annyit azonban itt is megelőlegezhetek, hogy a legnépszerűbb pártos hírlapról van szó, napi ötvenezer feletti kattintásszámmal (webaudit.hu). A külön zsidóbűnözés és cigánybűnözés rovatot üzemeltető, szándékosan a legdurvább tartalommal és stílussal megjelenő hírheft honlap nem szorul különösebb bemutatásra. Ha valahol, akkor itt biztosan találkozhat az érdeklődő a szélsőjobboldali – és náci – eszmeiség fontosabb érveivel, amely aztán teljesen rezisztensé teszi a mainstream média tálatálasmódjára. Számos interjúalanyom hangsúlyozta, hogy lehet, hogy szélsőséges a kuruc.info, de van olyan hír, amit csak ott találhat meg: azaz a kuruc.info autentikus, megbízható és sokszor kizárólagos tájékozódási forrásnak számít.

A második legfontosabb portál a barikad.hu (újabban alfahir.hu), amely nyomtatott lapként is a legjelentősebb a szélsőjobboldalon belül. Míg a kuruc.infoval való kapcsolatát a Jobbik nem ismeri el (pedig a témák, bejegyzések sokszor ugyanazok és ugyanolyan időzítésűek), addig a Barikád a párt hivatalos lapjának és online hírforrásának számít. A hunhir.hu a kuruc.infohoz hasonló hangvételű, már a tájékoztatásban, címekben is rendkívül szélsőséges,²⁸¹ de gyakran lehozza a Jobbik hivatalos közleményeit is. A gondola.hu alapvetően tájékoztató jellegű, mérsékelt – a Fidesz és a Jobbik között helyezkedik el –, de néhány rovatban (napi abszurd, elemzések) és hirdetésben (Prohászka Ottokár könyvei) azért tetten érhető a radikalizmusa.

Elsősorban az idősebb, internetet nem használó közönség számára fontos a Szent Korona Rádió, illetve az olyan nyomtatott sajtótermékek, mint a Magyar Jelen, a Nemzetőr és a Magyar Világ vagy az ingyenes és bulvárosabb tartalmú Hazai Pálya. Magyarországon egyik pártnál sem tapasztalunk olyat, hogy a vezetők írják a cikkek többségét, a Jobbik azonban kivétel. Politikusaik látha-

281 Például: „Ismét agitprop lesz a volt judeobolsi főcenzor”, „Már sztárt csinált a libsi média a cigány rendőrgyilkosból”.

tóan ambícionálják azt, hogy híveik rendszeresen írásaikat olvassák, ami abból is fakadhat, hogy a Jobbik mögött nincsen kellő számú ismert újságíró és befolyásos értelmiségi. Vona és a főszerkesztő Pörzse cikkei szokták felvezetni a Barikád aktuális számát, Z. Kárpát Dániel szerkesztette a Kárpátiát (amelyben Wittner Máriától is lehet olvasni), illetve az említett lapoknál Toroczkai László, Zagyva György Gyula és más politikusok cikkei is színesítik még a kínálatot.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az előbbiekből világos, hogy a média kulcsfontosságú szerepet töltött be a Jobbik áttörésében, ám van egy tágabb olvasata ennek az esettanulmánynak. A társadalmi jellemzők, attitűdök és a pártválasztás közötti kapcsolat csak a kínálati oldal és a politikai napi-rend ismeretével együtt segít eligazodni a választók motivációiban. A romákkal szembeni ellenszenv önmagában még nem magyarázza meg a Jobbik előretörését. Fontos volt, hogy a Jobbik a Magyar Gárdával és cigányellenes retorikájával meg tudjon jelenni a politikai piac kínálati oldalán. Döntő jelentőségű volt az ügy napirendre kerülése: a gyilkosságok felhívták a figyelmet a problémára, a társadalom rendkívül erős előítéletessége pedig a szélsőjobbhoz közelítette a választókat.

A Jobbik ismertségének növelésében a mainstream médián kívül segítségre lelt a baloldali pártok ellenkampányában és Morvai Krisztina személyében is. Erős pártszervezete és szubkultúrája pedig nagyon erősen hozzájárult ahhoz, hogy jelentős ellenszélben is el tudta juttatni üzeneteit és valóságértelmezését választóihoz.

6. KURUC.INFO-NEMZEDÉK: MIÉRT NÉPSZERŰ A JOBBIK A FIATALOK KÖZÖTT?

Ez a fejezet annyiban más, mint az előzőek, hogy szakirodalom hiányában nem tudom abból levezetni. Az előző rész elején is említett három nagy összefoglaló munka nemhogy önálló fejezetet, de még önálló bekezdést sem szentel az életkor és a radikális jobboldali szimpátia összekapcsolásának. Addig még néha el-eljutnak a radikalizmus-kutatók, hogy regisztrálják: a fiatalok sok országban nagyobb eséllyel szavaznak a szélsőjobbra, mint az idősek,²⁸² ám az összefüggés csak ritkán szignifikáns. Ausztriához és Magyarországhoz hasonló robusztus összefüggés más európai országban nincs,²⁸³ kivétel a görög Arany Hajnal, ami nem szélsőjobboldali, hanem már neonáci.²⁸⁴ Részben tehát az egyértelmű tendencia hiányával magyarázható, hogy a szakterületnek csak igen kevés kutatója gondolkozott el azon, miért szavazhatnak a fiatalok nagyobb arányban a jobbszél pártjaira. Jóllehet a fiatalok fokozott bevonódása a fasiszta-nemzeti-szocialista és kommunista mozgalmakba köztudott volt,²⁸⁵ ahogy azt is kimutatták, hogy az új (baloldali és jobboldali) extrémista mozgalmak tagjai között a fiatalok átlagon felülreprezentáltak,²⁸⁶ ennek ellenére a kutatók egyszerűen csak kontrollváltozónak használják az életkort. 2011-ben Siedler például a norvég haladás párt ifjú híveinek szimpátiáját a szülők magas munkanélküli rátájára vezette vissza. Kivételnek számít azonban Arzheimer, aki a hagyományos pártokkal szembeni kiábrándulást, illetve a társadalmi normák és kötelek felazulását látta e mögött, ám empirikus vizsgálatot ő sem végzett. Kivétel továbbá az Allianz National ifúsági szervezetét (és

282 Lubbers és társai 2002, Van der Brug és társai 2013, 62-63., Werts és társai 2013, 183., Schmuck és Matthes 2015, 1577-1599.

283 Bíró Nagy és társai 2011.

284 Ellinas 2013.

285 Eatwell 1996.

286 Moser 2004.

nem a szavazóit) vizsgáló esettanulmány,²⁸⁷ és egy német, középiskolás fiatalok társadalom-lélektanát, és konkrétan a nemzethez való viszonyukat kutató könyv.²⁸⁸ Az általam ismert, kifejezetten a szélsőjobboldal és a fiatalokkal foglalkozó szakirodalom tehát oksági viszonyok, hipotézisek kidolgozásában egyelőre gyerekcipőben jár. Amit tehetünk, az az, hogy a nemzetközi irodalom eddig tárgyalt elméleteiből a fiatalokra alkalmazott és a magyar sajátosságokra reflektáló hipotéziseket állítunk fel. Mindenképpen érdemes szem előtt tartani az ifúságszociológia ingleharti tézisé: a fiatalok eltérő preferenciáit az életszakaszuk és/vagy a sajátos szocializációjuk okozhatja (életciklus- és kohorsz-hatás).

A Kutatópont által végzett 2010-es nagymintás ifúságkutatás szerint a Jobbik támogatottsága a 18-29 éves korosztályban a teljes mintában 11%, ami közelebb van az első helyezett Fideszhez (15%), mint a harmadik helyezett MSZP-hez (6%).²⁸⁹ A szélsőjobboldali párt a Medián,²⁹⁰ a Tárki²⁹¹ és az Ipsos²⁹² mérései szerint is messze átlagon felül reprezentált az ifúság körében. Végül a hamarosan részletesen tárgyalandó Aktív Fiatalok kutatás három egymást követő hullámában (2011-2012, 2013, 2015) a Jobbik a legnépszerűbb pártnak bizonyult az egyetemistákból és főiskolásokból álló mintában. Bármelyik kutatást is nézzük, egyértelmű, hogy a Jobbik szavazótáborának legkarakteresebb demográfiai jellemzőjéről van szó. A Jobbik támogatóinak több mint a fele 40 és több mint a harmada 30 év alatti.²⁹³ Ha tehát azt a kérdést tesszük fel, miért népszerű a Jobbik, akkor ezzel egyben azt is kérdezzük, hogy mi okozza a párt fiatalok körében tapasztalható vonzerejét. Ez a kérdés megkerülhetetlen.

A jelenség ugyanakkor egyáltalán nem újkeletű. Már az Ifúság 2008 adataiból kitűnt, hogy a fiatalokat általánosan jellemző politikai kiábrándulás és érdektelenség mellett két olyan – akkor még

287 Dechellezes 2008, 363-375.

288 Miller-Idriss 2013.

289 Oross 2013, 311.

290 http://hvg.hu/hvgfriss/2012.51-52/20125152_hova_szavaznanak

291 <http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>

292 <http://www.republikon.hu/upload/5000269/partok%20felidben.pdf>

293 <http://www.republikon.hu/upload/5000269/partok%20felidben.pdf>

vékonynak tűnő – réteg érzékelhető, amelyik „élénk politikai életet él”, aktívan részt kíván venni a közéleti kérdésekben.²⁹⁴ Szabó Andrea és Kern Tamás az egyiket *Critical Mass*, a másikat *kuruc.info-nemzedék*nek nevezte el. A *kuruc.info-nemzedék* természetesen nemcsak azokat jelöli, akik ténylegesen olvassák az ismert honlapot,²⁹⁵ hanem mindazokat, akik a szélsőjobbboldali-radikális szubkultúrához valamilyen formában kapcsolódnak. Nemzedékről pedig azért beszélhetünk, mert a szubkultúra és ráépülő párt szavazóbázisa generációs jellegű.²⁹⁶

Ebben a fejezetben ennek az összefüggésnek az okait járom körbe. Az elemzés alapját az említett Aktív Fiatalok primer adatfelvételei képezik, amely kutatócsoportnak jómagam is tagja vagyok. Emellett összehasonlítási alapként más kutatásokat is használok: az Ifjúság2008 kutatást és a debreceni Campus-lét 2010-es ifjúságkutatását, a Választáskutatási Program 2009-es és 2010-es felméréseinek másodelemzését, a Medián 2012-2016-os omnibuszaiból álló összevont adatbázisát, a Demos Jobbik Facebook-követőit vizsgáló felmérését. A téma jellege miatt fontosnak tartottam, hogy kvalitatív elemekkel is kiegészítsem a kutatást: 13 debreceni egyetemista részvételével az Aktív Fiatalok kutatás keretében három fókuszcsoportot vezettem és nyolc mélyinterjút készítettem: a Jobbik Ifjúsági Tagozatának hat vezetőjével és a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom két volt tagjával beszélgettem.

Módszertanilag jogosan merülhet fel a kérdés, miért egy kizárólag fiatalokat tartalmazó adatbázisra (Aktív Fiatalok) alapozom az elemzést, hisz így nincs összehasonlítási alap az idősebb generációkkal. Azért, hogy lehetőség legyen az összevetésre, végig feltüntettem a teljes népességre vonatkoztatott reprezentatív Választáskutatási Program és a Medián adatait. Kétségtelen, hogy az lenne az ideális, ha mindezt egy adatbázison belül tudnám véghezvinni, ám sajnos

294 Bauer–Szabó 2009, Szabó–Kern 2011a, 43.

295 Habár a közvetlen felhasználók tábor a nagy, az egyik legnépszerűbb pártos weboldalról van szó.

296 A most következő rész Sörös Anettal közös korábbi tanulmányom (Róna–Sörös 2012) bővített, átdolgozott változata. A fejezetcímet is innen kölcsönöztem.

nem áll rendelkezésemre olyan adatbázis, amely az Aktív Fiatalok kutatáshoz hasonlóan széles kérdésblokkokkal és nagy számú tizen- és huszoneves megkérdezettel vizsgálná a fiatalok motivációit. A hagyományos havi felmérésekben csak demográfiai változók vannak (ezt használom is), attitűd-kérdések viszont nincsenek. A Választás-kutatási Program 2009-es adatai még egy feleakkora Jobbik-táborra vonatkoznak, a 2010-es 1500-as felvételbe pedig mindössze 56 ifjú jobbikos került be (ennek eredményeit is felhasználom, de csak tájékoztató jelleggel). A legfőbb érvem az, hogy az Aktív Fiatalokban lehetőségem volt számos olyan kérdést feltenni, amely egy általam ismert 2008 utáni közvélemény-kutatásban nem szerepel (kuruc. info olvasása, nemzeti rock hallgatása, Magyar Sziget látogatása, párkapcsolatra és munkavállalási tapasztalatra vonatkozó kérdésblokkok), ezek pedig, mint látni fogjuk, fontos szerepet töltenek be a jobbikos szimpátia magyarázatában.

A fejezet kérdésének megválaszolásához először azt kell tisztázni, milyen időintervallumot vizsgálunk, mikorra datáljuk a Jobbik felfutását. E tekintetben viszonylag szerencsés helyzetben vagyunk: a párt biztos, hogy a 2008 nyári nagymintás ifjúságvizsgálat után, ugyanakkor az Aktív Fiatalok 2011 októberétől 2012 februárjáig lebonyolított kutatása előtt tudott gyökeret verni az ifjúság körében. Bármilyen is okozta a párt felívelését, az 2008 és 2011 között történt – még ha a mélyebb folyamatok egy része korábban kezdődött.

A másik kérdés az, hogy pontosan kiket értünk fiatalok alatt. A rendszeres – nagyjából 1000 fős – havi közvélemény-kutatásokba csak elenyésző számú 21 év alatti válaszadó kerül be, ezért az ilyenkor bevett módszert követve²⁹⁷ összevontam egy évnyi Medián omnibusz-adatfelvételt, az így kapott 13200-as elemszám már elég nagy mintát jelent ahhoz, hogy kellő számú fiatalot emelhessünk ki belőle. Az országos reprezentatív minta tendenciái összecsengenek az Aktív Fiatalok eredményeivel (11. táblázat) – a Jobbik valószínűleg az interneten aktív kitöltők miatt szerepelt 6 százalékkal jobban

297 Például Rudas 2010.

a részben online kutatásban. Noha az egyetemista-főiskolás populáció csak kis része – nagyjából nyolcada – a teljes ifjúságnak, mégis egyrészt éppen a Jobbik felülreprezentáltsága és a felsőoktatási hallgatók kortársakat befolyásoló szerepe („a jövő értelmisége”) miatt hasznos erre a szegmensre koncentrálni. Másrészt, a teljes ifjúságról nem áll rendelkezésemre 2010 utáni részletes adatbázis. Az elemzés során igyekszem figyelemmel lenni arra, hogy az állítások milyen mértékben általánosíthatóak a teljes ifjúságra.²⁹⁸

11. táblázat. A Jobbik támogatóinak aránya korcsoportok szerinti bontásban a pártot választani tudók körében

korosztályok (év)	Medián reprezentatív összevont omnibusz-felvételei			Aktív Fiatalok online és személyes lekérdezéssel kialakított egyetemistákra reprezentatív mintája		
	2011. ápr.- 2012. márc.	2014. szept.-2015. május	2015. szept.-2016. ápr.	2011. dec.- 2012.febr.	2013. áprili- s	2015. április- május
18-21	32	32	29	37	31	41
22-29	22	34	28	27	28	29
18-29	26	28	28	32	29	34
minden kor- osztály	18	22	20	-		-

Medián: összevont omnibusz-adatfelvételek, 2011-2012-es időszakban 11 hónap, 2014-2015-ben és 2015-2016-ban 6 hónapnyi összevont adat (egy hónapban 1200 főt kérdeztek le).

Aktív Fiatalok: az adatfelvétel részletes leírását lásd a kötet bevezető tanulmányában. A 2011-2012-es és 2013-as adatfelvétel online és személyes módon történt, összesen 1600 fővel, a 2015-ös kizárólag személyesen, 800 fővel.

Az egymást erősítő eredmények legfontosabb tanulsága, hogy a Jobbik kiemelkedő támogatottsága elsősorban a 21 év alatti korcsoportra koncentrálódik: a 2011-2012-es Medián-kutatásban nagyobb a különbség köztük és a 22-29-es kohorsz (10%), mint a 30 év alattiak

²⁹⁸ Ugyanakkor néha – az egyszerűség kedvéért – az egyetemistákról is „fiatalok”-ként fogok beszélni.

és a teljes népesség között (8%). Azóta – feltehetően a néppártosodás miatt – csökkent a különbség a 21 év alattiak és felettiek között a teljes népességben, ám sokatmondó, hogy az egyetemista-főiskolás populációban megmaradt a tendencia. Így az eredeti kérdésre adott válaszhoz elengedhetetlen az első választókat külön szemügyre venni: csak fél magyarázatot kapunk, ha nem indokoljuk meg a legfiatalabb korcsoportban tapasztalható felülreprezentáltságot.

A párt közönség ennyire fiatal átlagéletkorának magyarázatára öt hipotézist állítottam fel: az első három a nemzetközi irodalomból következik, a negyedik-ötödik pedig kifejezetten magyar sajátosságokból eredeztethető.

1. a radikális értékpreferenciák térhódítása;
2. az elitellenesség erősödése;
3. a gazdasági válság miatti elégedetlenség felszínre kerülése;
4. a radikális tartalmak elterjedése az interneten;
5. a szélsőjobboldali szubkultúra kiépülése.

A fenti öt feltételezésre vonatkozóan a következő kérdéseket kell megválaszolnunk:

- a. Teljesül-e a hipotézis kiindulópontja? Fennáll-e az abban feltételezett oksági viszony? Megmagyarázza-e a hipotézis, miért lesz jobbikos az egyik választóból, és miért nem lesz az a másiktól?
- b. Magyarázatot ad-e a hipotézis arra, miért van arányaiban több támogatója a radikális pártnak a fiatalok (18-29 év) körében, mint a teljes népességben?
- c. Mi okozza az első választók (18-21év) különösen magas fogékonyságát a radikalizmusra?
- d. Miért éppen 2011-2012-re datálható a Jobbik megerősödése az adott korcsoportokban?

Az öt hipotézis létjogosultságát az határozza meg, hogy mennyire érvényes és empirikusan alátámasztott magyarázatot adnak a négy kérdéscsoportra. Valószínűleg mindegyik feltételezésben van igazság, ezért azt kívánom kideríteni, melyik rendelkezik a legnagyobb magyarázóerővel.

Az (a) előfeltevés teljesülése nélkül egyáltalán nem fogadhatjuk el az adott hipotézist, de a többi pont is szükséges a teljeskörűséghez. Ha például azt gondoljuk, hogy az internet a Jobbik sikerének kulcsa, ugyanakkor ebben a megközelítésben nem tudjuk értelmezni, hogy miért 2008 után erősödött meg a radikális párt, akkor be kell látnunk, hogy jobb esetben is csak az igazság egy részéhez jutottunk el. Ugyanígy elégtelen az értékpreferenciákra épülő megközelítés, amennyiben azt tapasztaljuk, hogy az egyes korcsoportok értékvilága megegyezik. Ekkor nem adtunk jó választ arra a kérdésre, hogy miért népszerű a Jobbik a fiatalok között, következésképp arra sem, hogy egyáltalán miért népszerű a párt. Az elemzésben tehát sorra veszem az öt hipotézist a fenti négy szempont szerint, azért, hogy minél pontosabb megállapításokat tegyek az egyes megközelítések egymáshoz viszonyított erejéről és magyarországi létjogosultságuk mértékéről. Az alfejezetekben lévő kétféltázos elemzések mellett a melléklet VIII. táblázatában található többváltozós regressziós modell lesz ebben segítségünkre, amely megmutatja, hogy az egyes változóknak mekkora a más változók kereszthatásaitól megtisztított, önálló magyarázóereje.

ÉRTÉKPREFERENCIÁK

Az első hipotézis az értékpreferenciákkal magyarázza a Jobbik előretörését. Abból indul tehát ki, hogy a Jobbik támogatása a szavazók és a párt értékpreferenciáinak egyezésén alapul. Az együttjárás megvalósulását már bizonyítottuk, a mérték viszont korántsem magától értetődő. Magyarországon már a korábbi években sem következett

egyértelműen a pártválasztás a szakpolitikai preferenciákból,²⁹⁹ 2010-ben pedig ez már csak a növekvő heterogenitás miatt sem lehetett így.³⁰⁰

Az első hipotézist verifikálná, ha azt tapasztalnánk, hogy

- a. a radikális értékpreferenciákat a Jobbik képviseli, és ezt a választók is így érzékelik, és a jobbikos fiatalok hajlamosabbak a radikalizmust jellemző értékek vállalására, mint a többi fiatal;
- b. erősebb a radikális értékek vonzereje a fiatalok körében, mint a teljes népesség körében;
- c. különösen erős az első választók körében, és
- d. a fő értékdimenziókban a fiatalok magasabb értékeket mutatnak 2011-2012-ben, mint 2008-ban.

Az (a) feltételezést már korábban igazoltam. A radikalizmust (szélsőjobboidaliságot) az etnocentrizmusban, a szociokulturális konzervativizmusban, a tekintélyelvűségben és az euroszepticismusban ragadhatjuk meg (elitellenességről a következő alfejezetben lesz szó). A Jobbik programját, fő megnyilvánulásait olvasva visszaköszönnek ezek az ideológiai dimenziók³⁰¹ nemcsak a teljes népességben, hanem a fiatalok körében is.³⁰²

A megközelítésnek azonban vannak korlátai. A Political Capital által bevezetett – szélsőjobboidali irányú keresletet mérő – DEREK-index nemzetközi összehasonlításban is igen magasnak számít Magyarországon, ám a Jobbik szimpatizánsainak csak 30%-a esik az index alapján besorolt „attitűd-szélsőséges” kategóriába. A többi dimenzióban a Fidesz és az MSZP táborának értékei megközelítik a radikális választóközönség értékeit, illetve az index és a párt támogatottságának időbeli és területi-regionális alakulása nem

299 Karácsony 2005, Tóka 2006, 17-58.

300 Angelusz-Tardos 2010, 4-25.

301 Bíró Nagy-Róna 2011, Kerek-Juhász-Molnár 2011, 2012.

302 Lásd pl. az angliai DEMOS jobbikos Facebook-rajongókat vizsgáló felmérését (Bartlett és társai 2012). Más adatfelvételekkel (pl. Sörös 2011, 115-123.) is feltárták a fiatalok radikális nézeteit.

esik egybe. Az index éppen a Jobbikot legnagyobb arányban támogató legfiatalabb korosztálynál a legalacsonyabb.³⁰³ A nemzetközi értékvizsgálatok³⁰⁴ tovább árnyalják a képet: azt mutatják, hogy a fiatalok kevésbé előítéletesek és idegenellenesek, mint az idősebb állampolgárok.

A korábbi magyar tapasztalatok szintén cáfolják az életciklus-hatást. Sem a MIÉP, sem az FKGP nem volt népszerű a fiatalok körében, sőt a huszonévesek semmivel sem fogékonyabbak a xenofóbiára³⁰⁵ vagy a tekintélyelvűsége,³⁰⁶ mint az idősebb korosztály. Az ideológiai önbesorolás tekintetében sem mutattak 2008-ig jobboldali, radikális átlagértékeket, ellenben arányaiban sokkal többen voltak liberálisak, mint a „felnőttek”.³⁰⁷ A 2008-as ifjúságkutatással és a 2009-es teljes népességbeli adatokkal való összehasonlíthatóság kedvéért 2011-2012-es Aktív Fiatalok adatokat közlök, ezek nem változtak érdemben sem 2013-ra, sem 2015-re, ahol mégis, azt jelzem.³⁰⁸

303 Juhász–Krekó–Molnár 2012.

304 Sprague–Jones 2011, 535–555.

305 Sik 1999, Fábián–Fleck 1999.

306 Enyedi–Erős–Fábián 2000, 161–171.

307 Gázsó–Laki 2004, 195, Szabó–Kern 2011a, 52.

308 Róna–Reich 2013, Róna 2016.

12. táblázat. Tekintélyelvűség és előítélet a fiatalok és a teljes népesség körében

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Teljes népesség 2009	
<i>Teljesen egyetért=5, egyáltalán nem ért egyet=1</i>	<i>teljes minta</i>	<i>jobbikosok</i>	<i>18-21 évesek</i>	<i>teljes minta</i>	<i>jobbikosok</i>
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson. <i>(Itt a nagyobb szám a toleránsabb érték.)</i>	3,73	3,07	3,61	3,99	3,44
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	3,21	4,17	3,39	3,36	3,78
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	3,87	4,71	4,00	3,68	4,48
A legfontosabb erények, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytiszteltet.	3,41	4,03	3,53	3,85	4,00
A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket, és be kell illeszkedniük.	4,82	4,33	4,49	3,62	3,27
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akiben a nép megbízik.	3,07	3,71	3,16	3,62	4,08
A férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a felesgeknek a háztartással és a gyerekekkel kellene foglalkoznia.	2,17	2,49	2,21	3,35	4,00
Fokozott szigor szükséges a rend védelmében.	5,06	4,50	5,05	8,72	9,14

Forrás: Választáskutatási Program 2009-es országosan reprezentatív panelvizsgálat (N=3000), Aktív Fiatalok ifjúságkutatás 2011-2012 (N=1700)

Megjegyzés: Minden kérdésnél 5-ös skála volt, a nagyobb érték jelentette a fokozottabb egyetértést. Az utolsó kérdésnél is a 2009-es adatfelvételben 5-ös skála volt, az értékeket 10-re konvertáltuk (megszoroztuk kettővel, hogy összehasonlíthatóak legyenek az Aktív Fiatalok 10-es skálás értékeivel).

A mi adatfelvételünk sem azt mutatja, hogy az ifjúság elkötelezettebb lenne a jobboldali radikalizmus értékei iránt, mint a teljes népesség. Meglepő módon éppen az ifjúság fegyelmeztségét, beilleszkedési kényszerét hangsúlyozó állítás volt az egyetlen, melynek során a tekintélyelvű értékek lényegesen magasabb értéket kaptak az egyetemisták-főiskolások körében, mint a teljes népességben. Kifejezetten a Jobbik szimpatizánsaira leszűkítve ugyan előítéletesebb kép rajzolódik ki az ifjúsági vizsgálatban, azonban a teljes mintákat összevetve már ez a különbség is minimalizálódik (minden cigányellenes érték rendkívül magasnak számít). A vezérkultusz, a rendpártiság és a „hímsoviniszta” dimenziókban pedig éppen a teljes népesség képviseli az autoriterebb álláspontot az egyetemistákhoz képest. Az első választók egy hajszálnyival előítéletesebbek, a saját korosztályukra vonatkozó tekintélyelvűséget viszont inkább elvetik (habár így is nagy arányban egyetértenek vele). A további dimenziókban gyakorlatilag nem térnek el a többi fiattól.

A jobbikos fiatalok értékekben és attitűdökben radikálisabbak, mint kortársaik: noha a tekintélyelvűség és az előítéleteség például az MSZP ifjú támogatóinál is megjelenik,³⁰⁹ a jobbikosok esetében szignifikáns különbségeket tapasztalhatunk. A teljes és az ifjúsági minta – illetve az első választók és az egész ifjúság – közötti különbségek ugyanakkor egyértelműen túl kis mértékűek ahhoz, hogy megmagyarázzák a radikális pártválasztásban meglévő sokszoros eltéréseket. Sőt az esetek jó részében éppen a fiatalokra jellemzőbbek a toleránsabb, liberálisabb értékek.³¹⁰

Összességében az értékpreferenciák erős, de nem kizárólagos magyarázóerővel bírnak. Kijelölik azoknak a választóknak a körét, akikből potenciális Jobbik-szavazók lehetnek, de nem magyarázzák meg, hogy ténylegesen miért is válnak azzá. Az kétségtelen, hogy

309 Bíró Nagy 2012.

310 A Választáskutató Program 2010-es 1500 fős reprezentatív mintáját korosztályok szerint kétébontva is azt tapasztaljuk, hogy a cigányellenesség és a nacionalizmus esetében hasonló értékeket ad a fiatal és az idősebb al minta, az euroszkepticizmus és globalizáció-ellenesség viszont sokkal inkább az idősekre jellemző (Bíró Nagy–Róna 2011, 264–271.). A radikális önbesorolás nagyobb arányban jellemző a fiatalokra, ám ezzel magyarázni a jobbikos pártválasztást tautológia volna: ez ugyanis nem ok, hanem okozat.

a radikális nézeteket vallók – a fiatalok és a teljes népesség között egyaránt – sokkal nagyobb valószínűséggel lesznek jobbikosok. Az (a) előfeltevést tehát megerősítik a jelenlegi és a korábbi kutatások tapasztalatai, a többi hármat viszont nem. Az etnocentrizmus, a tekintélyelvűség, a rendpártiság és a nacionalizmus dimenzióiban a teljes népesség, a huszonévesek és az első választók értékei nem különböznek olyan mértékben, amely indokolná a Jobbik fiatalok – és különösen a 18-21 évesek – közötti rendkívüli felülreprezentáltságát (majd a következő alfejezetek markánsabb különbségei után ez még nyilvánvalóbbá válik). Azaz nem az attitűdökben kell keresni annak okait, miért népszerű a Jobbik a fiatalok körében, különösen az első választók között. Nem az előítéletesség növekedése, hanem a kérdés politikai kiemelkedése, 2009-es napirendre kerülése okozta a szélsőjobboldali párt sikerét (lásd a médiával foglalkozó fejezetet).

Az értékalapú szavazás korlátozottságát bizonyítják a fiatalok gyakran kiforratlan, inkonzisztens preferenciái is. A jobbikos hallgatók 24%-a liberálisnak, 36%-a pedig liberális és konzervatív közöttinek vallotta magát, miközben ezen válaszadók jó része tekintélyelvű, egyetért azzal, hogy a férfi dolga a pénzkeresés, és a nőnek a konyhában a helye, visszautasítja azt az állítást, miszerint „Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson”, és bizonyos körülmények között a diktatúrát jobbnak tartja a demokráciával szemben. Az egész mintában szép számmal akadtak egymásnak gyakorlatilag teljesen ellentmondó politikai nézetek (például baloldali és konzervatív válaszadók) – ez előfordul az országos reprezentatív kutatásokban is, ám kisebb mértékben. A későbbiekben részletezett személyes interjúk és fókuszcsoportos tapasztalatok is azt mondják, hogy a jövő értelmiségének politikai-ideológiai preferenciái képlékenyek. Kutatásunk tapasztalatai egybeesnek a korábbi ifjúságkutatások eredményeivel,³¹¹ miszerint a fiatalok jó része nincs tisztában az alapvető politikai fogalmakkal (nemzet, demokrácia, liberalizmus,

311 Szabó-Örkény 1996, 161-230., Lázár 1996, 9-116., Lendvay 1996, 117-161.

jobboldal, stb.): ahány válaszadó, annyiféle „értelmezés”. Már csak ezért is lenne meglepő, ha konzisztens, ideológia-alapú preferenciákkal találkozánk.

ELITELLENESSÉG

A második feltételezés a pártos kiábrándultságból indul ki. A nemzetközi irodalom által jól ismert jelenség szerint³¹² a hagyományos pártokkal szembeni elégedetlenség, a regnáló elitbe vetett bizalom megroppanása az új erőkhöz – ideértve a radikális jobboldalt – közelíti a választópolgárokat. Fontos hangsúlyozni az előző hipotézishez képest a különbséget: itt nem konkrét politikai preferenciáról van szó, hanem egy általános érzületről, rendszerhez való viszonyulásról. A hipotézis magyarázóerejét növelné, ha azt tapasztalnánk, hogy

- a. az elégedetlen fiatalok nagyobb arányban szavaznak a Jobbikra, mint a többi huszonéves;
- b. nagyobb a demokráciából való kiábrándultság és az elitellenesség a fiatalok körében, mint a teljes népesség körében;
- c. különösen nagy a kiábrándultság az első választók között;
- d. és nagyobb a kiábrándultság a fiatalok körében 2011-2012-ben, mint 2008-ban.

A Jobbik létrejötté, célja, minden egyes gesztusa (például a „Szebb jövőt!” köszönés) a fennálló elit alapvető kritikáját fejezi ki. Jeleztük már, hogy a radikális választóközönség egyik legfontosabb kötőereje a regnáló elittel szembeni lázadás. Ugyanakkor azt is észre kell venni, hogy – az előző hipotézissel ellentétben – ez a feltételezés nem állapít meg olyan oksági mechanizmust, amely kizárólag a Jobbikhoz közelíti a választót: az anti-establishment attitűd például az LMP táborában is fontos szerepet tölt be. Látható tehát, hogy a logikus magyarázat ellenére ennek a hipotézisnek csak félig teljesült a kiindulópontja.

312 Például Norris 2005, 149-166., Mudde 2007, 226-229.

Mennyire ad magyarázatot a radikális pártok fiatalok közötti népszerűségére, illetve a 2009-2010-es felfutására az elitellenesség? Az általánostól a konkrét felé haladva elsőként három olyan kérdést veszünk szemügyre, melyek a politikai kultúra más-más dimenziójának indikátorai: a *politikai érdeklődés* a rendszer (mint általános objektum) megismerésére való hajlandóságot tükröz, a *demokrácia működésével kapcsolatos elégedettség* a rendszer output funkciójának összefoglaló értékelését adja, a fiatalok *döntéshozatali részvételének szubjektív érzékelése* pedig input funkciót mér.³¹³

13. táblázat. A politikai rendszer működésének értékelése
három szempontból (átlagpontok)

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Ifjúság2008		VálKut 2010
	Teljes minta	18-21 évesek	Jobbikosok	Teljes minta	18-21 évesek	Teljes minta
Mennyire érdekel téged a politika? (1=egyáltalán nem érdeklő, 5= nagyon érdeklő)	3,09	2,96	3,31	2,60	2,47	2,74 ⁵
Egészében véve mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével az országban? (1=egyáltalán nem elégedett, 4=teljesen elégedett)	1,85	1,86	1,63	n.a.	n.a.	2,20
Mennyire értesz egyet a következő kijelentésekkel? A fiataloknak kevés beleszólásuk van abba, hogy mit csinál a kormány (1=egyáltalán nem ért egyet, 5=teljesen egyetért).	3,67	3,68	3,96	2,98 ⁶	2,99	2,89 ⁷

Forrás: Választáskutatási Program 2010-es országosan reprezentatív felmérése (N=1500), Aktív Fiatalok ifjúságkutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008 egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059)

A politikai érdeklődést nagyon erőteljesen befolyásolja az iskolai végzettség.³¹⁴ Valószínűleg elsősorban ennek köszönhető, hogy az egyetemistákból álló Aktív Fiatalok mintája magasabb értékeket mutat

313 Almond–Verba 1963.

314 Szabó–Kern 2011a, 49

(3,09), mint a minden korosztályra érvényes reprezentatív 2,74-es érték. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az ugyancsak egyetemistákra szűkített Ifjúság2008 almintánál is magasabb értéket kaptunk.³¹⁵ Különösen a jobbikos fiatalok mutatnak nagyobb affinitást.

A rendszer és a saját helyzet értékelése meglehetősen negatív képet ad. A demokrácia működésének megítélése az átlagosnál és a teljes népesség értékénél – 4-es skálán! – lényegesen kisebb (1,85). A fiatalok befolyásolási képességeiket is minimálisnak ítélik meg (3,67), a Jobbik ifjú hívei pedig még ennél is kiábrándultabbnak tűnnek (3,96). Mind a teljes népességhez, mind a korábbi ifjúságvizsgálathoz képest sokkal markánsabbak a különbségek, mint az előző hipotézis esetében – nemcsak a radikális, hanem az összes fiatal tekintve is. Ugyanakkor az enyhe politikai érdeklődésbeli eltéréstől eltekintve az első választók itt sem különböznek a pár évvel idősebb kollégáiktól.

Az elitellenesség mérésében bevett gyakorlat, hogy a konkrétabb orientációt az intézményekbe vetett bizalommal mérjük (DEREX-index).

14. táblázat. Intézményekbe vetett bizalom

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Ifjúság2008		Medián 2010
	Teljes minta	18-21 évesek	Jobbikosok	Teljes minta	18-21 évesek	Felnőtt lakosság
100=teljes bizalom, 0=nincs bizalom						
Alkotmánybíróság	54	54	48	58	57	59
Országgyűlés	28	27	21	33	36	41
Rendőrség	48	46	41	45	46	53
Bíróság	52	52	44	38	39	53
Bankok	31	30	18	52	51	36 ⁸

Forrás: Medián összevont omnibusza 2010. január és december között (N=1200 havonta), Aktív Fiatalok Magyarországon ifjúságkutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008 egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059).

Megjegyzés: Az eredeti kérdés 4-es skálán volt feltéve, ezt az átláthatóság kedvéért százaskálára konvertáltuk. 100 jelenti a feltétlen bizalmat, 0 a bizalom teljes hiányát.

³¹⁵ 3,78-as átlagpontot kapunk, ha a kellemesebb csengésű *közéleti*, és nem *politikai* érdeklődést kérdezzük.

A 2010-es teljes népességi adathoz képest az Alkotmánybíróság, a rendőrség, a bíróság és a bankok tekintetében hajszálnyival, a Parlament esetében lényegesen bizalmatlanabb az ifjúság. 2008-hoz képest az egyetlen változás, hogy helyet cserélt a bankokba és a bíróságokba vetett bizalom: előbbi romlott, utóbbi javult. Az első választók sem 2011-2012-ben, sem 2008-ban nem különböztek érdemben a huszonévesektől, a jobbikos fiatalok viszont jelentősen bizalmatlanabbak a fenti intézményekkel szemben, különösen a bankok esetében (ami a párt ideológiáját figyelembe véve nem meglepő).

A demokrácia működésével kapcsolatos elégedetlenség nem feltétlenül jelenti a demokrácia mint politikai rendszer elutasítását:³¹⁶ a kritikus, de a demokratikus értékek iránt elkötelezett válaszadó is kifejezheti a rendszer működésével kapcsolatos csalódottságát. A 15. táblázat szerint azonban itt nem erről van szó.

15. táblázat. A demokrácia mint politikai rendszer támogatottsága

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Ifjúság 2008	
	teljes minta	18-21 évesek	Jobbikosok	teljes minta	18-21 évesek
A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb a te véleményedhez?					
A demokrácia minden más politikai rendszernél jobb.	39%	34%	19	52%	50%
Bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokrácia.	33%	34%	52%	18%	14%
A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint a másik.	28%	32%	29%	31%	36%

Forrás: Aktív Fiatalok ifjúságkutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008-as felvétel egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059)

Megjegyzés: Az Ifjúság2008-ban volt kb. 5%-nyi *nem tudja* válasz is, ezeket a harmadik válaszlehetőséghez adtuk hozzá. A színezés az összefüggés erősségét mutatja.

A fejezet egyik legfontosabb tanulsága, hogy a fiatalok demokrácia iránti elkötelezettsége jelentősen megingott az utóbbi években. 2008-ban sem volt magas,³¹⁷ de azóta még 13%-kal csökkent a demokráciát minden körülmények között elfogadók aránya.

³¹⁶ Linde–Ekman 2003, 391-408.

³¹⁷ Szabó–Kern 2011a, 56.

A harmadik, egyértelmű csalódottságot tükröző opcióval együtt a második már bőven abszolút többségbe került. Jelentős különbségnek tartom azt is, hogy a legfiatalabbak érzékelhetően nagyobb arányban választották mind 2008-ban, mind 2011-2012-ben a harmadik, indifferens beállítottságot jelentő válaszlehetőséget.³¹⁸ Az utóbbi évek jelentős visszaesésének fényében az sem állítható, hogy a diákok megnövekedett szocializációs tapasztalatai okoznák a különbséget. Valószínűleg aktuális politikai események is szerepet játszanak.

Összességében, az előző hipotézisnél megállapított eltéréseknél jóval markánsabb különbségek azt jelzik, hogy az értékpreferenciáknál az elittel szembeni általános elégedetlenség sokkal jobban megmagyarázza azt, miért népszerűbb a Jobbik a 30 év alattiak körében, és hogy a párt miért éppen 2008 után tudta növelni támogatottságát. A DEREK-index emelkedése is elsősorban az anti-establishment attitűd erősödésének tudható be, így a (b) és a (d) alhipotéziseket alátámasztottnak látjuk. Ugyanakkor arra még mindig nem kaptunk választ, minek köszönhető az, hogy a Jobbik fiatalok közötti felülreprezentáltsága nagyon erősen az első választókra koncentráldik (c).

GAZDASÁGI VÁLSÁG

A harmadik hipotézis a gazdasági válságra vezeti vissza a Jobbik 2009-es áttörését és az azt követő erősödést.³¹⁹ A már korábban részletesen ismertetett elmélet szerint elsősorban a leszakadt, társadalom periferiájára szorult, anyagi nehézségekkel küzdő rétegek (*modernizáció vesztesei*) közül kerülnek ki a radikalizmus támogatói, vagy legalábbis a radikális párt recesszió idején köztük erősödik. A cáfolat sem isme-

318 „Mindegy milyen rendszerben élünk, a lényeg a túlélés, úgyse tudunk beleszólni a politikusok dolgába.” (Szabó–Kern 2011a, 56.)

319 Tóth–Grajczár 2011, 57-92.

retlen.³²⁰ A gazdasági válság hatását hangsúlyozó feltételezés a következő tendenciák fennállása esetén teljesülne:

- a. a jobbikosok között arányaiban sokkal több a szegény családban élő, anyagi gondokkal küszködő fiatal, mint a többi párt hívei között;
- b. a válság miatt a fiatalok életszínvonala többet romlott, mint a 30 év felettieké;
- c. a gazdasági válság különösen érzékenyen érintette az első választókat;
- c. 2008-hoz képest jelentősen romlott a fiatalok objektív és szubjektív anyagi helyzete, életkilátásai.

16. táblázat. Szubjektív státuszhelyzet és bizalom/félelem a jövővel kapcsolatban (átlagpontok)

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Ifjúság 2008	
	teljes minta	jobbikosok	18-21	teljes minta	18-21
Kérlek, jellemezd önmagad az alábbi tulajdonságpaárok segítségével: bízik a jövőben - fél a jövőtől! (1=bízik a jövőben, 7=fél a jövőtől)	3,61	3,92	3,64	3,07	3,05
Kérlek, mondd meg, hogy melyik csoportba sorolnád családod? (5-ös skála: 1-es a legalsó, 5-ös a legfelső társadalmi csoport)	2,86	2,80	2,88	2,87	2,90

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktív Fiatalok 2011-2012 (N=1700)

Megjegyzés: Az 5 státuszkategória: 1. alsó társadalmi csoport, 2. alsó közép társadalmi csoport, 3. középső társadalmi csoport, 4. felső közép társadalmi csoport és 5. felső társadalmi csoport.

Látható, hogy a 2008-as adatfelvételhez képest több mint egy fél skálaértékkel pesszimistábbak lettek az egyetemisták jövővel kapcsolatos várakozásai.³²¹ Kisebb a különbség, de nem elhanyagolható a

320 Rydgren 2013, Bíró Nagy–Dúró–Hajdú–Róna 2011, Rudas 2010, Karácsony–Róna 2010, Knutsen 2011, Medián 2010.

321 A 2008. decemberi adatfelvétel nem a legideálisabb összehasonlítási alap, hiszen a válság érze-

jobbikosok tekintetében sem, a párt hívei még borúlátóbbak a jövőt illetően, mint a teljes populáció.³²²

Az anyagi motivációkat kétségbe vonja a másik elemzett kérdés, amelyből kiderül, hogy sem az utóbbi években nem romlott a fiatal állampolgárok szubjektív státuszbesorolása, sem a jobbikosoké nem rosszabb, mint a többieké. Jogosan merülhet fel azonban a kifogás, hogy egy ötkategóriás státuszbesorolás nagyon keveset mond a hétköznapi anyagi gondokról, a tényleges jövedelmi pozícióról. Ezért finomabb indikátorokat is alkalmaztam.

*17. táblázat. Megélhetés, státuszbeli önbesorolás, szülő iskolai végzettsége és az egyetem elhelyezkedése
(százalékos megoszlás, arányok az adott csoportban)*

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Ifjúság 2008
	teljes minta	jobbikosok	18-21	teljes minta
nélkülözők	39,4%	43,3%	38%	35%
apa iskolai végzettsége alapfokú	27%	34%	28%	28%
kelet-magyarországi egyetemek	19%	31%	21%	-

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktív Fiatalok 2011-2012 (N=1700)

Megjegyzés:

Anyagi helyzetre vonatkozó válaszlehetőségek: Összességében hogyan érzed anyagilag: gondok nélkül élek, a pénzem okos beosztásával jól kijövök, éppen hogy kijövök a jövedelmemből, hónapról-hónapra anyagi gondjaim vannak, nélkülözések között élek. Utóbbi három kategória összevonva képezi a nélkülözőket. Kelet-magyarországi egyetemek: Debreceni Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola (Eger), Károly Róbert Főiskola (Gyöngyös), Kecskeméti Főiskola, Miskolci Egyetem, Nyíregyházi Főiskola, Szolnoki Főiskola.

te ekkor már Magyarországon is elterjedt – még ha a tényleges életszínvonal-csökkenés csak ezután következett be.

322 Nem lehet tudni, hogy a Jobbikosok nagyobb bizonytalanságát mennyire tompítja az, hogy már a radikális közönség részeként van új kapaszkodójuk, vagy mennyire éppen amiatt csatlakoztak, mert magányosnak, sebezhetőnek érezték magukat. Erről bővebben a szubkultúrával foglalkozó alfejezetben írok.

2008-hoz képest minimálisan emelkedett azoknak a fiataloknak az aránya, akik saját bevallásuk szerint hónapról-hónapra anyagi gondokkal küzdenek, vagy legalábbis nagyon oda kell figyelniük pénzük beosztására (17. táblázat, *nélkülözők* változó). Korosztály szerinti eltérés nem tapasztalható, ugyanakkor a Jobbik hívei között valamivel nagyobb arányban vannak a nehéz anyagi helyzetben lévő egyetemisták. A párt szimpatizánsai közül kicsivel többen származnak olyan családból, ahol alacsony a családfő végzettsége (így feltehetően szegényebb a család): kétszer olyan magas a Jobbik támogatottsága ebben a csoportban, mint a diplomás apák gyermekeinek körében,³²³ továbbá lényegesen többen vannak a Jobbik táborában azok, akik Kelet-Magyarországon tanulnak.³²⁴ A lecsúszottak helyett tehát inkább a feltörekvők pártjának tűnik a Jobbik: a vidéki, elsőgenerációs fiatalokénak.

Annak dacára, hogy az ifjú radikálisok jövedelmi pozíciói valamivel gyengébbek, a különbség nem perdöntő. Egyrészt a többváltozós elemzés azt mutatja (melléklet, VIII. táblázat), hogy miután kontrolláltam más változók kereszthatásait, az anyagi változóknak már semmi önálló szignifikáns magyarázóerejük nem marad. Ráadásul az enyhe felülreprezentáltság mellett is szembeszökő, hogy a jobbikos fiatalok nagy része nem küzd anyagi nehézségekkel, nem sorolja magát alacsony státuszba, és szüleik sem alacsony végzettségűek. Másrészt, amikor nyitott kérdéssel az ifjúság legégetőbb problémáiról kérdeztük őket, a radikálisok kisebb arányban említettek materiális ügyeket (21% a teljes népesség 24%-ához képest – melléklet, III. táblázat), tehát feltehetően nem ez a legkiemelkedőbb motiváció. Nagyon érdekes, hogy a gazdasági válság és a növekvő nehézségek ellenére a teljes mintában 2008-hoz képest jelentősen nőtt a nem-materiális ügyeket említők aránya, és 16%-kal kevesebben vannak azok, akik szerint az anyagi problémák a leg súlyosabbak.³²⁵

323 Róna–Reich 2013, 151–172., Róna 2016.

324 A lakóhely szerinti változó is hasonló eredményeket mutatott.

325 Keil 2012.

A lecsúszástól való félelem helyett tehát inkább az tűnik valószínűnek, hogy a jellemző „jobbikos életérzés” szerint szorgalommal és tehetséggel is nehezen lehet érvényesülni, szemben a fővárosi, értelmiségi családból származó, jobb körülmények között élő liberális – vagy most már fideszes – elittel szemben, amely könnyen jut jó álláshoz és pozícióhoz. Az elsőgenerációs értelmiségi létből is fakadhat a tekintélyelvűség, ami növeli az előítéletesség esélyét. (Ily módon a „zsidó” a privilegizált, ügyeskedő alak szimbóluma is lehet sokuk szemében. Az antiszemita összeesküvés-elméletre való fogékonyság részben ebből következhet, bizonyítani azonban csak annyit tudunk, hogy a Jobbik teljes népességbeli szavazói között gyakoribb az antiszemita állításokkal egyetértők aránya.³²⁶) Ami a (d) feltételezést illeti: ifjúságszociológusok régóta feltárták, hogy a fiatalok elhelyezkedési nehézségei, tudásuk területileg és társadalmilag egyenlőtlen eloszlása, a túlképzettség, az alacsony társadalmi mobilitás és a növekvő esélyegyenlőtlenség a rendszerváltásban – sőt sok tekintetben a szocializmusban – gyökerezik, és már a 90-es években is komoly problémát jelentett.³²⁷ 2008-ról 2010-re például mintegy 7%-kal nőtt az ifjúsági munkanélküliség,³²⁸ és ezzel párhuzamosan nagymértékben emelkedett a kivándorlási hajlandóság az ifjúság körében, nem kis részben anyagi megfontolások miatt, ahogy azt a Tárki 2012 felmérése mutatta.³²⁹ Nem azt állítom, hogy az anyagi nehézségeknek nincs szerepük a Jobbik népszerűségében: csupán azt, hogy ez a hatás jóval kisebb, mint más hipotéziseké, és hogy csak ezen keresztül nagyon keveset érthetünk meg a radikalizmus térhódításából az ifjúság körében. A gazdasági sérelmek és a Jobbik támogatásának összekapcsolása korántsem egyértelmű: az oksági lánc elején és végén is lehetnek más tényezők. Egyértelműen kijelenthető, hogy a Jobbik a fiatalok között sem számít a szegények pártjának (az (a) alhipotézis cáfolata), hívei nagy részének nincse-

326 A TEV által megrendelt Medián-kutatás 2015-ös adatai szerint: http://tev.hu/wp-content/uploads/2016/04/Medi%C3%A1n_kutat%C3%A1s_2016_HU.pdf

327 Laki–Szabó–Bauer 2001, Gázsó–Laki 2004.

328 Laki 2011, 115.

329 http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120523_migracio.html

nek komoly anyagi problémáik.³³⁰ A (c) feltételezést – miszerint az első választók között kiemelkedően népszerű a Jobbik – semmilyen materiális motivációra nem tudtuk visszavezetni, a (d)-t pedig saját adatfelvételünk és az Ifjúság2008 összevetése nem támasztotta alá, ugyanakkor az említett makrofejemények fényében mégsem zárhatjuk ki teljes bizonyossággal. A (b)-re nem voltak összehasonlító adataim, de nem tartom életszerűnek, hogy a nagyrészt a családjukkal egy kasszából gazdálkodó egyetemisták (részben vagy egészben 80% állította ezt magáról) és a felnőttek életszínvonala között lényeges eltérés lenne. A kérdések jó része nem a saját, hanem a család jövedelmi- és státuszhelyzetére vonatkozott.

INTERNETHASZNÁLAT

Az eddigi feltételezésekhez hasonlóan egy teljesen triviális hipotézis *internet-használattal* magyarázni az ifjúság radikalizmusra való fogékonyságát: az interneten ugyanis sokkal szabadban terjedhetnek a radikális tartalmak, mint a fősodratú médiában. A jól ismert megközelítés alapján az várható, hogy

- a. az interneten sokkal könnyebben elérhetők a Jobbikot népszerűsítő, a párt valóságértelmezését és érveit megjelenítő tartalmak, így minél gyakrabban látogatja egy fiatal ezeket az oldalakat, annál valószínűbb, hogy jobbikos lesz;
- b. a harminc év alattiak többen és gyakrabban használják az internetet és azon belül a radikális-szélsőjobbos tartalmakat, mint a teljes népesség;
- c. az első választók különösen sokan és gyakran használják az internetet és a radikális oldalakat;
- d. 2008-hoz képest megsokszorozódott a radikális oldalak száma és látogatottsága, népszerűségük nőtt a fiatalok közt.

330 Póczik (2011) szerint a jobbikos fiataloknak nem az objektív anyagi helyzetük lett rosszabb, hanem inkább annak a szubjektív megítélése. „A Jobbik tehát valószínűsíthetően nem a lecsúszottak, vesztesek párta.”

Az „a” és „b” pontok érvényességét korábbi empirikus kutatások garmadája bizonyította. A szélsőjobb kiterjedt webes hálózatról az előző fejezetben már értekeztem. Ahogy korábban írtam, a Facebookon is rendkívül aktív a szélsőjobboldali párt, ráadásul a rajongók kétharmada 30 év alatti.³³¹ A jobbikos egyetemisták közel háromnegyede a világháló segítségével tájékozódott a politikáról már 2009-ben is.³³² A mai ifjúsági nemzedék – de különösen az első választók – tagjairól globális szinten elmondható, hogy nemzedéki élményeik jelentős részben a technológiai újításokra épülnek.³³³ A digitális forradalom és az információs hálózatok korszakában nőttek fel, ami megkülönbözteti őket az előző generációktól, és meghatározza élethelyzetüket, jövőképüket.³³⁴ Az internet jelentőségét mutatja, hogy azon keresztül az addig politikán kívül maradt állampolgárokat is bevonhatják a pártok, így a Jobbik is: a politikaellenesség és az általános kiábrándultság egyáltalán nem zárja ki az új típusú, online politikai részvételt.³³⁵

Az igazi kérdés inkább az, és így ebben az alfejezetben is ezt tárgyalom, hogy a fiatalokon belüli további korcsoport szerinti bontás („c” hipotézis) nethasználat tekintetében milyen képet mutat, milyen önálló hatása van annak a szélsőjobboldali szimpátiára, és hogy az ilyen irányultságú portálok közvetlenül és közvetve hány fiatalat érhetnek el.

A korábbi egyetemistákat (is) célzó adatfelvételek eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy inkább az internethasználat minőségében, semmint mennyiségében figyelhetők meg eltérések a fiatalokon belüli életkori csoportok és a szélsőjobboldal iránti szimpátia tekintetében. Az Ifjúság2008 adatfelvételben és a Campus-lét 2010-es online kutatásban sem tapasztaltunk szignifikáns kapcsolatot az életkor, a radikalizmus és a nethasználat között: már négy éve is a megkérdezettek 83%-a nyilatkozott úgy, hogy legalább napi szinten használja az internetet, és alig többen (89%) voltak regisztrált tagjai valamilyen

331 Bartlett és társai 2012.

332 Döme–Hajdú 2009.

333 Csepeli 2006.

334 Papp 2011, 106-127., Howe–Strauss 2000.

335 Szabó–Oross 2012.

közösségi oldalnak. 2010-ben inkább a tv, mint az internet volt a fő tájékozódási forrás az „ország-világ ügyeiben” (43%, illetve 25%). Ugyanakkor 2011-2012-ben már a fiatalok közel fele (49%) naponta olvasott online híreket, több mint negyedük (27%) pedig hetente többször – ez már nagyságrendekkel felülmúlja a teljes népesség hasonló adatait (ez a „d” alhipotézissel van összhangban). A következő táblázat tanúsága szerint a legfiatalabb korosztályban aránylag gyakoribb a közepes és ritkább az intenzív, napi tájékozódás.

18. táblázat. A hírek internetes portálokon történő olvasásának gyakorisága korcsoportonként (százalékos megoszlás)

Milyen gyakran szoktál híreket olvasni internetes hírportálokon?	Korcsoportok			
	19-21	22-25	26-30	Teljes minta
Minden nap	42	56	69	49
Hetente többször	29	25	13	26
Hetente egyszer	11	8	7	9
Ritkábban	15	9	7	12
Soha	4	3	4	3
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Aktív Fiatalok 2011-2012.

Az interneten megnyilvánuló politikai aktivitással kapcsolatban első körben azt elemeztem, hogy a közösségi oldalak nyújtotta lehetőségek kihasználását hogyan befolyásolja az életkor vagy a szélsőjobboldal iránti fogékonyság. Az online kérdőívben rákérdeztünk (1) a közügyekkel, társadalmi problémákkal kapcsolatos események létrehozására, képek, videók megosztására; (2) hozzászólásokra, kommentelésekre (ideértve a lájkolást is); illetve (3) az internetes szavazásra irányuló aktivitásra (19. táblázat).

19. táblázat. A közügyekkel, társadalmi problémákkal kapcsolatos aktivitások gyakorisága az összes válaszadó, a legfiatalabbak és a jobbikosok körében (százalékos megoszlás)

		18-21 évesek	Jobbikosok	Teljes minta	Teljes népesség
Hozzászólás, kommentelés, like	Rendszeresen	11	15	14	2
	Alkalmanként	41	48	42	-
	Soha	48	37	45	-
Szavazás	Rendszeresen	12	20	14	4
	Alkalmanként	49	50	49	-
	Soha	40	31	37	-
Internetes közösségi tagság		14	17	16	-
Részvétel, interneten szervezett eseményen		20	20	21	-

Forrás: Aktív Fiatalok 2011-2012, Választáskutató Program 2009-es felmérése.

Megjegyzés: Internetes hozzászólás helyett a kérdés úgy szólt, hogy: „Telefonos rádióműsorba telefonált az elmúlt néhány évben?“, „Újságcikket vagy hozzászólást írt valamilyen ügyben az elmúlt néhány évben?“ Internetes szavazás helyett pedig a kérdés az volt, hogy „Sms-en szavazott vagy hozzászólott valamelyik tévé-műsorhoz az elmúlt néhány évben?“

A legfiatalabbak azok körében voltak felülreprezentáltak, akik még sohasem hoztak létre tartalmat közösségi oldalon. Míg az összes válaszadónak 55%-a nyilatkozott így, addig a passzívak között az ő arányuk megközelítette a 60%-ot. A legfiatalabb korcsoport az internetes kommentelésben és a szavazásban is passzívabb volt a mintaátlagnál (3, illetve 2%-kal). A Jobbikot támogató fiatalok éppen ellentétes magatartást tanúsítanak, körükben a rendszeres hozzászólók aránya meghaladta a 15%-ot, a szavazóké megközelítette a 20%-ot. Ők az „alkalmanként” kategóriában is felülreprezentáltak voltak, szemben a 18-21 évesekkel. Azt mondhatjuk tehát, hogy míg az első szavazók viszonylag passzívak a „nem hagyományos” internetes politikai rész-

vétel tekintetében, addig a radikális hallgatóknak nagyjából kétharmada él a net nyújtotta lehetőségekkel.³³⁶ Az igazi különbség azonban nem köztük, hanem a teljes népességhez képest domborodott ki.

Két kérdést vizsgáltam még a hallgatók világhálóhoz kötődő politikai aktivitásával kapcsolatban: a közösségi tagságot, illetve az ott szervezett eseményeken való részvételt. Ezekre a tevékenységekre is jellemző – ugyanúgy mint az internetes tartalom létrehozására –, hogy a legfiatalabb korcsoport a leginkább passzív. Az első választó egyetemistáknak 14%-a tagja valamilyen közéleti ügyet felvállaló virtuális csoportnak, amely arány a teljes mintában 16, az idősebb hallgatók körében 18% felett van. Az interneten szerveződött események (tüntetések, demonstrációk, megmozdulások stb.) már népszerűbbek voltak: a teljes minta több mint egyötöde (21%) vett már részt ilyenben, a legfiatalabbak részvételi aránya ennek csak kevéssel maradt alatta.

A közösségi és egyéb jellegű internetes portálokon megjelenő politikai aktivitás mellett arra is kitértünk a kérdőívben, hogy milyen oldalakat látogatnak a fiatalok, illetve hogy mi befolyásolhatja választásukat, attitűdjeiket (20. táblázat). Az online kérdőívben azt kértük a hallgatóktól, nevezzék meg kedvenc netes oldalukat. 43-an (a válaszadók 2,5%-a) a kuruc.infót jelölték meg, ez volt a kérdés legegzaktabb módon megragadható releváns indikátora.

A teljes kép érdekében az összefüggést a Campus-lét kutatás adatbázisán is vizsgáltam. Itt a hallgatóknak zárt kérdésben kellett megadniuk, hogy milyen gyakran látogatják az adott virtuális teret. A válaszadók a kuruc.info, a jobbik.hu, a nemzetifront.hu és a trianon.hu internetes portálok közül választhattak. A felkínáltak közül messze a kuruc.info volt a legnépszerűbb, a debreceni fiatalok egynegyede, a szélsőjobboldaliak nagy többsége olvassa azt kisebb-nagyobb rendszerességgel. A szélsőséges portál rendkívüli jelentőségét mutatja, hogy a pártos weboldalak közül a teljes népességet tekintve is a legnépszerűbb oldal az országban (webaudit³³⁷), a fiatalok

336 2008-ban az Ifjúság-vizsgálatok során ezek a tényezők még nem mutattak egymással szignifikáns összefüggést.

337 Ez időről-időre ingadozik, de számos több hónapban is a kuruc.info végzett az élen.

között pedig kiemelkedően az. Noha a teljes népességben majdnem ugyanannyian olvassák a Magyar Nemzet online-t is, mint a kuruc.infót, a fiatalok körében már csak feleannyian, és csak ötödannyi olvasónak a kedvence ez előbbi. A kuruc.info a debreceni egyetemisták között még az Index látogatottságának a felét is megközelíti, amely pedig az ország leglátogatottabb honlapja. Úgy vélem tehát, hogy a *kuruc.info-nemzedék* elnevezés helytálló, valóban kulcsfontosságú szerepet tölt be a portál a szubkultúra életében. Hogyha a fiatalok egynegyede rendszeres látogatója az oldálnak (legalábbis a debreceni egyetemisták körében így van), akkor a 88 ezres összlátogatottság elsőprő többségét minden bizonnyal az ifjúság teszi ki.

A többi weboldalnak elsősorban a szubkultúrán belül van jelentősége: a legolvasottabb a jobbik.hu és a barikad.hu. A korcsoportokkal kapcsolatos összefüggések ebben az esetben is hasonlóan alakultak, vagyis nem voltak szignifikánsak.

20. táblázat. Szélsőjobboldali és más honlapok látogatottsága
(százalékos arányok)

	Campus-lét 2010				Aktív Fiatalok 2011-2012.	Teljes népesség (webaudit)
	18-21	szélső- jobbolda- liak	teljes minta	napi olva- sók (teljes minta)	kedvenc por- tálja	
kuruc.info	24	58	24	3	2,5	88 ezer
jobbik.hu	14	49	13	1	0	20 ezer
barikad.hu	-	-	-	-	0	22 ezer
nemzetifront.hu	7	14	6	0	0	-
trianon.hu	8	24	7	0	0	-
fidesz.hu	8	11	8	0	0	-
mno.hu	12	18	14	1	0,5	82 ezer
index.hu	48	51	51	10	34	2 millió

Forrás: Campus-lét kutatás 2010, Aktív Fiatalok 2011-2012, Medián: webaudit.hu.

E fejezet összegzésekekppen elmondható, hogy a fiatalok körében az internet használata mindennapos, a lehetőség tehát nyitva áll az új típusú politikai aktivitási formák elsajátítására. A Jobbikot támogató fiatalok aktivitása bizonyos politikai jellegű tevékenységek esetében (mint a kommentelés vagy a szavazás) magasabb az átlagnál, annak ellenére, hogy többségük éppen abból a legfiatalabb életkori csoportból kerül ki, amelyik passzívabb. Ugyanakkor az igazi különbség nem a pártpreferencia és az életkor kapcsolatában mutatható ki, hanem abban, hogy a teljes népességhez képest a fiatalok új típusú politikai aktivitása – és az ezzel összefüggő nem hagyományos részvétele – sokszorosa a teljes népesség értékeinek (21. táblázat). Ez a nemzedék már nem egyoldalúan a TV2 és az RTL Klub híradójából vagy a helyi újságokból értesül politikáról és közéletéről, hanem jórészt (inter)aktívan, a neten keresztül. A frissebb adatok ugyan némi kiegyenlítődéstről tanúskodnak (a jobbikosok körében is egyre meghatározóbbá válik az Index, az Origo és a kereskedelmi csatornák), ám a radikális fiatalok között még mindig alapvető igazodási pont a Facebook és a kuruc.info.³³⁸ A netes tartalmak sok helyről közvetítik számukra a Jobbik üzeneteit, ellentétben a hagyományos médiumokkal, ahol a Jobbiknak alig engednek teret.³³⁹ A szélsőjobboldali honlapok és portálok látogatottságát elsősorban az ideológiai beállítottság határozza meg.³⁴⁰ A fiatalok új típusú interaktív részvétele a többi részvételi formát is erősíti: a választási részvétellel 0,23-as, a nem-konvencionális részvételi formákkal pedig 0,4-es korrelációt mutat. A törvényes tüntetésen részt vevő fiatalok fele olyan demonstrációra ment el, amit az interneten keresztül szerveztek.

338 Róna 2016.

339 A Policy Solutions 2011-es tartalomelemzése a híradók kiegyensúlyozottságáról:
http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/Policy_Solutions_Media_kiegyensulyozottsag.pdf

340 Szerveződésükben ezek a virtuális terek nagyon fontos szerepet játszanak (Sörös 2012, 191-218.)

21. táblázat. Nem hagyományos társadalmi részvétel a fiatalok és a teljes népesség körében (százalékos arányok)

	Aktív Fiatalok 2011-2012.			Teljes népesség 2009
	Jobbikosok	18-21 év	Teljes minta	
politikai nyilatkozatok, kezdeményezések, petíciók aláírása	37	29	35	9
törvényes demonstráció, tüntetés	44	36	39	4
szándékosan nem vásároltál, bojkottáltál bizonyos árucikket	34	25	31	7

Forrás: Aktív Fiatalok 2011-2012., Választáskutató Program 2009-es felmérése.

Az alapvető tendencia tehát világos, és igazolta az előzetes feltételezéseket („a” és „b” alhipotézisek). Az oksági viszony kibogozása érdekében az életkor és az internethasználat pártpreferenciára gyakorolt együttes hatását többváltozós regressziós elemzéssel vizsgáltam (melléklet, VIII. táblázat). Az tapasztalható, hogy a netezés gyakorisága önmagában jelentős hatással van a Jobbik iránti szimpátiára, de miután kontrolláltam a vizsgálatot az életkor változójára, az összefüggés már nem volt meghatározó. Az internet sűrűbb (és aktívabb) használata tehát jelentős részben életkori sajátossággént áll kapcsolatban a szélsőjobboldali preferenciával. Ugyanakkor az első választók passzivitásának és a szélsőjobboldaliak aktivitásának az egyidejű fennállása felveti, hogy éppen ennek a közösségi élménynek és az értékátadásnak a „kínálatával” lehet megfogni, a radikalizálódás és az aktivitás felé terelni a legfiatalabb, eredendően nem túl aktív csoportokat. Ezzel majd a következő alfejezetben foglalkozom. Annyi biztos, hogy a hipotézis elvetésében valószínűleg a 21 év alattiak alacsonyabb politikai érdeklődése játszik szerepet (lásd 13. táblázat), mert ha nem közéleti kérdésekről van szó, akkor

aktívabbak a neten, mint a többi huszonéves.³⁴¹ Összességében, a „c” alhipotézist el kell utasítanunk: ha az internet magyarázná a Jobbik első választók közötti kiemelkedő támogatottságát, akkor azt kellene tapasztalnunk, hogy a legfiatalabb korosztály tagjai gyakoribb, aktívabb és tudatosabb fogyasztói az internet politikai relevanciával bíró részének és különösen a szélsőjobboldali tartalmaknak: ám ez nincs így. Végül ugyan a „d” alhipotézis tesztelésére nincsenek saját adataim, egyértelműnek tűnik, hogy mind a szélsőjobboldali webes szubkultúra kiépülése, mind a fiatalok internetes tevékenysége fokozódott 2008 és 2011 között, tehát a feltételezést igazoltnak tekinthetjük.

SZUBKULTÚRA

Az internethasználattal szorosan összefüggő hipotézis szerint kialakult egy szélsőjobboldali-radikális szubkultúra, melynek erős háterszágára támaszkodva érthette el a Jobbik 2009-2010-es sikereit. Mielőtt ennek az alfejezetnek is kifejteném a hipotéziseit, egy kis kerülőúttal kell kezdenünk: mit is tekinthetünk szubkultúrának és azon belül, szélsőjobboldali szubkultúrának?

Amennyiben egy csoport a többitől vagy akár a társadalmi szinten érvényben levőtől eltérő gondolkodásmódot, viselkedést és cselekvési formát képvisel, *szubkultúrát* alkot. A szubkultúrák közös normák mentén jönnek létre, amelyek a csoportérdekek védelmét szolgálják. A csoportnormához minden csoporttag alkalmazkodik, így az kölcsönösen és folyamatosan megerősödik.³⁴² Az egyén a szubkultúra számos eszközével kifejezheti a csoporthoz tartozását, például az öltözködés, a zenei ízlés, a köszönés, a szóhasználat vagy a közös szimbólumvilág segítségével.

Mindezeknek megfelelően a politikai csoportosulásoknak is lehet szubkultúrájuk. Enyedi Zsolt a politikai szubkultúra fogalmának meghatározásakor túllép az azonos szociokulturális jellemzők,

³⁴¹ Ságvári 2011, 266.

³⁴² Cohen 1969, 264-286.

politikai attitűdök és ideológia kritériumán: ezeken kívül a közös értékeket és normákat, magatartási mintákat, kollektív identitást, egységes múltértelmezést és szimbólumrendszert is a definíció szerves részének tekinti.³⁴³

A szélsőjobboldali szubkultúra az összes fenti kritériumnak megfelel. E csoportkultúra legfőbb kifejezőeszközének szimbólumvilágát tekintjük. Vannak olyan történelmi korszakok, fordulatok, események és személyek, akikre és amikre büszkék, akiket és amelyeket kiemelendőnek, követendőnek és értékesnek tartanak (például Horthy Miklós és a nevével fémjelzett korszak, Tormay Cécile, Prohászka Ottokár, Wass Albert, Pongrácz Gergely). Részben őket és ezeket örökítik meg zenéjükben (például olyan radikális zenekarok, mint a Kárpátia, a Hungarica, a FankaDeli, a Fehér Törvény vagy a Romantikus Erőszak), és ezekre utalnak szimbólum-készletekkel is (árpádsáv, turul, Nagy-Magyarország, kettős kereszt stb.).

A szimbólumok megjelenési helye és formája igen változatos. Elsősorban nyilvános tereken tűnnek fel, hiszen így tudják kifejezni üzenetközvetítő funkciójukat. Ezek a terek lehetnek virtuálisak vagy valóságosak is. Utóbbin belül a szimbólumok előfordulhatnak köztereken, autókon, többek között matricák, graffitik formájában,³⁴⁴ vagy akár kiegészítőkön, ruházaton, sőt saját testen is.³⁴⁵ A szélsőjobboldali szubkultúra kohéziójában a nemzeti rock hallgatása jelenti a leginkább népszerű és integratív erővel bíró elemet.³⁴⁶ Ezek a szubkulturális elemek tehát egyfajta eszközei a kisebb-nagyobb csoportok integrálásának, és egyúttal az „ingroupok” és az „outgroupok” megkülönböztetésének.

Fontos azonban leszögezni, hogy a Jobbik-szavazók, illetve a radikális jobboldali szubkultúrához tartozók köre nem fedt egymást teljes mértékben: ez utóbbi a szűkebb halmaz. Előzetes tapasztalatok alapján, minél szorosabb kapcsolatban áll valaki

343 Enyedi 1993, 21-50.

344 Balku-Dusa-Sörös 2011, 205-222.

345 Sörös 2011, 115-123.

346 Jeskó és társai 2012.

a szélsőjobboldallal (ebből következően minél radikálisabb nézeteket vall), annál inkább képviseli és reprezentálja e politikai szubkultúra elemeit. Ennél fogva az elemzés során nem tekintek minden Jobbikhoz közeli fiatalt automatikusan a szubkultúra tagjának. A megállapítások ebben az alfejezetben inkább a csoport „magjára” vonatkoznak.³⁴⁷

Mi lehet az oka annak – a netes szervezettségén kívül –, hogy a fiatalok körében nagyobb a fogékonyság a radikális szubkultúrákra? A választ a politikai szocializációban kell keresni. Szabó Ildikó fragmentált modellnek nevezi a fiatalok szocializációját, melynek legfőbb jellemzője, hogy az egyes szocializációs csatornák közötti kapcsolat gyenge és esetleges.³⁴⁸ Ennek megfelelően a szocializáció folyamata nem tud következetes, összehangolt és egységes lenni – sőt ellentmondások feszülhetnek az egyes tényezők által átadott információk, vélemények, értékek, attitűdök, viselkedési minták, elvárások stb. között, ami tovább fokozhatja a fiatalok bizonytalanságát. A fragmentált modellben a család szocializációs szerepe nem szilárd: a szülők, nagyszülők sokszor önként lépnek hátra az állampolgári és politikai ismeretek, szabályok átadásától. Ez elsősorban saját bizonytalanságukból fakad: még maguk is tanulják a demokratikus rendszer működését, így nem tudják teljes magabiztossággal átadni az erre vonatkozó tudást. Másrészt ők az állampárti rendszerben szocializálódtak, ami azt várta el a társadalom tagjaitól, hogy távol maradjanak a politikától, és a konfliktusok elkerülése érdekében hallgassák el a véleményüket, amennyiben az ellenkezik a fennálló rendszerben elfogadott kánontól.³⁴⁹ Így a szülők ritkán beszélnek gyermekeikkel a közéletéről vagy a múltról: mind a családi, mind a nemzeti emlékek feldolgozatlanok maradnak.³⁵⁰

347 Értelmszerűen az előző alfejezetek survey-adatokra épülő összefüggései pedig az egész – egyetemista-főiskolás – radikális szavazótáborra érvényesek.

348 Szabó 2009.

349 Uo.

350 Az Ifjúság2008 vizsgálat eredményei szerint a fiatalok mindössze negyede beszélget a szüleivel helyi ügyekről, míg felük alkalmanként teszi ezt meg (Szabó–Kern 2011).

Az oktatási intézmények szintén az elhárítás módszerét választják domináns stratégiaként. A legtöbb iskolában nincs olyan tárgy, amely állampolgári vagy politikai ismereteket adna a fiataloknak. A diákokat nem nevelik önálló döntések meghozatalára: még a diákönkormányzati képviselő-választások is tanári felügyelet alatt zajlanak. Elenyésző azoknak az iskoláknak az aránya, ahol ezekre önállóan járnak el a diákok – pedig pont ez lenne az az esemény, ahol megtanulhatnák, hogy a saját sorsukról saját felelősségre maguknak kell dönteniük. A megfelelő szocializáció hiányához az is hozzájárul, hogy a rendszerváltás után nem alakult ki konszenzus az egyes történelmi események és időszakok megítéléséről, valamint hogy ezek egyre inkább átpolitizáltak, így az oktatók sem mernek állást foglalni az adott eseményekkel kapcsolatban. A politikai intézményrendszer tanítása szintén elmarad, hiszen az is politizálásnak minősülne. A diákok állampolgári nevelését illetően a tanároknak maguk előtt sem tisztázott saját szerepük. Mivel nincs egyezményes értelmezés, a fragmentáltság fennmarad.

A családi és az iskolai szocializáció deficitje mellett a makroszocializáció hiánya is nehezíti a fiatalok eligazodását a politika világában. A legtöbb nemzedéket a nagyobb történelmi események, korszakok meg- és átélése definiálja. Míg a Kádár-rendszer aranykorában (60-as, 70-es években) felnőtt nemzedéket a konfliktuskerülő politikai kultúra és a materializmus jellemezte,³⁵¹ addig az úgynevezett rendszerváltó *X-generációt*³⁵² az antikommunista attitűd határozta meg, hiszen fiatalkorukat a szocialista rendszer széthullása fémjelezte, és többségük az ellenzéki mozgalmak felé orientálódott.³⁵³ A rendszerváltás után felnőtt *Y-generáció* tagjainak nincsenek ilyen kollektív élményeik és emlékeik, az ő kohéziójukat, ahogy korábban említettük, alapvetően a technikai újítások biztosítják. Ezek inkább globális jellegűek, mintsem nemzetspecifikusak:

351 Karácsony 2005, 161-206., Szabó 1991.

352 Az elnevezés és a meghatározott időintervallum a McCrindle-Wolfiner szerzőpárostól (2010) származik.

353 Stumpf 1994.

szocializációjukat a közös identitásformáló események hiánya jellemzi. Ezek a szocializációs mechanizmusok a mai napig kihatnak a különböző generációk értékvilágára és így a pártválasztására is: a mostani legidősebb nemzedék körében a legerősebb a kádári-nostalgia és az MSZP iránti szimpátia, a *X-generáció* 40-es éveiben járó tagjai a Fidesz legstabilabb bázisát alkotják, míg az *Y-generáció* elkötelezettség híján az új pártoknak nyújtott kiváló lehetőséget, amit azok ki is használtak.³⁵⁴

A formális szocializáció visszaszorulásával lehetőség nyílik a kortárs csoportok, civil szervezetek, szubkultúrák, politikai mozgalmak számára, hogy kihasználják azt, hogy a fiatalok kapaszkodók nélkül maradtak a politika világának megismerésében, illetve a rendszerbe való beilleszkedés terén. A radikálisok felismerték, hogy ezek a fiatalok nem rendelkeznek olyan közéleti-társadalmi fogódzókkal, amelyek segítségével könnyebben eligazodnának az életben, elsősorban nem is a múltban, hanem a jelenben. „A hiányzó, közös valóság, valamint a hiányzó, közös múlt helyett pótválóságokat és pótemlékeket, pótmúltakat fogyasztanak”,³⁵⁵ amelyeket hol máshol lelnének meg, mint a populáris kultúrában és termékeiben. Bán Zsófia a *turult* hozza példaként a „pót-mítoszra” és a „pót-karakterre”, amely a szélsőjobboldal egyik központi jelképévé vált, és alkalmas volt arra, hogy betöltse a világnézeti-értelmezési űrt. A mai fiatalok ugyanis legtöbbször nem ismerik a szimbólum eredetét és közvetlen jelentését, ezért új tartalommal töltik meg azt. Imponál nekik, mert tiszteletet és tekintélyt parancsol, felnéznek rá, mert mítoszt érzékelnek mögötte. Ennek megfelelően a mai korban, létük kontextusában (és társadalmi státuszuk által determinálva) értelmezik újra azt. A populáris kultúra ilyen jellegű tematizációja – beleértve a szimbólumok kínálatát – a fiatalok számára az identitás formálódásának lehetőségét nyújtja. A *turul* jól példázza a többi szélsőjobboldali szimbólumhoz való viszonyt is.

354 <http://www.median.hu/object.7c017750-53b9-4a03-87c6-a771ee519bb8.ivy> és <http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>

355 Bán 2010, 3.

A szubkultúrára vonatkozó hipotézis lényege – a szocializáció mellett – a társadalmi integrációban, a szervezeti csoport-hovatartozásban ragadható meg. Ez Hannah Arendt 1975-ös klasszikus elméletével van összhangban, mely szerint a társadalmilag izolált, szervezeti tagsággal nem rendelkező fiatalok csatlakozhatnak a közösségi élményt nyújtó szélsőséges-radikális körökhöz. A hipotézis tehát a következőféleképpen mérhető:

A Jobbikra nagyobb arányban szavaznak azok a fiatalok, akiknél hiányoznak a radikalizmust kizáró szocializáció intézményei: a család, a barátok, az iskola és az civil szervezetek sem nyújtottak olyan ismereteket, amelyek csökkentenék a radikalizmusra való fogékonyágot;

- a. a szélsőjobbboldali-radikális szubkultúrára elsősorban az ideológiával szimpatizáló fiatalok fogékonyak;
- b. a fiatalokon belül is mindenekelőtt az első választókat jellemzi a tendencia;
- c. a szubkultúra térhódítása ugyan már elkezdődhetett 2008 előtt, de a legtöbb fiataalt az után tudta becsatornázni.

A szubkultúra jelentőségét a Jobbikot preferáló hallgatók, illetve az első szavazó egyetemisták körében egyrészt a csoporttagsággal (mint a szubkultúrához tartozás alappilléreivel), másrészt az ideológia szempontjából releváns szubkulturális elemek változóival elemeztük. A civil szervezeti tagság kapcsán azonban egy kulcsfontosságú megkülönböztetést kell tenni: a hagyományörző és politikai ifjúsági szervezetek a jobbikos fiatalok esetében valószínűleg a szubkultúrához kötődnek, ezek a csoportok témájukban, jellegükben minden esetben kapcsolódtak a szélsőjobboldal értékrendjéhez,³⁵⁶ míg a többi szervezet (környezetvédő, sportegyesület stb.) nem. Tehát a hipotézis akkor teljesül, ha az előbbiek esetén nagyobb, utóbbiak esetén kisebb arányú tagságot tapasztalunk. A csoporttagság

356 Sörös 2012, 191-218.

vizsgálata során kapott eredményeket összevettem a Campus-lét kutatás két éve felvett adataival.³⁵⁷

22. táblázat. Az egyes csoporttípusok tagságának aránya a szélsőjobboldaliak³⁵⁸ és a legfiatalabbak körében (%-ban)

	Campus-lét 2010.				Aktív Fiatalok 2011-2012.			
	Szélső-jobb-oldaliak	Teljes minta	18-21 év közötti jobbkiosok	18-21 év	Jobbkiosok	Teljes minta	18-21 éves jobbkiosok	18-21 év
Hagyomány-őrző csoport	5%	4%	4%	4%	25%	20%	22%	18%
Politikai párt, mozgalom	6%	2%	7%	2%	7%	5%	8%	5%
Sportklub	13%	13%	12%	13%	28%	26%	27%	27%
Emberi jogi szervezet	1%	1%	1%	1%	2%	4%	3%	4%
Vallási, közös-ség	10%	12%	11%	11%	8%	8%	7%	8%
Környezet-védelmi szervezet	4%	3%	5%	3%	7%	9%	7%	9%

Forrás: Debreceni Campus-lét kutatás, illetve Aktív Fiatalok.

Ahogy a 22. táblázatban is látszik, az Aktív Fiatalok kutatás online kérdőívét kitöltő hallgatók 2012-ben jóval aktívabbnak mutatkoztak a közösséghez tartozás tekintetében. Ez alól egyedül a vallási csoportok jelentettek kivételt, ami nem csoda, hiszen Debrecen fontos egyházi központnak tekinthető.

357 Az Ifjúság2008 vizsgálat adatbázisán is lefuttattam az elemzéseket, azonban nem kaptam szignifikáns összefüggéseket sem az életkori csoportok, sem a Jobbkios-szimpatia tekintetében – utóbbi esetben ennek valószínűleg a pártot preferálók alacsony reprezentációja (4,7%, 24 fő) volt a magyarázata.

358 A Campus-lét kutatásban szélsőjobboldaliaknak tekintettük a szélsőjobboldaliakat teljes mértékben elfogadókat, míg az Aktív Fiatalok kutatásban ezt a csoportot a Jobbkios szavazói jelentették.

Mind a 2010. évi, mind pedig a 2012. évi adatfelvételben a szélsőjobboldallal szimpatizáló hallgatók felülreprezentáltak voltak a kulturális, hagyományörző csoportokban, illetve a politikai pártokban, mozgalmakban, a többiben viszont alacsonyabb arányban képviseltették magukat, mint a teljes minta (kivéve a sportklub, ami szintén kapcsolódhat a radikális szubkultúrához). A Campus-lét kutatás mintájába került szélsőjobbba hallgatók 22,5%-a, az Aktív Fiatalok kutatásban 48,9%-a tartozott legalább egy csoporthoz az elemzettek közül (hagyományörző, politikai, sportegyesület). Az eredmények előrebocsátják, hogy ezeknek a közösségeknek nagy szerepük lehet a fiatalok kortársi szocializációjában, illetve a radikalizálódásában.³⁵⁹ Noha a számok nem túl magasak, de így is sokszorosai a teljes magyar népesség civil szervezeti tagságának.³⁶⁰

Az első választó radikálisok fokozottabb bevonódására viszont megint csak nehéz választ találni. Politikai és hagyományörző szervezeteknek ugyan ők is valamennyivel nagyobb arányban tagjai, mint 18-21 év közötti nem jobbikos kortársaik, de összességében kicsi az eltérés. Esetükben a választ a „vágott csoporttagság” adhatja. A debreceni egyetemisták körében felvett online kérdőív erre is rákérdezett: a válaszadók a „nem vagyok tagja, de szeretnék” válaszlehetőséget is bejelölhették. Politikai és hagyományörző szervezetek esetében kiemelkedően magas volt az odatartozás igénye az ifjú (18-21) jobbikosok körében: előbbinél 22% szeretett volna csatlakozni (teljes minta: 9%), míg utóbbinál 25% (teljes minta: 21%).

Hipotézisem (c) pontjánál a logika az, hogy minél kisebb az első választók társadalmi beágyazottsága, azaz minél kevesebb szociális kötődésük van, annál nagyobb eséllyel lesz belőlük radikális szimpatizáns. A szabad energiákat a szervezeti tagságnál is erősebben befolyásolja az, hogy a fiatalok dolgoznak-e már és van-e állandó párkapcsolatuk.

359 Markánsabb különbségeket azért nem mutatnak az adatok (például a 21 év alattiak versus idősebbek között), mert nehéz eldönteni, hogy a kategóriák közül melyik kapcsolódik közvetlenül a szubkultúrához és melyik nem: nem tudjuk, pontosan mit értenek a fiatalok hagyományörző-kulturális szervezet alatt.

360 Szabó–Kern 2011b, 25.

23. táblázat. Párkapcsolat és rendszeres munkavégzés
az első választók körében

Campus-lét 2010.				Aktív Fiatalok 2011-2012.			
	18-21 év közötti jobbikos	18-21 év közöt- tieik	Teljes minta		18-21 év közötti jobbikos	18-21 év közöttiek	Teljes minta
Élettársával/ párjával él	8%	9%	12%	Kapcsolatban van	13%	19%	22%
Rendszeresen fizetett mun- kát végez	5%	8%	11%	Most dolgozik	27%	35%	47%
				3 hónapig tartó munkavállalása volt már	21%	22%	37%

Forrás: Debreceni Campus-lét kutatás, illetve Aktív Fiatalok.

Itt már markánsabb különbségek láthatók: a 21 év alatti ifjú radikálisok nemcsak a teljes mintához képest, hanem a többi első választóhoz képest is lényegesen kisebb arányban élnek kapcsolatban, és munkatapasztalatuk is kevesebb. Márpedig ha valaki nem dolgozik rendszeresen és egyedülálló, akkor sokkal több ideje és energiája marad a szubkultúra számára, és a közösséghez tartozás vágya is erősebb (megint Arendt elméletére utalok). Ezek a változók a saját adatfelvételünk esetében a többváltozós elemzésnél is szignifikánsak voltak (melléklet, VIII. táblázat).

A párkapcsolat „hatásának” elemzésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szélsőjobboldali szimpátia gender-aspektusát. A mi adataink és a szakirodalom alapján egyaránt az rajzolódik ki, hogy a szélsőjobboldalt preferálók körében a férfiak többségben vannak. Azonban míg az Ifjúság2008 vizsgálat egyetemista almintájában – ahol még mindössze 4,9% támogatta a Jobbikot – a támogatói tábor 72%-a volt férfi, addig a 2010-es (Campus-lét) és a 2012-es (Aktív

Fiatalok) adatfelvételekben ez az arány már „csak” 58%, de még így is az összes párt közül a Jobbik táborában mutatkozik a legnagyobb férfitöbbség.

A magyarázat nyilván a szélsőjobboldali mozgalmak jellegében keresendő. A férfiak számára vonzóbbak a militáris jellegű, hierarchikusan felépülő szerveződések. Megérzésem szerint a nők inkább másban keresik az önmegvalósítást, nem a politikában: az ő identitásuknak ez sokkal kevésbé része. Ugyanakkor – egyes kutatások tanulságai szerint³⁶¹ – a nők is megtalálhatják helyüket a radikális szubkultúra egyes szegmenseiben, például a fogyasztói etnocentrizmus vagy a spiritualitás dimenzióban. Eredményeink mégis azt mutatják, hogy a szubkulturális elemek inkább a férfiak felé szűkítik a szélsőjobboldali csoportját, hiszen a szubkultúra reprezentánsainak több mint 80%-a férfi. A jelenség magyarázata részben a fenti okokra (és azok hozadékaira) vezethető vissza, mélyebb feltárásához azonban további kvalitatív adatfelvételek elemzésére lenne szükség.

A következőkben konkrétabb szubkulturális elemek „fogyasztására” vonatkozó tendenciákat vizsgálok. A szubkulturális elemek közül az Aktív Fiatalok teljes mintájában a csíksomlyói búcsú iránt mutatkozott a legnagyobb érdeklődés (a hallgatók 3, a jobbikosok 5%-a vett már részt ezen). Ezt sorrendben a *kuruc.info* olvasása (3, illetve 13%), a Magyar Szigeten való részvétel (2%, illetve 6%) és a nemzeti rock kedvenc zenei műfajként való megnevezése (1%, illetve 5%) követte. Megint csak igazoltnak vélem tehát a *kuruc.info-nemzedék* elnevezést, hiszen ha egy konkrétummal kellene jellemezni a szubkultúrát, akkor a *kuruc.info*-nál nem találhatnánk jobbat. Amellett viszont, hogy a *kuruc.info* jelöli ki leginkább a szélsőjobboldali szubkultúrát, azt is észlelhetjük, hogy a médium „fogyasztása” a vizsgált csoportban sem tekinthető általánosnak, inkább egy kisebb, jól körülhatárolható csoport az, amely ez által kapcsolódik a radikális szubkultúrához.

361 Félix 2012a, b, 155-164.

A szubkultúra jelentőségét a csoportban összevont változókkal is vizsgáltam. A szélsőjobboldalt preferáló fiatalok közel egynegyede (23%) „fogyasztja” az ideológia legalább egyik szubkulturális komponensét, azonban mindössze 5% azoknak az aránya, akik többet is. (Ezek az értékek a teljes mintában: 8 és 1%.) Az eltérés az összes megkérdezetthez képest szignifikáns, ám nyilvánvaló hogy a hátor-szágot tovább lehetne bővíteni, hiszen sok szélsőjobboldali-radikális szavazó még nem tagja annak, ugyanakkor az közvetve rájuk is hatással lehet: baráti társaságokon, osztálytársakon és más ismerősökön keresztül is „ragályos” lehet a radikalizmus. A jobbikos fiatalok 40%-a rendszeresen, 58%-a alkalmanként beszélget barátaival a közéleti kérdésekről (kvalitatív interjúk alátámasztják ezt az összefüggést).

Amit összegzésképpen megállapíthatunk az az, hogy a szubkultúra esetében a kínálati oldal maximálisan adott. Ami a szimbólumokat, öltözködést, zenei stílust, társadalmi szervezeteket, politikai cselekvési formákat illeti, széles választék áll a fiatalok rendelkezésére. A keresletet pedig a családi, iskolai és kortárs szocializációs mechanizmusok hiányosságai erősítik: a közösséghez tartozás vágya (illetve a hagyományörző csoportokhoz tartozás) és a világmagyarázat iránti igény miatt sok fiatal olyan politikai oldalt választ, amely az összes fenti igényt ki tudja elégíteni. Márpedig a szélsőjobboldali szubkultúra ilyen. Különösen érzékenyek erre az első választók, akik elsősorban abban különböznek idősebb társaiktól, hogy még nem dolgoznak és nincs tartós párkapcsolatuk, így sokkal nyitottabbak az új, sok szabadidőt és energiát igénylő mozgalomra, melynek programjai (táborok, bulik, koncertek, sörözések) sokkal jobban illenek az ő életciklusukhoz, mint idősebb társaikéhoz. Tehát most először kerültünk közelebb annak a megértéséhez, hogy miért felülreprezentált a Jobbik a 18-21 évesek körében („c” feltételezés). A „d” alhipotézis tesztelésére nem voltak adataim, az „a” és „b” feltételezést viszont korábbi kutatásokkal és a saját eredményeimmel sikerült alátámasztani.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS A KVALITATÍV ELEMZÉS TANULSÁGAI

Az elemzés kvantitatív részét a 24. táblázat foglalja össze.

24. táblázat. Az eredmények összefoglalása

	<i>a: miért lesz az egyik válaszadó jobbikos, a másik meg nem?</i>	<i>b: miért lesznek jobbikosok a 29 év alatti fiatalok?</i>	<i>c: miért lesznek jobbikos fiatalok az első választók?</i>	<i>d: miért 2008 és 2011 között történt meg a Jobbik áttörése?</i>
1: Értékpreferencia	igazoltuk	elvetettük	elvetettük	elvetettük
2: Elitellenesség	félig igazoltuk*	igazoltuk	elvetettük	igazoltuk
3: Gazdasági válság	elvetettük	elvetettük	nem értelmezhető	félig igazoltuk**
4: Internet	igazoltuk	igazoltuk	elvetettük	igazoltuk***
5: Szubkultúra	igazoltuk	igazoltuk	igazoltuk	nem teszteltük

*: nem magyarázza meg azt, hogy miért nem más elitellenes pártra, például az LMP-re szavaznak.

** : az itt bemutatott közvélemény-kutatások nem igazolták vissza, de a makroadatokat valamelyest megerősítik azt.

***: inkább csak valószínűsítettük, hogy a radikális tartalmak sokasodtak, így a fiatalok többen olvassák azokat, tovább terjedt a web is, de a korosztályok szerinti bontás nem változott.

Fontos hangsúlyozni, hogy az egyes hipotézisek tesztelése nem fekete-fehér eredményeket hozott: a beigazolódott feltételezések néhol kétségesek voltak, ahogy az elvetett alhipotézisekben is volt némi igazság. Ráadásul az egyes cellák súlya nem összemérhető, a végeredmény nem pontozható ilyen egyszerűen: ha a hipotézis kiindulópontja nem teljesül, akkor az alkérdésekre adott mégoly életszerű magyarázatokat sem fogadhatjuk el. Hiába romlott az állampolgárok és az ifjúság anyagi helyzete, nem tartom bizonyító erejűnek, hogy miért éppen ez vezetne a Jobbik megerősödéséhez, amikor éppen azt tapasztaljuk, hogy csak minimális kapcsolat van a gazdasági helyzet és a radikális pártpreferencia között. Arról pedig végképp nem mond semmit a feltételezés, hogy miért a fiatalok és miért különösen az első választók fordultak a Jobbik felé.

Az értékpreferenciák szerepe a másik közkeletű hipotézis, amelynek korlátozott magyarázóerőt tulajdonítok. Az teljesen egyértelmű, hogy a feltételezés kijelöli azoknak a potenciális választóknak a körét, akikből szimpatizáns lehet: a nacionalizmus, a tekintélyelvűség és különösen a cigányellenesség tekintetében a többváltozós regressziós modell is magasan szignifikáns eredményeket adott. Ugyanakkor a megközelítés korlátait mutatja, hogy egyrészt sokkal szélesebb az előítéletes, rendpárti állampolgároknak a köre annál, mint ahányan a Jobbikot preferálják, másrészt az ifjúság több kérdésben éppen hogy toleránsabb értékeket mutatott, harmadrészt nem tapasztalható érdemi egyirányú eltolódás az attitűdök tekintetében 2008-2011 között. A gyakori inkonzisztens preferenciák szintén arra utalnak, hogy más szempontok vezetnek a fiatalok jó részét.

Az elitellenesség és az interneten található radikális tartalmak a vizsgált periódusban egyértelmű emelkedést mutattak (noha mindkettő jelentős volt már 2008 előtt is), és arra is magyarázatot adnak, hogy miért éppen a fiatalok körében nőtt meg a Jobbik támogatottsága. Az elitből és a demokráciából való kiábrándulás hipotézisének három különböző változója is jelentős értéket mutatott a logisztikus regressziós modellben. Ugyanakkor az anti-establishment attitűd az LMP-hez is közelíthette volna a fiatalokat, hiszen az interneten nemcsak a jobboldali radikális, hanem a baloldali tartalmak is elterjedtek (jóllehet látogatottságban és jelentőségben nem veszik fel a versenyt a kuruc.infóval).

A fejezet legnagyobb kihívást jelentő feladata azonban az volt, hogy választ adjunk az első választók körében tapasztalható kiemelkedő népszerűsége. Ahogy az elemzés elején az 11. táblázatban bemutattam, a Jobbik támogatottságában érzékelhető választóvonal legalább olyan jelentős a 21 év alattiak és a 22-29 éves korosztály között, mint a huszonévesek és az idősebb generációk között. A 14. táblázatból is látszik, hogy a (c) alhipotézis egyedül a szubkultúra vizsgálatával válik értelmezhetővé: sem attitűdök, sem gazdasági helyzet, sem internethasználat tekintetében nincs olyan eltérés,

amely mindezt megmagyarázná. Sőt a legfiatalabb korcsoport politikai kérdéseket illetően passzívabb a neten, mint a 22-29 évesek.

A szubkultúra kapta a legnagyobb értéket a többváltozós elemzés során, amit a kvalitatív elemzés csak megerősít. Az első választók gyengébb társadalmi beágyazottsága és idősebb társaiktól eltérő életmódja önmagában még csak a legfiatalabb korosztály szabad vegyértékeit mutatja, amely bármely politikai erő számára megkönnyíti a becsatornázást. Azonban, ahogy láthattuk a fentebb leírtakból és az interjúkból, a szélsőjobboldali szubkultúra rendkívül kiterjedt, virulens, élő, lüktető kapcsolatot biztosít a közösség tagjai között – ez pedig pontosan az, amire a sok energikus, tenni akaró fiatalnak szüksége van. Az ő igényeiket a hagyományos pártok nem elégítik ki, annál is inkább, mert Kelet-Magyarországon sokkal kevésbé vannak jelen az ifúsági életben. A Jobbik azonban táborok, tüntetések, szakmai rendezvények sokaságát szervezi, ami lehetőséget nyújt a fiatalok önmegvalósítására. Ráadásul éppen a közösség ereje adja a fő motivációt az aktivitásra, a tagtoborzó rendezvényekre, márpedig a Jobbik-szervezetek tagsága Kelet-Magyarországon már átlépte azt a létszámot, amely után közösségnek tekinthető egy-egy helyi alapszervezet. A valóságértelmezés és az ideológiai fogódzók tekintetében is találkozunk a kereslet a kínálattal. Ebben a folyamatban magának az életciklusnak a hatását emelném ki.³⁶² Természetesen a fenti okfejtés fokozottabban érvényes a „kemény magra”, a párt tagjaira és közvetlen szimpatizánsaira, de érvényesnek vélem valamilyen mértékben a radikális fiatalok szélesebb tömegeire is. Sokan közülük személyes kapcsolatokon és programokon keresztül kerülhetek közelebb a párthoz, az aktív mag közvetett befolyása révén. A kínálatról legalábbis értesülhettek, ha nem is vállaltak aktív részt a szubkultúrában. Ha egy miskolci fiatalat kicsit is érdekel a politika, a Jobbikot egyszerűen nem tudja megkerülni (a helyi interjúalanyok mindegyike ráerősített erre a sejtésre).

362 Inglehart 2007.

A társadalmi beágyazottság és a szervezettség rendkívüli fontosságára hívta fel a figyelmet a debreceni fókuszcsoporthoz is: a sokáig Kósa Lajos által vezetett városban szinte minden fiatalra ért a Fidesz felől érkező szocializációs hatás. Az ország legnagyobb református közösségének lelkészei, gimnáziumi tanárok, egyetemi professzorok, szülők, edzők, idősebb barátok túlnyomórészt a Fidesz üzeneteit közvetítik (nemritkán egészen nyíltan), ezzel pedig rengeteg fiatal elzárnak a Jobbik előtt. A szocializációs mechanizmusokról – azok hiányáról – elmondottak valamennyire itt is érvényesek, de sokkal kevésbé, mint például Miskolcon és Nyíregyházán. Leginkább Borsod megyére jellemző, hogy semmilyen, a Jobbikkal ellentétes hatás nem éri a fiatalokat. Ugyanakkor a radikális párt felé közelítő attitűd már annál inkább: a borsodi és a szabolcsi interjúalanyok arról számoltak be, hogy szervezetük összes tagját érték már atrocitások a cigányok részéről, sőt arra is volt példa, hogy valaki kifejezetten önvédelemből lépett be, mert szerinte elrettentő erő a romákkal szemben, ha a Jobbik Ifjúsági Tagozatához tartozik.

Visszatérve a 18-21, illetve a 22-29 évesek között húzódó „választóvonalra”: a huszonévesek között is sok radikális érzelmű fiatal van, azonban két további különbséget találhatunk a 21 év alattiakhoz képest. A politikai szocializáció folyamata már 15 éves kor környékén elkezdődik³⁶³ – sőt a világkép kialakulása már előbb.³⁶⁴ A 22-29-es korosztály kamaszkorában viszont még ismeretlen, periférikus párt volt a Jobbik. A 2009-es választási siker és a „cigánybűnözés” napi-rendre kerülése volt az igazi fordulópont a radikális szervezetépítésben: noha már akkor is egy dinamikusan fejlődő hátszakra számíthatott a párt, az EP-választás utáni egy évben több mint kétszeresére nőtt az alapszervezetek száma.³⁶⁵ Az előbb említett fokozott jelenlét és a virágzó közösség tehát az „idősebb fiatalok” idejében még messze nem létezett olyan mértékben, mint a mostani első választók „ön-tudatra ébredésekor”. Márpedig az interjúalanyok elmondása szerint

363 Nora 2010, 257-289.

364 Percheron 1993, Adelson 1966, 295-306., Szabó–Örkény 1996, 161-230.

365 Biró Nagy–Róna 2011, 247-248.

az új belépők és a szimpatizánsok toborzása leggyakrabban baráti kapcsolatokon, osztálytársakon és helyi rendezvényeken keresztül történik. Az említett életciklus hatást tehát kiegészíti egy szocializációs, ún. kohorsz-hatás is.³⁶⁶

A Jobbikból azonban ki is lehet ábrándulni – ez a másik kvalitatív vizsgálatokra alapozott érv, amely a korösszetételt megmagyarázza, hiszen az aktívan eltöltött évek alatt a mozgalom és az eszme árnyoldalai is nyilvánvalóbbakká válnak. Itt nem elsősorban a leegyszerűsítő mondanivalóra gondolok – minden ideológia leegyszerűsíti a világot –, hanem arra, hogy az általam megkeresett, szervezetből kilépett tagok leginkább az egyes szélsőjobboldali vezetők rögeszmés voltára és a mozgalom öncélúságára panaszkodtak. Azt se felejtjük el, hogy jó társaság hiányában egy idő után különösebb negatív élmény nélkül is meg lehet unni a Kárpátia-koncerteket és az egy kaptafára épülő előadásokat, rendezvényeket.³⁶⁷

Végül, az egyes hipotézisek egymáshoz viszonyított relatív magyarázóerejét nyitott kérdésekkel is teszteltem. Azért tartom nagyon fontosnak a nyitott kérdéses, illetve a kvalitatív kiegészítést, mert a standardizált kérdőíves interjúk csak a választói álláspont irányát mérik fel, semmit sem mondanak az adott ügynek tulajdonított fontosságról. A cigányellenesség kiemelkedése itt is megerősítést nyert: a jobbikosok leginkább abban különböznek a többi válaszadótól, hogy a „Mi az ifjúság legégetőbb problémája?” kérdésre sokkal nagyobb arányban említették a cigánybűnözést (melléklet, VII. táblázat). A brit DEMOS Facebook-kutatásában – szintén nyitott kérdésre – a kitöltők 11%-a jelentette ki, hogy kifejezetten a párt cigánysággal kapcsolatos politikája miatt szimpatizál a Jobbikkal (melléklet, III. táblázat). Az elit, a pártok romlottsága, korrupciója nem érinti közvetlenül személyesen a fiatalokat (csak 1% említette legfontosabb, 2% második legfontosabb problémaként),

³⁶⁶ Inglehart 2007.

³⁶⁷ Az Aktív Fiatalok személyes adatfelvétele során saját magam bonyolítottam számos miskolci, debreceni és nyíregyházi interjút (három adatfelvétel során összesen kb. 50-et). A személyes tapasztalataim is megerősítették a fenti kvalitatív következtetéseket.

de a radikális párt támogatásának fő motivációját a kitöltők 23%-a látta abban, hogy tiszta pártként küzd a korrump elit ellen. A gazdasági problémák magas említési aránya ugyan természetes, ám a korábban elmondottak miatt nem hozható közvetlen összefüggésbe a Jobbik támogatottságával. Már csak azért sem, mert a párt Facebook-követőinek saját bevallása szerint mindössze 3%-a szimpatizál a párttal gazdasági jellegű motivációból. Nem meglepő, hogy a leggyakoribb motívum (35%) a nemzeti identitás volt, mely képet a kvalitatív kutatások tovább erősítik: az ifjúsági szervezetek vezetői arról számoltak be, hogy minden újonnan csatlakozóban munkálkodik a „nemzeti radikalizmus iránti elkötelezettség”, jöllehet, annak nem mindegyik összetevője, és főleg nem egyforma súllyal. A szubkultúra fontosságát támasztja alá az, hogy a Facebook-felmérés szerint 33% a csoportértékek támogatása miatti indíttatásból szavaz a Jobbikra, illetve a legégetőbb problémát firtató nyitott kérdésre – különösen az első választók közül – sokan a céltalanságot, bizonytalanságot, kilátástalanságot említik.

Összegezve ezt a fejezetet azt mondhatjuk, hogy a nagy makroelméletekből levezetett megközelítések csak kevéssé magyarázzák a fiatalok Jobbik felé fordulását. Az értékpreferenciák nyilvánvalóan szoros összefüggésben állnak a szélsőjobbaldali szimpátiával, kijelölik a potenciális közönséget, de nem a ténylegeset. Ráadásul ezek éppúgy lehetnek okai, mint következményei a pártválasztásnak. A gazdasági válságon alapuló hipotézisnek nincs olyan vonzata, amely korszecifikus lenne. Az elitellenesség már érvényes, statisztikailag is jelentős magyarázatot kínál, ám a nagy pártok elutasításából még nem következik egyenesen a Jobbik támogatása. Az igazán sokatmondó magyarázatokat magyar sajátosságokban kell keresni. Egyszerűen arról van szó, hogy a Jobbik és a szélsőjobbaldali szubkultúra szervezetei tettek a legtöbbet azért, hogy magukhoz vonzzák a tizenéves választókat. Rengeteg hívüknél sem ideológiai (lásd kiforratlan értékek), sem családi, sem másmilyen meghatározottság nem volt, amely alapján a Jobbikot „kellett” választaniuk – egyszerűen csak a Jobbik volt elérhető. Vagy az interneten és de-

monstrációkon keresztül vagy személyesen, fórumokon és nemzeti rock koncerteken. A politikai radikalizmus nem életkori sajátosság, a szocializáció hiányosságai viszont vákuumot eredményeztek: se a Fideszhez, se az MSZP-hez nem kötődik a generáció tagjainak többsége. Az, hogy a Jobbik ezt az űrt be tudta tölteni, jórészt a szélső-jobboldal aktivitásán múlt – márpedig ha ezt elfogadjuk, akkor azt is be kell látni, hogy a párt fiatalok közötti népszerűsége épp olyan gyorsan elillanhat, mint amilyen gyorsan felépült.

Noha nem perdöntő, mégis tovább erősíti ezt a magyarázatot az osztrák Szabadságpárt népszerűsége, melynek szavazótábora³⁶⁸ a Jobbikhoz hasonlóan igen fiatal. Támogatottsága a tizenévesek körében még magasabb, mint a huszonévesek között. Ausztriában az FPÖ-nek hosszú múltra visszatekintő, nagyon komoly hálózattal rendelkező ifjúsági szervezetei vannak (RFJ, RFS). A párt stílusa, hangütése érthető és könnyen fogyasztható a fiatalok számára; programjában, megjelenésében és üzeneteiben is ügyel arra, hogy megérintse a fiatalabb generációkat (például a párt elnöke, Strache rap dalaival nagy népszerűsége tett szert³⁶⁹). 2006-ban és 2008-ban is Strache volt a legfiatalabb listavezető, az FPÖ vezetőségének az átlagéletkora ugyancsak a legalacsonyabb (kivéve talán a NEOS nevű városi-liberális pártot). Ezekben a szempontokban az FPÖ messze lekörözi a két nagypártot.³⁷⁰ Ausztriában sem volt eleve elrendelve, hogy a szélsőjobb legyen a fiatalok között a sláger, egyszerűen csak az FPÖ tette a legnagyobb erőfeszítést az ifjúság megszólításáért.

368 [http://diepresse.com/home/politik/nrwahl2013/1458606/Wahlverhalten-nach-Geschlecht-
Alter-und-Berufsstand?from=rs.home.politik.nrwahl2013.sc.pl.ues.Grafiken](http://diepresse.com/home/politik/nrwahl2013/1458606/Wahlverhalten-nach-Geschlecht-Alter-und-Berufsstand?from=rs.home.politik.nrwahl2013.sc.pl.ues.Grafiken)

369 <http://www.youtube.com/watch?v=pVnzYs4HYBQ> – félmillióan tekintették meg a videót.

370 Luther 2009, 1049-1061.

7. MENNYIT SZÁMÍT? A JOBBIK HATÁSA 2010 ÉS 2014 KÖZÖTT A MAGYAR POLITIKÁBAN

Ebben a könyvben és a korábbi Jobbikkal foglalkozó írásokban is számos kísérlet történt a párt 2009-2010-es felemelkedésének magyarázatára, viszont a radikális párt 2010 és 2014 közötti történetéről, a közte és a többi szereplő között lejátszódó kölcsönhatásokról már kevesebbet tudunk. Eddig nagyon kevés szisztematikus számbavétel készült a Jobbik által vert hullámokról, a párt által előidézett szakpolitikai, pártrendszerbeli és egyéb változásokról, pedig éppen ez a legfőbb bizonyítéka a párt jelentőségének, bizonyos szempontból sikerességének. Kijelenthetjük, hogy a Jobbik 2010 után képes volt megmaradni a magyar politikai elitben: nemcsak tartós támogatottságra tudott szert tenni, hanem jelentős mértékben sikerült ráerőltetnie akaratát a környezetére. Különösen ahhoz képest figyelemreméltó a Jobbik hatása, hogy ellenzékben, kétharmados kormánytöbbséggel szemben érte el azt. Az elméleti résznél áttekintem, hogy a hatásvizsgálat a nemzetközi irodalomban mire vonatkozik, milyen dimenziókban és hogyan méri az európai radikális pártok hatását, illetve pártok közötti interakciót. Ezek a szempontok a közvéleményre, a politikai napirendre, a többi párt álláspontjára, a kormányzati szakpolitikára és a pártverseny természetére gyakorolt hatások lesznek, az egyes alfejezetekben ezekre térek ki.

Elöljáróban fontos tisztázni, hogy egy párt hatásának – vagy a rá gyakorolt hatásoknak – vizsgálatánál nehezebb dolgunk van, mint akkor, amikor a megerősödésének okait kutatjuk. Az okok és az okozatok a valóságban nehezen különíthetőek el ugyanis, az interaktív folyamatot pedig könnyebb úgy kibogozni, hogy egyetlen eseményből, a párt választási eredményéből indulunk ki. Így beszélhetünk többek között szociológiai vagy politikai napirendi okokról. A hatásról értekezve ugyanakkor az elemzés leszűkítése nem egyszerű: először meg kell határoznunk, pontosan mire hathat egy párt, ahogy azt is végig kell gondolni, mi más hathatott még ugyanarra a

jelenségre, illetve hogy az oksági mechanizmusban a párt pontosan hol helyezkedik el. Minden eseménynél fel kell tennünk a kérdést: megtörtént volna akkor is, ha a Jobbik nem erősödik meg? Az erre adott válasz pedig valamennyire elkerülhetetlenül spekulatív. Minden fejezetben az adatok és empirikus tendenciák ismertetése után arra helyezem a hangsúlyt, hogy a felsorolt változásokban milyen mértékben érthető tetten a Jobbik közvetlen vagy közvetett hatása. A hatásokat 2014-ig vizsgálom, a 2014 utáni történések a következő fejezetben kapnak helyet.

ELMÉLETI KERET

Mire lehet tehát hatással a Jobbik, milyen dimenziókban értelmezhetőek a közte és a többi szereplő közötti interakciók? Ha nyilvánvaló válaszokkal kezdjük, azt mondhatjuk, hogy a kisebbség szubjektív helyzetértékelésére, komfortérzetére a radikális pártok rossz hatással lehetnek. (Knabe és társai 2009-ben végzett kutatása ezt a feltételezést igazolta a németországi törökökkel kapcsolatban.) A vonatkozó adatok hiánya miatt az adott hipotézist nem tudom tesztelni.

Több adatbázis is rendelkezésre áll ugyanakkor a közvéleményre gyakorolt hatással kapcsolatban. Teljesen kézenfekvő feltételezés, hogy egy párt befolyásolja a közvéleményt; ami bonyolultabbá teszi a kérdést az az, hogy természetesen fordítottan is igaz a kapcsolat, a radikális pártok csak egy tényezőnek számítanak ebben az interaktív, sokismeretlenes egyenletben. Noha a szakirodalomban a bevett gyakorlat inkább a választói vélemények, preferenciák eltolódásával igyekszik magyarázni a szélsőjobboldal felfutását, az utóbbi években egyre több olyan munka született, amely – ehhez az íráshoz hasonlóan – megfordítja a kapcsolatot, vagy legalábbis interaktívan szemléli a pártok és a közvélemény kapcsolatát.³⁷¹ Ezek a szerzők elsősorban a migrációval kapcsolatos véleményklíma megváltozását, illetve az ügynek tulajdonított fontosságpercepciót vették szem-

³⁷¹ Minkenberg 2003, Schain 2006, 270-289., Williams 2006, 63-68., Sprague-Jones 2011, 535-555., Mudde 2013.

ügyre. Általában akkor vélték igazoltnak hipotézisüket, ha a bevándorlás fontosabb lett a választók számára, és megszorodtak a szigorúbb, rendpártibb álláspont hívei. Ugyanakkor csak kevesen tértek ki arra, hogy ez mennyire tudható be direkt mód a jobbszél felemelkedésének, vagy milyen mértékben beszélhetünk inkább több tényező együttes hatásáról (például az etnikai konfliktus kiéleződéséről, a bevándorlók és a bűncselekmények számának növekedéséről). Hasznosnak tartom a Mudde által 2013-ban bevezetett kezdeményező (*initiator*) és ráerősítő (*catalizator*) megkülönböztetést: utóbbi esetben a legmélyebb okot ugyanis máshol kell keresni, a radikális párt csak a hatás fokozott érvényesüléseért lehet felelős.

Ezzel nagyon szorosan függ össze a *politikai napirendre gyakorolt hatás* kérdése: a közvélemény átformálása csak széles nyilvánosságot kapott ügyeken keresztül lehetséges. Érdekes módon azonban ez egy kevésbé kutatott terület: vagy úgy gondolták a kutatók, hogy a politikai napirend nem következménye, hanem okozója a radikális párt megerősödésének;³⁷² vagy még ha okozatként is tekintettek rá, akkor is inkább közvélemény-kutatási adatokkal dolgoztak.³⁷³ Tudomásom szerint a média napirendje kimaradt az elemzésekből, pedig tartomelemzéssel ki lehet deríteni, sikerült-e a radikális pártoknak befolyásolnia a média – és így a politika – napirendjét. Akik mégis ezt a módszert választják, azok is csak a pártok programjait nézték meg, azt vizsgálva, hogy a bevándorlási kérdés hangsúlyosabb lett-e a műsorokban az utóbbi években.³⁷⁴

Amivel viszont a legtöbbet foglalkoznak a hatáskutatók, az a *kormányzati szakpolitika*. Legtöbbször általánosságban a bevándorlás-politikára gondolnak,³⁷⁵ van, aki konkrétan az állampolgársági politikára,³⁷⁶ vagy a helyi politikára³⁷⁷ fókuszál. Éppen ezt kritizál-

372 Walgrave–De Svert 2004, 479–500, Ellinas 2011.

373 Williams 2006, 60–68.

374 Alonso–Claro da Fonseca 2012, 865–884.

375 Perlmutter 2003, Zaslove 2004, 99–118., Williams 2006, 71–76., Schain 2006, Art 2007, Minkenberg 2013.

376 Howard 2010, 735–751.

377 Loxbo 2010.

ja Mudde,³⁷⁸ aki legalább a határvédelem és az asszimiláció kérdését megkülönbözteti. Abban már sokkal inkább megosztottak a tudósok, hogy erős hatással bír-e a szélsőjobboldal kormányzati döntéshozatalra: a leggyakoribb érvelés szerint a radikálisok által képviselt új hang, a restriktív bevándorlási politika melletti álláspont óhatatlanul a rendpárti irányba tolják a közvéleményt, és a kormányzatot hasonló irányú válaszlépésekre kényszerítik. Ugyanakkor megint mások³⁷⁹ éppen azt tapasztalták, hogy a radikális pártok egyáltalán nem hatnak a kormányra: azok sokszor már a radikalizmus megerősödése előtt meghozták a megszorító intézkedéseket, továbbá azokban az országokban sem liberálisabb a bevándorlási politika, ahol nincs erős szélsőjobboldali párt. Sőt, nyugat-európai összehasonlító tanulmányok már arra is rámutattak, hogy még a bevándorlóellenes pártok kormányzati részvétele sem tolja feltétlen korlátozóbb irányba a mainstream jobbközép pártok politikáját.³⁸⁰ Akkerman alkalmaz egy számunkra is iránymutatást jelentő indikátort, a NIIP-indexet (Nationalist Immigration and Integration Policy). A bevándorlási-asszimilációs politika különböző dimenzióit (állampolgársági jogsultságok, vendégmunkás státusz, büntetlen előélet követelménye és rokoni kapcsolatok az állampolgárság megszerzéséhez, nyelvi kritériumok) osztályozza egy liberális-restriktív skálán. A nagyobb értékek jelzik a korlátozóbb, szigorúbb, radikális pártok által követett szakpolitikát, a kisebbek pedig a megengedőbb, kisebbségekkel empátikusabb, emberi jogi liberalizmuson alapuló politikát.

A jövőbeli kormányzati politika szempontjából ugyanilyen fontos az *ellenzéki pártokra gyakorolt hatás* vizsgálata is.³⁸¹ A kutatók a többi párt előtt álló opciókat három típus-kategóriára bontják: adaptálják (legalábbis részben) a jobbszél politikáját, ignorálják és próbálják napirenden kívül tartani a bevándorlási kérdést, vagy pedig direkt konfrontálódnak azzal, vállalva, hogy ezzel akár fel is

378 Mudde 2013 9.

379 Money 1999, Dunn és Singh 2011, 313-331.

380 De Lange 2012, 899-918., Akkerman 2012, 511-529.

381 Williams 2006, 68-70.

értékelhetik az ügy hírértékét.³⁸² Még a baloldali pártok számára is ugyanúgy fennáll mindhárom opció, nem ritka az sem, hogy ők is átveszik a radikálisok kemény álláspontját. Van Spanje szerint elsősorban nem politikai-ideológiai, hanem kormány-ellenzéki dimenziókban térnek el a válaszok: az ellenzéki pártok könnyebben átvehetik a népszerű bevándorlásellenes politikát, mint a több korláttal szembenézni kénytelen kormánypártok.³⁸³

AZ ELEMZÉS MENETE, MÓDSZERTAN

A vonatkozó nemzetközi szakirodalom jelentős hiányosságának tartom, hogy nem térnek ki arra, hogy a radikális párt maga milyen törekvésekkel, eszközökkel igyekezett tematizálni a politikai napirendet, ami alól csak Ellinas már többször említett 2011-es írása kivétel. A program tartalomelemzésénél sokatmondóbb, hogy a párt parlamenti felszólalásaiban, parlamenten kívüli akcióiban, közleményeiben, elnöki megszólalásaiban, a hozzá hű média szalagcímeiben milyen témákat részesített előnyben, a különböző időszakokban mit tekintett zászlóshajónak. Ezt a következő, nyolcadik fejezetben részletesen bemutatom, egyelőre csak annyit előlegezzünk meg, hogy a Jobbik 2013-ig elsősorban a cigányság, közbiztonság, másodsorban az EU- és Nyugat-ellenesség témák napirenden tartására törekedett. A párt egyik fő célja, hogy ezekben az ügyekben áthangolja a közvéleményt, és befolyásolja a kormányzat szakpolitikáját és a többi párt álláspontját. Fontos megjegyezni, hogy noha ennek megfelelően az elemzés hangsúlya is ezeken az ügyeken lesz, egyikben sem kívánok igazságot tenni. Nem szándékom bemutatni a cigányság problémájának gyökereit, mert nem tartozik a tárgyhoz: engem az érdekel ebben az írásban, hogy a napirenden, a közvéleményben, a pártok nyilatkozataiban és a kormányzat intézkedéseiben milyen kép jelenik meg a cigányságról.

382 Van Spanje 2010, Alonso–Claro da Fonseca 2012, Mudde 2013.

383 Van Spanje 2010, 563–586.

Ezután a kérdőíves kutatási adatbázisok segítségével szemügyre veszem, hogy a párt törekvései mennyire voltak sikeresek a közvélemény formálásában: 2009, illetve 2010 előtti és utáni felmérések eredményeit hasonlítom össze azokban a dimenziókban, amelyek a Jobbik számára a legfontosabb húzótemák (elsősorban cigányság, rendpártiság).

A közvéleményre gyakorolt hatás után következik a politikai napirend vizsgálata: ismét korábbi kutatásokra és saját kimutatásainkra támaszkodva azt tárom fel, hogy a Jobbik által favorizált témák milyen mértékben és milyen kontextusban kaptak médianyilvánosságot. Az elemzésben külön hangsúlyt kap magának a pártnak a megjelenése a híradásokban.

Míg a politikai napirend törvényszerűségeit könnyű átlátni, a kormányzati szakpolitika vizsgálata már komolyabb nehézségbe ütközik. A jelenlegi kormány sok olyan lépést tett a Jobbik által propagált ügyekben, amelyet többé-kevésbé a radikális párt is követelt már korábban – azonban az már előzetesen látható, hogy itt lehetetlen teljes igazságot tenni. Nem látunk a döntéshozók fejébe, így nem tudhatjuk, hogy a Jobbik kedvéért, a Jobbik nyomására vagy a Jobbiktól teljesen függetlenül tették meg intézkedéseiket. Mindenesetre, a nyilvánosan elérhető információ birtokában megkísérlem a lehető leginkább életszerű következtetéseket levonni.

Az előző vállalkozásban az elfogadott törvények és módosítások az elemzési egységek, a pártok álláspontját pedig a programok tartalomelemzésével, egy kérdőíves képviselő-kutatás eredményeivel, illetve a pártok nyilatkozatainak áttekintésével kívánom megragadni. Tesztelem az irodalom fő hipotézisét, mely azt kérdőjelezi meg, hogy a Jobbik megjelenése után a többi párt közeledett vagy távolodott a radikális állásponttól, illetve hogy a Jobbik témáit (a cigányság és a közbiztonság kérdését) a pártok kerülték vagy kifejezetten előnyben részesítették. Ebben a témában kézenfekvő lenne interjút készíteni a pártok szakpolitikusaival, ám a belső motivációjukat firtató kérdésekre aligha válaszolnának őszintén: bal- és jobboldali politikusként egyaránt kínos lenne beismerni, hogy

valamit a Jobbik – direkt vagy indirekt – hatására tettek. A szakirodalomban szintén gyakori a szakértői becslések módszere, amivel a pártok álláspontját különböző skálákon lehet beazonosítani, azonban 2010 után Magyarországon ilyen módszerek nem állnak rendelkezésünkre.

A JOBBIK ÉS A POLITIKAI NAPIREND

Logikai sorrendben a napirend áll az első helyen, hiszen az határozza meg a közvéleményt, amely viszont a kormányzatra és a többi pártra gyakorol hatást. A legjobb eszköz erre egy olyan tartalom-elemzés lenne, mely 2008 óta az összes népszerű médiacsatornát magában foglalja, és témák szerint csoportosítja azok tartalmait. Ez sajnos ilyen szisztematikus módon nem áll rendelkezésre, ám számos kutatás foglalkozott a romakérdés napirendi jelenlétével és tálalásával. A romák, illetve a cigányság problémája, annak közbiztonsági vetülete természetesen nem a Jobbik megerősödése után került be először a híradásokba. A 90-es évek elején azonban jelenlétük minimális volt a médiában,³⁸⁴ és ez ugyan később gyakoribbá vált, 2006-ig nem kapott politikai színezetet, egy 1997-es ombudsmeni ajánlásnak megfelelően a bűnelkövetők származását nem hozták nyilvánosságra. Noha a romákkal kapcsolatos híradások között sok negatív jellegű volt, ezek teljességgel nélkülözték a rasszista felhangot, és a bűnözési hajlam mint ok is háttérbe szorult, inkább az elesettség és a periférikus társadalmi helyzet domborodott ki.³⁸⁵ A fordulatot a 2006-os olaszliszkai lincselés és a cigánybűnözés szó elterjedése hozta el (lásd a melléklet első ábráját): ezzel „a médiában a cigányokról korábban alkotott, butaságot, munkakerülést, tyúktolvajlást, de összességében ártalmatlanságot sugalló sztereotípiát megváltozott, és a nyilvánosságban kibontakozott az agresszív, veszélyes, gyilkos cigány képe.”³⁸⁶ Az ügy politikaivá válása, napirendi

384 Vicsek 1996.

385 Terestényi 2004, 117-136., Munk 2013, 89-100.

386 Juhász 2010, 14.

kiemelkedése és következményei már dokumentáltak,³⁸⁷ én itt arra hívnám fel a figyelmet, hogy 2006-tól kezdődően a cigánykérdést illetően a politikai diskurzusban egy nagyon erős eltolódás ment végbe, amely a 2009-es gyilkosságsorozat idején csúcsosodott ki. A veszprémi gyilkosság hatására már a baloldali véleményformálók is egy igen kemény rendpárti, cigányokkal szembeni kritikus álláspontot vettek fel: a cigányok tendenciózus bűnözéséről beszélő miskolci rendőrkapitány mellett a szocialista polgármestertől a város SZDSZ vezetőjéig mindenki kiállt, így a belügyminiszter is meggondolta magát, és nem ítélte el rendőrt.

A történetben a Jobbik szerepe ismert.³⁸⁸ Bizonyítottnak tekinthető, hogy a Jobbik megerősödéséhez az ügy közvetlen és erőteljesen hozzájárult (tanulságos a melléklet első ábrája, mely a cigánybűnözés szó gyakoriságát mutatja a médiában). A kérdés most az, hogy 2010 után, amikor már a Jobbiknak jóval nagyobb befolyása volt a politikai napirendre, milyen kontextusban és milyen gyakorisággal került be az ügy a híradásokba.

Bernáth és Messing szisztematikus összehasonlítást végeztek a romák megjelenéséről a médiában.³⁸⁹ 1997-es, 2000-es, 2003-as és 2011-es adatokat vettek fel: a legnézettebb híradókat, a legolvasottabb politikai és bulvár napilapokat, honlapokat és a romák által nagy arányban lakott megyék helyi lapjait vizsgálták. Tartalom-elemzésük a roma vonatkozású hírek enyhe növekedéséről számol be 2011-ben, noha ez a fajta médiafigyelem még így is messze alatta maradt például a nyugat-európai média bevándorlással foglalkozó cikk- és kiemelésarányának.

A romákkal kapcsolatos hírek egy része ugyanakkor a Jobbiktól független volt: az uniós soros elnökség kapcsán kidolgozott romastratégia, Caramel sikerei a Megasztárban, az ÖCO választás, a Cozma-gyilkosság perének tárgyalása. Egyedül a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesület feltűnése volt olyan esemény, amely a Jobbik hatására történt.

387 Karácsony–Róna 2012, 61–93.

388 Bíró Nagy–Róna 2010.

389 http://www.amenca.hu/uploads/pdf/szelre_tolva.pdf

A közbiztonság kérdésének napirenden tartását nagyban segítette a hírműsorok, különösen a TV2 Tények hírszerkesztési gyakorlata: 2011. január és 2012. december között az erőszakos bűncselekmények kivétel nélkül a hónap 3 leggyakrabban híradóba kerülő témáját alkották, sokszor az első helyen voltak (NMHH jelentései, 2011-2012³⁹⁰). Ezek persze nem minden esetben kötődtek a romákhoz, de a közvéleményt – és ezen keresztül a politikai szereplőket is – még érzékenyebbé tették a közbiztonság kérdésére. 2010 után tehát a napirendi jelenlét enyhe emelkedésről beszélhetünk, amely azonban sokkal kisebb mértékű, mint ami 2006 és 2009 között történt.

Jelentős változás állt be viszont a tekintetben, hogy a cigányok milyen kontextusban, milyen ügyek kapcsán kerültek képernyőre. A „priming-vizsgálat” tanúsága szerint 2011-re ez túlnyomórészt kétféleképpen történhetett meg: ha a politikusok vagy a kormány meghirdetett egy roma programot, vagy ha bűncselekmény történt. Minden másra, így az oktatásra, foglalkoztatásra, emberi jogokra, diszkriminációra fókuszáló megközelítések háttérbe szorultak. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy az egyre inkább kiemelkedő bűncselekménytematikában nagyon alacsony a roma megszólalók aránya, többnyire csak beszélnek róluk. A tudósításokat csoportosító klaszter-elemzésből így három csoport rajzolódik ki: az elsőben a romákhoz társított negatív tulajdonságokat empatikusan a szegénységből eredeztetik, a második olvasat szerint viszont a romák devianciája, agresszivitása, bűnözési hajlama, elhanyagoltsága okozza a leszakadásukat, a romák pozitív tulajdonságai egyedül a harmadik csoportban jelennek meg (a cigányok tehetségesek, rendesek stb.). Az első klaszter gyakorisága 31, a másodiké 37, a harmadiké mindössze 24%-os: az interpretáció tehát túlnyomórészt nemcsak hogy negatív, hanem egyenesen a romákat hibáztatja a kialakult helyzetért. „Az adatok minden korábbinál nagyobb arányú kriminalitást, széles körben alkalmazott sugalmazó és sejtető eljárásokat és előre gyártott igazságok tömegét mutatja

390 Letölthetők az NMHH oldaláról
http://nmhh.hu/dokumentum/106515/mediahasznalat_2012_marcius.pdf

a roma médiaképben.”³⁹¹ 2010 után még előítéletesebben viszonyultak a kérdéshez nemcsak a szélsőjobboldali, hanem még a mainstream médiában is. Az oknyomozás, újságírói utánajárás szinte teljes hiánya vált általánossá a kormánypárti és a bulvármédiában egyaránt, de sokszor még az ellenzékiben is. Amikor egy Borsod megyei kis faluban egy 70 éves gazda szándékosan halálos mennyiségű áramot vezetett a kerítésébe, melynek következtében a kertjéből lopni szándékozó cigány életét vesztette, a média valóságos celebként, helyenként hősként kezelte „Béla bácsit”, anélkül, hogy például egyetlen szót is ejtett volna az áldozat családjáról.³⁹²

Összefoglalva a fentieket megállapítható, hogy a Jobbik minden igyekezte ellenére a cigánykérdés napirendi jelenléte csak kis mértékben vált sűrűbbé 2010 után, és a növekedés egy része is a Jobbiktól teljesen független tényezőkre vezethető vissza. A Jobbik legnagyobb hatású akciói ugyan széles figyelmet kaptak, de ezek csak szigetszerűen emelték az ügy napirendi súlyát, állandó emelkedés nem volt. A párt közvetlen hatása a közbiztonság-romakérdés napirendi gyakoriságára tehát szerénynek mondható, különösen ahhoz képest, amennyire a Jobbik egybeforrt az üggyel. Ugyanakkor a tálatás rendpárti irányba tolódásával, az elfogadott és nem elfogadott kijelentések határának kitolásával már sokkal erősebb összefüggés állapítható meg.

A JOBBIK ÉS A KÖZVÉLEMÉNY

Teljesen nyilvánvaló, hogy a Jobbik áttörése nem történhetett volna meg, ha nincs jelentős kereslet a radikális párt cigányellenes retorikájára – ez azonban nem jelenti azt, hogy az ezzel kapcsolatos véleményklímának és a párt népszerűségének együtt kellene mozognia. Ez nemcsak a romákkal kapcsolatos attitűdök, hanem a többi értékpreferencia tekintetében sem törvényszerű.

³⁹¹ Bernáth – Messing 2012, 50.

³⁹² Uo.,16.

25. táblázat. Derex-index alakulása Magyarországon:
„attitűd-szélsőségesek” aránya

	2002 okt.-nov.	2005 ápr.-máj.	2006 jún.-júl.	2008 febr.-ápr.	2010 okt.-dec.
előítéletesség, bevándorlásellenesség	38	46	54	52	48
félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus	19	18	21	27	19
intézmények iránti bizalom	12	22	32	46	20
jobboldali értékorientáció	28	30	29	27	32

Forrás: Political Capital 2012, European Social Survey adatfelvételei, http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/fes_derex_20120229.pdf

Megjegyzés:

előítéletesség: bevándorlás-ellenesség (nem romák!) és homofóbia intézmények iránti bizalom; a kormány működésével kapcsolatos elégedetlenség, félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus: saját háztartásának és az országnak a gazdasági helyzete, közbiztonság hiánya miatti félelem, gyanakvás másokkal szemben, élettel való elégedettség, jobboldali értékorientáció: jobboldali önelhelyezés, vallásosság, szabály- és norma-követés

A négy indikátor közül, amelyeket a Jobbikkal való szimpátia magyarázó tényezőjeként használnak, egyedül az intézmények iránti bizalom nőtt markánsan az utóbbi években, ez azonban – Magyarországon – nyilvánvalóan a kormánnyal szembeni ellenérzések nagyságától függ, így önmagában az LMP-re vagy akár 2010 előtt a Fideszre szavazást is valószínűsíthette volna. Egyébként is, a Jobbik támogatottsága a fenti kategóriában a Political Capital 2012-es tanulmánya szerint csak kismértékben nagyobb, mint a teljes népességben.

Az általánosabb, több kérdés alapján összevont indexek helyett talán érdekesebb egy-egy konkrét állítással egyetértők arányát megnézni, különösen a romákkal kapcsolatban, amely a DEREX-indexből kimaradt.

26. táblázat. Cigánysággal kapcsolatos vélemények alakulása 1994-2011-ig.
(Az állítással egyetértők aránya az összes megkérdezett körében)

	1994	1997	2000	2002	2008	2011	2011 Jobbik
POZITÍV ÁLLÍTÁSOK							
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak.	15	10	15	12	8	11	5
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy nem cigányokkal közös iskolai osztályban tanuljon.	-	-	88	89	86	82	72
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között.	-	-	63	66	66	63	61
NEGATÍV ÁLLÍTÁSOK							
A cigányok gondjai megoldódna, ha végre elkezdene dolgozni.	89	-	85	88	78	82	80
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	64	-	55	53	60	60	79
Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	46	47	38	33	36	42	69
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	70	-	63	55	60	-	-

Forrás: Bernát–Juhász–Krekó–Molnár 2012, 356.; MTA Pszichológiai Intézet, Autoritarizmus és előítéletek című kutatás 1994; Társi: Magyar Háztartási Panel 1997; Társi Omnibusz 2000/12; 2002/5; 2008/5-7; 2011/4-6. Az utolsó sor utolsó adatának forrása a Magyar Választáskutatási Program panelvizsgálata, 2009-es és nem 2008-as adat.

Megjegyzés: teljesen és inkább egyetértők összevonva.

Magyarországon minden létező standard szerint igen magas a cigányellenes előítéletek aránya: a negatív állításokkal a társadalom átlagban majdnem kétharmada egyetért, ehhez képest a második és harmadik pozitív állítás viszonylag magas támogatottsága kisebb

jelentőséget kap. A Jobbik megjelenése sem hozott fordulópontot: noha 6-ból 4 esetben negatívabb cigányság-képet mutatnak az adatok 2011-ben, az elmozdulás igen csekély. Ezekben az adatokban tehát nem tapasztalunk további erősödést, ám ez nehéz is lett volna, az értékek eleve kiugróak. Ugyanakkor 2008-2009-re (tehát a Jobbik megjelenésének idejére) a bűnözés és a cigányság összekapcsolására vonatkozó két tétel (5. és 7.) valamelyest gyakoribb lett. Az adatok tanulsága ebben az esetben is az, hogy a Jobbik nem fordította át a cigánysággal kapcsolatos általános attitűdöket, a közvélemény lényegében a rendszerváltás óta – kisebb hullámzásokkal – változatlan. Az is rendkívül sokatmondó, hogy a jobbikosok válaszai markánsan csak a szórakozóhelyes és bűnözési hajlamra vonatkozó állítás esetében térnek el a többi válaszadótól. Úgy tűnik, hogy a cigányok dologtalanságával kapcsolatos vélemény mindenkire jellemző, így érzékelhető különbség a nyílt diszkrimináció és az etnikai alapú bűnözés tekintetében van a radikális közönség és az egész társadalom között. Ez viszont mindenképpen a párt retorikájának (is) a következménye, hiszen ez utóbbi két állítást egyedül a Jobbik propagálja (a pártok álláspontjának elemzését lásd később). A továbbiakban is vizsgálni fogom a radikális válaszadók és a teljes minta különbözőségét: minél jobban eltérnek a jobbikosok értékei és minél jobban nő a különbség 2008-2009 óta, annál nagyobb tere van az olyan értelmezéseknek, melyek a párt hatását hangsúlyozzák. Mivel a párt mérete nagyságrendileg változatlan maradt 2010 és 2013 között, ezért valószínűbb, hogy a fenti hatás jórészt a szavazók áthangolásából és nem a tábor tagjainak elvándorlásából vagy újak érkezéséből származik.

Ezek alapján teljesen egyértelmű, hogy a Jobbik elsősorban a cigányságprobléma és a közbiztonság összekapcsolásában, illetve ennek a kérdésnek a napirendre vételében játszott nagy szerepet. Ezért a következő részben a rendpárti attitűdöket kell szemügyre vennünk. Ismét az általánostól a konkrétabb állítások felé haladva, először azt vizsgáltam meg, hogy a politikai önmeghatározásban, identitásformálásban milyen szerepe van a rendpárti orientációnak.

27. táblázat. Politikai ideológiai önbesorolás változása 2006 és 2010 között

Legközelebb áll az Ön felfogásához...	2006. május	2009. jún.-júl.	2010. április	2012. jan.-márc.
...erős nemzeti érzésű emberek	15	17	18	18
...hívó emberek	10	7	7	8
...szocialista gondolkodású emberek	19	11	10	13
...zöldek, környezetvédők	6	8	6	5
...liberális, szabad gondolkodású emberek	13	12	11	12
...szociáldemokrata felfogású emberek	5	5	5	5
...konzervatív, hagyománytisztelő emberek	13	14	18	11
...a rend és a stabilitás hívei	17	25	24	27
...JOBBIKOSOK körében a rend és stabilitás hívei	-	18	26	28

Forrás: DKMKA 2010-es, 2009-es és 2006-os adatbázis, illetve Republikon-Ipsos kutatás 2012.

Megjegyzés: Azok százalékos aránya kerekítve, akik elsődlegesen ezekkel a címkékkel azonosulnak. A rend és stabilitás hívei címke második preferenciaként is nagyon népszerű volt, a teljes mintában 30, a Jobbik-szavazók között pedig 35-40% említette 2009 és 2012 között.

Látható, hogy a földcsuszamlásszerű politikai változások ellenére az identitásképző elemek értékei szinte teljesen változatlanok maradtak – az egyetlen markáns és tartós kivételt a rendpárti önbesorolás népszerűsége jelenti, első és második azonosulási pontként is lényegesen többen említették. Szintén sokatmondó, hogy az elmozdulás 2009-re történt meg, a cigányokkal kapcsolatos gyilkosságok és a kérdés politikaivá válása után. Nemcsak az emelkedés szembeszökő, hanem az abszolút arányok is: napjainkra a rendpártiság vált a legnépszerűbb politikai címkévé Magyarországon. A Jobbikosok körében az elsődleges említések aránya nem különbözik a teljes népességtől, a másodlagosaké viszont már érezhetően magasabb. Az adatok ebben a dimenzióban minden összefüggésben valószínűsítik, hogy a radikális pártnak ezen a téren érdemi hatása volt a közvéleményre. Nézzük a bűnözéssel kapcsolatos konkrét állításokat!

28. táblázat. Bűnözéssel kapcsolatos percepciók és tapasztalatok
2006 és 2010 között (az állítással egyetértők aránya)

	2006 jún-júl	2008 febr-ápr	2010 okt-dec	2010 okt-dec jobbik
betörés áldozata az elmúlt 5 évben	14	12	14	15
(nagyon) veszélyes este egyedül sétálni a sötétben	24	33	32	33
majdnem mindig (és gyakran) fél, hogy betörés áldozatává válik	21	24	22	23
majdnem mindig (és gyakran) fél, hogy erőszakos támadás áldozatává válik	9	13	12	13

Forrás: ESS 2006, 2008, 2010.

Noha nagyon nagy elmozdulásokat nem tapasztalunk, 2006-ról 2008-ra jól érzékelhetően romlott a szubjektív biztonságérzet két állítás esetében is, és az érték azóta is hasonló szinten maradt. A jobbikosok nem félnek gyakrabban attól, hogy betörés vagy erőszakos támadás áldozatává válnak, mint a többi válaszadó. Az eltérés hiánya csak némileg meglepő, korábbi kutatásokból³⁹³ is az derült ki, hogy a „cigánybűnözéssel” jellemezhető bűncselekmények áldozatai között ugyan némileg felülreprezentáltak a jobbikosok, de ez a hatás a többváltozós elemzésben – ahol például a lakóhelyre is kontrolláltunk – már nem bizonyult szignifikánsnak. A jobbikosok elsősorban nem rosszabb tapasztalatban vagy percepcióban különböznek, hanem inkább abban, hogy számukra sokkal égetőbbnek számít a probléma, fontosabbnak tartják ezt a kérdést. Ez látszódik napirend-érzékelésükön és az általuk legfontosabbnak tartott társadalmi probléma említésekor is.

393 Karácsony-Róna 2010, 41-42.

29. táblázat. Bűnüldözési és megelőzési vélemények alakulása 2010-2011-ben
(az állítással egyetértők százalékos aránya, utolsó kettő átlagpont)

		Teljes minta	Jobbikosok
A rendőrség jó munkát végez		40	28
Téves vád esetén, kinek van nagyobb esélye, hogy bűnösnek találják:	a kisebbségének?	42	31
	a többségi társadalom tagjának?	10	25
	mindenkinek egyenlő?	48	44
Letöltendő börtönbüntetést kapjon-e egy 25 éves férfi, aki másodszor követ el betörést?		71	87
A törvénytörőknek a jelenleginél sokkal keményebb büntetést kellene adni. (5-ös skálán teljesen egyetért+egyetért)		85	86
Létre kell hozni olyan bűnügyi nyilvántartást, amelyben az elkövetők etnikai hovatartozását is számon tartják: (inkább) egyetért.		58	68
Mennyire sikeres a rendőrség bűnmegelőzésben (átlagpont 10 fokú skálán, ahol 10 a nagyon sikeres)?		4,77	3,97
Általában milyen hamar érkezik ki a bűncselekmény helyszínére a rendőrség? (átlagpont 10 fokú skálán, ahol 10 a nagyon gyorsan)		6,13	5,16

Forrás: European Social Survey 2010,³⁹⁴ Tárki omnibusz 2011 április.³⁹⁵

Megjegyzés: a bűnelkövetők etnikai hovatartozásának regisztrálására vonatkozó kérdés 2011-es (Tárki), a többi 2010 vége (ESS).

Szembeszökő, hogy az etnikai alapú bűnügyi nyilvántartás a teljes társadalom többségének és a jobbikosok kétharmadának helyeslését élvezi. A radikális párt gyakran láttatta úgy az eseményeket, hogy a magyarokat éri hátrányos megkülönböztetés hazánkban – ez pedig a szimpatizánsainak válaszaiban is tükröződött. A szélsőjobboldali közönségnél a rendőrségbe vetett bizalom alatta marad az átlagnak, ez azonban egy ellenzéki párt esetében (és a honi általánosan bizalmatlan légkörben) egyáltalán nem meglepő.

Összegezve az eddigieket elmondható, hogy a főbb ideológiai irányzatok közül egyedül a rendpárti jelzővel azonosulók táborára nőtt az utóbbi években. Bár a cigányellenes előítéletek és a bűncselekmények büntetésének mértékére vonatkozó vélemények lényegé-

394 <http://ess.nsd.uib.no/ess/round5/>

395 http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-H58

ben változatlanok voltak, a kettő összekapcsolása gyakoribbá vált az utóbbi időkben, nyilván nem függetlenül attól, hogy a médiában is egyre inkább legitimmé vált az ilyen látásmód. Éppen ez az a mozzanat (például az etnikai alapú bűnügyi nyilvántartás vagy a „cigányok vérében van a bűnözés” állítással való egyetértés), ahol a jobbikos közönség leginkább eltért az átlagtól. Nehéz tehát elképzelni, hogy ebben ne lett volna hatása a radikális pártnak. Ugyanakkor ismét fontos megjegyezni, hogy ezek a kérdőíves kutatások csak előítéletre vonatkoznak és csak véleményt tükröznek. Az előítélet természetesen befolyásolja a konkrét cselekvést és a diszkriminációt, ám a kettőt nem szabad összemosni.³⁹⁶

Annak ellenére, hogy a többi Jobbik által propagált ügyben nem áll rendelkezésünkre ennyi adat, a 2010 után a Jobbik második témájává előlépő EU- (és Nyugat-, és IMF-) ellenesség dimenzióban azért nem kell teljesen a sötétben tapogatóznunk.

30. táblázat. Az EU-tagság támogatottsága 100 fokú skálán

	<i>Teljes népesség</i>	<i>JOBBIK-szavazó</i>
2009	65	-
2010	64	52
2011	63	46
2012	60	44
2013	60	37

Forrás: Medián, saját számítások, 100 fokú skálára konvertált adatok.

396 Erőss–Gárdos 2007.

Az Unió tagság támogatottsága ugyan csökkenő tendenciát mutat (a csatlakozás utáni eufórikus hangulathoz képest még inkább³⁹⁷), ám a tendencia rendkívül „lassú”, enyhe, a társadalom szilárd többsége még mindig EU-párti. Mindössze 30% gondolja úgy, hogy az EU ellenében kellene védeni a magyar szabadságot,³⁹⁸ még az IMF-ben és a nemzetközi pénzügyi körökben is „csak” 46, illetve 42% látja az ellenséget. Ezekben az adatokban a Jobbik hatását már csak azért is nehéz felfedezni, mert van egy másik „szabadságharcos” a politikai palettán: a kormány. Ugyanakkor annyit elért a radikális párt, hogy – feltehetően a szavazótábor kicserélődésének is köszönhetően – saját bázisa egyre inkább „megérti” a párt hivatalos, euroszkeptikus irányvonalát. A szavazótábor ráhangolódása a párt álláspontjára, tudatosabbá válása a tekintélyelvűség, a vezérkultusz és a bevándorlásellenesség dimenziókban is tetten érhető.³⁹⁹

A JOBBIK ÉS A TÖBBI PÁRT ÁLLÁSPONTJA

A közvélemény alakulása és a pártok álláspontja közötti kölcsönhatás evidens. Mielőtt áttekintjük a politikai cselekvők megnyilvánulásait, érdemes abból kiindulni, hogy milyen különbségek vannak a tömegek és az elit között. A 31. táblázat azt mutatja be, hogy 2010-ben a parlamenti képviselők és saját szavazótáboruk véleménye között milyen különbség volt a közbiztonság–cigányság kérdésben. Természetesen ennek a kérdőíves válaszok nem tökéletes indikátorai (különösen nem az alábbi egy-egy tételnél), mégis sokatmondó tendenciák rajzolódnak ki.

397 <http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/Euroszepticismus%20Magyarorsz%C3%A1gon.pdf>

398 <http://median.hu/object.8a6eab8d-ef69-4c3e-a040-7c75d6877b32.ivy>

399 <http://www.republikon.hu/upload/5000269/partok%20felidben.pdf>

31. táblázat. A pártok parlamenti képviselőinek és szavazóinak rendpárti és cigánysággal kapcsolatos attitűdjei (átlagpontok)

	Fidesz		MSZP		Jobbik		LMP	
	Frakció	Szavazók	Frakció	Szavazók	Frakció	Szavazók	Frakció	Szavazók
cigányellenesség	3,8	5,0	2,4	5,1	5,7	5,8	1,6	4,0
rendpártiság	4,4	4,4	2,6	4,5	5,6	5,2	1,6	3,5

Forrás: A Magyar Választáskutató Program 2010-es választás előtti közvélemény-kutatása (N=1500, Medián=750, Ipsos=750) és 2010-es elitkutatása (Bíró Nagy 2011-es tanulmányából).

Megjegyzés: Cigányellenesség: a cigányokat annyi hátrányos megkülönböztetés éri, hogy a kormánynak jobban kellene őket támogatnia, mint másokat (1=teljesen egyetért, 7-es skála).

Rendpártiság: a bűnelkövetőknek is vannak jogaik, a rendőrségnek minden körülmények között tiszteletben kell tartani az őrizetbe vett személyek jogait és emberi méltóságát (1=teljesen egyetért, 7-es skála).

A 7-es skálán a nagyobb érték van közelebb a radikális állásponthoz. A képviselők tudatában voltak annak, hogy mi „várható tőlük” az adott dimenzióban, mit „illik” mondani az adott párt képviselőjeként. A választók viszont nem udvariaskodtak és – az LMP híveitől eltekintve – egységesen cigányellenes, rendpárti álláspontra helyezkedtek. Ez egyben azt is jelentette, hogy a legjelentősebb feszültség a szocialista párt és szavazói között tátong.⁴⁰⁰ Részben ezért, részben a párt mérete és meghatározó szerepe miatt ezt a kérdést állítom az elemzés homlokterébe, a Fidesszel majd a kormányzati szakpolitika alfejezetben foglalkozom. A pártok programjának elemzését a választási programokra alapozom, a hivatalos dokumentumot azonban cselekvések és nyilatkozatok számbavételével egészítem ki.

2006-ban az *Erős Köztársaság, sikeres Magyarország* MSZP-program keretében mindössze egyetlen nagyon rövid, kötelező tiszteletkörtként letudott pont foglalkozott a romákkal. A konkrétumok nélküli szöveg rendkívül empatikus a cigánysággal szemben („roma honfitársaink”, „roma társaink” megnevezéssel illeti őket), csak a többségi társadalom és a politikai szintér felelősségét hangsúlyozza, a kisebbséggel szemben semmilyen elvárás nem fogalmazódik meg.

400 Noha korántsem ez az egyetlen kérdés és eset, ahol eltér a párt és a szavazók álláspontja (Bíró Nagy 2011).

Ez nemcsak a mindig udvarias programra igaz, hanem a kormányzásra is, legalábbis 2009-ig. Emlékezetes maradt például az a pillanat, amikor Gyurcsány – még 2004-ben – lovári nyelven mondta el a parlamentben, hogy „Egy Magyarország van: romák és magyarok közös országa”. Az MSZP ekkor ugyanazon a liberális, „politikailag korrekt” („píszí”) állásponton volt, mint akkoriban az összes többi párt.

Ugyanezen párt egészen máshogy nyilvánult meg ebben a kérdésben 2009-ben és azt követően: az olaszliszkai és a veszprémi gyilkosság, a cigánysággal kapcsolatos konfliktus kiéleződése és politikaivá válása a kormány – és így az MSZP – hozzáállását is gyökeresen megváltoztatta. A cigányok tendenciózus bűnözéséről beszélő miskolci rendőrkapitány, Pásztor Albert melletti – már említett – kiállítás jó példa erre: Draskovics szocialista belügyminiszter meggondolta magát és visszahelyezte pozíciójába a rendőrkapitányt. Az uzsorások elleni első törvény megalkotása a Bajnai-kormányhoz fűződik, a szociális kártya bevezetésének ötlete pedig a 2009-es *Út a Munkához* program része volt: a csak élelmiszerre, ruhákra és egyéb nélkülözhetetlen dolgokra költhető kártya arra az egyáltalán nem burkolt feltételezésre épült, hogy a szegények (jórészt cigányok) a fizetésüket elisszák – ezt ugyanakkor a vonatkozó felmérések egyáltalán nem támasztják alá.⁴⁰¹ Ferge Zsuzsa kifejezetten szegényellenesnek és helyenként rasszistának ítélte a programot,⁴⁰² és a Magyar Narancs is hasonlókról számol be az MSZP-vel kapcsolatban.⁴⁰³ 2010-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében „Családi pótlék helyett adókedvezményt” feliratú óriásplakátokkal kampányoltak a helyi szocialisták.⁴⁰⁴

Még a mindig óvatosan és puhán megfogalmazott programban is tetten érhető a változás: a 2010-es MSZP választási program természetesen elutasítja a diszkriminációt, és tesz még néhány „politi-

401 Bernáth–Messing 2012, 12.

402 „...Itt a szegények szívatásáról van szó” – Ferge Zsuzsa szociológussal Varró Szilvia beszélgett. Beszélő, 2009. február, 14. évfolyam, 2. szám.,

403 http://magyarnarancs.hu/belpol/munka_es_segely_az_mszp_szerint_-_mi_a_magyar_videk_baja-69117

404 <http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/A%20rom%C3%A1k%20helyezete%20Magyarorsz%C3%A1gon.pdf>

kailag korrekt” kijelentést, ám a „píszí” hozzáállást ellenző kritika is erőteljesen megjelenik: „ne essünk ismét áldozatul annak a végzetes öncsalásnak, amely az együttélés konfliktusait (...) nem létezőnek tekinti”, és a cigánysággal szemben is elvárásokat fogalmaz meg: „a kisebbségi társadalomnak tisztelnie szükséges a többség által vallott és követett normákat.” Számos olyan rendpárti javaslatot irányzott elő a dokumentum, amely a jobboldali szavazók egyetértésére is számíthatott (településrendőrség, polgárőrség támogatása, térfigyelő kamerarendszerek kiépítése, nyugdíjas rendőrök visszahívása). Noha a fejezet csak 2014-ig vizsgálja a Jobbikot, mindenképp erősíti a rendpárti tendenciát az, hogy a 2014-es önkormányzati választáson az MSZP (a DK-val közösen) Miskolcon azt a Pásztor Albertet támogatta polgármester-jelöltként, akit 2009-ben még le akart váltani a rendőrkapitányi tisztségből.

Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy az MSZP nem került át a politikai paletta túloldalára, inkább egyfajta kettősség jellemezte a kérdésben: a liberális – elsősorban fővárosi-értelmiségi hátország, és a – leginkább borsodi – „keményvonalas”, rendpárti képviselők, párttagok és szavazók között helyezkedett el (lásd a 31-es táblázatot). Az előbbi irányzat Lendvai Ildikó, az utóbbi Gúr Nándor nevével fémjelezhető. Olyan olvasatnak is van létjogosultsága, miszerint az MSZP még mindig inkább mérsékli, mintsem radikalizálja szavazótáborát a kérdésben: a párt a lehetőségekhez (és közönségéhez) képest liberálisnak tekinthető. E szerint inkább az a meglepő, hogy az MSZP nem mozdult el jobban a cigányellenes-rendpárti pólus felé.

Az MSZP 2010 utáni politikája azonban megint inkább rendpárti irányba mutat: Gyöngyöspata kapcsán Mesterházy a roma és a gárdista jogsértőket is elítélte,⁴⁰⁵ és noha a magánterület arányos védelmének eltörlését ellenezte a szocialista párt,⁴⁰⁶ több ponton

405 Az államnak kötelessége föllépni minden normaszegéssel szemben, eddig „megbillent az egyensúly a kisebbség és a többség érdekeinek figyelembevétele között”, a „cigányság problémáját nem szabad csak jogvédelmi szempontból megközelíteni”. <http://c-press.hu/201111259082/belfold/schiffer-vilagossa-tette-2014-ben-sem-lesz-egyuttmukodes-az-mszp-vel.html>

406 http://www.atv.hu/belfold/20120516_fejbelott_krumplitolvaj_az_mszp_szerint_kell_meg_finomitani_az_uj_btk_n

szigorítást javasolt az új BTK-ban, és előfordult, hogy a parlamenti munkában is a Jobbikkal értettek egyet a kérdésben.⁴⁰⁷

A szocialista párt tehát a radikális párthoz történő alkalmazkodási stratégiát választotta megoldásként. A zöld párt viszont inkább a konfrontálódást részesítette előnyben: a Jobbik – és sokszor a Fidesz – által javasolt intézkedéseket élesen elutasította.⁴⁰⁸ „A megoldás nem a többségi társadalom valós sérelmeit meglovgoló szélsőjobboldal hangzatos követeléseiben van.”⁴⁰⁹ A 2010-es LMP-s programot a szociális érzékenység, a romákkal kapcsolatos empátia jellemzi: a romák magas bűnözési rátája „a társadalomból való kirekesztettségüknek és az ebből keletkező reményvesztettségnek, nem pedig kulturális szokásaiknak vagy egyéni hibáiknak a következménye.” Ignorálásról sem beszélhetünk az LMP esetében, hiszen a gyöngyöspatai konfliktus kirobbanásakor a párt – az MSZP-vel ellentétben – az elsők között mozgósította aktivistáit a faluba.

Az LMP ugyan pont ellenkező álláspontot képvisel a Jobbikkal szemben, paradox módon mégis ebben az esetben könnyebb rámutatni a Jobbik hatására: a párt 2010-es roma-programjában rengeteg explicit utalás van a szélsőjobbra, az egész politikai iránymutatás a Jobbik antitéziseként értelmezhető. Az oksági viszonyok kibogozása az MSZP-nél már nem ilyen egyszerű, ám a hatás valamilyen formában szinte biztosan létezik, noha mértékének megítélése már nem egyértelmű. Könnyen elképzelhető, hogy az MSZP saját szavazóbázisának cigányellenességét felismerve szimpatizánsai igényeihez

407 „Kellene már tudnunk azt, hogy igen, Mirkóczki Ádámnak (jobbikos képviselő – a szerző) sajnos igaza van, a bűncselekmények elkövetőinek nagy száma cigány származású, de e tény megállapításán túl nagy valószínűséggel kellene még dolgokat tenni,” – mondta Juhász Ferenc a rendészeti bizottság ülésén (parlamenti jegyzőkönyv, 2013). A kuruc.info – egyébként jogellenesen – feltörte Mesterházy asszisztensének a postaládáját, amelyben egy nyíltan cigányellenes levelet talált. http://alfahir.hu/mesterhazy_titkarnoje_indiaba_kuldene_a_ciganyokat

408 „A segély megvonása, a megélhetésért küzdők börtönbe csukása, a romák megfélemlítése embertelen, ésszerűtlen és az etnikai gyűlölet elharapózásával fenyeget. A családi pótlék átalakítása adókedvezménnyé vagy megvonása a harmadik gyermek után a gyermekszegénység növekedésével járna. A szociális kártyától nem várható a mélyszegénységgel összefüggésben álló szociális és mentálhigiéniai problémák enyhülése, miközben bevezetése tovább erősítené a mélyszegénységben élők elszigeteltségét és kiszolgáltatottságát.”

409 http://lehetmas.hu/upload/57/57/201004/LMP_romaprogram.pdf

igazította politikáját. Épp ilyen életszerű az a feltételezés is, hogy az MSZP és Jobbik közti szavazói vándorlás vált a cigánysággal kapcsolatos megnyilvánulások mozgatórugójává: meg akarták gátolni saját táboruk szélsőjobbhoz távozását, ami Északkelet-Magyarországon jelentősebb, mint országosan. A helyi tapasztalatok relevanciáját támasztja alá a 2010-es külön indított borsodi kampány. Ugyanakkor mindegyik értelmezés korlátozottságát mutatja az említett másik olvasat, amely az MSZP eltolódásának mérsékelt voltát hangsúlyozza. Ez inkább azt támasztja alá, hogy egy párt általánosságában nehezen változtatja meg az álláspontját.

Elképzelhető, hogy az MSZP politikája hasonló mértékben változott volna a Jobbik felfutása nélkül? A „cigányság” kérdés politikaivá válása, napirendi kiemelkedése nélkül nem lett volna értelme az irány- és hangsúlyváltásnak. Márpedig a Jobbik nélkül az ügy nem kapott volna ekkora politikai jelentőséget, ebben egészen biztosak lehetünk. Tehát a radikális párt közvetve vagy közvetlenül, de erőteljes hatás gyakorolt a szocialisták roma- és közbiztonság-politikájára.

A JOBBIK ÉS A KORMÁNYZATI SZAKPOLITIKA

A kormányzati intézkedésekre gyakorolt hatás alatt az irányt és a törekvést értem, nem a minőséget. Nem vizsgálom, hogy a kormány döntései mennyire bizonyultak hatásosnak, ahogy azt sem ítélem meg, megfelelőek voltak-e. Mindössze arra szorítkozhatok, hogy a Jobbik által propagált témákban mekkora mennyiségű és milyen irányú erőfeszítéseket tettek. Noha a második Orbán-kormányra koncentrálunk, nem árt ezen a ponton megjegyezni, hogy a Jobbik minden bizonnyal már a Bajnai-kormány roma- és közbiztonság-politikájára is hatással volt. A szocialisták meglepően rendpárti intézkedésekkel búcsúztak a kormányrudtól, ahogy azt bemutattam az előző alfejezetben. Itt azonban kifejezetten a Fidesz vezette kormányról lesz szó.

A kormányzati intézkedések irányának legjobb indikátora ebben az esetben a törvények és törvénymódosítások száma. A bűnmegelőzési hatékonyság inkább a rendőrség munkáját minősíti; a kormány és az ellenőrzése alatt álló parlament a jogalkotással reagálhat a közbiztonsággal kapcsolatos eseményekre. Az előterjesztések indoklására, a törvények preambuluma fókuszálunk, ezek ugyanis a jogalkotó célját, filozófiáját világítják meg. A rendeleteket óriási számuk miatt nem tudtam hasonló alapossággal áttekinteni, de néhány fontos, híresebb rendeletre majd kitérek. Természetesen nemcsak a törvények és módosítások számára, hanem a jelentőségekre is koncentrálok.

A főbb eredmények szerint egy erős tendencia rajzolódik ki: a második Orbán-kormány számára a közbiztonság kérdése a jogalkotás szintjén fontosabb lett, az igencsak megszorodott számú törvények pedig irányukat tekintve is egyértelműek: szigorúbbak, rendpártibbak. A kurzus alapfilozófiája szerint jogosultságok csak a kötelezettségek teljesítése esetén járnak: a kötelezettségüket nem teljesítők és a törvényt sértők ellen pedig fokozott szigorral kell fellépni.

Ennek első dimenziója a segélyek további feltételekhez kötése. Az iskolalátogatás hiánya esetén a gyermek családjától nemcsak az iskolakezdési támogatást, hanem a családi pótlékot is megvonják, ahogy a közmunkát visszautasító állampolgár is elveszíti minden jogosultságát (melléklet: T/1813). A szocialista kormány alatt bevezetett szociális kártyát (amelynek értelmében a segélyt csak meghatározott javakra – ételre, italra, ruházkodásra stb. – lehet költeni) még a közmunkák után járó heti fizetéssel is megfejelték. Mindkét intézkedésnek ugyanaz a kiindulópontja: a szegény (sok esetben cigány) elinná, szerencsejátékon elköltené a pénzt, ha egyben látná a „nagy” összeget.⁴¹⁰ Az új önkormányzati törvénnyel (melléklet: T/4864) jelentősen megnövelték a mozgásteret azáltal, hogy saját hatáskörben, rendeleti szabályozással dönthetik el, kinek jár segély és milyen feltételekkel. Továbbá a „tisztá udvar, rendes ház” kitétel is

⁴¹⁰ Ahogy már említettük, ezt a „tendenciát” a felmérések egyáltalán nem támasztják alá (Bernáth–Messing 2012, 12.).

sok helyen bekerült a törvénybe,⁴¹¹ azaz aki nem tartja megfelelő állapotban a lakóhelyét, az – rászorultsága ellenére – nem kap semmilyen juttatást az önkormányzattól, és közmunkában sem vehet részt. Sőt, az önkormányzat „kirívóan közösségellenes magatartás”-ra hivatkozva megtagadhat bármilyen jogosultságot⁴¹² – ez a szubjektív elem pedig nagyobb teret ad a hivatali mérlegelésnek. Ezt később az ombudsman indítványára alkotmányellenesnek nyilvánította az Alkotmánybíróság.⁴¹³ Az önkormányzatok korábbi, cigányokkal szembeni diszkriminatív fellépéseiről részletes összefoglalót ad Zolnay János.⁴¹⁴

Az összes fenti intézkedés elsősorban, de nem kizárólag a cigányságot érinti érzékenyen. Egytől-egyig benne voltak a Jobbik programjában, vagy épp az általa propagált „érpataki modell”-ben⁴¹⁵ jelentek meg először („tisztá udvar, rendes ház”; közösségellenes magatartás). Az „életvitelszerű” hajléktalanság alaptörvényi tiltását is üdvözölte a párt,⁴¹⁶ jóllehet, tudomásom szerint nem követelte korábban.

Az új kormány hozzáállásának második dimenziója – a közoktatás átalakítása. A tankötelezettség korhatárát 16 évre szállították le (melléklet: T/4856 köznevelési törvény). Ugyanakkor 14 és 16 éves kor közötti tanulók egy részét kivezették a középfokú oktatásból: a szakiskolák a korábbi kötelező felvétel helyett ezentúl elutasíthatják a gyengén tanulókat, számukra ugyanis bevezették a „Híd-programot”, amelyben csak a lemaradó tanulók vesznek részt. Ebből viszont az következik, hogy a munkaerőpiacon igen szerény presztízse van az itt szerzett képezésnek, így rengeteg fiatal versenyképes végzettség nélkül indul. A fenti intézkedések növelik az oktatási szegregációt, amely gyakorlatilag teljesen törvényesítve lett azáltal, hogy az alaptörvénybe került a *felzárkóztatás* címszó (XV cikk/4).

411 http://index.hu/belfold/2011/03/08/tiszta_udvar_rendes_haz_utan_jar_csak_segely/

412 http://www.kormany.hu/download/7/e3/80000/%C3%96nk_Hirlevel_2012_%20sz%C3%A1m.pdf

413 http://hvg.hu/itthon/20130304_Nem_eleg_az_ombudsmannak_az_onkormanyzati

414 Zolnay 2013, 25–43.

415 <http://www.erpatak.hu/index.php?l=8>

416 <http://jobbik.hu/hireink/budapest-hajlektalanok-fogsagaban>

E szép jelszóra hivatkozva az önkormányzatok saját hatáskörben megtagadhatják a vegyes (cigány-magyar) osztályok kialakítását, ha szerintük az elkülönített osztályokban jobban megoldható lenne a cigány tanulók felzárkóztatása. Szintén a felzárkóztatást szem előtt tartva vezették vissza az évisméltés intézményét, melyet a szocialista kormányok szüntettek meg.

A tankötelezettség leszállításán kívül a fenti intézkedések egytől-egyig benne voltak a Jobbik 2010-es programjában. A Jobbik az iskolai rend fenntartását egy belső emberrel – szélesebb hatáskörű portás, „pedellus” – képzelte el, a Fidesz iskolarendőröket („bűn-megelőzési tanácsadók”) állít az intézményekbe. Noha a cigányokhoz nem kapcsolódik, de érdekes adalék, hogy a Jobbik által is propagált költők és írók (Wass Albert, Tormay Cécile) kerültek be a Nemzeti Kerettantervbe, ahogy a kötelező erkölcsstanóra is a radikális párt programjának részét képezte. A kormányhivatalok oktatási intézmények feletti felügyeleti joga (iskolaigazgató kinevezése) is nagyon hasonló a Jobbik által követelt tanfelügyeleti rendszerhez. Végül a Jobbik követelte a tankönyvterjesztés kivonását a piaci folyamatok alól – ezt pedig a Fidesz teljes mértékben megvalósította az állami tulajdonú Könyvtárellátó (KELLO) létrehozásával.

Harmadik dimenzióként a büntetőtörvénykönyvet vesszük szemügyre. A kormány a büntethetőségi korhatárt 14-ről 12 évre szállította le azzal indokolva a döntést, hogy gyakoribbá váltak a kamaszkorúak által elkövetett bűncselekmények (különösen a cigányok körében). Emellett az új büntetőtörvénykönyv sokkal szigorúbb, keményebb büntetéseket tesz lehetővé számos bűncselekmény esetében (melléklet: T/9246). Ezek közül talán a legfontosabb a magánterületre betörőkkel szembeni arányos védekezés feloldása, amely aránytalanul erős védekezést törvényesít. Az új paragrafus Pintér Sándor és Vona Gábor Corvinus egyetemen tartott vitájában⁴¹⁷ is központi témává lépett elő. A politikai napirendé „előléptetett” kérdés állandó szerepet kap a kerítésébe áramot

417 <http://www.youtube.com/watch?v=pIfEyKRXuag>

vezető „Béla bácsi” története óta.⁴¹⁸ Vona elismerését fejezte ki Pintérnek emiatt, illetve az önfenntartó börtönök és az uzsoratórvény bevezetése okán is. A fenti intézkedéseken kívül a Fidesz „három csapás” törvényét szintén üdvözölte a Jobbik. A ciklusban az első között elfogadott indítvány a háromszorosan visszaeső, személy elleni erőszakos bűncselekményt elkövetők esetében kétszeresre, súlyosabb esetekben pedig életfogytiglanra emelte a büntetést. A következő táblázat a törvényhozás rendpárti irányba tolódását mutatja be.

32. táblázat. Rendészeti-kisebbségi törvények és törvényt módosítások
2006 és 2012 között

	2006-2010 (48 hónap)	2010-2012 (31 hónap)
rendpártiság irányába ható törvények, módosítások	4	12,5
JOBBIK, Gárda és más egyenruhás szervezetek elleni fellépést megalapozó törvények, módosítások	4	2,5
kisebbségi jogok, emberi jogok	1	2
más, jellemzően technikai, ebben a keretben nem politikai módosítások, törvények	13	5
ÖSSZESEN	22	22

Forrás: saját gyűjtés, parlament.hu. A törvények és törvényt módosítások felsorolása a melléklet IX. és X. táblázatában található.

418 Bernáth–Messing 2012, 16.

Nagyon fontos adalék, hogy az előző cikluson belül is élesváltás volt tapasztalható: 2008 ősze előtt csak egy politikailag is értelmezhető közbiztonsággal kapcsolatos törvény vagy módosítás született, 2008 vége és 2010 eleje között viszont hét. A rendpárti törvényhozás igazán a második Orbán-kormány alatt indult be: 15-re kúszott fel ez a szám, jóval kevesebb idő alatt. A szocialista kormányok erőlye-sen kívántak fellépni a Gárda ellen, ami a Fideszre is jellemző, ám egészen más arányokkal. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy már az MSZP is fellépett a cigányokhoz kötött bűncselekmények ellen, valószínűleg érzékelve a gyorsan jobbra tolódó közhangulatot és médiaképet.

A fenti három dimenzió-n belül számos, a Jobbik program-jával összecsengő intézkedés valósult meg. Természetesen ön-magában az egyezőség-egyetértés még nem bizonyítja a Jobbik hatását, ám a rendpártiságban nehezen képzelhető el, hogy a Jobbik nélkül is ilyen irányt vett volna a Fidesz politikája. A köz-vélemény, a média és a Jobbik együttesen erős nyomás alá he-lyezték már a szocialista kormányt is. A pontos oksági viszony kibogozása szinte lehetetlen, ám a Jobbik nemcsak a Fideszre, hanem a közvéleményre és a médiaképre is hatással lehetett, így a direkt mellett az indirekt hatás is értelmezhető a kormányzati politika esetében. Noha száz százalé-kig nem perdöntő, ám erősí-ti ezt a képzetet az a tény, hogy az intézkedések többségét először a Jobbik programjában vagy nyilatkozataiban lehetett olvasni, ami alól a „három csapás”, az új nemzeti alaptanterv és a segé-lyezés szigorítása jelenti a kivételt.

Közel sem azonos részletességgel, de más ügyekben is szemügyre vettük a Jobbik programja és a kormány intézkedései közötti hason-lóságokat.

33. táblázat. Hasonlóságok és különbségek a Jobbik és a Fidesz ideológiájában

Ügy	Egyezés a Jobbik és a Fidesz között	Ki kezdeményezte elsőnek?
adórendszer	nagy különbség (Fidesz: egykulcsos adó, Jobbik: progresszív adó)	
rezsicsökkentés	erős	Fidesz
banki- és telekommunikációs különadó	erős	Fidesz
devizahiteles-mentőcsomag	erős	Jobbik
privát nyugdíjpénztárak államosítása	erős	Jobbik (2010 program)
közmunka	teljes	Jobbik (2010 program)
Szociális juttatások feltételekhez kötése („közösségellenes magatartás” vagy iskolalátogatás esetén megvonható)	teljes	Jobbik (2010 program)
rendpárti politika, keményebb büntetések	erős	Fidesz
oktatáspolitikai (központosítás, egységes tankönyvek, hangsúlyos szerep a jobboldali szerzőknek, kötelező osztálykirándulások Erdélybe, tankötelezettség leszállítása 16 éves korra, szegregált oktatás)	erős	részben Jobbik (2010 program)
felfogás a demokráciáról	részleges („illiberális demokrácia” vs. „érték-alapú demokrácia”)	-
új alkotmány (utalás a Szent Koronára, Trianon-emléknap, kettős állampolgárság)	erős	többnyire Jobbik (2010 program)
emberi jogok	részleges (fókusz a határon túliakon, jogvédő szervezetek kritikája)	-
kisebbségjogok	jelentős különbség, különösen a roma és zsidó szervezetekhez való viszonyban	-
egyházipolitika	részleges (hagyományos egyházak támogatása, szekularizáció kritikája)	-
EU és külpolitika	részleges (EU-ellenes retorika és szoros kapcsolatok Oroszországgal, „keleti nyitás”)	-
Horthy-korszakhoz való viszony	részleges (a Fidesz ambivalensen, a Jobbik teljes mértékben azonosul a korszakkal)	-
bevándorlás	szinte teljes egyezés	Jobbik

Forrás: Enyedi-Róna 2016.

Első ránézésre elsőprő mértékű az egyezés, azonban az oksági viszony megállapításánál már jóval szkeptikusabbnak kell lennünk. A Fidesz határon túli magyarok iránti elkötelezettsége legkésőbb 1998 óta központi helyet foglal el a párt agendájában, ahogy a Szent Korona utaztatása és a párt vallásos fordulata is jóval a Jobbik 2003-as megalakulása előtt történt. A magánnyugdíjak államosítása, a bankadó és multiadó esetében is sokkal életszerűbb költségvetési okokat keresni, ez utóbbi két intézkedés ráadásul népszerű volt és jól illeszkedett a Fidesz retorikájába. Az euroszepticismus nem ugyanolyan mértékű a két jobboldali pártnál, a Fidesz minden unióellenes üzenete ellenére sosem helyezkedett a kilépés álláspontjára. A „nem leszünk gyarmat” jelszóra épülő politika kétségtelenül kedves lehet a Jobbik szavazói számára (és ezért a radikális pártnak veszélyes), ugyanakkor ennek is máshol kell keresni az eredőjét. A Fideszre a nemzeti identitásépítés legkésőbb 1998 óta jellemző volt, amivel kapcsolatban a gazdasági nehézségek miatti felelősséget rátolhatja részben az Unióra, a baloldali ellenzékét a kozmopolita mezőbe ránthatja, és – ami a fő – a gazdasági szabadságharc (hasonlóan a Sarkozy-féle „droite dure” kemény jobboldal koncepcióhoz) egy nagyon erős ideológiai munícióval szolgál saját táborának. Ugyanilyen módon a bevándorlásellenesség is jóval fontosabb kérdéssé vált annál, hogy a Jobbik „leszerelése” döntő motiváció lehetett volna.

Valószínűleg csak ideológiai-motivációs egybeesésről és nem egymásra hatásról van szó a választási regisztráció bevezetésének szándéka és a Jobbik azon javaslata között, miszerint a nyolc általános alatti végzettségűektől vonják meg a szavazati jogot. A regisztráció – elszólásokban nyíltan kimondott⁴¹⁹ – célja, hogy a „nem-tudatos”, „képzetlen”, „tájékozatlan”, „könnyen manipulálható” választókat

419 „Az a hatszázezer választó dönti el (a választást – a szerző), aki az utolsó napokban határoz annak alapján, hogy ki ígér többet, ki ad több pénzt... és akinek semmilyen elképzelése nincsen még a saját életéről sem.” (Kósa Lajos) <http://index.hu/belfold/kosa070309/>

„A tudatos szavazók döntsenek, és ne az utolsó pillanatban egy ingyensőr befolyásoljon egy választói megnyilvánulást.” (Harrach Péter) http://nol.hu/belfold/20120830-alkotmanyos_gorcso?ref=ssso

„...és nem a választási kampány finisében az ellenfelet démonizáló, lebutított kampányszövegekre vevő vadbarmok.” (egy fideszes politikus) http://nol.hu/belfold/20120522-elozetes_regisztraciott_akarnak_

távol tartsa a szavazástól – ugyanúgy, ahogy a Jobbik már korábban megfogalmazott javaslata is alig leplezetlenül cigányellenes.

A fenti listából két esetben gyanakodhatunk mégis a Jobbik hatására. Az egyik a devizahitelek ügye. Az ő megsegítésüket már a ciklus kezdetétől fogva fontosnak tartotta a Fidesz, ugyanakkor a radikális végtörlesztési mentőcsomag már azután született (2011 szeptemberében), hogy a Jobbik jelentős nyomást gyakorolt a témában: korábbi tüntetése után pont olyan kérdéssel kezdett aláírást gyűjteni, amit a kormányzat – egy jelentős változtatással – megvalósított.⁴²⁰ A Jobbik szeptember elsején kezdeményezte az aláírásgyűjtést, a kormány szeptember 9-én döntött a kérdésről,⁴²¹ az országgyűlés pedig szeptember 19-én szavazta meg a törvényt. Nem láthatunk a döntéshozók fejébe, ám ez az intézkedés minden bizonynyal – legalábbis részben – a Jobbik inspirációjából született.

A másik esetben is jobb híján az időbeliség és a nagyfokú hasonlóság a legfőbb bizonyíték. A Bilderberg-csoporttal azonosított összeesküvés-elmélet (másokkal együtt) már régóta él a szélsőjobb oldali szubkultúrában: a párt holdudvarához tartozó Csath Magdolna már 2008-ban írt erről a Barikádban.⁴²² Ezt követően sokáig felszín alatt maradt a téma, évekig senki sem írt róla, majd 2013. június 13-án a Jobbik lapja felelevenítette, még hozzá egyből a címlapon („Egy kormány mind felett”⁴²³). Öt nappal később a Magyar Nemzet „biztos forrásokból” úgy értesült,⁴²⁴ hogy a Bilderberg-csoport választási csalást készít elő Magyarország ellen. Ezt követően beindult a kormányzati propaganda, Surján László fideszes EP-képviselő az Unió legnagyobb botrányának nevezte az ügyet, a külügyminiszter „nagyon súlyos helyzetről” beszélt.⁴²⁵ Viviane Reding uniós biz-

420 „Egyetért-e azzal, hogy a devizahitelek kapcsán a felvétel időpontjában lévő árfolyamon tör-ténjen meg a forintosítás és ennek a terheit a bankszektor viselje?” Ha nem is a felvételi árfolyamon, de annál a legtöbb esetben csak 20-30 forinttal feljebb, 180 forinton valósította meg a kormány ezt a követelést. http://mandiner.hu/cikk/20110901_devizahitel_alairasgyujtesbe_kezd_a_jobbik

421 http://hvg.hu/gazdasag/20110909_vegtorlesztes_rogzites

422 <http://alfahir.hu/node/12297>

423 <http://barikad.irasai.hu/oldalak/barikad-201324-32133/>

424 http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/reding-biztos-celkeresztjeben-a-valasztas-1167455

425 http://index.hu/kulfold/2013/06/24/a_magyar_valasztok_ellen_tor_viviane_reding/

tos már jó ideje a Fidesz fő kommunikációs ellenségének számított, így az ő részvétele a „konferencián” hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kormány tematizálni kezdje az ügyet. Az azonban biztosnak tűnik, hogy a kezdő lökést a Jobbik, pontosabban a Barikád adta meg. Itt tehát nemcsak katalizáló, hanem kezdeményező szerepet töltött be a radikális jobb.

Végül a Jobbik nemcsak adaptációs stratégiára, hanem ellenlépésekre is ösztökélheti a kormányzatot, ahogy azt például a Gárda elleni törvények kapcsán láthattuk. A Jobbik megjelenése egy szempontból mindenképp kényelmes helyzetbe hozta a Fideszt: a kormánypárti a radikálisokhoz képest mérsékeltnek, középen állónak tüntetheti fel magát. Így például a választási törvényről szóló vitában rendszeresen a Jobbik iskolázottsági cenzusára mutogattak.⁴²⁶ A Fidesz külföldön és belföldön is legitimálhatja magát azzal az „érvvel”, hogy egyedül ő képes megakadályozni a szélsőjobb oldali előretérést: ha ő nincs, akkor a Jobbik jön (lásd Schüssel-interjúját: „Orbán a garancia a szélsőjobb ellen”⁴²⁷).

Összességében a kormányzati szakpolitikára a közbiztonság dimenziójában jelentős hatást gyakorolt a Jobbik, habár az oksági viszonyban más tényezők – média, többi párt, napirend – is bizonyára szerepet játszottak. A bevándorlásban, az euroszkepticizmusban, illetve a tőke- és nyugatellenességben a Fidesz – jelentős különbségek mellett – hasonló irányba mozdult el, mint a Jobbik, ám erős kétségek merülnek fel, hogy ez a szélsőjobb oldali párt miatt történt volna így. Néhány konkrét esetben azonban az időbeli egybeesés a Jobbik egészen direkt hatására lehet következtetni. Ismét aláhúznám ugyanakkor, hogy a folyamat interaktív: ahogy a Jobbik hatására cselekszik a kormány, úgy a kormány is felbátoríthatja, megmozgathatja a szélsőjobb oldali pártot.

426 http://mandiner.hu/cikk/20111011_valasztoji_cenzust_vezetne_be_a_jobbik

427 Heti Válasz 2012. június 7.

ÖSSZEFOGLALÁS

A logikai láncolat szerint egy párt úgy tud változást elérni, hogy először napirendre tűzi az adott témát: eléri, hogy erről szóljanak a híradások, amelynek következtében majd az adott ügy a közbeszéd része lesz. Ezáltal válik lehetővé a közvélemény átformálása, ami a pártok álláspontjának megváltoztatásához és a kormányzati döntéshozatal befolyásolásához vezethet.

A cigánykérdés napirendi jelenléte inkább oka, mintsem következménye a Jobbik felfutásának, ebben nem 2010 után, hanem 2006 és 2009 között állt be komoly változás. A Jobbik legnagyobb hatású akciói ugyan széles figyelmet kaptak, de ezek szigetszerűen emelték csak az ügy napirendi súlyát, állandó médiajelenlétről nem beszélhetünk. A párt közvetlen hatása nem a napirendi jelenlét erősítésében, hanem a kérdéstálasában nyilvánult meg: a Jobbik hozzájárult ahhoz, hogy a cigányokkal szemben gyakran cinikus, őket „munkakerülőnek”, „bűnözőnek”, „kezelhetetlennek” bemutató látásmód dominánssá vált. A párt a kérdés politikai kiemelkedésében játszott kezdeményező szerepet, 2009 után ennek már inkább katalizáló hatása volt.

Ami a közvéleményre gyakorolt hatást illeti, az önmagában a konkrét cigánysággal kapcsolatos attitűdök nem sokat változtak a Jobbik megjelenése óta, hiszen – ahogy korábban megállapítást nyert – azokat már régről a nagyon erős előítéletek jellemezték. A cigányság és a közbiztonság témájának összekapcsolására viszont rezonált a választóközönség: azóta többen definiálják magukat rendpárti szavazóként. Ez az összekapcsolás az a konkrét kérdésfeltevés, amelyben leginkább különbözik a jobbikos tábor a többi választótól.

A cigányellenes közvélemény és a téma napirendi kiemelkedése arra készítette az MSZP-t, hogy – korábbi álláspontját felülvizsgálva – a cigányokkal szemben némileg kritikusabb üzenetet fogalmazzon meg, az LMP ugyanakkor inkább az éles konfrontációt választotta a Jobbikkal szemben. A kormányzati döntéshozatal rendpárti irányba

való eltolódására is ösztönző hatással lehetett a radikális párt, akár közvetetten, akár közvetlenül.

A fejezet egyik fő mondanivalója éppen ehhez kapcsolódik: egy párt hatásának és interakcióinak vizsgálata nehezebb, mint a megerősödése mögött meghúzódó okok kutatása. Nagyon ritka az olyan eset, amikor egészen egzaktan beazonosíthatóak bárminek is a politikai következményei. Még ahol a leginkább magabiztosan állítottuk, hogy a Jobbik „ihletésére” történt egy kormányzati cselekvés – devizahitelek, Bilderberg-csoport elleni verbális offenzíva –, ott is „csak” az időbeli egybeesésre alapoztuk ezt. Az biztosnak tűnik, hogy a Jobbiknak a magyar politikára gyakorolt hatása már eddig is igen jelentős volt, pedig jelenleg nélküle is megvan a parlamenti kétharmad. Nem túlzás azt állítani, hogy a Jobbik áttörése tabukat döntött meg, korábban illegitimnek számító témákat és álláspontokat tett széles körben elfogadottá. Ez pedig a politikai sikeresség egyik legfőbb kritériuma, a radikális párt támogatottsága ezért is tudott stabilizálódni. Amennyiben a baloldal és a Fidesz közötti különbség csökken, úgy a Jobbik akár a mérleg nyelve is lehet. Ha így lesz, akkor az eddigieknél is jelentősebben tudja majd befolyásolni az események alakulását.

8. RADIKÁLIS VÁLTOZÁS? A JOBBIK NÉPPÁRTOSODÁSI KÍSÉRLETE 2013 ÉS 2016 KÖZÖTT⁴²⁸

A 2014. évi országgyűlési választások kampányának kezdetén, 2013 októberében a Jobbik egy új plakátkampányba kezdett, és ehhez kapcsolódóan egy új kampányfilmet jelentetett meg, melynek köszönhetően a szélesebb közvélemény számára is nyilvánvalóvá vált a párt politikai stratégiájának megváltozása.⁴²⁹ A plakáton lévő üzenet („A fiatalok körében már a legnépszerűbb”) és különösen a „United Colors of Benetton”-ra emlékeztető kép, a színes ruhákban mosolygó lányok és fiúk között lévő szintén derűs pártelnök látványa éles ellentétben volt a 2010-es plakáttal, amelyen a „20 évet a 20 évért” szlogen mögött börtönrácsok képe volt látható. Ezzel párhuzamosan megjelentek olyan híresztelések, melyek szerint a párt a róla kialakult kép megváltoztatására törekszik, és korábbi radikalizmusát visszafogva egy mérsékeltebb, jobbközéphez közelítő néppártként kívánja magát meghatározni.⁴³⁰ A párt elnöke már a választási kampányban leszögezte, hogy ezt a váltást hosszútávú stratégiának szánják,⁴³¹ majd a választások után is kiállt a megkezdett átalakulás folytatása mellett.⁴³² Azóta mind a sajtóban, mind a közbeszédben általános toposszá vált, hogy a Jobbik „cukisodik”, „néppártosodik”, „mérséklődik” (itt jegyezzük meg, hogy e két utóbbit szinonimaként használjuk.). Noha az írás kizárólag a Jobbikra koncentrál, az európai radikális pártok esetében is általános jelenségről van szó, különösen a Front National Marine Le Pen alatti középre húzódása lehetővé tett nagy hatással a „testvérpártokra”.

428 Ez a fejezet az átdolgozott és továbbfejlesztett változata a Molnár Csabával közösen írt *Radikális változás* című könyvfejezetnek, amely a könyv írásának pillanatában még szerkesztés alatt áll, várhatóan 2016-ban jelenik meg az MTA Politikatudományi Intézetének gondozásában, Szabó Andrea és Boda Zsolt szerkesztésében.

429 <https://www.youtube.com/watch?v=NsGMVuzvJil>

430 <http://www.origo.hu/itthon/20131014-a-jobbiknak-elege-van-a-parthoz-kotodo-eliteletekbol.html>

431 Magyar Hírlap, 2014. március 25., 4. o.

432 http://mandiner.hu/cikk/20140621_vona_a_jobbik_2018_ban_meg_akarja_nyerni_a_valasztast

Ez a fejezet alapvetően két kérdésre kíván választ adni: valóban bekövetkezett ilyen fordulat, azaz mérséklődtek a párt által megfogalmazott üzenetek, és mit észlelhetett a lakosság az esetleges változásokból, vagyis sikeres volt-e a néppártosodás? Ezek megválaszolásához azonban további kérdéseken keresztül vezet az út: mit jelent egyáltalán a mérséklődés, hogyan ragadható meg ez a fogalom; megváltozott-e a pártot alakító politikusok személyi állománya, illetve a maradókra igaz-e radikalizmusuk szintjének csökkenése; hogyan alakult a párt támogatottsága; néppártiasodott, sokrétűbbé vált szavazótáboruk; megváltozott-e a választópolgárok pártról kialakult képe és megfigyelhető-e eltérés a mérsékeltebb és a radikálisabb képviselőjelöltek választási eredményei között?

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A politikatudomány egyik legizgalmasabb vállalkozása annak vizsgálata, hogy egy párt változásának, átpozicionálásának milyen hatása van az adott párt támogatottságára. Vevők-e a választók egy korábban szélsőségesnek, radikálisnak tartott párt szelídülésére? Mindenekelőtt: mi a mérséklődés, és hogyan lehet empirikusan megragadni azt?

Először is azt kell belátnunk, hogy a fogalom viszonyítás kérdése: radikálisnak és mérsékeltnek is csak valamihez, valakihez képest lehet lenni. Esetünkben a viszonyítási alap elsősorban a párt korábbi önmaga lesz. Másodsorban, a többi magyar párthoz viszonyítjuk a Jobbikot, ez azonban konkrét témák mentén lehetséges, a többi magyar párt – vagy európai radikális párt – Jobbikhoz hasonló szisztematikus vizsgálata szétfeszítené írásunk keretét. Egyúttal jeleznénk azt is, hogy ezt a megközelítést nagyon termékenynek tartjuk: a Jobbik – vagy bármelyik párt – radikalizmusa úgy érthető meg, ha tisztában vagyunk azzal a közeggel (európai és magyar politika), amelyben az működik. Márpedig azt könnyű belátni, hogy a közeg is változik, a Jobbik 2009-es berobbanása óta megváltozott az alkotmány, a pártrendszer és szinte minden a magyar politikában.

Álljon itt egy példa: a határon túli magyaroknak adott szavazati jog 2006-ban, Mikola István beszédében nagyon radikális, már-már botrányos felvetés volt – még akkor is, ha azt a választás esélyesének akkori második embere mondta (később a Fidesz tagadta, hogy ez lenne a szándéka). 2016-ban ugyanakkor már többpárti konszenzus van abban, hogy a bevezetett jogot meg kellene tartani, egyedül a DK merete felvetni ennek visszavonását – ezzel pedig ma már a DK számít radikálisnak, mert ebben még a baloldali pártok sem értenek egyet vele. Innen látszik, hogy a radikalizmus első megtestülése az lesz, ha valaki konszenzust rúg fel, egyedül szorgalmaz valamit, amit az összes többi párt ellenez vagy nem is feszeget.⁴³³ Az első szempont szerint tehát az unikális, más pártokra nem jellemző törekvések számítanak radikálisnak. Ehhez kapcsolódik a második szempont is: amikor ugyan a Jobbik nem egyedüli képviselője egy ügynek, ám a párt álláspontja „túltesz” a többiekén: például a gumilövedék használatának követelése a migránsok ellen.

A további szempontok viszont már nem a viszonyítás kérdése. Már Arisztotelész is kísérletet tett a fogalom tisztázására, ő az alkotmány-ellenességet, az erőszak kontrollálását és a pluralizmus tagadását tekintette a szélsőségeség megnyilvánulási formáinak.⁴³⁴ Ez a mai helyzetre lefordítva azt jelenti, hogy a Magyar Gárda támogatása vagy a jelenlegi alkotmánnyal összeegyeztethetetlen dolgok követelése (általános választójog megvonása a nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségűektől) szintén radikálisnak számít. Ugyancsak radikálisnak tekintjük az olyan törekvéseket, amelyek nemzetközi egyezményt sértenek (halálbüntetés, államadósság újratárgyalása) vagy kisebbségellenes megnyilatkozásnak számítanak (egy csoport demonizálása, velük szemben kettős mérce alkalmazása, például a melegek deviánsnak minősítése vagy Izrael egyoldalú kritizálása). Ugyanígy radikális az a javaslat, hogy a cigány gyermekeknek kö-

433 Ez egyébként arra is rávilágít, hogy a többi pártnak is mozgástere, felelőssége van abban, hogy a Jobbikot radikálisnak látjuk-e. A Jobbik bevándorlásellenes javaslatai kevésbé tűnnek radikálisnak, ha a Fidesz megvalósítja őket. A lusztráció esetében pedig az LMP hasonló irányú törekvése némileg mérsékelheti, elfogadottabbá teheti a Jobbikot.

434 Backes 2007, 410–426.

telező legyen bentlakásos kollégiumban lakni azért, hogy a szülei ne „bűnözésre” szoktassák őket: az ötlet ugyanis nem a bűnöző családok gyermekeiről szól, hanem kifejezetten a cigányokról, azt sugallva, hogy körükben általános jelenségről van szó.

A radikalizmus megnyilvánulhat módszerben, mértékben és nyelvezetben is. A bentlakásos példánál maga a módszer radikális. Ugyanez igaz a kémiai kasztrálás javaslatára, ám ott természetesen az eljárás is az. A „cigánybűnözés” szó helyett a „cigány-magyar együttélés” gyakoribb használata például egyértelműen a mérséklődés jele, még akkor is, ha a konkrét szakpolitikai álláspont változatlan maradt. De radikális a „holokauszt-ipar” szó használata is. Mértékbeli radikalizmusnak ugyanakkor az számítana, ha például a Jobbik tízszeresére kívánná emelni a nyugdíjakat.

Végül a rendszerváltás kritikája, az „ellopott rendszerváltás”, „hatalomátmentés” mítoszának támogatása is radikalizmusnak minősül, ahogy minden olyan kezdeményezés, amely felborítja az elmúlt 26 év status quo-ját. Az is ide tartozik, amikor a Jobbik arról beszél, hogy a Fidesz és az MSZP igazából ugyanolyanok, együttműködnek, lepaktáltak, egymást szolgálják ki. Ily módon például a Puch-Simicska tengely emlegetése vagy a lusztráció napirenden tartása is radikális tett.

A fenti szempontokat nem önmagukban, hanem együttesen kell figyelembe venni: minél több és minél nagyobb mértékben valósul meg közülük a gyakorlatban, annál inkább beszélhetünk radikális kezdeményezésről. Az alfejezet további részében tehát ennek a szempontrendszernek megfelelően értékeljük a Jobbik cselekedeteit és megnyilatkozásait.

A radikalizmus mérésének problematikájára viszonylag sok megoldás született: leggyakrabban szakértői becsléssel vagy programok tartalomelemzésével próbálják megállapítani egy párt ideológiai karakterét, bal-jobb skálán való elhelyezkedését és mérsékelt vagy szélsőséges mivoltát. Bevett gyakorlat azt kérdezni, hol helyezik el magukat a pártok képviselői, illetve szavazói. Elismerve ezen módszerek érdemeit, mi egyiket sem fogjuk alkalmazni. A Jobbik

esetében a bal-jobb skála különösen leegyszerűsítő, a párt – első-sorban a népi mozgalomhoz való kötődése miatt – számos baloldali ideológiai komponenst is magán hordoz,⁴³⁵ a párt képviselői és szavazói is baloldaliabb átlagpontot mutatnak, mint a Fideszéi.⁴³⁶ Ha pedig a mérsékelt-radikális skálát vesszük alapul, igencsak tautologikus lenne az elemzésünk, és nem tudnánk meg, hogy a besorolás szerinti esetleges mérséklődés mögött milyen gondolatok húzódnak meg a szakértők, a politikusok vagy a választók fejében. A program pedig – meghatározásánál fogva – a kirakat szerepét tölti be: oda eleve csak a párt „politikailag korrekt” gondolatai kerülnek ki általában szépen hangzó célok formájában. Ráadásul egy négyévenként egyszer megírt dokumentum aligha lehet pontos képmása egy párt teljes ciklusbeli arcának.

Ezért szükséges inkább a Jobbik parlamenti és parlamenten kívüli tevékenységére koncentrálni: a tartalomelemzés a párt legfontosabb tüntetéseire, hetilapjának címdalaira, a pártelnök nyilatkozataira és a frakció fontosabb megnyilvánulásaira terjed ki. Noha a nemzetközi irodalomban jóval ritkább a tartalomelemzésen alapuló besorolás, ez a módszer sokkal több és alaposabb információt nyújt, ezért sokkal jobban tükrözi egy párt valódi karakterét, mint az imént bemutatott megoldások. Szintén fontosnak tartom a párt egyéni képviselőjelöltjeinek vizsgálatát, mivel ők jelenítik meg a pártot.

Még nehezebb dolgunk van a szakirodalmi párhuzamosságok kutatásában, ha a mérséklődés leírása helyett annak következményeire vagyunk kíváncsiak. Ahhoz képest, hogy a radikális jobb-
oldal néppártosodásának kérdése nemcsak a magyar, hanem több európai ország politikáját is meghatározza, az irodalomnak meglepően kevés válasza van erre. Az nagyon jól dokumentált, hogy mi befolyásolja egy párt mérséklődését vagy radikalizálódását,⁴³⁷ de hogy a közép-re húzódnak milyen következményei vannak a

435 Bíró-Nagy-Róna 2011, 242-283.

436 Bíró-Nagy 2011.

437 Akkerman-Rooduijn 2015, 1140-1157., Pritchett és társai 2012, Adams és társai 2009, 611-639., Somer-Topcu 2009, Van Spanje és társai 2007, Gurses 2014, 646.

választóközönségben, arról igen keveset tudunk. És az a kevés is teljesen ellentmond az intuíciónak: noha azt gondolhatnánk, hogy széles tömegek megszólításához és kormányzati pozícióhoz csakis a mérséklődésen át vezet az út, mégis az amúgy szűkös irodalomban az a nézet dominál, hogy a radikális pártok hiába mérséklődnek: a szelidülés belső megosztottságot, hitvesztést és a keménymag elkedvetlenedését okozhatja, az új mezőben pedig inkompetensnek láthatják a pártot.⁴³⁸ Az is gyakori konklúzió, hogy nincs jelentős hatása a mérséklődésnek a támogatottságra,⁴³⁹ illetve hogy a programbeli szakpolitikai mérséklődést sokszor nem is érzékelik a választók.⁴⁴⁰ A rétegpártok esetében a mérséklődés jellemzően nemcsak hogy nem kifizetődő a választási vonzerő szempontjából, hanem még a kormányra kerülést sem segíti elő.⁴⁴¹ Éppen a legkézenfekvőbb következtetés számít a legritkébbnek: az, hogy a radikális jobboldali párt profitálni tudott a középére húzódásból.⁴⁴²

MÓDSZERTAN

Egy párt üzeneteit számtalan csatornán keresztül juttathatja el választópolgáraihoz. A következőkben vizsgálatunk fókuszja a nagyobb nyilvánosságot kapó csatornákon lesz – országgyűlési tevékenység, Barikád címlapok, tüntetések, pártelnöki interjúk –, hiszen a választóközönséget ezeken keresztül lehet a legjobban befolyásolni. A legnagyobb nézettséggel bíró híradókba parlamenti felszólalásokkal, vitákkal és tüntetésekkel lehet bekerülni, így elsőként a két nagyobb elérésű műfajt vesszük szemügyre. Ezt követi a szűkebb, szakmaibb nyilvánosságot érdeklő pártelnöki interjú műfaja, majd végül a saját törzsbázist kiszolgáló Barikád.

Egy kormányzásra készülő párt életében kulcsfontosságú jelentőséggel bír a parlamenti munka, ráadásul a Jobbik önképének

438 Clarck 2005, Tavits 2007, 151-165.

439 Adams és társai 2006, 513-529., 2009, 678-692, 2012, 401-419.

440 Adams és társai 2011, 370-382.

441 Pritchett és társai 2012.

442 Ivaldi 2015, 346-369., Art 2011.

eleve nagyon fontos eleme képviselőinek rendkívül aktív parlamenti munkája. Így a mérséklődés egyik fontos terepe a parlamenti beadványok, valamint felszólalások tartalma és hangvétele lehet. A számtalan írománytípus közül érdemes kiemelni a két legfontosabbat: a minisztereket válaszra, a képviselőket pedig a válaszról szóló szavazásra kötelező interpellációkat, valamint a törvényjavaslatokat. Emellett fontos bevonni az elemzésbe a kiemelkedően nagy nyilvánosságot kapó napirend előtti felszólalások műfaját is.

Az üzeneteket a választókhoz közvetlenül is el lehet juttatni. Erre teremt lehetőséget a standolás, a személyes megkeresés, a lakossági fórum vagy a tüntetés. Ezek közül a legnagyobb nyilvánossághoz a legtöbb választót megmozgatva a tüntetés képes eljutni, így vizsgálatunk kiterjed a Jobbik által szervezett tüntetésekre is. Mivel a párt számtalan megmozdulást rendez, valamint ezek többsége nem éri el az országos média ingerküszöbét, szűkíteni kell a kört. Várhatóan a legnagyobb nyilvánosságot azok kapják, amelyeken legalább egy elnökségi tag, országgyűlési vagy EP-képviselő felszólalt, valamint a párt médiájában (nevezetesen az alfahir.hu híreiben) is beszámoltak róla, így az alábbiakban ezeket a tüntetéseket tekintjük át.

A pártelnökök megnyilvánulásai általában jó mércéi a párt hivatalos irányvonalának. Különösen igaz ez az olyan, a főszóratú médiához szűkös hozzáférési lehetőségekkel rendelkező párt esetében, mint a Jobbik. Míg a párt vezetőivel (elnökségi tagok, a frakció vezetősége, EP-képviselők) az Országgyűlési Könyvtár katalógusa szerint a 2010-2014-es országgyűlési ciklusban összesen 85 interjú jelent meg, ebből 67 a Barikádban és 18 egyéb sajtótermékekben, az utóbbi 18 interjúból tízet maga a pártelnök adott. Épp ezért a vizsgálat az országos napi- és hetilapok Vona Gábor-interjúira terjed ki.

Minden párt az általa ellenőrzött médián keresztül képes a legtisztább formában kapcsolatot teremteni választóival. A Jobbik mostanra kiépített egy hozzá kisebb-nagyobb mértékben kötődő médiabirodalmat. Ezen médiumok közül négyet irányít közvetlenül a radikális párt: a jobbik.hu és az alfahir.hu honlapot, a Barikád hetilapot, valamint a Hazai Pálya időszaki kiadványt. Egységes,

összehasonlítható megjelenésük miatt csak a legutolsót, azon belül is a címlapokat vizsgáljuk meg. A címlapokon megjelenő hírek három csoportba sorolhatóak. A felső sávban egy újságcikk címe vagy címszerű összefoglalása szerepel, az oldalsáv egy-egy cikkcímet tartalmazott 2012. május 17-ei megszűntéig. Kiemelkedő jelentőségű a harmadik kategória, a középén szereplő, képpel illusztrált cikk. A címlap hangulatát, üzenetét, az apró betűkkel szedett felső és oldalsávval szemben, ez a cikk uralja, így a legnagyobb hatás kiváltására is ezáltal nyílik lehetőség. A vizsgálat tehát az ebbe, a harmadik csoportba sorolt cikkekre terjed ki.

Ezeket az üzeneteket két különböző szempont alapján vizsgáljuk: radikalizmusuk foka, valamint közpolitikai témakörük szerint. Az üzeneteket tartalmazó adatbázist eljuttattam két külső szakértőhöz, akik minden üzenetet egy ötös skálán helyeztek el, ahol az 1-es érték a mérsékelt, az 5-ös pedig a radikális üzenetet jelenti. Kettőjük átlagértékét vettem alapul a kutatásban.⁴⁴³ Az elkerülhetetlenül szubjektív becslés alapját az imént részletezett konceptualizáció jelentette. Ebben benne volt a *témafelvetés* is: a Jobbik kezdeményezéseit 38 különböző gyűjtőtémakörbe (például mezőgazdaság vagy oktatásügy) és 164 altémakörbe (például szociálpolitika-nyugdíj vagy gazdaságpolitika-bányászat) soroltuk. Megkülönböztettünk három témakörcsoportot: *ideologikus*, *pragmatikus* és *vegyes*. Ideologikusnak tekinthetőek azok a témakörök, amelyek a Jobbik identitásához, gondolkodásmódjához, ideológiájához szorosan kapcsolódnak (például a nemzetpolitika vagy az előző rendszerrel kapcsolatos kérdések). A pragmatikus közpolitikai területeken megfogalmazott álláspontok nem annyira a párt ideológiáján, politikusainak érzelmein és önképén, hanem sokkal inkább gyakorlati szempontokon és számításokon alapulnak (ilyen például az egészségügy vagy a turizmus). Léteznek persze a kettő határán elhelyezkedő témakörök is (mint például a földtulajdon vagy a segélyezés kérdése), amelyeket a vegyes kategóriába soroltunk.

443 A kódolók nem ismerték a tanulmány hipotéziseit, csak a konceptualizációt. Kettőjük pontszámának az átlagait tüntettük fel írásunkban.

Természetesen nemcsak az üzenetek fontosak egy párt kommunikációjában, hanem az is, hogy ezeket az üzeneteket milyen személy fogalmazza meg, így ez is az 5-ös skálás kódolás alapját képezte. A párt országos és helyi vezetésének összetételét (az országos elnökség tagjait, az egyéni választókerületi képviselőjelölteket, valamint a frakció tagjait) pedig önálló szempontként külön elemeztük.

Hogy a politikus esetében mit jelent a mérséklődés, és azt hogyan mérhetjük, az ismét egy nehéz kutatói döntés: bízunk benne, hogy az általunk választott kódolás a lehető legkevesebb leegyszerűsítést tartalmazza. Kovarek Dániel és Farkas Attila munkáját felhasználva (2016) mi is három dimenziót jelöltünk ki: a vizuális radikalizmust (a jelöltek megjelenése: a jelölti fotón bocskait viselő vagy kopasz jelölteket tekintettük radikálisnak), korábbi radikális szervezeti vagy mozgalmi tagságot (azok számítanak radikálisnak, akik tagjai voltak a MIÉP-nek, a Magyar Gárdának, a Hatvannégy Vármegyének, a Betyárseregnek, a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesületnek vagy más szélsőjobbboldali szervezeteknek), és a jelöltek központi oldalán található bemutatkozó szövegben tett radikális témák felvetését (lásd konceptualizáció). A három dimenziót összesítettük is, és mindenkit radikálisnak tekintettünk, akire legalább az egyik jellemző volt. Végül kitértünk a párt jelentősebb személyi konfliktusaira is, abból az aspektusból, hogy ezekben a mérsékelt vagy a radikális irányvonal kerekedett-e felül.

A fejezet második része a feltételezett mérséklődés sikerességét vizsgálja. A siker kritériuma persze attól függ, hogy mi volt a pártnak és elnökének a célja a stratégiával – aligha járunk messze a valóságtól, ha célnak a szavazatmaximalizálást tekintjük. Ezt három indikátor mentén ragadhatjuk meg. Elsőként azt vesszük szemügyre, hogy 2013 – egyéni jelöltek esetében 2010- óta sikerült-e bővíteni a szavazótábort, és növelni a támogatottságot. Az egyéni jelölteknél arra is kíváncsiak vagyunk, meg tudtak-e szólítani olyan szavazókat, akik a listán nem a Jobbikot támogatták. Tehát az ő esetükben a 2014-es és 2010-es voksok arányát és az egyéni és listás szavazatkülönbséget kell vizsgálni, mindkettőt természetesen az adott vá-

lasztókerületre vonatkozóan. Másodszorra arra térünk ki, hogy a párt üzenetei mellett a szavazótábor is néppártibb jelleget öltött-e. A Medián több hónapnyi összevont adatbázisain teszteljük, hogy a Jobbik szavazóközönségének társadalmi háttere sokfélebbé, kiegyenlítettebbé vált-e 2013 és 2016 között. Végül azt nézzük meg, hogy a Jobbik szavazótábora nyitottabbá vált-e a bizonytalanok és más pártok hívei számára. Vagyis az a kérdés, hogyan változott a teljes népességben a pártról kialakult kép, a párttal kapcsolatos előítéletek, és csökkent-e a párt elutasítottsága az utóbbi három évben.

MÉRSÉKLŐDÖTT-E A JOBBIK?

A következőkben tehát azt vizsgáljuk meg, hogy a Jobbik 2013 után valóban mérsékeltebb képet mutatott-e magáról. A mérséklődés, ahogy azt a konceptualizációban lefektettük, akkor következik be, ha (1) a párt üzeneteinek hangvétele, nyelvezete és tartalma a radikalizmust illetően csökken, (2) a radikálisnak, ideologikusnak tartott közpolitikai témakörök visszaszorulnak, és (3) a párt politikusi állománya is mérsékeltebbnek mutatkozik. Nézzük meg tehát, hogy az országgyűlési munkában, a tüntetéseken, a Barikád címlapjain, Vona Gábor nyilatkozataiban, valamint a vezető politikusok és képviselőjelöltek között bekövetkeztek-e ezek a változások?

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI MUNKA

A Jobbikot vizsgálva tehát először az országgyűlési tevékenységet tekintjük át. Bár a néppártosodás folyamata 2013 őszén indult el, összehasonlításképpen feltüntettük a legutolsó teljes egészében „radikális” év, 2012 adatait is. A 34. táblázat adataiból látható, hogy valóban egy kisebb megszakításokkal folytonos mérséklődésnek lehetünk szemtanúi, itt a számok szakértői becslésen alapulnak. Az összes vizsgált iromány esetében a 2013-as fordulat után egy tendenciaszerű, enyhe csökkenés bontakozik ki. Fontos megjegyezni, hogy a párt összesített radikalizmusa a mérséklődést megelőző időszakban sem

múlta felül a mérsékelt-radikális tengely középértékét. A viszonylag alacsony pontszám a törvényjavaslatok esetében azok számából fakad: a legtöbb közpolitikai területen (például környezetvédelem) nem igazán lehetséges radikális törvényjavaslatot benyújtani. Nemcsak a műfaj, hanem a parlamenti aréna sem ösztönzi a radikalizmust, szemben például egy tüntetéssel. Ezek magyarázzák, hogy a párt ezen irományai miért lehettek már 2013 ősze előtt is némileg mérsékelték. Az itt megnyilvánuló mérséklődés 2014 után gyorsult fel, 2016 első hónapjaiban a Jobbik kifejezetten mérsékelt, középpártokra jellemző törvényjavaslatokat nyújtott be.

34. táblázat. A Jobbik országgyűlési tevékenységének radikalizmusa

	interpelláció	napirend előtti felszólalás	törvényjavaslat	összesen
2012	2,92	2,94	2,75	2,88
2013	2,93	3,13	2,52	2,90
2014	2,68	3,01	2,79	2,83
2015	2,71	3,15	2,56	2,79
2016	2,64	1,62	2,18	2,23

Forrás: saját gyűjtés, szakértői becslés.

Megjegyzés: átlagpontok, 5-ös a radikális, 1-es a mérsékelt pólus.

Ehhez képest kicsit másképp alakult a napirend előtti felszólalások radikalizmusa. Eleve valamivel radikálisabb szintről indult a párt, és a mérséklődés sem indult el 2013-ban. A mindössze három hónapot mutató 2016-os adatokat óvatosan kell kezelni, majd csak az egész évet értékelve lehet eldönteni, hogy beszélhetünk-e trendfordulóról.

Az interpellációk jellegének alakulása különbözik az eddig ismertettektől, itt a mérséklődés csak 2014/2015-re volt tetten érhető. Az mindenesetre megállapítható, hogy összességében a Jobbik országgyűlési tevékenységében tényleg megfigyelhető egyfajta mérséklődés.

A megfogalmazott üzenetek tartalma is jó jelzője lehet a néppártosodásnak. Egyes témakörök még mérsékelt hangvételű és tartalmú megemléstükkel is a radikalizmus érzetét sugározzák (például a közbiztonság kérdése). Emiatt érdemes áttekinteni, melyek voltak a parlamenti munka során leggyakrabban felvetett témakörök. Az egyedüli, folytonosan hangsúlyosan jelen lévő ügy a közbiztonság, illetve a 2012-es évet nem számítva, a politikusok által elkövetett visszaélések kérdése. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a földkérdés számukra sikertelen rendezése után (2013) a mezőgazdaság kikopott a parlamenti munka élvonalából. Hasonlóan háttérbe szorult a gazdaságpolitika és a szociálpolitika kérdése, amely mögött tudatos döntés húzódhat: a 2016 januárjának végén meghirdetett *Valódi Nemzeti Konzultáció* mindhárom témaköre⁴⁴⁴ (korruptió, oktatásügy, egészségügy) bekerült az öt leggyakoribb kérdéskör közé. Ezzel egyenlítődt ki a leggyakrabban előforduló témakörökben a pragmatikus és ideologikus kérdések súlya. Fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy ez a politikai kampány részét képezi, így egyáltalán nem kizárt, hogy annak lecsengésével nem térnek vissza a frontvonalba az ideologikus kérdések. Emellett megfigyelhető egyfajta polarizálódás: 2012-2013-ban még a két csoport határterületéhez sorolható kérdések (például szociálpolitika, mezőgazdaság) voltak a leggyakoribbak, amelyek aztán fokozatosan visszaszorultak.

Összességében azt látjuk, hogy nincs tendenciaszerű elmozdulás az országgyűlési munka tematikájának típusában: a 2016. év első hónapjainak napirend előtti hozzászólásai még olyan kis esetszámot jelentenek, amelyekből nem lehet levonni hosszútávú következtetéseket (35. táblázat). A mérséklődés a parlamenti napirend formálására tett kísérletekben nem köszön vissza.

444 http://alfahir.hu/ok_lesznek_a_valodi_nemzeti_konzultacio_felelosei

35. táblázat. A Jobbik országgyűlési munkája
a közpolitikai területek típusa szerint

interpelláció			napirend előtti feszítődés			törvényjavaslat			összesen		
ideolo- gikus	ve- gyes	pragma- tikus	ideolo- gikus	ve- gyes	pragma- tikus	ideolo- gikus	ve- gyes	pragma- tikus	ideolo- gikus	ve- gyes	pragma- tikus
32 (41%)	19 (24%)	27 (35%)	26 (37,5%)	17 (25%)	26 (37,5%)	21 (34%)	12 (19%)	29 (47%)	79 (38%)	48 (23%)	82 (39%)
26 (31%)	20 (24%)	38 (45%)	26 (34%)	24 (32%)	26 (34%)	15 (29%)	8 (16%)	28 (55%)	67 (32%)	52 (25%)	92 (44%)
8 (22%)	6 (16%)	23 (62%)	11 (29%)	12 (32%)	15 (39%)	7 (25%)	13 (46%)	8 (29%)	26 (25%)	31 (30%)	46 (45%)
26 (41%)	13 (20%)	25 (39%)	32 (53%)	12 (20%)	16 (27%)	12 (29%)	13 (32%)	16 (39%)	70 (42%)	38 (23%)	57 (35%)
8 (57%)	1 (7%)	5 (36%)	0 (0%)	1 (13%)	7 (87%)	4 (23%)	2 (12%)	11 (65%)	12 (31%)	4 (10%)	23 (59%)

Forrás: saját gyűjtés.

Megjegyzés: darabszámok, zárójelben a százalékos arányok, az adott évre vonatkozó összesítésben (ideologikus, vegyes és pragmatikus kategóriák együtt teszik ki a száz százalékot).

Megállapítható tehát, hogy a Jobbik országgyűlési munkájában ki-mutatható a mérséklődés 2013 után, noha 2015 őszétől 2016 tavaszá-ig az interpellációk hangnemükben és tartalmukban visszarendez-ződést mutatnak. Ugyanakkor a radikálisnak vélt témakörök (mint például a közbiztonság) visszaszorulása nem következett be, és az ideologikus és pragmatikus ügyek aránya sem változott számotte- vően. Mindezek ellenére a párt parlamenti arculata jelentősen meg- változott a néppártosodást megelőző időszakhoz képest.

JOBBIK ÁLTAL SZERVEZETT TŰNTETÉSEK

A tüntetések vizsgálatánál nem alkalmazhatjuk az Országgyűlésnél használt módszert. Az utcai rendezvények koreográfiájáról, az ott elhangzottak szövegéről töredékes, és feltehetően tendenciaszerű- en megválogatott adatokkal rendelkezünk. Az egyetlen információ, amely minden tüntetésről a rendelkezésünkre áll, az a rendezvény központi ügye. Így vizsgálatunk arra irányul, mennyiben szorultak vissza az ideologikus, radikális ügyekben tartott tiltakozások a vizs-

gált időszakban, valamint hogy alakultak a tüntetések legfontosabb témakörei.

Az alábbi táblázatból látható, hogy a tisztán pragmatikus ügyekben szervezett tüntetések 2012 után visszaszorulnak. Hasonló tendencia figyelhető meg az ideologikus (radikális) ügyekben is 2013-2015 között, fontos azonban kiemelni, hogy a 2016. év eleji arányok (amikor is kizárólag ideológiai kérdésekben szerveztek tiltakozásokat) nem sokat árulnak el számunkra a teljes év rendezvényeiről. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy egy nagyfokú hangsúlyeltolódás figyelhető meg a vegyes témakörök irányába (például bevándorlás vagy devizahitel).

36. táblázat. A Jobbik tüntetése

	<i>ideologikus</i>	<i>vegyes</i>	<i>pragmatikus</i>	<i>összesen</i>	<i>leggyakoribb témakörök</i>
2012	9 (45%)	4 (20%)	7 (35%)	20	általános, egészségügy (4-4)
2013	6 (86%)	1 (14%)	0 (0%)	7	közbiztonság (4)
2014	1 (8%)	10 (84%)	1 (8%)	12	devizahitel (10)
2015	3 (25%)	8 (67%)	1 (8%)	12	bevándorlás (8)
2016	6 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	6	antikommunizmus (5)

Forrás: saját gyűjtés.

Megjegyzés: az utolsó oszlopban zárójelben az adott évre vonatkozó darabszám szerepel.

A leggyakoribb ügyekben rendezett tüntetések tematikája meglehetősen nagy fluktuációt mutat: csupán a szocialista rendszer kérdése és a nemzetpolitika jelenik meg két-két, valamint a közbiztonság három évben a leggyakoribb témakörök között. Ezekről eltekintve, általában az adott év általánosabb politikai napirendjéhez igazodnak a radikálisok utcai rendezvényei: 2014-ben a devizahitelekhez, 2015-ben pedig a bevándorláshoz.

Érdemes még szólni arról, hogy a konceptualizációban leírt szakértői becslés szerint milyen mértékben számítottak radikálisnak a tüntetések.

37. táblázat. A Jobbik tüntetéseinek radikalizmusa (szakértői becslés)

	radikalizmus-skála, átlagpont
2012	3,48
2013	3,88
2014	2,34
2015	4,13
2016	1,56

Forrás: saját gyűjtés.

Megjegyzés: átlagpontok, 5-ös a radikális, 1-es a mérsékelt pólus.

Összességében csökkenés figyelhető meg az átlagpontokban, ám a tendenciát megtöri a 2013-as (amikor a rendpártiság témája dominálta a demonstrációkat) és különösen a 2015-ös év (bevándorlás).

Megállapítható tehát, hogy a tüntetések besorolásában – megszakításokkal ugyan, de – mérséklődés figyelhető meg, ám a tematikában nem mutatható ki egyértelmű változás. A témakörök igen sokfélék, de egyiknek sem sikerült tartósan uralni a közbeszédet, amelyeknek mégis, azok ideologikus-radikális természetűek voltak.

VONA GÁBOR INTERJÚI

A kérdéses időszakban Vona Gábor, a párt elnöke, kizárólag a saját jobboldali szereplőinek adott interjúkat. Ezek többnyire a Barikádban, a Magyar Hírlapban (7-7 eset) és a Magyar Nemzetben (4 eset) jelentek meg, de a Heti Válasz (2) és a Magyar Idők (1) is közölt vele folytatott beszélgetést. Az interjúkban összegyűjtöttük a mérsékelt-radikális dimenzióban értelmezhető kijelentéseket, majd azok tartalma, aránya és hangsúlyossága alapján rendeltünk az egész interjúhoz egy kódot, a korábban ismertetett kódolással. Ennek eredményét az alábbi táblázat mutatja.

38. táblázat. Vona Gábor interjúi

	radikalizmus-skála, átlagpont	darab
2012	3,40	3
2013	3,67	3
2014	3,13	8
2015	1,96	5
2016	1,75	2

Forrás: saját gyűjtés, szakértői becslés.

Megjegyzés: a radikalizmus oszlopban átlagpontok szerepelnek, 5-ös a radikális, 1-es a mérsékelt pólus.

A táblázatból minden eddiginél élesebb, gyökeresebb („radikálisabb”) váltást olvashatunk ki. 2013 után rohamosan mérséklődtek a párt vezetőjének nyilatkozatai, olyannyira, hogy a két, 2016 eleji interjúból az egyik egyáltalán nem tartalmazott radikális kijelentést. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy a néppártosodás stratégiája teljesen összeforrt Vona Gábor nevével: megnyilatkozásaiban határozottan követi azt.

A BARIKÁD CÍMLAPJAI

A Jobbik hivatalos hetilapja címlapjainak vizsgálata alátámasztja a mérséklődés hipotézisét. A 2015-ös kilengéstől eltekintve a címlapokon megfogalmazott üzenetek fokozatos mérséklődésének lehattünk tanúi 2012 után (39. táblázat). A legnagyobb ütemű változás 2013-ról 2014-re (az első teljes szakaszában néppártosodó évre), valamint 2015-ről 2016 első hónapjaira következett be.

39. táblázat. A Barikád címlapjai

	a címlap közpolitikai tartalma				a címlapon szereplő jobbikos politikus		összesen
	radikaliz- mus	ideologi- kus	vegyes	pragmati- kus	radikális	mérsékelt	
2012	3,18	39	5	7	1	3	51
2013	3,24	41	4	6	0	2	51
2014	2,80	40	5	6	4	9	51
2015	2,84	34	12	4	1	5	50
2016	2,25	7	2	1	0	2	10

Forrás: saját gyűjtés, szakértői becslés.

Megjegyzés: A radikalizmusra vonatkozó adatoknál: átlagpontok, 5-ös a radikális, 1-es a mérsékelt pólus. A tartalomra vonatkozó oszlopok az adott csoportba sorolható címlapok darabszámára vonatkoznak. A címlapokon felbukkanó politikusokra vonatkozó oszlopok az adott csoporthoz tartozó jobbikos politikust megjelenítő címlapok számát mutatják. Tizenkét esetben olyan jobbikos politikus jelent meg egy címlapon, akiről nem áll rendelkezésünkre adat. A táblázat nem tartalmaz nem Jobbikos politikust ábrázoló címlapot. Az összesen oszlop az adott évben megjelent (illetve 2016-ban vizsgált) összes Barikád számot tartalmazza.

A címlaptémák leggyakoribb, minden évben az élen végző csoportját a pártpolitikai csatározásokhoz lehet kötni. A szakpolitikai kérdések közül kiemelkedik a kultúrpolitika és a külpolitika területe, illetve kisebb mértékben a közbiztonság, a mezőgazdaság, a bevándorlás és a korrupció kérdése. Itt inkább kiegészítő jelleget tarthatunk fel, mint kimondott mérséklődést: a külpolitikai híreket a bevándorláshoz kapcsolódó, a közbiztonságot pedig a korrupcióra vonatkozó aggodalmak szorították vissza. Az ügyeket csoportosítva ugyanakkor komoly ártrendeződést láthatunk. Az ideologikus témakörök korábbi 75-80% körüli aránya 2015-ban 70% alá csökkent, és az első 2016-os számok arról tanúskodnak, hogy ez az állapot nem egy egyszeri kilengés volt. Fontos kiemelni, hogy a tüntetésekhez hasonlóan nem a pragmatikus, hanem a vegyes témakörök szorították ki a radikálisabb ideologikus címlapokat.

Ahogy a táblázat mutatja, a Barikád címlapjain felbukkanó politikusok már a néppártosodás meghirdetése előtt is többnyire a mérsékelt soraiból kerültek ki, ráadásul a radikálisok (a 2013-as esztendőt, illetve 2016 első hónapjait leszámítva) nem tűntek el teljesen, arányuk tendenciaszerűen nem csökkent. A szakértői becslésen alapuló besorolásnál is számottevő csökkenés érhető tetten.

Látható tehát, hogy a pártsajtó jól mutatja a néppártosodás stratégiáját. A címlapokon megjelenő üzenetek mind hangvétellük és tartalmukat, mind témakörüket tekintve távolodnak a korábbi időszakokra jellemző radikalizmustól. Ugyanakkor a stratégia fokozatosságára enged következtetni, hogy nem a mérsékeltebb, pragmatikus címlapok aránya kezdett el emelkedni, hanem a két csoport határán fekvő ügyekhez sorolhatóké. A címlapokon megjelenő mérsékeltebb jobbikos politikusok pedig eleve olyan túlsúlyban voltak, hogy a mérséklődés nem érintette jelenlétüket számottevően.

A JOBBIK POLITIKUSI ÁLLOMÁNYA

A Jobbik országos megnyilvánulásainak áttekintése után azt is megvizsgáljuk, hogy egyéni választókerületi szinten tetten érhető volt-e a mérséklődés. A módszertani alfejezetben ismertetett indikátorokat mutatjuk be: tehát a Jobbik összes 2010-ben és 2014-ben indult egyéni képviselőjelöltjét mind a négy dimenzióban vizsgálat alá vettük, és egy összesítést is elvégeztünk: itt azok aránya szerepel, akikre legalább az egyik dimenzióban jellemző volt a radikalizmus (40. táblázat).

40. táblázat. A radikalizmus különböző megjelenési formáinak gyakorisága a Jobbik 2010-es és 2014-es egyéni képviselőjelöltjei között (százalékos arányok az összes jelöltet tekintve 100 százaléknak)

	vizuális radikaliz- mus	korábbi MIÉP-es tagság vagy jelöltség	korábbi szélsőjobboldali szervezeti tagság	radikális kijelentések a jelölti bemutatkozásban	összesített radikalizmus
2010	31,3	19,9	22,7	10,2	58,0
2014	9,4	12,3	7,6	6,6	32,1

Forrás: Kovarek Dániel és Farkas Attila adatbázisa, amelyet a saját megfigyeléseinkkel kiegészítettünk.

A táblázat tanulsága szerint 2010-ről 2014-re számottevően vissza-szorult a radikális jelöltek aránya. A változás a vizuális dimenzió-

ban volt a leglátványosabb: 2010-ben még majdnem minden harmadik, 2014-ben már csak minden tizedik egyéni képviselőjelölt volt kopasz, vagy viselt bocskait. Azt gondoljuk, hogy a választók zöme számára ez az, ami leginkább érzékelhető, így egy jelölt esetében is ez a legfontosabb döntés (szemben mondjuk azzal, hogy mit ír a szórólapjára). Ez még inkább alátámasztja, hogy összességében mérséklődést figyelhetünk meg. A szélsőjobboldali pártháttérrel és mozgalmi múlttal rendelkező jelöltek aránya is jelentősen csökkent. Természetesen mindenki változhat, számos példa akad arra, hogy volt MIÉP-es vagy akár Magyar Gárda-alapító jobbkios ma már a mérsékeltbek közé tartozik, ám véleményünk szerint az ilyen jelöltek mégis radikálisabbak, és így arányuk csökkenése a jelölti csoport mérséklődését mutatja. Legkisebb jelentőséget a jelölti bemutatkozósövegnek tulajdonítunk: ez ugyanis egy központi honlapon elhelyezett pár soros anyag, az igazán „ízese” kiszólásokra nyilvánvalóan nem a legjobb terep.

A vitathatatlan mérséklődés mellett egy erőteljes professzionalizálódásnak is tanúi lehetünk a jelöltek között: Hajdú András 2015-ös adatai szerint 2010-ről 2014-re ugrásszerűen megnőtt az országos és helyi politikai tapasztalattal bíró jelöltek száma, míg a politikán kívülről érkezőké minimálisra szorult vissza. Ez persze természetes is: a jobbkios politikusoknak 2010 előtt még igen kevés lehetőségük volt akár önkormányzati, akár országos politikai tisztség megszerzésére. Noha a jóval kisebb létszámúra olvadt Jobbkios-frakcióba mindössze egy új képviselő került be, a jelölti szinten jelentős fluktuáció volt: a 2014-es jelölteknek csak 38%-a volt már 2010-ben is a Jobbkios színeiben induló országgyűlési képviselőjelölt az adott körzetben. Ez arra enged következtetni, hogy a professzionalizálódás-mérséklődés részben az eltelt négy évnél, részben azonban a jelöltszelekciónak köszönhető. Márpedig a Jobbkiosban a jelöltállítás joga a helyi szervezetnél van, a megyei szervezet és a pártközpont ugyan vétőjoggal rendelkezik, ám Szabó Gábor pártigazgató elmondása szerint ezzel csak ritkán él. Úgy tűnik tehát, hogy a Jobbkios átalakulásának nemcsak a központi pártvezetés a mo-

torja, hanem részben a helyi szervezetek is. A mérséklődés akkor is jelentős mértékű, ha a párt vezető szerveit vesszük szemügyre: 2010-ben a frakció 44, az elnökség 75%-a radikálisnak besorolt politikusokból állt, 2014-ben ugyanezek az arányok 33, illetve 50%-ra csökkentek. A tendencia tehát a párt összes szintjére igaz.

BELSŐ KONFLIKTUSOK

Az elemzés utolsó dimenziójában röviden a párt belső konfliktusait vesszük sorra, aszerint, hogy azok milyen mértékben értelmezhetőek a mérsékelt-radikális törésvonal mentén. A Jobbik két legnagyobb visszhangot kiváltó belső konfliktusa Szegedi Csanádhhoz és Novák Elődhez kötődik, ám a párt 2010-2014-es országgyűlési képviselői közül Bödecs Barnabás, Endrészik Zsolt, Lenhardt Balázs, Pösze Lajos, Rozgonyi Ernő és Samu Tamás Gergő sem tölthette ki a teljes ciklust a Jobbik frakciójában. Hegedűs Tamás pedig ugyan kitöltötte, de a választás után erős kritikát megfogalmazva kilépett a pártból.⁴⁴⁵ Békésnek tűnt a válás Samu Tamás Gergő⁴⁴⁶ és Bödecs Barnabás esetében,⁴⁴⁷ Rozgonyi Ernő⁴⁴⁸ távozásánál pedig nem derült ki, hogy a képviselő mivel volt elégedetlen a párton belül. A többi konfliktust viszont el lehetett helyezni a mérsékelt-radikális tengelyen: Pösze Lajos 2010-ben, Hegedűs Tamás pedig 2012-ben (amikor kikerült a frakcióvezetésből) túl mérsékeltnek, pragmatikusnak bizonyult (mindketten szakmaiatlannak tekintették a Jobbikot), Lenhardt Balázs 2012-ben pedig túl szélsőségesnek. A 2016-ban távozott Bertha Szilvia „megalkuvónak”, értékeihez hűtlennek tartotta a Jobbikot, nem kis részben ő is a párt mérséklődésének áldozata lett. Az első igazán nagy vihart kavaráó konfliktus Szegedi Csanád zsidó származása és az azt követő reakciók miatt kapott széles nyilvános-

445 <http://valasz.hu/itthon/bucus-a-jobbiktol-100107>

446 Samu Tamás Gergő lemondott mandátumáról, miután a bíróság jogerősen elítélte. http://index.hu/belfold/2011/05/11/samu_tamas_gergo_lemondott_mandatumarol/

447 https://jobbik.hu/rovatok/frakci%C3%B3/b%C3%B6decs_barnab%C3%A1s_k%C3%B6zlem%C3%A9nye

448 http://mandiner.hu/cikk/20121226_rozgonyi_erno_tavozasom_a_jobbikbol_level_vonagabornak

ságot, ám a szembenálló felek valójában Endrészik Zsolt (és a borsodi pártszervezet nagy része) és a Szegedi-testvérek voltak. Mindkét oldal a Jobbik radikálisabb szárnyához tartozott, a pártvezetés pedig az összes résztvevő kezét elengedte: a borsodi pártszervezetet feloszlatta, Endrésziket kizárta, Szegedi Csanádot EP-képviselői mandátumának visszaadására szólította fel (aminek ő nem tett eleget, majd kilépett a pártból), testvérét pedig kizárta a Jobbikból. Ebben az ügyben tehát inkább személyes ellentétekről volt szó, mintsem a mérsékelt és radikális szárny összeütközéséről.

A Jobbik eddig legmeghatározóbb konfliktusát maga a párt elnöke provokálta ki 2016 májusában: az általa képviselt új irányt – a néppártosodást – csak egy zajos konfliktussal és látványos személyi változásokkal lehetett hitelesíteni.⁴⁴⁹ A vezető testületbe újonnan megválasztott három polgármester sem sokkal mérsékeltebb, mint Novák Előd, ám ők fegyelmezettebbek, és személyükkel sem a megalkuvás nélküli radikalizmust, hanem a győzelem- és kormányzásképeséget szimbolizálják (már talán Toroczkairól is sokaknak inkább a polgármester, mintsem a székházfogláló alakja jut eszébe). Ez az ellentét tehát nem ideológiai természetű volt: Novák elsősorban a pártelnök hatalmi politikáját, a döntéshozatal módját, a párt erőforrásaival való egyszemélyi rendelkezést és a párt stratégiáját kritizálta.⁴⁵⁰ Még az eszmei-tartalmi ellentétek is végső soron arra a stratégiai dilemmára vezethetők vissza, mely szerint Novák nem fogadja el a választási győzelem primátusát a célhierarchiában: zsidóellenes szóhasználata, a cigányok által elkövetett bűncselekmények áldozatainak megsegítésére létrehozni kívánt alapítvány és a 2015-ös Szabadság téri szovjet emlékmű elleni kalapácsos akciója egytől egyig olyan megnyilvánulások, amelyek nem tartalmuk, hanem formájuk, stílusuk miatt elfogadhatatlanok a jelenlegi Jobbikban. Egyedül az euroszepticismus tekinthető tisztán ideológiai komponensnek a Vona-Novák ellentétben. A pártból kilépett Bertha Szilvia és a másik megvételözött alelnökjelölt, Hegedűs Lórántné tekinti

449 <http://magyararancs.hu/publicisztika/rona-daniel-mi-tortenik-a-jobbikban-99134>

450 <http://vetozottak.blogspot.hu/>

egyértelműen eszmeinek és tartalmának a konfliktust (gondoljuk csak a népi-tradicionalista ellentétre), ám ők sosem számítottak elsővonalbeli politikusnak a pártban (még ha szimbolikus szerepük vitathatatlan is).

A tisztújítás egyelőre igazolta Vona Gábor számításait: sikerült elszigetelnie Novák Elődöt. A négy vétózottból két akkori alelnök, Szávay István, majd Apáti István is felsorakozott a pártelnök mellé, majd egy nappal a kongresszus előtt Hegedűsné jelentette be visszalépését (mindhármójukat megerősítették szakpolitikusi szerepükben). A pártelnök 80,5%-os szavazataránya ugyan alulmúlja a két évvel ezelőtti 95%-os támogatottságot, azonban a konfliktus kezdeti visszhangjához – és összességében a párt stratégiai fordulatának nagyságához – képest kifejezetten jó eredménynek tekinthető. Novák frakcióból történő kizárásánál pedig a képviselőcsoport két-harmada támogatta a pártelnök kezdeményezését.

Összességében tehát ez a dimenzió vegyes képet ad: a Jobbikon belüli konfliktusok egy része valóban a mérsékelt-radikális törésvonal keretében értelmezhető, más része viszont egyáltalán nem erről szólt. Novák Előd marginalizálása is inkább a kormányra kerülés mindent elsöprő igényét, mintsem egy valós ideológiai mérséklődést mutat.

MÉRSÉKLŐDÉS: ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalóan tehát valóban tetten érhető egy mérséklődési tendencia a Jobbikban, noha a részletek áttekintése megmutatta, hogy ez korántsem egyformán nyilvánul meg a párt összes tevékenységében. Leginkább a párt személyi állománya és vezetése változott ebbe az irányba: a képviselőjelöltek, a frakció és az elnökség politikusai, illetve a jelentős tüntetések szónokai között is egyre meghatározóbb a mérsékeltebb – vagy legalábbis fegyelmezettebb – politikusok aránya, a néppárti politika élharcosa pedig maga a párt elnöke. A parlament eleve mérséklő hatással van a pártokra, így szakértői becslésünk szerint a Jobbik 2010-es kiinduló értékei sem voltak nagyon

radikálisak, azóta azonban a napirend előtti felszólalások, az interpellációk és a törvényjavaslatok is szelídültek. Ezért sokatmondóbb talán, hogy a műfajilag kevésbé kötött Barikád címlapok és a tüntetések körében is visszaszorultak a szélsőséges megnyilvánulások.

Amiben viszont nem tapasztaltunk jelentős eltolódást, az a témaválasztás és a témák ideologikus, pragmatikus volta. Megfigyelésünk szerint a Jobbik legtöbbször alkalmazkodott az aktuális politikai napirendhez, és mindig olyan ügyekre helyezte a hangsúlyt, amely tőle függetlenül is a média érdeklődésének középpontjába került. Ez azonban már önmagában is a pragmatizmust, a kormányra kerülés szándékának primátusát mutatja: a mérséklődést minden esetben elsősorban az táplálta, hogy 2013 óta a választási győzelem célja minden más szempontot háttérbe szorít a Jobbikban.

SIKERES VOLT-E A JOBBIK MÉRSÉKLŐDÉSE?

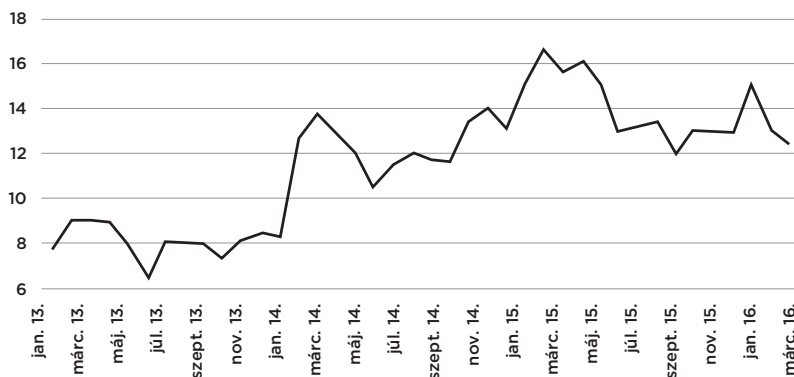
Ahogy a fejezet elején említettük, a siker mércéjének a szavazótábor bővülését, sokfélebbé válását és a párt elutasítottságának csökkenését tekinthetjük. A néppárti definíció ebben az olvasatban azt jelenti, hogy a párt (1) tábora széles, (2) társadalmi háttérét tekintve diverzifikált, és (3) elérhető bárki számára, azaz nyitott az új választók felé. Nézzük, hogy ezek közül mi igaz a Jobbikra!

A JOBBIK TÁBORÁNAK BŐVÜLÉSE 2013 ÉS 2016 KÖZÖTT

Látszólag a párt bázisának a bővülése a legegyszerűbb kérdés. Ahogy a második ábra is mutatja, a néppártosodás 2013. őszi-téli kezdetéig a Jobbik stabilan a teljes népesség 8 százalékát tudhatta maga mögött, a választási kampányban viszont pár hónap alatt támogatottsága több mint 50%-kal nőtt. Ezt a 12% körüli szintet sikerült még feljebb, 16%-ra tornáznia a 2015. március-májusi csúcsra (ekkor volt a tapolcai időközi választási győzelem is), azután viszont fél évig a

migránsválság dominálta a napirendet, ami a Jobbik bázisát ismét 12%-osra vetette vissza.

2. ábra. A Jobbik népszerűségének alakulása 2013 januárjától 2016 áprilisáig (százalékos arányok a teljes népességben)

Forrás: a Medián, a Tárki és az Ipsos (2016-tól Závecz Research) havi felméréseinek átlaga.

Megjegyzés: A telefonos kutatásokban sokkal több az elzárkózó válaszadó, ezért a telefonos felméréseket végző Századvég és Nézópont adatait nem vettük figyelembe.

Az ingadozásra a néppártosodásnál és a Fidesz migránshullámban megmutatkozó ügybirtoklásánál⁴⁵¹ jobb magyarázatot mi sem tudunk kínálni. Ugyanakkor pusztán az országos adatok hullámzásából csak nagy bizonytalansággal lehet következtetni oksági viszonyokra, így a Jobbik mérséklődésének sikerességét sem tudjuk csak ez alapján mérni. Ezért is kellett mélyebbre ásunk. Első körben – még mindig a szavazótábor bővülésének témájában – a már bemutatott egyéni választókerületi jelöltek esetében vizsgáltuk meg, hogy a mérsékelt vagy a radikális jelöltek voltak-e sikeresebbek. Hipotézisünk szerint 2010-ben és 2014-ben is nagyobb személynek szóló szavazatszámot (Personal Vote) tudhatnak magukénak a mérsékelt jelöltek: ők azok, akik a párt táborán

451 Lásd erről a Medián 2015. szeptemberi és novemberi felmérését:
http://median.hu/object.c38fa2c9-5bc2-40c9-ae38-bab515a5f172.ivy_http://hvg.hu/itthon/20155152_a_menekultugy_a_kozvelemenyben_osszeesku

kívüli szavazókat is meg tudták szólítani. Itt tehát az adott választókerületre vonatkozó egyéni és listás voksok közötti szavazatkülönbségre fókuszáltunk: a sikeres jelölnél az egyéni, a sikertelenénél a listás szavazatarány a nagyobb (41. táblázat). (Önmagában a szavazatarányt a jelöltön kívül is annyi tényező befolyásolhatta, hogy azt nem tartottuk megfelelő indikátornak.) Második hipotézisünk szerint 2010-ről 2014-re többet tudott javítani a Jobbik ott, ahol mérsékelt jelölteket indított.

41. táblázat. A mérsékelt és radikális jelöltek teljesítményének összehasonlítása

	N	2014-es listás voksok átlagos aránya a körzetükben a 2010-es aránnyal osztva	2014 egyéni voksok mínusz 2014 listás voksok (százalékos különbség, átlag)
Mérsékelt jelöltek	73	127,75	-0,36%
Radikális jelöltek	33	125,87	-0,55%
Összes	106	127,17	-0,42%

Forrás: Kovarek Dániel és Farkas Attila gyűjtése, kiegészítve a sajátunkkal.

A harmadik oszlopban az látható, hogy a 106 választókerületet összesítve a Jobbik átlagosan 27,17%-kal ért el jobb eredményt 2014-ben, mint 2010-ben. A mérsékelték körzeteiben ez az arány átlagosan 27,75%-os többletet mutat, a radikálisokéiban pedig 25,87%-osat. A különbség nem szignifikáns, tehát a Jobbik nem tudott érdemben többet javítani ott, ahol jelöltjei mérsékeltőbbek voltak.

A negyedik oszlop a Jobbik jelöltek egyéni szavazatarányának és a párt körzetükben elért listás arányának a különbségét mutatja. Az összes körzetet tekintve átlagosan 0,42%-kal kevesebbet kaptak a jobbikos jelöltek, mint amennyit a pártjuk az adott körzetben.⁴⁵²

452 Érdekesképpen megjegyezzük, hogy a Jobbik messze legsikeresebb 2014-es egyéni jelöltje Vona Gábor volt, aki 1888 szavazattal kapott többet egyéniben a gyöngyösi választókerületben, mint a pártja listán, ez három és fél százaléknyi többletvoks.

A negatív mérleget az is okozhatja, hogy a sok üzleti célból létrehozott párt miatt jóval több egyéni jelölt volt a legtöbb körzetben, mint ahányan listát tudtak állítani.

A mi szempontunkból azonban a mérsékelt és a radikális jelöltek közti különbségek érdekesek: arra voltunk kíváncsiak, hogy a mérsékelttel jelölteknek nagyobb-e a vonzereje, magasabb lett-e a szélmélynek szóló szavazatarány-többségük? Nos, a különbség mindössze átlagosan 0,2 százalékpont, nem szignifikáns. A 2010-es hasonló adatokkal is lefuttattuk az elemzést, ám ott is ugyanilyen mintázatot kaptunk: minimális átlagos különbséget állapíthatunk meg a mérsékelttel javára. Végül nemcsak az összesített radikalizmus-változóval számoltunk, hanem az egyes részkomponenseket külön-külön is megnéztük: sem a vizuális radikalizmusnak, sem a radikális szervezeti- vagy pártmúltnak, sem a bemutatkozásokban tetten érhető radikális kijelentéseknek nem volt szignifikáns hatása: nem volt érdemi különbség a radikális és mérsékelt jelöltek teljesítménye között sem 2010-ben, sem 2014-ben.⁴⁵³

Összességében tehát a mérsékelttel jelöltek hajszálnyival jobban teljesítettek, ám a különbség nem jelentős, így a néppártosodás sikerességét a szavazótábor bővülésében megragadó hipotézisünket csak az országos adatok erősítették, a választókerületi szintű elemzés nem.

A JOBBIK TÁBORÁNAK ÖSSZETÉTELE

A következő hipotézis a szavazótábor összetételére vonatkozott: sikeres mérséklődés esetén sokféle, néppárti karaktert kell hogy öltösson a választói bázis. Ez mutatná ugyanis a párt nyitottságát, azt a képességet, hogy olyan háttérű választókat is meg tud szólítani, akik korábban nem szimpatizáltak vele olyan nagy arányban. A 42-es táblázat adatai szerint pontosan ez történt.

453 Felmerülhet az is, hogy az egyéni jelölt vonzereje nemcsak a saját egyéni voksszámát, hanem a pártja listás szavazatszámát is befolyásolja, „átgyűrűzzük” oda is a személyre szóló szavazat (Personal Vote).

42. táblázat: a Jobbik szavazótáborának összetétele 2013-ban, 2015-ben és 2016-ban. (Százalékos arányok, a Jobbik teljes táborán belül)

		Jobbik 2013	Jobbik 2015	Jobbik 2016	teljes népesség
Földrajzi elhelyezkedés	Pest megye és Budapest	21	24	25	28
	Nyugat-Magyarország (É-Ny és D-Ny régiók)	12	19	23	21
	É-K és K-Mo régiók	38	30	26	24
Nem	Nők	34	45	41	54
	Férfiak	66	55	59	46
Életkor	18-29 év	32	25	23	18
	60 év felettiek	8	14	16	29
Iskolai végzettség	8 általános vagy kevesebb	19	14	13	21
	Szaktunskásképző	35	33	36	30
	Középiskola érettségivel	35	39	34	32
	Diplomások	10	14	17	17
Vallás- gyakorlás	Legalább évente többször jár templomba	17	19	19	24
	Kevesebb, mint egy alkalommal nem	82	81	79	75
Munkavégzés jellege	Fizikai dolgozók	72	69	67	66
	Szellemi dolgozók	28	31	33	34
Jövedelmi kvartilisek (bevallott jövedelem alapján)	Alsó	31	28	26	25
	Alsó-közép	27	26	27	25
	Felső-közép	20	24	20	25
	Felső	21	21	26	25
Foglalkoztatás jellege	Teljes munkaidő	60	66	69	54
	Részmunkaidő	4	2	2	2
	GYES, GYED	3	3	3	3
	Nyugdíjas	11	16	15	29
	Munkanélküli	12	6	5	5
	Tanuló	7	4	4	4

Forrás: Medián összevont havi felmérések

Megjegyzés: Minden oszlopban 5 hónapnyi összevont adat szerepel (n=6000). 2013: 2013. januártól 2013. júliusig; 2015: 2014. szeptembertől 2015. májusig; 2016: 2015. szeptembertől 2016. áprilisig.

Az átfogó képet tekintve kijelenthető, hogy a Jobbik tábora eredeti jellegét alapvetően megtartotta, ugyanazokban a csoportokban népszerűbb, mint korábban. Ugyanakkor a szavazótábor szerkezete kiegyenlítettebb, sokfélebb lett. Olyan csoportokban erősödött a párt, ahol eddig elutasított volt: 2013-hoz képest szavazóik nagyobb arányban fővárosiak és nyugat-magyarországiak, idősök, nők, diplomások, szellemi dolgozók és felső jövedelmi kategóriába tartozók. Ugyanakkor azoknak a csoportoknak az aránya, amelyekben korábban kiemelkedően teljesített a párt visszaszorult: 2013-as önmagához képest arányaiban kevesebb a kelet-magyarországi, fiatal, férfi, munkanélküli és tanuló a jobbikos támogatók között.

Az is látható, hogy a párt bázisának vagyoni-jövedelmi státuszbeli háttere érdemben javult 2013-hoz képest. 2016-ra már a párt táborában épp annyira gyakori a diplomás, szellemi dolgozó, felső jövedelmi negyedbe tartozó, mint a teljes népességben. 2013-ban még jelentős hányadát tették ki a Jobbik szavazóinak a munkanélküliek, ma már nem. Már 2013-ban is átlag alatti arányban találhattunk nyolc általánost vagy kevesebbet végzetet a párt szimpatizánsi körében (ők jellemzően idős emberek), 2016-ban viszont még tovább csökkent az arányuk. Már 2013-ban is csak részben volt igaz, hogy a Jobbik a szegények, az elesettek, a lecsúszottak pártja lenne, 2016-ra viszont ez már egyáltalán nem így van.

Összegezve tehát, a földrajzi elhelyezkedés, nem, életkor, munkavégzés és foglalkozás jellege, illetve jövedelmi csoportok szerint a Jobbik tábora kiegyenlítettebb lett, csak a vallásosság és iskolai végzettség tekintetében nem tapasztalhattunk egyértelmű tendenciát, tehát a sokféleségre vonatkozó hipotézist igazolták az adatok.

A TELJES NÉPESSÉG PERCEPCIÓJA A JOBBIKRÓL: A PÁRT NÖVEKEDÉSI POTENCIÁLJA

Végül az utolsó hipotézis szerint a Jobbik megítélése javult a teljes választóközönségben, a párt nyitottabb lett más szavazók felé, és elutasítottsága csökkent a néppárti stratégia következtében. Az állítás utolsó része az 43. táblázat tanulsága szerint teljes mértékben beigazolódott: a Jobbik 2013-ban még a legelutasítottabb párt volt, 2015-re viszont már 9%-kal kevesebb választadó jelezte, hogy semmiképpen sem szavazna rá. A Fidesz is hasonló javulást tudhat magáénak – feltételezésünk szerint a migránsválság miatt –, míg a baloldali pártok együttes elutasítottsága valamelyest nőtt. Ebből a szempontból a Jobbik előtt jelentősebb növekedési potenciál van, mint a baloldal előtt.

43. táblázat. A pártok elutasítottsága
(Azok aránya, akik „semmiképpen sem szavaznának” az adott pártra)

	2013	2014	2015
Fidesz	48	47	38
Baloldal (MSZP, DK, Együtt, PM és Liberálisok együttműködésére nem szavazna)	49	54	52
Jobbik	51	46	42

Forrás: Medián összevont havi felmérések.

Megjegyzés: Minden oszlopban 5 hónapnyi összevont adat szerepel (n=6000). 2013: 2013. januártól 2013. júliusig; 2015: 2014. szeptembertől 2015. májusig; 2016: 2015. szeptembertől 2016. áprilisig. A 2013-as adat még csak az MSZP-t jelzi, a 2014-es és 2015 kérdőívekben már az „Összefogás” volt pártjait kérdezték.

Ha nem is jelenti ki valaki kategorikusan, hogy sohasem szavazna a pártra, attól még lehet lesújtó véleménye róla. Az Aktív Fialatok kutatócsoport felmérése szerint 2013-ban a Jobbikkal kapcsolatos leggyakoribb spontán asszociációk a „szélsőséges”, „rasszista”, „fasiszta”, „neonáci” jelzők voltak. Ugyanakkor ezek említési aránya a 2013-as 41%-ról 2015-re majdnem a felére, 23%-ra esett vissza (44.

táblázat). Az antiszemita percepciótól azonban nem tud ilyen könnyen megszabadulni a Jobbik: a Medián adatai szerint ebben 2013 és 2015 között semmilyen változás nem történt. Az viszont előrelépésnek tekinthető, hogy a Jobbik szavazótáborán belül szignifikánsan kevesebben értenek egyet a zsidóellenes állításokkal 2015-ben, mint 2013-ban. Tehát a párt a saját híveit már némileg leszoktatta erről a gondolkodásmódról, vagy olyan új támogatókat szerzett, akik kisebb arányban azonosulnak antiszemita kijelentésekkel. (Ez ugyanakkor már inkább az előző, párt táborának összetételére vonatkozó hipotézist erősíti.)

44. táblázat. Percepciók a Jobbik szélsőségeségével kapcsolatban

	2013	2014	2015
A pártot szélsőségesnek, rasszistának tartók aránya az egyetemisták és főiskolások között	41	-	23
„A Jobbik támogatóira jellemző az antiszemitizmus” állítással egyetértők aránya	36	37	37
Antiszemita állításokkal egyetértők aránya a Jobbik szavazótáborában	70	68	59

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon kutatás 2013-ban és 2015-ben;⁴⁵⁴ illetve a 2013-as, 2014-es és 2015-ös „Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban” című Medián-felmérés.⁴⁵⁵ Az adatfelvétel mindhárom esetben novemberben történt.

Összességében a vizsgált három dimenzióból kettőben – az elutasítotttságban és a pártot szélsőségesnek tartók arányában – regisztrálhatunk a Jobbik kormányra készülése szempontjából kedvező, egyben – az antiszemitizmus percepciójában – pedig kedvezőtlen tendenciát.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az előzetes várakozásokhoz képest talán meglepő, hogy a párt témafelvetései többnyire nem lettek szelídebbek, sőt pragmatikusabbak sem: noha a cigányellenesség a 2010 előtti szinthez képest vissza-

454 https://cz.boell.org/sites/default/files/active_youth_web.pdf

455 <http://tev.hu/kutatasok/>

rult, a párt a „cukikampány” kezdete óta is számos „éles” témában markáns véleményt fogalmazott meg (devizahitelek, antikommunizmus, bevándorlás). A témákat tehát inkább a napirendhez való alkalmazkodás határozta meg, ahogy ezt a Jobbik a korábbiakban is tette.⁴⁵⁶ A változás sokkal inkább a Jobbik beszédmódjában, szóhasználatában nyilvánult meg: a párt nyilatkozataiból fokozatosan kikoptak a „cigánybűnözés”-hez, „kizsákmányoló multik”-hoz hasonló kifejezések: máshogy közelítik meg ugyanazokat a témákat. Így többnyire elfogadhatjuk azt a jobbikos kommunikációs fordulatot, amely a stílus megváltoztatása mellett a „tartalmi” radikalizmus megőrzésére törekszik.

Természetesen ez nem jelenti a tartalmi különbségek teljes hiányát. A korábban zászlót égető párt már nem kíván kilépni az EU-ból, sőt még a kilépésről szóló népszavazást sem tartja időszerűnek – ugyanakkor viszont nyugatra nyitna, párbeszédet kezdeményezett több nyugati külképviselettel, néhány esetben sikerrel. Amikor 2015-ben a nagy hazai autógyárak képviselői voltak a parlament vállalkozásfejlesztési bizottságának vendégei, akkor a bizottsági elnök Volner János és az ülésen szintén részt vevő Vona Gábor támogatásukról biztosították a gyárakat, kiemelve, hogy milyen fontos a kiszámítható környezet, amelyet a kormányváltások sem zavarhatnak meg.⁴⁵⁷ Nem került szóba az a korábbi jobbikos javaslat, hogy „köteleznék” a multikat arra, hogy ugyanakkora összeget fizessenek magyar dolgozóiknak, mint amennyit az EU-s munkavállalóiknak átlagosan fizetnek.⁴⁵⁸ Talán a folyamat eddigi betetőzése volt Vona 2016-os évértekelő beszéde, ahol nyíltan kimondta, hogy a Jobbik célja a baloldali szavazók megnyerése, hidat képezve az árkok felett.⁴⁵⁹

A fenti példák leginkább azt a képet erősítik, hogy a Jobbik „mérésklődését” pontosabb lenne úgy leírni, hogy a pártnak a kormányra kerülés válhatott legfontosabb céljává, amely minden más célt hát-

456 Bíró Nagy–Róna 2011, 242.

457 http://alfahir.hu/jo_helye_van_itt_az_autogyaraknak

458 http://mandiner.hu/cikk/20131211_jobbik_europai_bereket_a_multik_magyar_dolgozoinak

459 http://alfahir.hu/vona_gabor_epitsunk_hidat

térbe szorít. A néppártosodás lényege, hogy a Jobbik elfogadtassa saját magát azokkal a szereplőkkel, akiknek nyílt ellenszenve jelentős akadály lenne a hatalom felé vezető úton. A párt továbbra is felvállalja a „radikálisabb” témákat, amennyiben azok nem idegenítenek el fontos társadalmi csoportokat (antikorrupció, bevándorlás, devizahitelek kárpótlása). A fentiekhez hasonlóan a cigányellenesség is találkozik a társadalom többségének egyetértésével, ám az túlságosan rásüti a pártra a rasszista bélyeget, amely gátja a további bővülésnek. A „vadhajtások lenyese” is ezért fontos.

Egyéni választókerületi szinten is találódna a mérséklődést professzionalizálódással kiegészítve, mintsem tisztán tartalmi mérséklődéssel leírni: a legkisebb eltéréseket az eleve nem túl radikális bemutatkozó programszövegekben tapasztaltuk, ugyanakkor a mozgalmi háttér helyett a politikai tapasztalat vált értékesebbé. A külsőségekben megnyilvánuló radikalizmus visszaszorulását szimbolizálja, hogy a bocskait felváltotta az elegáns öltöny.

A Jobbik körüli konfliktus tehát inkább arról szól, hogy a párt milyen kompromisszumokat vállalhat a kormányra kerülés érdekében. Ez a dilemma pedig egyáltalán nem újkeletű, valamilyen formában minden jelentős ellenzéki pártnak szembe kellett néznie vele, nem egy esetben pártszakadások árán is. Hogy a Jobbik törekvése mennyire sikeres, azt majd csak 2018-ban lehet megmondani. A szavazótábor 2015 nyaráig tartó bővülése, sokfélébbé válása, a Jobbik elutasíttóságának csökkentése a néppártosodási kísérlet hatásosságát mutatja, de a pártelnök nagyon magasra tette a lécet azzal, hogy a választási győzelmet nevezte meg a siker mércéjének.

9. KONKLÚZIÓ

Ennek a könyvnek az a fő célja, hogy magyarázatokat keressen a Jobbik felemelkedésére, rámutasson azokra az okokra, amelyek a párt sikeréhez vezettek. Ehhez azonban először el kellett helyezni a pártot az európai radikális-szélsőjobbboldali pártcsaládban. Felfogásom szerint az etnocentrizmus talaján álló pártok egy pártcsaládnak tekinthetők: a bevándorlás-ellenesség, az euroszkepticizmus és az elitellenesség is ebből vezethetők le. Fontos választóvonal azonban, mennyire tekinthetők rendszerellenesnek a pártcsalád tagjai, ami két kérdést jelent: nézeteik összeegyeztethetők-e a demokráciával, és a rendszer fenntartásában vagy megdöntésében érdekeltek-e? Utóbbira általában nem lehet választ adni addig, ameddig kormányra nem kerülnek, előbbi alapján viszont a Jobbikot rendszerellenes – tehát szélsőjobbboldali – pártnak soroltam be. A pártnak és elnökének nézetei, történelmi példaképei, általános választójogot korlátozó javaslatai nem egyeztethetők össze a demokráciával. A Gárda utód-szervezeteinek fenntartásával pedig a párt tudatosan is konfrontálódott a jelenlegi alkotmányos berendezkedéssel. A párt nyilatkozatai között nagy gyakorisággal és súllyal szerepelnek cigányellenes és antiszemita kijelentések, a többi kisebbséghez képest láthatóan máshogy viszonyulnak ehhez a két témához. Általánosító, negatív előítéletességük több annál, mint amit a radikális pártok bevándorlás korlátozásában képviselni szoktak Nyugaton. Ugyanakkor ennél a választóvonalnál is mélyebb az, ami a neonáciktól megkülönbözteti a radikális-szélsőjobbboldali pártcsalád tagjait, így a Jobbikot is. A neonáci pártok szintén etnocentristák, ám erőszakosak és raszszisták: ez utóbbi fogalom nemcsak előítéletet jelent, hanem etnikai alapú diszkriminációt, etnikumok elleni kollektív fellépést, ami viszont a szélsőjobbboldaliakra – így a Jobbikra – nem jellemző.

Írásommal azt kívántam elérni, hogy az egyes elmélet-csoportokon belüli magyarázatok jobban kikristályosodjanak, a korábbinál szélesebb empirikus alapokon nyugodjanak. Most pedig azt szeretném bemutatni, hogy magyarázóerő szerint milyen hierarchia van a

különböző megközelítések között, melyik milyen mértékben járult hozzá a Jobbik felfutásához, illetve egymással hogyan kapcsolódtak össze ezek a folyamatok.

Az összehasonlításra nem látok más megoldást, mint hogy szubjektíven értékelem az egyes fejezetekben bemutatott megközelítések magyarázóerejét (ami viszont többnyire objektív adatokon alapszik), és ezen szubjektív értékelések nagyságát hasonlítom össze, kiegészítve azzal, hogy milyen helyen állnak az oksági mechanizmusban, illetve milyen oksági kapcsolat van közöttük.

A prezentált kérdőíves adatokból egyértelműen kiderült, hogy az etnocentrizmus minden vetülete jellemző a Jobbik táborára. A párt híveinek nagy része maga is a „nemzeti elkötelezettségét” jelöli meg elsődleges motivációként, a párt programjától kezdve minden kijelentés erre a gondolatra vezethető vissza: „Magyarország a magyaroké”. Az ennek megfelelő jelszó minden európai radikális-szélsőjobboldali párt identitásának az alapköve. Ebből következik sok minden, így az idegenellenesség is.

Az unalomig ismert „cigányellenesség vezetett a Jobbik megerősödéséhez” állítást azonban több szempontból is igyekeztem meghaladni. Először is, a Jobbik-szavazók előítéletessége nemcsak abból a szempontból szelektív, hogy sokkal inkább a cigányokra és a zsidókra irányul, mint más kisebbségekre. Szelektív azért is, mert a fejükben több szituatív (eseti) megfontolás is létezik ezzel a két etnikummal kapcsolatban: a zsidókhoz negatív ideológiai képzeteket, összeesküvés-elméleteket kötnek, ám ezek felszínre kerülése a körülményektől függ, sőt bizonyos helyzetekben pozitív társítások is jelen lehetnek (gazdag, okos zsidók). Ennek az eredménye lehetett az, hogy például a „Támogatná-e, hogy a gyermeke egy zsidóval játsszon?” kérdésre a jobbikos válaszadók is valamivel nagyobb arányban válaszoltak igennel, mint amikor például arabokról kérdezték őket. Ilyenkor nem számítanak annyira a zsidók „világuralmi törekvései”, inkább a pozitív társítások válnak meghatározóvá. A cigányellenesség azért dominánsabb és határozottabb, mert a cigányság kapcsán egymást erősíti a negatív általános predispozíció

és a szintén negatív, olykor személyes tapasztalaton alapuló konkrét-praktikus megfontolás. Ugyanakkor nagyon fontos tanulsága az adatoknak, hogy a szélsőjobboldali tábor legerősebben nem annyira a cigányellenesség mértékében, hanem az ügy kiemelésében különbözik a többi szavazótól: a jobbikosok sokkal fontosabbnak tartják ezt a problémát, mint bármely más párt hívei. Hasonlóan ehhez, a jobbikosoknak nincs lényegesen nagyobb arányban rossz tapasztalatuk a cigányokkal, a különbség abban van, hogy az ő életüket, környezetüket az esetleges rossz tapasztalat jobban befolyásolta, és ezért a gondolkodásukra is nagyobb hatással volt.

A keresleti tényezők közül ennél talán szerényebb, ám így is nagyon jelentős szerepe van az elitellenességnek. Ebben is az európai tendenciát követi a Jobbik, hasonlóan „testvérpártjaihoz” ő is sokat merít a regnáló elitből való kiábrándulásból. Ez az ifjúságkutatás szerint viszont nemcsak elitellenességet, hanem sokaknál rendszerellenességet is jelent: a Jobbik ifjú szavazóinak többsége nemcsak a demokrácia működésében, hanem magában a demokráciában mint politikai rendszerben is csalódott.

Ennél gyengébb magyarázóerőt tulajdonítok a szakirodalomban legnépszerűbb, legtöbbet vizsgált elméletnek, amely a gazdasági-modernizációs válságra vezeti vissza a radikalizmus térhódítását. Az általam bemutatott frissebb kutatások már európai szinten is cáfolták a jövedelmi-vagyoni helyzet és a munkakörülmények, illetve a szélsőjobboldali preferencia közötti lineáris összefüggést. A Jobbik közönségének anyagi pozíciója pedig európai radikális pártok közti összevetésben kifejezetten jónak számít. A többváltozós elemzésekben rendre a legkevésbé szignifikáns, leggyengébb változók voltak az anyagi deprivációt jelző változók, a nyitott kérdésre is nagyon kevesen válaszolták, hogy ilyen motivációból szavaznak a Jobbikra. Ebben a megközelítésben ráadásul nehezen értelmezhető a párt fiatalok közötti kiugró támogatottsága, hiszen az anyagi helyzet nem korfüggő. A nyugati szakirodalom ezt a hipotézist már nem is így méri: újabban azt feltételezik, hogy valamiféle veszteségérzet vagy fenyegetettség járul hozzá a ra-

dikalizálódáshoz, ami viszont csak kis részben anyagi természetű. A bűnözés miatti frusztráció mellett – a Fromm-tól származó elméletre alapozva – elsősorban az identitásbeli veszteség, a társadalmi megbecsültség hiánya és a bizonytalanság azok a fogalmak, amelyek pontosabban írják le a mechanizmust. Ha a társadalmi választóvonal nem státusz szerint, hanem etnikumok szerint húzódik, az helyreállíthatja a lecsúszott radikálisok jó részének magabiztosságát, énképét, és még bűnbakot is találhatnak. Ezt az általam használt adatok segítségével nem lehet kellő alapossággal tesztelni, mindenestre valamivel több esélyt látok ennek az igazolására, mint az eredeti hipotézisére: az ifjúságkutatásban a jobbikos fiatalok bizonytalanok, pesszimisták voltak a jövőjükkel kapcsolatban, ugyanakkor anyagi helyzetük nem volt sokkal rosszabb. Esetükben a lecsúszástól való félelem helyett inkább arról beszélhetünk, hogy zártnak, igazságtalannak tartják a versenyt, amelyből az elit kirekeszti őket: azt érzik, hogy hiába dolgoznak keményen, nem juthatnak ugyanoda, mint a jobb körülmények közé született fiatalok.

A kínálati oldalra rátérve véget ér a numerikus összehasonlítás. Az nyilvánvaló, hogy a kínálati és keresleti megközelítés egymás kiegészítői: hiába van társadalmi igény egy bizonyos politikára, ha nincs olyan párt, amely ezt ügyesen ki tudja használni. Ugyanakkor az is igaz, hogy a legbriliánsabban manőverező pártvezetés sem tud semmilyen sikert elérni, ha nincs kereslet arra, amit képviselnek.

A kínálati részen belül a politikai konstellációnak volt rendkívül erős szerepe a Jobbik megerősödésében: noha a rendszer adottságai kedvezőtlenek voltak a párt számára (magas választási küszöb, hozzáférés hiánya a mainstream médiához és az állami forrásokhoz), a politikai elittel kapcsolatos elégedetlenség rekordmértékű volt 2009-ben. Korábban ugyan létezett releváns szélsőjobboldali párt, de 2006 után már romokban hevert: ez és a rendkívül virulens szubkultúra biztosította a szellemi muníció és az emberanyag jelentős részét, anélkül hogy megosztotta volna a szavazókat két rivális között. Ehhez képest a párt szervezeti felépítése és vezetése másodlagos fontossággal bír – amivel a párt a saját részéről leginkább

hozzájárult a sikerhez, az a lelkes aktivisták sokasága. A már 2009-ben is többezres aktív tagság nélkül a Jobbik sose tudott volna ennyi emberhez eljutni és ilyen sokakat személyesen meggyőzni. Végül a karizmatikus Vona mellett az akkor nála sokkal ismertebb Morvai Krisztina és főleg a Magyar Gárda volt a párt két leghatékonyabb erőforrása: ezekkel tudta magára irányítani a média és ezen keresztül a választóközönség figyelmét (kisebb mértékben megtámogatva a politikai riválisok kontraproduktív ellenkampányával). Ebből látható, hogy a kínálati elemek a médiával éppúgy összekapcsolódnak, mint a kereslettel. Az önálló magyarázóerő értékelése számok híján csak még önkényesebb lehet, mint az előbb volt: összességében közepesen erősnek értékelem. A Gárda és a kiépített szervezeti erő, illetve a kedvező politikai konstelláció azok, amelyeket a leginkább nélkülözhetetlennek tartok a Jobbik sikerének magyarázatában.

A média jelentőségét mindenekelőtt az idődimenzió értékeli fel: ha ilyen rövid idő alatt ekkorát emelkedik egy párt támogatottsága, azt csak aktív médiajelenléttel érheti el. A romákkal szemben évtizedek óta létező ellenszenv, illetve a Jobbik cigányellenes retorikája és a Magyar Gárda még együtt sem eredményezett volna semmilyen előrelépést a pártnak, ha az ügy nem kerül napirendre, a Jobbik pedig a médiába 2009 elején. Az ezzel foglalkozó fejezetben részletesen bemutattam, hogy az időszak konkrét fejleményeinél milyen szoros összefüggés volt a médiajelenlét és a közvélemény napirend-érzékelése között. Márpedig a napirend észlelése a legközelebbi lépcsőfok a pártpreferencia felé. Ami ezt még erőteljesen befolyásolja, az a tálalás: az adatok azt támasztották alá, hogy a Jobbik számára még a negatív tálalás sem volt hátrányos, mivel a párt alternatív médiacsatornáin keresztül el tudta juttatni üzeneteit és érveit a választóihoz. A fő médiacsatornákon és az ellenkultúra weboldalain, különösen a kuruc.infón való megjelenés tehát óriási lökést adott a Jobbiknak. Ezt számszerűsíteni ismét nem lehet, a 2009-es sikerben azonban egyértelműen a legerősebb változónak becsülhető. Mivel a 2009-es EP-választási eredmény a párt későbbi eredményeit is nagyban meghatározta, ezért a médiamegközelítést erős magyarázatnak értékelem.

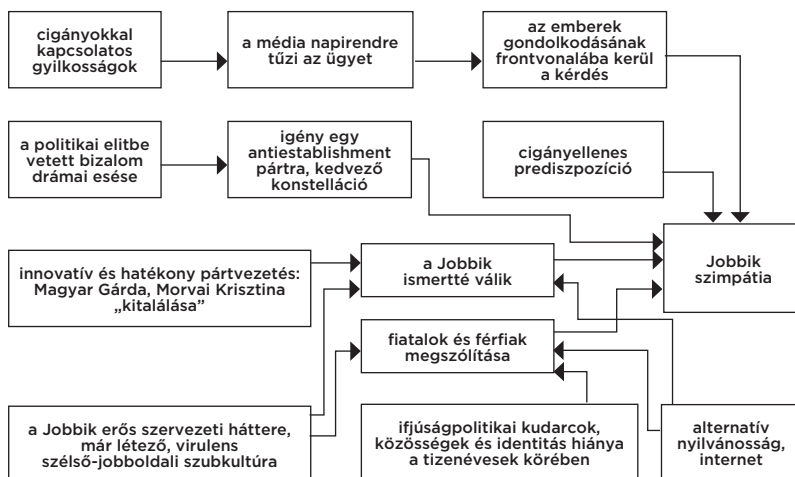
A kereslet-kínálati kerethez kapcsolódik a fiatalok között kiugróan magas népszerűség vizsgálata, én ezt mégis önálló magyarázatnak tekintettem. Az egyetemistákat és főiskolásokat reprezentáló adatbázisban a mintaátlagnál nagyobb arányban voltak cigányellenes és elitellenes válaszadók a jobbikosok között, sőt a demokrácia mint politikai rendszer elutasítása is gyakoribb volt körükben. Ugyanakkor a legerősebb esélyhányadost – a magyarázó változót – a szubkulturális hovatartozás és az ehhez kapcsolódó változók jelentették. Önmagában persze nem meglepő, hogy a kuruc.info olvasása, a nemzeti rock hallgatása vagy a Magyar Sziget látogatása szélsőjobboldali szavazathoz vezet, ám a kvalitatív interjúk tanulságai is egy újfajta értelmezési lehetőséget kínáltak.

Eszerint nagyon sok fiatal nem ideológiai azonosságból csatlakozik a Jobbikhoz, ami nehéz is lenne a válaszokban tükröződő inkonzisztens, kiforratlan értékpreferenciákkal. Egyszerűen azért húznak a Jobbik felé, mert szükségük van egy identitást, világértelmezést kínáló közösségre, és ilyenből csak egy akad a környékükön: a Jobbik. A Jobbik nem egyszerűen a fiatalok között, hanem elsősorban a 22 év alatti választók között örvend kiemelkedő támogatottságnak. Ennek elemzésem szerint egyik fő oka az, hogy a legifjabbaknak van a legtöbb szabad energiájuk: sokkal kisebb arányban élnek párkapcsolatban, kisebb arányban dolgoznak és tagjai bármilyen civil szervezetnek. Ez persze minden fiatalra igaz, de az adatok szerint a jobbikosokra fokozottabb mértékben, mint a más pártra szavazó kortársaikra. A kereslet itt összekapcsolódik a kínálattal: a tenni akaró fiatal emberek számára egyelőre (főként Kelet-Magyarországon) nem kínálkozik sok alternatíva az alig létező baloldal és a sokuk számára „lejárt lemeznek” számító Fidesz mellett. A Jobbik rengeteg erőfeszítést tesz megszólításuk érdekében: táborok, szakmai rendezvények, tüntetések és lazább kulturális programok sokaságát szervezi, melyben nagy segítségére vannak a nemzeti rock zenekarok és a szélsőjobboldali szubkultúra más elemei (például harcművészeti és hagyományőrző szervezetek). Ez a megközelítés magyarázza leginkább, miért szimpatikus a Jobbik sok fiatal szá-

mára. Az alacsony átlagéletkor pedig a szélsőjobboldali párt közön-
ségének legkarakteresebb jellemzője. Így ezt a magyarázatot erőse-
re értékelem.

Az értékelésnek ugyanakkor van még egy szempontja: a magya-
rázat oksági láncban elfoglalt helye. Lehetséges ugyanis, hogy egy
megoly erősnek talált magyarázat mögött is meghúzódik egy má-
sik – nem feltétlenül ugyanolyan erős – jelenség. Eddig az erőssé-
get statisztikai értelemben használtam, ám az együttjárás nagysága
mellett ezt a második szempontot is meg kell vizsgálni. A harmadik
ábra nyelvére lefordítva: eddig a nyilak erősségét próbáltam kifejez-
ni, most viszont az oksági viszonyokat kibogozva a nyilak elhelye-
zése következik.

3. ábra. A Jobbik megerősödésének okai

Először is azt hangsúlyoznám, hogy az ábra – amennyiben a va-
lóságot kívánja tükrözni – végtelen. Minden ok egyben okozat is:
a politikai elitbe vetett bizalom visszaesése mögött meghúzódó té-
nyezőkről egy egész másik könyvet lehetne írni, kiemelve például
a 2006 őszi eseményeket, amelyek a Jobbik identitásában – például

Vona beszédeiben – meghatározó szerepet töltenek be. Másodszor azt is vegyük észre, hogy az okok jó része közvetett: a párt ismertté válása és internetes térhódítása önmagában nem eredményezett volna szimpátiát a szélsőjobboldali párttal. Azért vezetett mégis ahhoz, mert a Jobbik az embereket érdeklő, mindennapjait is befolyásoló témákban jelent meg, olyan állásponttal és beszédmóddal, amire a társadalom jelentős részének igénye volt.

Az ábrából jól látszik, hogy a legmélyebb okok (amelyektől a nyilak indulnak) a cigányellenesség (amelyet a cigányok által elkövetett gyilkosságok csak felszítottak), a politikai elitbe vetett bizalom csökkenése, illetve a kínálati tényezők voltak (a Magyar Gárda, Morvai Krisztina, a szélsőjobboldali szubkultúra és az internet). Ezek segítségével tudott egyáltalán eljutni az emberekhez a Jobbik, személyesen vagy a médián keresztül.

Egy mondatban összefoglalva azt mondhatnánk, hogy rengeteg tényező járult hozzá a Jobbik felemelkedéséhez, amelyek közül a gyengébb magyarázatnak ítélt tényezők is szükségesek voltak a sikerhez, ám én két kulcsmomentumot látok kiemelendőnek: a cigányellenességet és a fiatalok bevonását lehetővé tévő szubkultúrát. Talán még jobban megvilágítja az ábrán bemutatott oksági láncot egy rövid nemzetközi összehasonlítás. Tanulságos megnézni, miért pont Magyarországon erősödött meg ennyire egy cigányellenes retorikájú párt.

A kérdésfelvetés azért is tűnik jogosnak, mert Romániában, Bulgáriában, Szerbiában, Szlovákiában és Csehországban is több százazres roma kisebbség él, akik – Csehország kivételével – a lakosságnak több mint 5%-át teszik ki. Sőt, ezen országok cigány lakossága többnyire még rosszabb egészségügyi, lakhatási, jövedelmi, iskolázottsági helyzetben van, mint a magyarországiak, ráadásul a romákkal szembeni előítéletesség, diszkriminációs hajlandóság a többségi társadalom részéről legalább olyan erős a térségben, mint Magyarországon.⁴⁶⁰ A magyar helyzet azért sem predestinál

⁴⁶⁰ Lásd az Európai Bizottság jelentését:
http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf

jobban konfliktusra, mert a fenti dimenziók tekintetében a romák és a környékükön élő nem romák között nálunk kisebb a különbség, mint a környező országokban. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy hazánkban gyakoribbak lennének a tetteges konfliktusok a cigányok és nem cigányok között.⁴⁶¹ Ahogy az sem hungarikum, hogy a romák által elkövetett bűncselekményeket nagy médiafigyelem és közfelháborodás övezi.⁴⁶²

A kérdésre részben adhat választ az a tény, hogy az említett országokban – Magyarországgal ellentétben – a romákon kívül is van jelentős kisebbség: Szlovákiában, Romániában és Szerbiában a magyarok (és Koszovóban az albánok), Bulgáriában a törökök a szélsőjobb „természetes” céltáblái. Bustikova szerint⁴⁶³ a szélsőjobboldali pártok térhódításához nagyon erősen hozzájárul az általuk támadott nemzeti kisebbség politikai sikere: Romániában és Szlovákiában a szélsőjobb azt követően tudta mobilizálni szavazóit, hogy a magyar pártok a kormánykoalícióban is részt vettek, és ugyanez történt Bulgáriában is a törökök és az Ataka vonatkozásában. Mivel jelentős cigánypárt a térségben nem volt, ezért az ellenreakció is sokáig kevésbé kapott pártpolitikai színezetet. Ezzel viszont biztosan nem lehet megmagyarázni a Jobbik sikerét, hiszen Magyarországon nincs országosan releváns cigánypárt.

Ennél meghatározóbb, hogy hazánkban a kérdés 2009-ig nem kapott pártpolitikai jelentőséget, a Jobbikon kívül minden párt a cigányokkal empatikus, „politikailag korrekt” („píszí”) álláspontot foglalt el. Így a Jobbik megjelenése revelatív erővel hatott, a pártnak tabudöntő szerepe volt. Ehhez képest az összes többi országban

461 Néhány példa:

Csehországból: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/09/roma-czech-republic>

Szlovákiából: <http://www.errc.org/cms/upload/file/attacks-list-in-slovakia.pdf>

Bulgáriából: <http://www.errc.org/cms/upload/file/attacks-list-in-bulgaria.pdf>

Szerbiából: <http://www.errc.org/article/errc-submission-to-the-european-commission-on-serbia-may-2011/3855>

462 Bulgária: <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052970204226204576599331889606992>; Szerbia: http://media-diversity.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=2661:serbian-newspaper-initiated-anti-roma-protest&catid=35:media-news-a-content&Itemid=34 Csehország: <http://rt.com/news/czechs-arrested-roma-demonstration-955/>

463 Bustikova 2014.

a cigányellenes indulatok becsatornázásából más pártok – köztük mainstream pártok is – bőven kivették a részüket. Csehországban a konzervatív TOP09, a szélsőjobboldali DSSS, a populista Usvit és az elitellenes Közügyek Pártja (Věci veřejn) is tett romaellenes kijelentéseket.⁴⁶⁴ A szélsőjobboldalon kívül Szlovákiában a Fico vezette Smertől, a kereszténydemokrata SDKU-tól,⁴⁶⁵ a Szerbiai Demokrata Párttól (DSS),⁴⁶⁶ Bulgáriában a Rend, Jog és Igazságosságtól (RZS),⁴⁶⁷ Romániában pedig gyakorlatilag egyik párttól sem idegen a cigányellenes retorika.⁴⁶⁸

Szintén jelentős magyarázó tényező a kínálati oldal. Romániában hiába van a hazaihoz hasonlóan kiterjedt és virulens szélsőjobboldali szubkultúra, annak pártpolitikai képviselete megosztott. Sem Becali, sem Tudor nem volt képes egy egységes, stabil pártot létrehozni, a kis szélsőjobboldali pártok-szervezetek (PRM, PNG-CD, TPT, ND) egymással is versengenek, a szélsőjobb számos tagja mainstream pártok soraiban keresett politikai menedéket.⁴⁶⁹ Csehországban a kommunisták vitték el a protestszavazatok jó részét, ráadásul ott is több rivális radikális-szélsőjobboldali-populista szervezet található.⁴⁷⁰ Szlovákiában a közelmúltban Kotleba jelentős sikert ért el azzal, hogy Besztercebánya megye kormányzójának választották,⁴⁷¹ az országos áttörésre azonban még várnia kell, de 2016-os 8%-os választási eredménye már biztató. A szervezett cigányellenes mozgalmak közül a bolgár Ataka volt a legeredményesebb, Sidorov képes volt integrálni a roma- és törökellenes szavazatokat.

A fenti példák megerősítik a konklúziómat: több tényező együttállására van szükség az olyan átütő sikerhez, mint amit a Jobbik

464 <http://www.cceidentity.eu/blog/anti-roma>

465 Pytlas 2013, 162-183.

466 <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Serbia/SRB-CbC-IV-2011-021-ENG.pdf>

467 https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=23&cad=rja&uact=8&ved=0CFsQFjAMOAo&url=http%3A%2F%2Fwww.logincee.org%2Ffile%2F25930%2Flibrary&ei=hOTsU7XJ4fnyQPLmIGoDw&usq=AFQjCNFoDeDitnRLtA_Ip2dMzgnJYP84zg&sig2=1Vg4rFwRBe0rXz0C-PCdQQ

468 <http://euobserver.com/eu-elections/123907>

469 Cinpoes 2012.

470 Mirga 2009.

471 Musinka-Kolesarova 2012, 7-14.

tudott elérni. A Jobbikhoz hasonló szervezeti erő és egységesség, a fiatalok közötti népszerűség, illetve a cigánykérdés által majdnem fél évig dominált 2009-es politikai napirend más országokban nem volt tapasztalható. Az is perdöntő, hogy a cigányellenes indulatokat Magyarországon egyetlen párt „gyűjtötte be”, míg a környező országokban ezen többen „osztottak”. Ezek nélkül a tényezők nélkül hiába adódik kedvező politikai konstelláció (az elitből való kiábrándulás), hiába tapintható ki a társadalom előítéletessége, hiába van egy-egy karizmatikus vezetője a szélsőjobboldali pártoknak.

Visszatérve a Jobbikra, érdemes megkülönböztetni a 2009 utáni helyzetet, amikor a párt már kevésbé függött a cigánykérdéstől. A hirtelen felfutás után a támogatottság megőrzéséhez elsősorban erős szervezeti háttér és társadalmi beágyazottság, illetve a hívekhez eljuttatott ideológiai muníció sokfélesége szükséges. A pártválasztást hosszútávon meghatározó tényezők a Jobbik esetében jelenleg adottak: a pártszervezet már a felfutási szakaszban is erős volt, a 2009-es siker után pedig még tovább fejlődött. Az ideológiai mondanivaló sokfélesége azért szükséges, hogy ne csak a cigányság és közbiztonság kérdésének napirendi jelenlététől függjön a Jobbik népszerűsége. A Jobbik tematizálási kísérleteinél bemutattam, hogy az elitellenesség („politikusbűnözés”), antikommunizmus, devizahitelezés, földkérdés, globalizáció- és nyugatellenesség témaköröket is hasonló elánnal képviselte a párt, jól alkalmazkodva az aktuális politikai napirendhez. A Jobbik által kínált ideológia egy komplex világértelmezés, amely a közönsége minden problémájára kézzelfogható választ ad és bűnbakot nevez meg. A párt kormányzati szakpolitikára gyakorolt hatásának negatív és pozitív következményei is lehetnek a jövőbeli támogatottságára nézve. Természetesen fennáll a veszélye annak, hogy a Fidesz a Jobbik témáit (EU-ellenesség, szabadságharc, rendpárti törvényhozás) tematizálva magához vonzza a radikális szavazók jó részét, sőt a bevándorlás esetében ez meg is történt 2015-ben; ugyanakkor annak is van realitása, hogy hosszútávon a radikalizálódással csak népszerűbbé teszi a Jobbik gondolatait, ám lényegében érintetlenül hagyja a radikális közönséget.

A Fidesz EU- és bevándorlóellenes retorikájával nemcsak „ki-fogta a szelet” a Jobbik vitorlájából, hanem egyúttal „hétköznapi-vá”, megszokottá, már-már észrevehetetlenné tette a Jobbik álláspontját ezekben a kérdésekben. Ezzel tehát hozzájárult a Jobbik mérséklődéshez, jóllehet annak több olyan eleme van, amely a Fidesztől független: a párt parlamenti munkáján, tüntetésein, saját médiáján, személyi állományán, vezető testületeinek összetételén és belső konfliktusain is tetten érhető volt a szélsőséges nyelvezet, a módszer, a tartalom és a személyek háttérbe szorítása és szorulása. Ugyanakkor, ahogy ezt korábban kiemeltem, a jelenséget pontosabb lenne professzionalizálódásnak nevezni: valós mérséklődés helyett találóbbr úgy leírni a Jobbik 2013 utáni pályáját, mint egy átgondolt programot a kormányra kerülésre.

A jövőre vonatkozó spekuláció nem feladata ennek az írásnak, annyit viszont mégis megjegyeznék, hogy a párt hosszútávú jelentőségét nagy mértékben – paradox módon – a baloldal határozza meg, ahogy erre már utaltam korábban. A „Maradjon Orbán vagy jöjjön vissza a baloldal?” kérdésre a Jobbik nem tud jó választ adni: bármit is mond, identitásának lételemét sérti meg vele. Márpedig szoros verseny esetén a nem válaszolás is egyfajta válasz lesz: ha a Jobbik a billegő körzetekben nem lépteti vissza a jelöltjeit, azzal a másodlagos preferenciákról szerzett ismereteink szerint inkább a baloldalnak kedvez.⁴⁷² Ráadásul a taktikai szavazás is a Jobbik ellenfelévé válhat. Ha a választás kétféle kimenetelű lehet, ha valós kérdésként merül fel, hogy a kormány bukik vagy marad, akkor a Jobbikra leadott szavazatok elvesztegetett voksnak fognak számítani: rendkívül nehéz lesz megakadályozni, hogy a radikális választók ne segítsék ki legalább egyik voksukkal a Fideszt abban, hogy megakadályozzák a „kommunisták” visszatérését. Ugyanakkor ha a baloldal nem képes visszanyerni az erejét, akkor a Jobbik fog elsőszámú kihívóvá előlépni. Ebben az esetben pedig csak idő kérdése a Fidesz megszorongatása. Belátható időn belül azonban nem tűnik valószínű-

472 Róna-Sós 2012, 113-140.

nűnek, hogy a Jobbik egyedül abszolút többséget szerezzen – ám egy politikai patthelyzetre (ahol senkinek sincs egyedül többsége) reális esély van már 2018-ban is.

A Jobbik sikerének van egy tágabb olvasata is, erre utal írásom címe. A Jobbik-jelenség nemcsak a párt konkrét eredményeit jelenti, hanem azt a kérdést is felveti, hogyan érhet el ilyen áttörést egy új erő egy erősen intézményesedett politikai rendszerben, hogyan nőhet 15% fölé a szélsőjobb ott, ahol a rendszerváltás óta megközelítőleg sem volt ekkora támogatottsága, és végül mi kell ahhoz, hogy gyökeresen megváltozzon a pártrendszer. Ezek a kérdések már túlmutatnak a dolgozat keretein, de talán érdemes elgondolkozni rajtuk. A nemzetközi szakirodalomhoz képest mindenképpen újszerű megközelítésnek számít, hogy egy középpárt sikerét szubkulturális alapon (is) értelmeztük. Természetesen a szokásos kereslet-kínálat modell és a média-elméletek segítségével is sokat meg lehet magyarázni a Jobbik felemelkedésének okaiból, sőt a fiatalok közötti népszerűségnek is vannak keresleti és kínálati, illetve médiával összefüggő okai, ám mégis van valamennyi specialitása a magyar (és az azzal analógnak tűnő osztrák) esetnek. A tizen- és huszonéves generáció szocializációja, illetve életszakasza (ismét csak klasszikus inlgeharti fogalmak) egyszerűen predesztinálta a magyar fiatalságot arra, hogy egy korábbiaktól gyökeresen eltérő pártot válasszon. Minimális ideológiai azonosság – vagy akár tudatosság – mellett, pusztán habituális és stílusbeli elemekkel, továbbá egy alternatív közösség és identitás felkínálásával egészen más helyzetű fiatalokat is meg lehet szólítani. Ebben a megközelítésben a Jobbik mellett az LMP térhódítása is könnyebben értelmezhető: a fiatalokhoz igazított beszédmód, megjelenési formák, programok, frissesség, bizonyos térségekben szinte kizárólagos jelenlét elégséges lehet számos olyan tizenéves szimpátiájának elnyerésére is, aki kiforratlan néze-

teivel akár egészen más politikai családban is találhatta volna magát, ha mások szólnak hozzá először.

Valamennyire mégis törvényszerű, hogy a Fidesz és az MSZP az ifjúságnak csak egyre kisebb részéhez tud utat találni. Természetesen ez európai jelenségnek is számít: a hagyományos pártokkal szemben az új szavazók kritikusabbak, az alternatív, új mozgalmak felé viszont nyitottabbak. Az is általános szabálynak tűnik, hogy egy megcsontosodott, „mesterségesen” (állami szabályozással, a választók akarata ellenében) beszűkített pártrendszer évtizedes nyugvópontjából könnyen törhet ki „robbanás”. Új párt iránt már régóta vágyakozott a választóközönség, sőt már 2006 előtt is folyamatosan csökkent a politikusok és intézmények bizalmi indexe. A 2006 őszi események csak felgyorsították ezt a folyamatot. Csak azért nem lépett színre korábban új erő, mert a médiához és az állami forrásokhoz való hozzáférés korlátozott volt, illetve a választási rendszer diszkriminálta a kis pártokat. Ezzel azonban olyan szintre gyűlemlett fel az elégedetlenség, amit még a Jobbiknál sokkal rosszabbul szervezett és gyengébben beágyazott LMP is ki tudott használni. Ami ismét azt mutatja, hogy más „forradalmi” párt is elérhetett volna hasonló sikert, vagyis nem a társadalom jobbra tolódó politikai preferenciáiból következett a Jobbik áttörése. A Jobbik-jelenség talán azt is mutatja számunkra, hogy a politikai konstelláció szinte mindig rengeteg lehetőséget tartogat régi és új szereplők számára is, ám nagyon ritka, hogy valamely politikai alakulat ilyen jó ütemben és ilyen kedvező körülmények között, ilyen hatékony módon ki tudja használni azt.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnék köszönetet mondani témavezetőimnek, Enyedi Zsoltnak és Török Gábornak iránymutatásukért és a dolgozathoz fűzött rengeteg észrevételükért. Köszönettel tartozom Karácsony Gergelynek is, akitől a szakma alapjairól a legtöbbet tanultam. Köszönöm szerzőtársaimnak – Bíró Nagy Andrásnak, Dúró Józsefnek, Hajdú Andrásnak, Sörös Anettnek és Molnár Csabának – hogy közös témájú kutatásainkkal bővítették tudásomat, és hozzájárultak ahhoz, hogy írásaink e dolgozat alapját képezhessék. Disszertációm nem tudtam volna megírni, ha nem kapok rengeteg adatot a Mediántól, ha a Társi nem bocsátja rendelkezésemre előítélet-kutatásuk adatbázisát, ha nem használhattam volna az Ifjúság 2008 adatait és legfőképpen, ha nem jön létre az Aktív Fiatalok kutatócsoport. Ezért köszönetem elsősorban Szabó Andreának és Hann Endrének, Beck Lászlónak, Hegedűs Péternek, Keil Andrásnak, Oross Dánielnek jár. Köszönöm jobbikos interjúalanyaimnak, hogy készségesen és segítőkészen álltak rendelkezésemre az interjúk során. Ezt a könyvet nem tudtam volna megírni, ha az MTA a könyvpályázat keretében nem ad rá anyagi támogatást. Leginkább azonban a családomnak tartozom köszönettel: Édesanyámnak, Édesapámnak, Barátnőmnek, Öcsémnek, Nellinek, Katinak, Károlynak.

MELLÉKLET

I. táblázat. Rendszerellenes kijelentések, megszólalások jobbikos politikusoktól

	Megszólaló	Kijelentés	Források és reakciók
1	Juhász Oszkár polgármester (Gyöngyöspata)	Egy hangfelvételen Juhász többek társaságában arról értekezik, hogy egy polgárháború küszöbén állunk; szerinte az elkerülhetetlen, de csak akkor szabad elkezdődnie, amikor a Jobbik már létszámban és felszereltségben is fel tudja venni a versenyt az „állig fölfegyverzett, Zsideszhez hű” rendőrökkel, különben nincs mód „annak a fajtának néhány napon belüli ledarálására”. Emellett választási győzelme után olyan őrző-védőket hívna a településre, akik garantálnák, hogy oda roma ne tehesse be a lábát. Egyik beszélgetőpartnere, Pichler Gábor – akinek a cégével a Jobbik frakciója egy cigánybűnözést elemző tanulmány elkészítésére szerződött – az Egyesült Államokat „indok nélkül rá lövő zsidókkal” azonosítja, és arról elmélkedik, hogy a légierő irányítását a jövőben egy Jobbik-közel személynak kellene birtokolnia.	A hangfelvétel tartalmáról tudósító hírek: http://www.atv.hu/belfold/20120419_juhasz_oszkar_felkeszulten_haboruzna_a_zsidesz_rendorei_ellen http://www.atv.hu/belfold/20130523_a_polgarhaborus_szakertotol_rendelt_tanulmany_a_jobbik A Jobbik szóvivője által ismertett pártálláspont, miszerint Juhász egy magánbeszélgetésen a magánvéleményét fogalmazta meg, így azt nem kommentálják: http://hirszerzo.hu/hirek/2012/4/19/20120419_polgarhaboru_jobbik

2	Vona Gábor, pártelnök, frakcióvezető	Beszédében a pártelnök a Jobbik eszmeiségét igyekszik körülírni: szerinte a párt nem kommunista, nem fasiszta, nem is nemzetiszocialista, de „demokrata sem abban az értelemben, amivé az mára züllött”. Vona szerint a demokráciák szellemi centruma a pénz és a tőke hatalma, a jelenkor pedig a liberális demokráciák válsága, a liberális demokráciák pedig szerinte az emberek elbutításán és a manipuláción alapulnak. Kitér arra is, hogy jelenleg „demokratikus csapdahelyzetbe” került az ország, mert a demokrácia „manipulált nyugdíjasok és megvásárolható cigányok” szavazatai alapján működik.	<i>És demokrata sem vagyok – évadnyitó beszéd.</i> Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló (98-111.)
3	Dúró Dóra szóvivő Vona Gábor pártelnök, frakcióvezető	Az előzetes regisztráció kapcsán a szóvivő kifejtette, hogy az az „írástudatlan, szegényebb, többségében cigány népesség” szavazatainak „néhány száz forintért” történő megvásárlására az nem nyújt valódi orvosságot, ezért a párt kezdeményezi a választójog alapfokú iskolai végzettséghez való kötését, mert „aki írni-olvasni sem tud, az nem képes arra sem, hogy felelős döntést hozzon az ország vezetéséről”. A témában Vona is kifejtette álláspontját: szerinte az általános választójog a liberális demokráciák érinthetetlen tabuja, amit a Jobbik le akar dönteni; az általános iskolai végzettséggel nem rendelkező emberek szerinte „a döntés felelősségéhez szükséges értelmi minimummal sem rendelkeznek”, akik nem feltétlenül rossz emberek, de olcsó céltáblái a manipulációnak. Emellett Vona arról is beszél, hogy ezen részvételi küszöb bevezetése „annak is érdeke, akit látszólag sújt”.	A Dúró Dóra által jegyzett közlemény szövege: http://www.old.szentkoronaradio.com/belfold/2012_07_27_a-jobbik-tovabbra-is-a-8-altalanos-elvezgesehez-kotne-a-valasztuojogot Vona Gábor gondolatmenete: <i>A tabu</i> In.: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló, 155-157.

4	Baráth Zsolt országgyűlési képviselő	A parlamenti képviselő a tisztaeszlezi vérévadról emlékezett meg; felszólalásában kijelentette, hogy „a zsidóság és az ország akkori vezetése súlyosan érintett volt az ügyben”, hangot adott azon álláspontjának, hogy a bíró külső nyomásra („hazánkat kézben tartó gazdasági körök”) hirdette ki a felmentő ítéletet. Beszédében a Solymosi Eszter zsidók általi meg- gyilkolását alátámasztani hivatott körülményeket sorolja, és „vádát emel a szellemiség ellen, ami azóta folyamatosan jelen van a Kárpát- medencében”.	A napirend utáni felszólalás videón: http://www.youtube.com/ watch?v=xbb5lGdurms&fea- ture=share A Jobbik közleménye, miszerint a frakcióigazgatóság „levonta a konzekvenciákat, és a párt a jövőben jobban odafigyel arra, hogy mi hangzik el és mikor hangzik el”: http://www.atv.hu/bel- fold/20120412_a_jobbik_rea- galt_barath_zsolt_botanyos_ felszolalasarasource=hirkereso
5	Gyöngyösi Márton frakcióveze- tő-helyettes, külügyi szóvivő	A The Jewish Chronicle megszólaltatta a képviselőt, aki a lapnak adott nyilatkozatában a tudósítás szerint megkérdőjelezte, hogy a második világháborúban valóban 400 ezer magyarországi zsidót deportáltak és ölték meg; mint fogalmazott, „fantasztikus üzlettel vált a számok puffogatása”. Emellett a zsidóságot szívesen nem látó attitűdöt az emberek természetes reakciójának tartotta Simon Peresz „gyarmatosítására”, Izraelt pedig „terroristák által alapított, faji gyűlöleten alapuló náci rendszerként” jellemezte. Feljelentették holokauszt-tagadásért, a vádat később ejtették, a Jobbik manipulált cikkről és a „cionista törekvéseknek alárendelt magyarországi és nemzetközi sajtóorgánumok által felkorbácsolt, és hosszú hónapokon keresztül mesterségesen gerjesztett indulatokról” beszélt.	A The Jewish Chronicle cikke: http://www.thejc.com/news/ world-news/62968/hungarys- far-right-jews-not-welcome- here Gyöngyösi Márton reak- ciója: http://www.atv.hu/ belfold/20120206_gyongyosi_a_ zsidoknak_nincs_joguk_be- szelni_arrol_ami_a_masodik_ vilagaboruban_tortent_veluk valamint a Jobbik közleménye a vád ejtése után: http://jobbik.hu/rova- tok/jogseg%C3%A9ly/ nem_k%C3%B6vetett_el_ holokauszttagad%C3%A1st_ gy%C3%B6ngy%C3%B6si

6	Novák Előd alelnök, országgyűlési képviselő	<p>Az egyházügyi törvény vitájában Novák sokallta a három egyházként elismert izraelita hitközséget, a KDNP izraelita tagozatával gúnyolódott, majd – az egyik konkrét progresszív zsidó hitközség elismerését felkaroló – Fónagy János származására utalva közölte, hogy „az államtitkártól nem is várt mást”. A képviselőt többen is bocsánatkérésre szólították fel, ő azonban erre nem volt hajlandó; Vona reakciójában később pedig azt mondta, a vita hevében „elnézhetők” Novák Előd szavai, ahogy az is, hogy Fónagy János „gyilkosok utódainak nevezte” a Jobbik 850 ezer szavazóját.</p>	<p>A parlamenti vitáról tudósító híradások:</p> <p>http://www.origo.hu/itthon/20110712-egyhazugyi-torveny-zsido-hitkozsegen-kapott-ossze-a-jobbik-a-fidessel.html</p> <p>http://index.hu/belfold/2011/07/12/egyhazugyi_torveny/</p>
7	Kulcsár Gergely országgyűlési képviselő	<p>A konyári iskola történelemtanára egy nyilvánosságra került videón a helyi cigánygyerekekről és szüleikről beszél, őket primitíveknek, mocskosoknak és bűdösöknek, valamint „teljesen hülyéknek” titulálja, emellett korábban általa alkalmazott testi fenyegetésekről is említést tesz, végén pedig a roma diákok népnevelő intézetekbe küldését javasolja. A KLIK vizsgálatot indított az ügyben, amire Kulcsár a Jobbik nevében nyilatkozva közölte, hogy pártja felháborítónak tartja a „cigányügyben az igazságot kimondó fiatal tanár pellengérré állítását”, és jogi segítséget ajánlott fel a „meghurcolt” pedagógusnak.</p>	<p>Tudósítás a Jobbik reakciójáról + a videó:</p> <p>http://www.hir24.hu/belfold/2013/01/31/a-jobbik-kiall-a-ciganyozo-tanar-mellett/</p>

8	<p>Szegedi Csanád EP-képviselő,</p> <p>Vona Gábor frakcióvezető, pártelnök</p>	<p>Közös sajtótájékoztatójukon „közrendvédelmi telepek” felállítását javasolták a cigányság számára, a „bűnöző elemek eltávolítása” és az ott élők „integrációra kényszerítése érdekében”. A területet kettős kordon venné körbe, rendőrök és csendőrök őriznék, este 10 után pedig kijárási tilalom lépne életbe, de a telepet egyébként is csak külön regisztráció után hagyhatnák el az ott élők. A telepen élők kényszer kilakoltatás által kerülnének oda, elhagyásának feltétele pedig a gyermekek iskoláztatása és a közmunkában való részvétel. Vona emellett a szegregációt a leghatékonyabb nevelési elvnek nevezte.</p>	<p>Tudósítás a sajtótájékoztatóról:</p> <p>http://index.hu/belfold/2010/09/01/kozrendvedelmi_telepeket_hozna_letre_a_jobbik/</p>
9	<p>Vona Gábor frakcióvezető, pártelnök</p>	<p>Vona <i>Félázsia</i> című írásában a „demokrata-sem-vagyok” beszéd fonalát viszi tovább. Ebben az ország számára szükséges kormányzati berendezésről értekezik; leszögezi, hogy a demokráciát is totalitárius rendszernek tartja, és reményét fejezi ki, hogy „megrázkódtatás vagy történelmi tragédia nélkül” talál az ország magának egy jobb politikai rendszert a jelenleginél. A liberális demokráciát „bukott rendszernek” tartja, és társadalmi vitát szorgalmaz a „jövő politikai berendezkedésének alapkérdéseit” megvizsgálандó.</p>	<p><i>Félázsia</i> In.: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló (195-196.).</p>

10	Gyöngyösi Márton országgyűlési képviselő, külügyi szóvivő	<p>A parlament gázai konfliktusról folytatott vitájában Gyöngyösi azt mondta: „pont itt lenne az ideje egy ilyen konfliktus kapcsán annak, hogy felmérjük azt: az itt élő és különösen a magyar Országgyűlésben és a magyar kormányban hány olyan zsidó származású ember van, aki nemzetbiztonsági kockázatot jelent Magyarország számára.” A zsidók listázására tett javaslat széles körű felháborodást keltett kormánypárti és ellenzéki oldalon egyaránt; a képviselő később azt nyilatkozta, hogy felszólalása pontatlan volt, és csak az izraeli-magyar kettős állampolgárságú kormánytagok és képviselők dokumentálását sürgette; a nemzetbiztonsági kockázat felmérését kizárólag a kettős állampolgárok esetén tartotta relevánsnak. A politikus elnézést kért zsidó honfitársaitól „félreérthető kijelentéséért”, és a Jobbik prominensei is azt kommunikálták, hogy Gyöngyösi Márton „felületesen fogalmazott” és „élőszóban nem volt elég precíz”. Gyöngyösi országjáró körútra is indult az eset után, amely állomásain hajmeresztőnek nevezte a holokauszttagadást büntető törvényt, és amellet tört lándzsát, hogy hazugság a Horthy-korszakot antiszemitának nevezni.</p>	<p>A megszólalást idéző hír:</p> <p>http://hvg.hu/itthon/20121126_Megszamolna_a_Jobbik_a_veszelyes_zsidokat</p> <p>Gyöngyösi Márton és párttársai reakciói:</p> <p>http://www.origo.hu/itthon/20121127-elnezest-kert-a-zsidozo-felszolalasaert-gyongyosi-marton-jobbikos-kepviselo.html</p> <p>http://index.hu/belfold/2012/11/27/job-bik-pongyolan_fogalmazott_gyongyosi/</p> <p>Tudósítás az országjárásról:</p> <p>http://magyarnarancs.hu/belpol/folytatja-a-zsidozast-gyongyosi-marton-83717</p>
----	---	--	--

11	Novák Előd, országgyűlési képviselő, alelnök	A politikus a parlamentben azonnali kérdést tett fel annak kapcsán, hogy Osztolykán Ágnes LMP-s képviselőt meglopta szakértői stábjának egyik szintén roma tagja. A felszólalásban a „közpénzből felhizlalt rosszarcú fehérgalléros cigánybűnözőről” beszélt, és többek között azt kérdezte, hogy „ha ez a tolvaj a cigányok értelmisége, krémje, akkor milyen lehet a többi?”, valamint hogy „milyen tanácsokat oszt egy enyveskező?”. Emellett sértő megjegyzéseket tett a képviselőasszonyra, és azt sugallta, hogy a tolvaj kvázi „mentoráltjaként” a későbbiekben ő is lopni fog.	A parlamenti jegyzőkönyv és tudósítás: http://cink.hu/a-parlament-szegyene-ezt-mondhatta-vegig-novak-elod-453234744
12	Vona Gábor pártelnök, frakcióvezető	A politikus az MTV reggeli műsorában azt részletezte, hogy miért nem tartja magát a Jobbik demokratikus pártnak. Megismételte korábbi évnnyitó beszédének főbb elemeit; új információt hordozott viszont az a kijelentés, miszerint „a liberális demokrácia fundamentumai az értéksemlenesség és az általános választójog. A Jobbik szerint azonban szükség van értékhierarchiára, a választójog tekintetében pedig elvárható például az általános iskolai végzettség.” Emellett azt fejtegette, hogy az országnak vissza kellene térnie a „Szent Korona eszmeiségén álló alkotmányosságához”.	Tudósítás Vona az m1 Ma reggel c. műsorában való szerepléséről: http://komaromesztergom megye.jobbik.hu/mi%C3%A9rt-nem-vagyunk-demokrat%C3%A1k-vona-g%C3%A1bor-az-eszmeim%C3%BAjul%C3%A1st-hirdeti-20120131

13	Jobbik Ifjúsági Tagozat	A Jobbik IT hivatalos közösségi oldalán „Felhívás!” címszóval megosztott grafikáján egy sárga csillagot viselő alakot rúg föl egy nyilaskeresztes karszalagot viselő figura, mögöttük Árpád-sáv.	http://magyarinfo.blog.hu/2012/07/31/bemutatkozik_a_jobbik_ifusagi_tagozata
14	Gaudi-Nagy Tamás országgyűlési képviselő	A parlament a XX. századi diktatúrák megismertetéséről szóló határozati javaslatot tárgyalta, amikor Gaudi-Nagy Tamás felszólalt az MSZP előterjesztése ellen (a szocialisták azt szerették volna, ha minden magyar fiatal egyszer életében lehetőséget kap, hogy eljusson az auschwitzi haláltáborban kialakított emlékhelyre). Gaudi szerint „az auschwitzi haláltábor kapcsán sok kritika elhangzott már, hogy vajon az ott bemutatott események összhangban vannak-e a történetekkel” „Bizony nem aggálymentes ennek a helynek a kialakítása” - mondta, emellett kijelentette, hogy Auschwitz nem hozható közvetlen összefüggésbe Magyarországgal, mert „az elkövetői oldalon nem magyarok álltak”.	Cikkek a botrányról: http://www.civishir.hu/kozelet/holokauszt-ismet-botranyt-okozott-egy-jobbikos/0524123623 http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/hungary/10084251/Auschwitz-does-not-reflect-facts-claims-Hungarian-MP.html
15	Dúró Dóra, szóvivő	Dúró Dóra Steiner Pál korábbi megszólalására reagálva „ügynevezett holokausztról” beszélt, a szocialista képviselőnek pedig, aki Gaudi-Nagy Tamás megszólalását bírálta szerinte inkább „Izrael parlamentjében, a Knesszetben lenne a helye”.	A közlemény teljes szövege: http://jobbik.hu/rova-tok/k%C3%B6zlem%C3%A9ny/reag%C3%A1l%C3%A1s_steiner_p%C3%A1l_monom%C3%A1ni%C3%A1l%C3%A1ra

16	Gaudi-Nagy Tamás országgyűlési képviselő	Semjén Zsolt egy rabbit kísért végig a Parlament épületének folyosóin; Gaudi szerint „ezzel a »kereszténydemokrata« politikus megmutatta valódi hitét”, emellett gúnyos kérdést tett fel a rabbinak is, azt kérdezve tőle, hogy „Jött felmérni, hogy mekkora zászló kell majd a hatalomátvételhez?”	Gaudi-Nagy Tamás később levette a honlapjáról az eredetileg általa megosztott történetet, a parlament Blog összefoglalója: http://parlamentblog.hu/index.php?blog=1108
17	Gaudi-Nagy Tamás országgyűlési képviselő	A költségvetés vitájában a holokauszt-túlélőknek nemzetközi szerződések alapján járó kártérítési összeggel kapcsolatban a jobbikos képviselő azt nehezményezte, hogy „a kiadási tételek között szerepel a párizsi békeszerződésből 1,7 milliárd forintos fizetési kötelezettség, de én nem tudok arról, hogy zsidó honfitársainkkal háborúban álltunk volna a második világháborúban, arról sem tudok, hogy Izraellel háborúban álltunk volna, hiszen Izrael akkor nem is létezett.” A holokauszt témájánál maradván emellett hozzátette, hogy „nem lehetnek szent tehenek a tudományos kutatás és a véleménynyilvánítási szabadság piacán”, a holokauszt-kutatást pedig a hungarocídiumok kutatásához hasonlította, mondván, szerinte „nem lehet alkotmányosan különbséget tenni” a kettő között.	A felszólalásról tudósító és azt idéző cikkek: http://hvg.hu/itthon/20111126_GaudiNagyTamas_SteinerPal_holokauszt http://www.atv.hu/belfold/20130526_feljelentettek_gaudi_nagy_tamas_a_holokauszt_tagadasaert

18	Szegedi Márton jobbikos polgármester- jelölt (Miskolc)	Szegedi pártja hivatalos oldalán megjelent közleménye alapján a „cigánybűnözők Miskolcra való kitiltásáról és kitelepítéséről” értekezik. Külföldi példák összeállítását követően ismerteti saját elképzeléseit, amelynek lényege, hogy a város területéről tiltás ki a cigánybűnözőket és „21. századi nyugat-európai (sic!) mintára zárják táborokba” őket, az Országgyűlésnek és a kormánynak pedig ígérete szerint javasolni fogja állampolgárságuk megvonását is. Emellett az írás kitér arra is, hogy „megyeszerte tovább folyik a nemzeti össztermékhez gyakorlatilag semmit hozzá nem adó cigányság nyakló nélküli segítése”.	A közlemény teljes szövege: http://jobbik.hu/rovatok/alapszervezeti_hirek/szegedi_mar-ton_telepitsuk_ki_tiltsuk_ki_a_ciganybunozoket_miskolcrol
19	Samu Tamás Gergő ország- gyűlési képviselő	Egy magyarbányai demonstráción a politikus arról beszélt, hogy a cigányságot „ezt a csavargó fajt az emberi társadalom hasznos tagjává kell tenni. Akit lehet, tankönyvvel, akit lehet, munkakönyvvel, aki mindkettőre immunis, azt gumibottal.”	Tudósítás a tüntetésről: http://ketegyhaza.jobbik.hu/content/samu-tam%C3%A1s-gerg%C5%91-ki-besz%C3%A9l-cig%C3%A1nyokr%C3%B3l-magyarb%C3%A1nyai-hegyesen-0
20	Morvai Krisztina EP-képviselő	A Jobbik 2009-es listavezetője egy levelében „aprócska metélt farkincájukkal való játszadozásról” „magunkfajtaikról” és a „magukfajtaik terrorjáról” is írt.	A levél szövegét idéző cikk: http://www.nol.hu/belfold/morvai_obszcen_levele_az_amerikai_zsidoknak
21	Novák Előd országgyűlési képviselő, alelnök	Novák Előd néhány tucat gárdista társaságban tévedésből egy holokauszt- emlékművet koszorúzott meg Karcagon. A történetekről a kuruc.info számolt be, és cikkében megszólaltatta a képviselőt is. Az „ugye tudod, hogy holokauszt nem volt, hanem lesz?” kérdésre a honatyja úgy felelt: „Sem megerősíteni, sem cáfolni nem kívánom.”	A kuruc.info cikke: http://kuruc.info/r/6/74978/
22	Pörzse Sándor országgyűlési képviselő	Pörzse egy francia nyelvű, zsidósággal foglalkozó portálnak nyilatkozott. A cikk tudósítása alapján zsidó világösszeesküvésről beszélt, aminek „Magyarország gyarmatosítása és erőforrásainak ellopása a célja”.	Az eredeti francia nyelvű cikk: http://judeologie.com/2012/02/08/la-difference-entre-le-fn-et-jobbik-un-parti-nationaliste-de-hongrie/

23	Hegedűs Lórántné országgyűlési képviselő	A képviselőasszony írásában azt boncolgatja, hogy „kinek használ az ámokfutást, amit a kormányzat mostanában a cigánybűnözők rémtettei kapcsán végbe visz.” Mindezt a Magyarországon szerinte zajló „izraeli honfoglalással” hozza kapcsolatba. A cigányságot az izraeli tőkebefektetések „egyfajta biológiai fegyvereként” jellemzi, amelyet „eszközként használnak a magyarság ellen”. A cikkben szerepel még az „izraeli apartheid honi térnyerése”, amely ellen Hegedűsné kereszties hadjáratot hirdet.	Hegedűsné írásának teljes szövege: http://www.old.szentkoronaradio.com/belfold/2011_05_03_orszaghodito-zsidok-allnak-a-ciganytenyesztes-mogott
24	Vona Gábor pártelnök, frakcióvezető	A politikus 2013-as évnyitó beszédében a kollektív büntetésről mint bevezetendő és pozitív javaslatról nyilatkozott. Vona javaslata szerint ha valaki súlyos, erőszakos bűncselekményt követ el, akkor a továbbiakban nemcsak tőle, hanem „egész családjától” meg kellene vonni a segílyt, illetve mindennemű állami támogatást. A pártelnök plasztikus megfogalmazásában: „ha gyilkolsz, erőszakoskods, akkor az egész pereputtnak ugrott a segíly”.	Egy törzsbe tartozunk – évadnyitó beszéd In.: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló (130-143).
25	Murányi Levente alenök	„Nincs szebb dolog a világon, mint kommunistát löni” – hangzott el Murányi Levente szónoki beszédében, óriási éljenzés közepette, 2012 október 23-án.	http://www.magyarvagyok.com/video/13-Hirek/225066-Nincs-szebb-dolog-a-vilagon-mint-kommunistat-loni.html
26	Toroczkai László, HVIM-vezető	2012 augusztus 5-én Devecseren egy Gárdista-felvonuláson Toroczkai kijelentette, hogy a romákkal két dolgot lehet tenni: vagy „kihajítani őket az országból”, vagy követni az arab példát, ahol „általában döggutakban végzik, vagy az akasztófán”. A következő felszólaló ezt annyival egészítette ki, hogy „úgy szaporodnak ezek a férgek, mint a patkányok”, majd a résztvevők kövekkel dobálták az egyik cigány család portáját, később követ megdobtak egy PM-es aktivistát és egy jobbikos képviselőt, Ferenczi Gábort is.	http://444.hu/2013/10/08/ez-nem-szomit-uszitasnak-a-rendorseg-szerint/

Forrás: saját gyűjtés

*II. táblázat. Rendszerellenességtől elhatárolódó, visszakozó jobbikos
megszólalások, kijelentések:*

	Megszólaló	Kijelentés	Források és reakciók
1	Mirkóczki Ádám (szóvivő)	A szóvivő Fellegi amerikai tanúskodására válaszul deklarálja, hogy a Jobbik nem antiszemita és nem rasszista párt, valamint hogy származás szerint nem tesznek különbséget emberek között, csak „építő és romboló” embertípust különítenek el, noha a cigányság zömét az utóbbi kategóriába sorolja be, és Izraelt a magyar gazdasági érdekek megsértésével vádolja.	A sajtótájékoztatóról tudósító cikk: http://nol.hu/belfold/jobbik_mi_nem_vagyuk_antiszemita_k
2	Mirkóczki Ádám (szóvivő)	A Jobbik közleményben határolódott el korábbi képviselőjüktől, Lenhardt Balázstól és az általa szervezett anticionista tüntetéstől, amelyen a résztvevők elégettek egy izraeli zászlót is. A közlemény szerint a párt nem a származást, hanem a tetteket nézi, és szerintük a cionizmus ellen „nem esztelenül és nem cirkusszal” kell harcolni.	A sajtótájékoztatóról tudósító cikk: http://www.civishir.hu/kozelet/a-jobbik-elhatarolodott-lenhardtto/1214235233

3	<p>Vona Gábor (pártelnök, frakcióvezető)</p> <p>Bertha Szilvia (országgyűlési képviselő)</p>	<p>Vona a Magyar Sziget rendez- vénnel kapcsolatban nyilat- kozott. A fesztiválon jelen volt Zagyva György Gyula, jobbikos képviselő, a HVIM tisztelet- beli elnöke is, aki stratégiai együttműködésről nyilatkozva tartott közös sajtótájékoztatót a Betyársereggel. Az alakulat veze- tője, Tyirityán Zsolt ugyanekkor fajok háborúját, más bórszínűek, „mocskos cigányok” és „rohad, tetves zsidók” lelövését vizio- nálta. A pártelnök szerint az ott elhangzottak nem a Jobbik po- litikáját képezik, a párt azokért nem kíván felelősséget vállalni, azokkal sem személyesen ő maga, sem párt szinten a Jobbik nem tud azonosulni. A Jobbik „radikális és józan emberek pártja, hangsúlyozottan, és nem vagy”. Zagyvát a pártból nem zárták ki, de Vona szerint az ott elhangzottak a „józan ítélőkép- ség elvesztéséről” tanúskodnak. Bertha Szilvia, jobbikos képvise- lő a botrány kitörése után pedig többször is kijelentette, hogy a Betyársereg nem stratégiai partnere a Jobbiknak.</p>	<p>A HVG tudósítása a botrányos rendezvényről:</p> <p>http://hvg.hu/it- thon/20110809_jobbik_bet- yarsereg_tyirityan</p> <p>Vona Gábor elhatárolódása:</p> <p>http://hvg.hu/it- thon/20110816_jobbik_jozan_ emberek</p> <p>http://www.nemzetihang.hu/ modules.php?name=News& file=print&sid=5865</p>
4	<p>Dúró Dóra (szóvivő)</p>	<p>Gyöngyöspatán a Véderő nevű félkatonai szervezet katonai alapismereteket oktató tábor nyitott volna, amelyet azonban a helyi romák provokációként és megfélemlítési kísérletként értelmeztek. A helyzet eskaláló- dásával párhuzamosan egyre több cigány család hagyta el a települést és kért menedékjogot Kanadától vagy az Egyesült Államoktól. Dúró nyilatkozatá- ban leszögezte, hogy a Jobbiknak semmi köze a Véderőhöz, az inkább a Jobbik ellenlábasának tekinthető vezetőjének polgár- mesteri ambíciói miatt, és az alakulat településen való megje- lenése közvetetten sokkal inkább a Fidesznek köszönhető.</p>	<p>Tudósítás a történetekről:</p> <p>http://nol.hu/belfold/ kikoltoztettek_kozel_300_em- bert_gyongyospatarol_a_ vederosok_ miatt</p> <p>A Véderőtől elhatárolódó nyilatkozat:</p> <p>http://alfahir.hu/ d%C3%BAr%C3%B3_ d%C3%B3ra_jobbik- nak_semmi_k%C3%B6ze_ sincsen_v%C3%A9der%C5% 91_nev%C5%B1_szervezethez- 20110422</p>

5	Vona Gábor (pártelnök- frakcióvezető)	A nemzeti radikális szubkultúrához közel álló N1 TV történelemhamisító riportot mutatott be Adolf Hitler születésének évfordulóján, demokratikus választási győzelmet, erkölcsi és kulturális fellendülést tulajdonítva a náci politikusnak. Karácsony Gergely Vonának címzett levelében a csatorna és a Jobbik viszonyáról érdeklődött, amire reagálva a pártelnök azt írta: Hitlert kora torzszülöttjének tartja, és szerinte nem szerencsés XX. századi diktátorok megemlézése politikai híradókban sem.	Tudósítás a híradó csúsztatásairól: http://hirszerzo.hu/hirek/2011/4/22/20110421_lezsak_sandor_hitler Vona válasza: https://www.facebook.com/notes/vona-g%C3%A1bor/kar%C3%A1csony-gergelyr%C5%91l-%C3%A9s-hitler%C5%91l/10150169146609662?comment_id=18584952&offset=0&total_comments=34
6	Sári Alexandra (sajtós)	Az ATV egyik hírolvasója szélsőjobboldaliként konferálta föl a Jobbikot, ami ellen a párt tiltakozott és kifogással élt az NMHH-nál is. Szerintük „a szélsőjobboldali kifejezés a nézőkben negatív kifejezést kelt: a hírolvasó ezzel olyan pártnak titulálta a Jobbikot, amely helyesli a rasszista, antiszemita és kirekesztő magatartást.” Hivatkoztak arra, hogy a szélsőjobboldali ideológiák legismertebb formái a nemzetiszocializmus és a fasizmus, pártjuk azonban ezen eszmék egyikét sem vallja. A Jobbik „értékelvű, konzervatív, módszereiben radikális, nemzeti-keresztény, de nem szélsőjobboldali párt.”	A Jobbik-közleményt idézi a nol.hu: http://nol.hu/belfold/20130330-csobe_huztak_magukat
7	Vona Gábor (pártelnök- frakcióvezető)	A politikus Orbán Viktorral találkozott; a miniszterelnöknek fölrótták, hogy egy szélsőséges párt vezetőjével találkozik. Vona ezt követően hangsúlyozta, hogy a Jobbik nem szélsőséges, hanem nemzeti radikális párt, előbbi jelző szerinte sokkal inkább az SZDSZ-re vagy helyenként az MSZP-re igaz.	Az egyeztetésről tudósító cikk: http://alfahir.hu/node/57415

8	csepeli Jobbik-alapszervezet	Csepelen zsidóellenes, a zsidóságot az LMP-vel és patkányokkal azonosító fekete-fehér, házilag barkácsolt jelleget viselő plakátok kerültek a hivatalos jobbikos jelölt plakátjai mellé; a csepel.info portál állítása szerint azokat ugyanazok az aktivisták ragasztották fel, akik a jobbikos plakátokat helyezték fel percekkel korábban. A helyi Jobbik-alapszervezet közleményben igyekezett ezt cáfolni: hangsúlyozták, hogy a Jobbiknak „nemcsak az értékrendjétől áll távol ez a stílus és a szélsőséges hangvétel, hanem érdeke sem fűződik hozzá [...] a kiragasztott kalóz-plakátok körüli botrány a Jobbiknak nem érdeke, a Fidesznek és az MSZP-nek annál inkább.”	A csepel.info cikke: http://csepel.info/?p=8961 A Jobbik közleményei az oldal cikkeire, köztük a konkrét esetről írottira is: http://csepel.jobbik.hu/content/csepeli-jobbik-v%C3%A1lasza-csepelinfo-honlapj%C3%A1n-megjelent-cikkekre
9	Dúró Dóra (szóvivő)	Morvai Krisztina Budaháznak nyújtott jogi segítséget és kért védelmet, ami miatt kritikák érték a Jobbikot. Dúró erre válaszként közölte, hogy „a Jobbik elítél minden erőszakos bűncselekményt, és nem vállal közösséget olyan szervezetekkel, amelyek törvénybe ütköző cselekedeteket követnek el”, emellett hangsúlyozták, hogy szerintük az erőszakos bűncselekmények és az emberi jogok semmibevétele egyaránt elítélendő, és ezek elkövetőivel, legyen szó bármelyikről, nem működőnek együtt. Kimondottan rendszertárogató a szóvivő azon mondata, miszerint „A Jobbik a parlamenti demokrácia kereteit tekinti mérvadónak, és a demokrácia keretein belül kíván radikális változásokat véghezvinni Magyarországon.”	A zipp.hu idézi a kritikákat és Dúró közleményét is: http://zipp.hu/belfold/2010/03/02/a-jobbik_nem_vallal_kozosseget_torvenytelen_szervezetekkel
10	Dúró Dóra (szóvivő)	Az ELTE BTK HÖK listázási botránya kapcsán Dúró kiadott egy közleményt, amely szerint a Jobbik elítéli a faji és etnikai listázást.	A Jobbik reakciója: http://www.origo.hu/itthon/20130220-eliteli-a-faji-alapu-listazast-a-jobbik.html

11	Balla Gergő (országgyűlési képviselő)	Sajóhídvégen uszító szórólapokat terjesztettek ismeretlenek; a helyesírási hibákkal és trágárságokkal tűzdelt, 19 roma család postaládájába eljuttatott szóróanyagon a Jobbik logója, a Magyar Gárda felirat, egy árpádsávos-turulus zászló, valamint nyilaskereszt is volt látható. Szövege a „magyar tiszta fehér nemzetet” éltette, a cigányokat pedig gyilkosságokkal és kiirtással fenyegetve az ország elhagyására buzdította. Balla Gergő szerint a „minősíthetetlen magyarsággal megfogalmazott uszító kiadványhoz” a Jobbiknak nincs köze, kitért arra, hogy pártja a levélíróhoz hasonló műveltségi szintű embereknek választójogot sem biztosítana, és feljelentést tett a logójukkal kapcsolatos visszaélés miatt	Az Index tudósítása http://index.hu/belfold/2012/06/04/megfenyegettek_a_sajohidvegi_romakat/
12	Vona Gábor (pártelnök-frakcióvezető)	A Jobbikot rasszizmussal vádoló kritikák kapcsán Vona közölte, hogy nem antiszemita, és szorinte amíg ő marad a párt elnöke, a Jobbiknak egyetlen olyan elképzelése vagy javaslata sem lesz, ami ember és ember között faji, etnikai vagy vallási szempontból különbséget kíván tenni. Na-gyon hasonlóan fogalmaz akkor is, amikor Crowley szenátornak címzett levelében leszögezi, hogy a Jobbik az egyetlen párt, amely következetesen azt képviseli, hogy mindenkire ugyanazok a törvények vonatkozzanak.	<i>Most akkor ki a rasszista?</i> In.: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló, 57-59. <i>Nyílt levél az amerikai szenátoroknak</i> In.: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló, 59-60

13	Vona Gábor (pártelnök- frakcióvezető)	A Tomcat néven ismert blogger, Polgár Tamás a Bombagyár több szerkesztőjével együtt Szegedre utazott, hogy meghívott vendégként élő műsort készítsenek a helyi jobbikos majálison. Tomcat vulgáris stílusban annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ma annak a hibának isszuk a levét, hogy 1956-ban „az ávosokkal együtt nem kötöttük föl a gyerekeiket”; „Ha újra akasztgunk, nem szabad még egyszer elkövetni ezt a hibát. Nem szép dolog egy ötéves gyerek felakasztva, de nem kell odanézni.” A felvétel elkészülte után Vona Gábor elhatárolódott Tomcattól, az adás publikálását letiltotta, és visszavonta a bombagyárosok meghívását a következő napon Budapesten megrendezendő pártmajálisra.	Tudósítások az incidensről, Tomcat és társainak kommentárjaival kiegészítve: http://hu.indymedia.org/node/7637?page=2 http://kuruc.info/r/2/24383 http://hirek.oldal.info/click/1001006
14	Vona Gábor (pártelnök- frakcióvezető)	Tomcat blogjában azt írja, hogy a tévéostrom perének egyik vádlottja megkérte a lakóhelye szerinti Jobbik-alapszervezetet, hogy annak lapjában közölhessen egy cikket az ostromról ill. annak folyományáról, az éppen aktuális perről. A helyi elnök Vona Gáborral konzultált az ügyben, aki a blogger szerint azt válaszolta, hogy „nem lehet, mert a tévéostrom résztvevőivel a Jobbik nem vállalhat közösséget”.	A blogbejegyzés másodközlése: http://hu.indymedia.org/hidden/node/13961
15	Jobbik	A Jobbik IT 2012. október 23-ai vonulásán elégettek egy izraeli zászlót; a párt közleményében hangsúlyozta, a a párt számára ismeretlen személyek voltak azok, akik a zászlóégetést végrehajtották, sőt, szándékos provokációra gyanakodnak. Emellett elítélték az Index újságírójának a Ferenciek terénél történt bántalmazását is, amely ugyanakkor nem jobbikos rendezvény, hanem szélsőségesek Milla-ellentüntetése volt.	Jobbik közlemény: http://hvg.hu/itthon/20121023_Megutottek_az_Index_munkatarsat_a_Jegbufe Tudósítás a bántalmazásról: http://hvg.hu/itthon/20121023_Megutottek_az_Index_munkatarsat_a_Jegbufe

16	Mirkóczki Ádám (szóvivő)	A párt szóvivője közleményben tudatta, hogy a Bank Centerbe behatolt, ott pirotechnikai eszközökkel az IMF ellen demonstráló emberek nem jobbikosok voltak, a tiltakozást egy, a párttól független szervezet szervezte, valamint hogy az IMF képviseléséhez az emberek „nem Zagyva György Gyula vezetésével vonultak”, az országgyűlési képviselő állításuk szerint az események után érkezett a helyszínre.	Jobbik-közlemény: http://www.hirado.hu/Hirek/2012/03/16/13/Jobbik_egyetlen_jobbikost_sem_allitottak_elo_marcius_15_en.aspx
17	Mirkóczki Ádám (szóvivő)	„Aljas, eszetlen, gyűlölettől fröcsögő” jelzőkkel illette Mirkóczki Ádám, a Jobbik egyházpolitikusa az „önmagukat kereszténynek mondó”, de a pápát bíráló kuruc.info olvasóit.	http://kuruc.info/r/8/109841/

Forrás: saját gyűjtés.

III. táblázat. A Political Capital és a brit DEMOS Facebook-kutatásának kérdése: „Miért szavaz a Jobbikra?”

<i>kategória</i>	<i>magyarországi említések aránya</i>	<i>európai radikális pártok Facebook-követőinek említési arányai</i>
nacionalista identitás	35%	18%
habitus, radikalizmus, csoport-hovatartozás	33%	39%
pártos kiábrándultság + a Jobbik az egyetlen tiszta erő	23%	25%
anti-roma	11%	1%
antiszemita	4%	1%
gazdaság	3%	4%
euroszkepticizmus, anti-globalizáció, bevándorlás-sellenesség	1%	28%

Forrás: Bartlett és társai (2012)

http://www.demos.co.uk/files/Demos_Hungary_Book_web-1.pdf?1327923915

Megjegyzés: A két motivációit: „az egyetlen párt, amelyik megőrizte a morális integritását”, és „a többi pártból való kiábrándulást” összevontan kezeltük.

IV. táblázat: A radikális jobboldali pártok társadalmi-demográfiai jellemzői

		FN (francia)	FPÖ (osztrák)	Dán Néppárt	Vlaams Belang (belga)	Svájci Néppárt
Nem	Férfiak	+	+	+	++	+
Életkor	Fiatalkor (30 alattiak)	0	++	0	+	+
	Nyugdíjasok, 60 fölöttiek	0	-	+	-	+
Földrajz	Fellegvárok	délkelet	++ (Bécs)	+	++ (Antwerpen)	++ (német rész)
	Főváros	-	++	-	-	+
	Kistelepülések	+	-	+	+	++
Isk. végz.	Diplomások	-	0	-	-	-
	Alacsony végzettségűek	+	0	++	-	+
Vallásosság	Vallásosak	0	0	-	-	+(protes- táns)
Társadalmi osztály	Középosztály (C1)	0	-	0	+	+
	Képzett mun- kásság (C2)	+	++	+	+	-
	Underclass, mun- kanélküliek (DE)	++	+	+	-	+
	Szavazótábor meghatározó attitűdje	Bevándorlás-ell.	Elitellenesség, bevándorlás	Bevándorlás	Flamanszeparatizmus	Euro-scepticism, bevándorlás

Forrás: Bíró Nagy-Dúró-Hajdú-Róna 2011.

Megjegyzés: A plusz az átlagon felüli reprezentáltságot, a mínusz az átlagon alulit, 0 az átlagosat jelenti. A jelek kettőzése az erősebb tendenciára utal.

IV. táblázat folytatás

Norvég Haladás- párt	Lega Nord (olasz)	BNP (brit)	Jobbik	SNS (szlovák)	PRM (román)	Ataka (bolgár)	SRS (szerb)
+	+	++	+	+	+	+	0
+	0	-	++	+	-	0	0
0	-	0	-	-	+	0	+
+	++	++	++	észak- nyugat	Havas- alföld, Hunyad	+	+
(dél-nyu- gat)	(észak)	(Észak- Anglia)	(észak- kelet)			(Burgasz)	(Dél- Szerbia, Szerém- ség)
-	-	-	-	-	0	-	0
+	+	0	+	+	-	-	0
-	-	-	0	-	-	+	-
+	+	+	-	0	+	-	++
0	-	0	-	+	0	0	+
-	+	-	+	+	-	+	0
+	+	+	+	0	-	0	+
+	-	++	-	+	+	0	+
Elitelle- nesség	Region- alizmus, jóléti soviniz- mus	Beván- dorlás	Roma- ellenesség	Kisebb- ségelle- nesség	Elitelle- nesség	Törökel- lenesség	Irreden- tizmus (Nagy- Szerbia)

V. táblázat. A cigánykérdéssel kapcsolatos ügyek tálalása
a vezető média-orgánumokban

Dátum Ügy	tálalás	orgánum					
		M1 Híradó	TV2 Tények	RTL Klub Híradó	Nép- szabad- ság	Magyar Nemzet	Összesen
2006. október Olaszliszka	nagy túlsúly- ban negatív	59	55	48	51	56	53
	több negatív, mint pozitív	21	25	33	24	24	26
	is-is	3	11	4	11	6	7
	több pozitív, mint negatív	17	9	15	8	15	13
	nagy túlsúly- ban pozitív	-	-	-	5	-	1
2007. augusztus Magyar Gárda megalakulása	nagy túlsúly- ban negatív	37	39	56	41	44	42
	több negatív, mint pozitív	30	20	16	30	28	27
	is-is	12	18	8	14	15	14
	több pozitív, mint negatív	20	19	8	14	11	15
	nagy túlsúly- ban pozitív	-	3	12	1	1	2
2009. január Miskolci rendőrkapitány	nagy túlsúly- ban negatív	44	54	45	83	65	60
	több negatív, mint pozitív	40	20	33	8	32	25
	is-is	8	17	9	3	-	7
	több pozitív, mint negatív	8	9	12	8	3	8
	nagy túlsúly- ban pozitív	-	-	-	-	-	-
2009. február Veszprémi gyilkosság	nagy túlsúly- ban negatív	64	67	52	69	63	63
	több negatív, mint pozitív	29	12	36	25	24	24
	is-is	4	14	5	5	7	8
	több pozitív, mint negatív	3	4	7	2	4	4
	nagy túlsúly- ban pozitív	-	2	-	-	2	1

V. táblázat. folytatás

Dátum Ügy	tálalás	orgánium					
		M1 Híradó	TV2 Tények	RTL Klub Híradó	Nép- szabad- ság	Magyar Nemzet	Összesen
Tatárszentgyörgyi gyilkosság	nagy túlsúly- ban negatív	71	83	78	69	80	76
	több negatív, mint pozitív	22	11	17	29	18	19
	is-is	3	6	-	-	-	2
	több pozitív, mint negatív	3	-	5	2	3	2
	nagy túlsúly- ban pozitív	-	-	-	-	-	-
2009. április Tiszalóki gyilkosság	nagy túlsúly- ban negatív	80	74	77	67	73	73
	több negatív, mint pozitív	16	19	20	27	23	22
	is-is	4	-	3	2	-	2
	több pozitív, mint negatív	-	7	-	4	4	3
	nagy túlsúly- ban pozitív	-	-	-	-	-	-
2009. június EP-választás	nagy túlsúly- ban negatív	16	29	23	40	28	28
	több negatív, mint pozitív	31	11	31	31	40	31
	is-is	26	52	37	24	25	28
	több pozitív, mint negatív	26	5	10	5	4	12
	nagy túlsúlyban pozitív	2	4	-	1	3	2
2009. június Kormány-zásra készül a Jobbik	nagy túlsúly- ban negatív	44		75	30	60	44
	több negatív, mint pozitív	17	50	13	40	24	29
	is-is	11	17	13	23	12	16
	több pozitív, mint negatív	22	33	-	7	4	10
	nagy túlsúlyban pozitív	6	-	-	-	-	1

Forrás: Medián tartalomelemzési adatbázisa.

Megjegyzés: Százalékos arányok. A pozitív-negatív dimenzió arra vonatkozik, hogy inkább eredmények, sikerek, pozitív hírek, konszenzus vagy kudarc, konfliktus, probléma volt jellemző az adott hír közlésére.

VI. táblázat. A Jobbik megjelenése cigánykérdéssel kapcsolatos ügyekben
a vezető orgánumokban

Dátum Ügy	Megszólalások	Orgánum						Összesen
		M1 Híradó	TV2 Tények	RTL Klub Híradó	Nép- szabad- ság	Magyar Nemzet		
2006. október Olaszliszka	Jobbikosok aránya	-	-	-	3%	3%	1%	
	saját hang	-	-	-	-	-	-	
2007. augusztus Megalakul a Magyar Gárda	Jobbikosok aránya	5%	5%	-	4%	5%	4%	
	kisebb részben saját hangon szerepel	50%	25%	-	-	-	-	
	fele-fele	0	25%	-	-	-	-	
	nagyobb részben saját hangon	25%	0	-	-	-	-	
	csak saját hang	0	50%	-	-	-	-	
2009. január Miskolci rendőr-kapitány	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-	
	saját hang	-	-	-	-	-	-	
200.9 február Veszprémi gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	1%	1%	0%	
	saját hang	-	-	-	-	-	-	
Tatárszentgyörgyi gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-	
	saját hang	-	-	-	-	-	-	
2009. április Tiszaleti gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-	
	saját hang	-	-	-	-	-	-	
2009. június EP-választás	Jobbikosok aránya	8%	5%	2%	6%	4%	6%	
	nagyrészt saját hang	44%	0	-	-	-	-	
	csak saját hang	0	67%	-	-	-	-	
2009. július Kormányzásra készül a Jobbik	Jobbikosok aránya	11%	17%	13%	13%	12%	13%	
	kisrészt saját hang	50%	0	-	-	-	-	
	csak saját hang	0	100%	-	-	-	-	

Forrás: Medián tartalomelemzési adatbázisa.

Megjegyzés: Az első (kiemelt) sorban a Jobbikos megszólalók aránya az összes közül, a másodikban az, hogy ezekből hány százalék történt saját hangjukon, illetve hány százalékban idézték, interpretálták őket.

VII. táblázat. Az ifjúság legégetőbb problémái (százalékos arányok)

	<i>Ifjúság 2008.</i>	<i>Aktív Fiatalok 2011-2012.</i>		
	<i>összes</i>	<i>összes</i>	<i>jobbikosok</i>	<i>18-21 évesek</i>
alkohol elterjedése	4	3	2	3
bűnözés	6	2	2	1
cigánybűnözés	-	7	20	9
céltalanság, nem tudják, mit akarnak	9	19	12	18
család válsága, hiánya	2	3	3	3
drogok, kábítószeres elterjedése	7	4	3	4
erkölcsi romlás	5	8	9	8
iskolai problémák, tanulási nehézségek	1	0	1	1
kilátástalan, bizonytalan jövő	11	19	19	19
korruptió	3	1	1	1
környezet rossz állapota (rossz levegő, piszok)	0	0	0	0
közösség hiánya	0	1	0	1
kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség	3	8	7	8
lakásproblémák	4	1	0	1
létbizonytalanság	8	6	4	5
munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	20	10	8	10
önálló egzisztencia, család megteremtése	3	6	4	3
pénztelenség, szegénység, elszegényedés	5	3	4	3
szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya	0	0	0	1
materiális	40	24	21	22
posztmaterális	24	40	33	42
bűnözés, deviancia	18	16	27	18
kilátástalan, bizonytalan jövő	11	19	19	19

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktív fiatalok 2011-2012 (N=1700.)

Megjegyzés: *materiális:* lakásproblémák; létbizonytalanság; munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek; önálló egzisztencia, család megteremtése; pénztelenség, szegénység, elszegényedés
posztmaterális: céltalanság, nem tudják, mit akarnak; család válsága, hiánya; erkölcsi romlás; iskolai problémák, tanulási nehézségek; korruptió; környezet rossz állapota (rossz levegő, piszok); közösség hiánya; kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség; szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya
bűnözés, deviancia: alkohol elterjedése; bűnözés; cigánybűnözés; drogok, kábítószeres elterjedése

VIII. táblázat. A Jobbikra szavazás magyarázó változói.
Logisztikus regressziós modell.

	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
18-21 éves (=1, 22-29=0)	0,114	0,195	0,558	1,121
szingli	0,584	0,263	0,027	1,793
nem volt még 3 hónapos munkavállalás	0,450	0,229	0,050	1,568
most nem dolgozik	0,064	0,209	0,758	1,066
nő	0,032	0,199	0,872	1,033
budapesti	-0,102	0,280	0,716	0,903
községi	0,236	0,223	0,291	1,266
válság régióban él	0,388	0,262	0,138	1,474
keleti egyetemen tanul	0,095	0,247	0,700	1,100
apa iskolai végzettsége alacsony	0,308	0,204	0,131	1,360
szegény rétegbe sorolja magát	0,183	0,229	0,424	1,201
nélkülözések között él	-0,017	0,200	0,933	0,983
vallásos	0,088	0,192	0,647	1,092
gyakori netező	-0,315	0,198	0,112	0,730
nem hagyományos résztvevő	0,393	0,194	0,043	1,481
új résztvevő	0,192	0,226	0,394	1,212

VIII. táblázat. folytatás

	<i>B</i>	<i>S.E.</i>	<i>Sig.</i>	<i>Exp(B)</i>
szubkultúra tagja	1,333	0,283	0,000	3,792
elégedett a demokrácia működésével	0,389	0,131	0,003	1,476
diktatúra	0,787	0,192	0,000	2,196
tekintelyelvű: engedelmesség a legfontosabb erény	0,147	0,087	0,092	1,159
tekintelyelvű: vezérre van szükség	0,227	0,080	0,004	1,255
tekintelyelvű: nők a konyhában a helye	0,125	0,079	0,113	1,133
cigányellenes: bűnözési haljam a vérükben van	0,304	0,077	0,000	1,355
cigánybűnözés a legfontosabb probléma	0,942	0,294	0,001	2,565
rendpártiság	-0,043	0,035	0,209	0,957
nacionalizmus	0,285	0,105	0,006	1,330
bizalom az intézményekben	-0,087	0,032	0,006	0,916
konstans	-7,383	1,124	0,000	0,001

Forrás: Aktív Fiatalok 2011-2012.

Találati arány a klasszifikáció után: 85,1%. Az állítással való egyetértés vagy a kategóriának való megfelelés esetén 1-es értéket vett fel a változó, ellenkező esetben 0-át. Tehát a 18-21 éves kapta az 1-es kódot, a 22 feletti a 0-ásat. Az állításokkal való egyetértés 5 fokozatú skálán történt, ebből az 1-es és 2-es fokozat (tehát a teljes mértékben egyetértés és a nagyjából egyetértés) kapta az 1-es értéket, a bármilyen egyet nem értés és a közömbösség a 0-ásat.

Szubkultúra tagja: kuruc.info olvasó, Magyar Sziget látogató, nemzeti rock hallgató. A többi változó kódolását lásd a 12-21. táblázatok leírásánál.

A színek a magyarázóerőt jelzik, minél sötétebb a színezés, annál jelentősebb az esélyhányados.

*IX. táblázat: 2006 és 2010 közötti ciklus közbiztonsággal kapcsolatos
törvényei és törvénymódosításai*

<i>időpont</i>	<i>törvény sorszáma</i>	<i>törvény neve</i>	<i>a politikai relevancia a rendpárti dimenzióban</i>
2007. nov.	T/4477	A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény és más törvények módosításáról	technikai, nem politikai benyújtó:Fidesz
2007. nov.	T/4410	A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény módosításáról	nem politikai
2007. nov.	T/4364	A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény és a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi CXIV. törvény módosításáról	emberi jogi
2007. okt.	T/4178	Az egyes büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról	nem politikai
2007. március	T/2576	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	technikai, nem politikai benyújtó:KDNP
2007. március	T/2446	A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról	technikai, nem politikai benyújtó:Fidesz
2008. nov.	T/6854	Egyes törvényeknek az uzsoratevékenységgel szembeni fellépést elősegítő módosításáról	rendpárti
2008. nov.	T/6749	A bűnüldöző szervek nemzetközi együttműködéséről szóló 2002. évi LIV. törvény módosításáról	nem politikai
2008. okt.	T/6655	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	nem politikai
2008. szept.	T/6219	Az ember méltóságát súlyosan sértő egyes magatartásokkal szembeni védelem érdekében szükséges jogérvényesítési eszközök biztosításáról	szélsőségek, gyűlöletbeszéd ellen
2008. szept.	T/6218	A közrend, valamint az igazságszolgáltatás működésének védelme érdekében szükséges egyes törvénymódosításokról	jobbik-ellenes, közösség tagjai elleni izgatás, hatóság elleni erőszak, ellentüntetők korlátozása

<i>időpont</i>	<i>törvény sorszáma</i>	<i>törvény neve</i>	<i>a politikai relevancia a rendpárti dimenzióban</i>
2008. szept.	T/6217	Egyes büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról	technikai-jogharmonizációs, nem politikai
2009. szept.	T/11199	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	technikai-jogharmonizációs, nem politikai
2009. szept.	T/11004	A bünyügyi nyilvántartási rendszer átalakításával összefüggő törvenymódosításokról	rengeteg, inkább technikai-jogharmonizációs, nem politikai
2009. okt.	T/10873	A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény, a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény, valamint a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	technikai-jogharmonizációs, nem politikai
2009. április	T/9555	A közbiztonság és a közrend védelmében, illetve fenntartásában közreműködő szervezetekre vonatkozó egyes törvények módosításáról	rendpárti
2009. április	T/9554	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	technikai-jogharmonizációs, nem politikai
2009. április	T/9553	A büntetőeljárások időszerűségének javítása céljából a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. évi törvény módosításáról	technikai-jogharmonizációs, nem politikai
2008. nov.	T/6770	A fémek begyűjtésével és értékesítésével összefüggő visszaélések visszaszorításáról	rendpárti
2010. január	T/11705	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	holokauszt-tagadás ellen
2009. nov.	T/11390	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	Gárda ellen

Forrás: saját gyűjtés, parlament.hu.

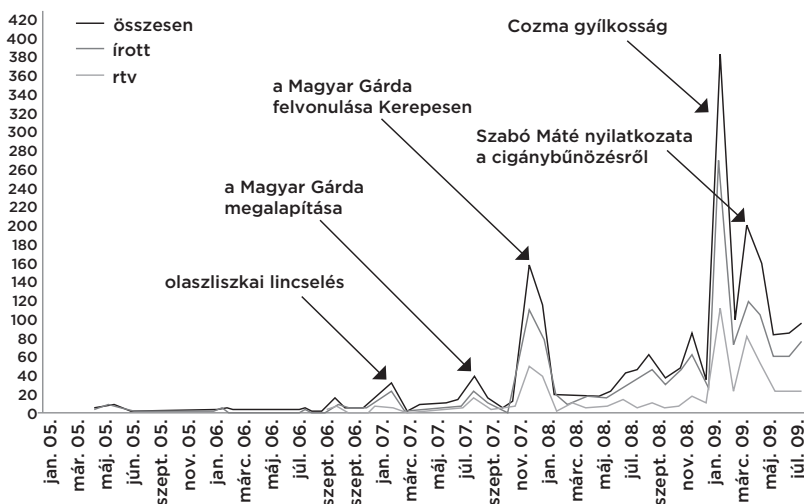
*X. táblázat. 2010 és 2012 közötti időszak közbiztonsággal kapcsolatos
törvényei és törvénymódosításai*

<i>törvény sorszáma</i>	<i>törvény neve</i>	<i>politikai relevancia a rendparti dimenzióban</i>
T/25 - 2010.06.08.	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	szigorítás, rendparti, három csapás
T/89 - 2010.06.21.	A kisebbségi önkormányzati képviselők számának csökkentése érdekében szükséges törvények módosításáról	technikai
T/416 - 2010.07.12.	Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény, valamint egyes kapcsolódó törvények módosításáról	hátrányos helyzetű kistérségek - nem politikai
T/580 - 2010.07.22.	A közbiztonság javítása érdekében szükséges egyes törvénymódosításokról	rendparti ES gárdaellenes
T/1426 - 2010.12.06.	Egyes rendészeti tárgyú és az azokkal összefüggő törvények módosításáról	TEK életre hívása
T/1673 - 2010.12.13.	Egyes büntető tárgyú törvények módosításáról	rendparti
T/1813 - 2010.12.23.	Egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosságügyi és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról	segélyezés: iskoláztatási támogatás megvonása a lógósoknál, súlyos esetben „védelembe vétel”
T/1861 - 2011.02.28.	Az Európai Rendőrségi Hivatallal, a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenységgel, a lőfegyverrel és a pirotechnikával kapcsolatos törvények jogharmonizációs célú módosításáról	technikai, nem politikai
T/2990 - 2011.05.02.	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	gárdaellenes
T/3012 - 2011.05.16.	A közterület rendjének fenntartása érdekében szükséges egyes törvények módosításáról	Szebb Jövőért Polgárőr egyesületellenes
T/3006 - 2011.06.14.	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény és egyes törvények pénzügyi bűncselekményekkel összefüggő módosításáról	segélyezés, állami támogatás szigorítása, megtévesztés keményebb büntetése
T/3481 - 2011.06.20.	Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény, a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény, a közúti közlekedési előéleti pontrendszerről szóló 2000. évi CXXVIII. törvény, valamint a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól szóló 2005. évi CXXXIII. törvény módosításáról	nem politikai

<i>törvény sorszáma</i>	<i>törvény neve</i>	<i>politikai relevancia a rendpárti dimenzióban</i>
T/3141 - 2011.07.04.	Egyes fémek begyűjtésével és értékesítésével összefüggő visszaélések visszaszorításáról szóló 2009. évi LXI. törvény módosításáról	cigányok elleni fellépést könnyíti
T/4864 2011. 11.05	Magyarország helyi önkormányzatairól	növeli az önkormányzati hatáskört, ezáltal szigorítja a segélyhez jutás feltételeit
T/4856 2011. 11.06	A nemzeti köznevelésről	leszállítja a tankötelezettséget 16 éves korra, külön szakmunkás alatti képzést hoz létre
T/4832 - 2011.11.07.	A kölcsönök kamatai és a teljes hiteldíjmu- tató korlátozása, valamint az átlátható árazás biztosítása érdekében az egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról	uzsorakamat
T/4657 - 2011.11.14.	Az egyes büntető vonatkozású törvények mó- dosításáról	rendpárti, elítéltekkel szem- beni fellépést segíti elő, bev- ándorlók foglalkoztatását is szigorúbban ellenőrzi
T/4865 - 2011.11.28.	A polgárőrségről és a polgárőri tevékenység szabályairól	nem politikai
T/4997 - 2011.12.19.	A nemzetiségek jogairól	a nemzetiségi képviselő és a szószóló bevezetése jogkiterjesztő, ám ez nemzetiségiként regisztrált állampolgárok országos listás szavazási jogának rovására megy
T/6958 - 2012.06.25.	A Büntető Törvénykönyvről	arányos védelem megszüntetése a magánterületre betörővel szemben, 12-14 évesek büntethetősége
T/9160 - 2012.11.26.	A nemzetiségi jogokkal összefüggő egyes törvé- nyek módosításáról	nemzetiségi jogok módo- sítása
T/9246 - 2012.12.17.	A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekről és egyes törvények módosi- tásáról	szigorítás, rendpártiság

Forrás: saját gyűjtés, parlament.hu

1. ábra. A cigánybűnözés gyakorisága a híradásokban

2. ábra. Az SZDSZ Jobbik-ellenes plakátkampánya

IRODALOMJEGYZÉK

- Adams, J.–Clark, M.–Ezrow, L.–Glasgow, G. (2006): *Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts (1976–1998)* American Journal of Political Science, 50.
- Adams, J.–Haupt, A. B.–Stoll, H. (2009a): *What Moves Parties? The Role of Public Opinion and Global Economic Conditions in Western Europe*. Comparative Political Studies, 42 (5).
- Adams, J.–Somer-Topcu, Z. (2009b): *Moderate Now, Win Votes Later the Electoral Consequence of Parties' Policy Shifts in 25 Postwar Democracies*. Journal of Politics, 71.
- Adams, J. (2012): *The causes and the electoral consequences of party policy shifts in multiparty elections: Theoretical results and empirical evidence*. Annual Review of Political Science, 15.
- Adams, J.–Ezrow, L.–Somer-Topcu, Z. (2011): *Is anybody listening? Evidence that voters do not respond to European parties' policy programmes*. American Journal of Political Science, 55 (2).
- Arts, K.–Blais, A.–Schmitt, H. (2006): *Political Leaders and Democratic Elections*. Oxford University Press, Oxford.
- Adelson, J.–O'Neil–Robert P. (1966): *Growth of political ideas in adolescence: The sense of community*. Journal of Personality and Social Psychology, Vol 4(3), Sept 1966.
- Adorno, T.–Brunswick, E.–Levinson, D.–Sanford, R. N. (1950): *The Authoritarian Personality*. Harper, New York.
- Akkerman, T. (2012): *Comparing radical right parties in government: Immigration and integration policies in nine countries (1996–2010)*. West European Politics, 35 (3).
- Akkerman, T.–Rooduijn, M. (2015): *Pariahs or Partners? Inclusion and Exclusion of Radical Right Parties and the Effects on Their Policy Positions*. Political Studies, Volume 63, Issue 5, December 2015.
- Almond, G.–Verba, S. (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Little, Brown, Boston.
- Alonso, S.–Claro da Fonseca, S. (2012): *Immigration, left and right*. Party Politics, 18 (6).
- Altemeyer, B. (1998): *The other authoritarian personality*. In.: Berkowitz (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, Academic Press, Orlando.
- Altemeyer, B. (1988): *Enemies of Freedom. Understanding Right-Wing Authoritarianism*. Jossey-Bass Publisher, San Francisco-London.
- Angelusz, R.–Tardos, R. (1998): *Az „önéletrajzíró” válaszadó. A választási preferenciák retrospektív adatainak szisztematikus torzításai*. Századvég, 3 (1).
- Angelusz, R.–Tardos, R. (2006): *A kérdőíves kontextushatás – a nem mintavételi hibák egy efemer, mindennapos esete*. In.: Angelusz, R.–Tardos, R. t (szerk.): *Mérésről-Mérésre, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*, Budapest.
- Angelusz, R.–Tardos, R. (2010): *A törésvonalak átrendeződése, avagy egy divergencia-spirál megjelenése?* Szociológiai Szemle, 20 (1).
- Angelusz, R.–Tardos, R. (2011): *Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál*. In.: Tardos, R.–Enyedi, Zs.–Szabó, A. (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*, Budapest.

- Arendt, H. (1975): *The Origins of Totalitarianism*. Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- Art, D. (2007): *Reacting to the Radical Right: Lessons from Germany and Austria*. Party Politics, 13 (3).
- Art, D. (2008): *The Organizational Origins of the Contemporary Radical Right: The Case of Belgium*. Comparative Politics, 40 (4).
- Art, D. (2011): *Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Arzheimer, K. (2009): *Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980-2002*. American Journal of Political Science, 53 (2).
- Arzheimer, K.–Carter, E. (2006). 'Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success', In.: European Journal of Political Research, 45:3.
- Arzheimer, K. (2011): *Electoral Sociology: Who Votes for the Extreme Right and why - and when?* Uwe Backes, Patrick Moreau (szerk.): The Extreme Right in Europe: Current Trends and Perspectives. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Arzheimer, K. (2013): *Working Class Partis 2.0? Competition Between Centre-Left and Extreme Right Parties* In.: Rydgren, J. (szerk.): Class Politics and the Radical Right. Oxon: Routledge.
- Backes, U.–Mudde, C. (2000): *Germany: extremism without successful parties*. Parliamentary Affairs 53 (3).
- Backes, U. (2007): *Meaning and Forms of Political Extremism*. Central European Political Studies Review, Vol IX, Part 4. <http://www.cepsr.com/seps/clanek.php?ID=316>
- Bale, T. és társai (2010): *If you can't beat them, join them? Explaining social democratic responses to the challenge from the populist radical right in Western Europe*. Political Studies, 58 (3).
- Bale, T.–Krouwel, A.–Luther, K. R.–Sitter, N. (2008): *If You Can't Beat Them, Join Them? Exploring the European Centre-Left's Turn Against Migration and Multiculturalism: a Four-Country Case Study* (unpublished manuscript).
- Bale, T. (2003): 'Cinderella and Her Ugly Sisters: The Mainstream and Extreme Right in Europe's Bipolarising Party Systems', West European Politics, 26:3.
- Balku, A.–Dusa, Á.–Sörös, A. (2011): *Politikai graffitik és falfirkák*. In.: Balku A.–Dusa, Á.–Sörös, A. (szerk.): Ifjúsági élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok.
- Bán Zs. (2010): *A turul és a dinó* Eurozine, 2010. november. <http://www.eurozine.com/articles/2010-11-24-ban-hu.html>
- Bárány, Z. (2002): *Ethnic Mobilization Without Prerequisites. The East European Gypsies World* Politics, 54 (3).
- Bartlett, J.–Birdwell, J.–Krekó P.–Benfield, J.–Györi G. (2012): *Populism in Europe: Hungary*. Demos. <http://www.demos.co.uk/publications/populismineuropehungary>.
- Barr, R. (2009): *Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics*. Party Politics January 2009 vol. 15, no. 1.
- Bauer, B.–Szabó, A. (szerk.) (2005): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Mobilitás, Budapest.
- Bauer, B.–Szabó, A. (szerk.) (2009): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Bélanger, E.Aarts, K. (2006): *Explaining the rise of the LPF: Issues, discontent, and the 2002 Dutch elections*. Acta Politica.

- Bell, D. (1963): *The New American Right*. Transaction Publisher, New Brunswick, NJ.
- Benoit, K.–Däubler, T. (2015): *Putting Text in Context: How to Estimate Better Left-Right Positions by Scaling Party Manifesto Data*. "Mapping Policy Preferences from Texts" Conference, WZB Berlin, 2014. 05.15-05.16.
- Benoit, K.–Laver, M. (2006): *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Bernáth, G.–Messing, V. (2012): *Szélre tolvá. Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi médiaképéről, 2011*. Amencia médiaprogram.
http://www.amencia.hu/uploads/pdf/szelre_tolva.pdf
- Bernát, A., Juhász, A., Krekó, P.–Molnár, Cs. (2013): *A radikalizmus és cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében*. In.: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2012. Budapest, TÁRKI.
- Betz, H.-G. (1994): *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Macmillan, Basingstoke.
- Betz, H.-G. – Immerfall, S. (1998): *The New Politics of the Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. St. Martin's Press, New York.
- Betz, H.-G. (2004): *Az „újjobboldal” az Európai Unió fejlett demokráciáiban*. Eszmélet (61).
- Betz, H.-G.–Meret, S. (2013): *Right-wing Populist Parties and the Working Class Vote: What Have You Done for Us Lately?* In.: Rydgren, J. (szerk.): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.
- Beyme, K. von (2011): *Representative Democracy and the Populist Temptation*. In.: Alonso, S.–Keane, J.–Merkel, W. (szerk.): *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Birenbaum, G.–Villa, M. (2003): *The Media and Neo-populism in France*. In.: Mazzoleni, G. – Steward, J.–Horsfield, B. (szerk.): *Media and Neo-populism: a Contemporary Analysis*. Praeger Publishers, Westport.
- Bíró Nagy, A.–Dúró, J.–Hajdu, A.–Róna, D. (2011): *Nemzet és radikalizmus*. In.: Láncki, A. (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*, Századvég, Budapest.
- Bíró Nagy, A.–Róna, D. (2011): *Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a Parlamentbe, 2003-2010*. In.: Láncki, A. (szerk.): *Nemzet és radikalizmus*, Századvég, Budapest.
- Bíró Nagy, A. (2011): *Az új pártrendszer térképe. Programok, párteltek és szavazótáborok a 2010-es választások után*. Magyarország Politikai Évkönyve 2010-ről, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.
- Bíró Nagy, A. (2011): *Az identitásnacionalizmus nyomában. A Brit Nemzeti Párt sikerei és korlátai*. In.: Láncki, A. (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*, Századvég, Budapest.
- Bíró Nagy, A. (2012): *Sokszínű fiatal baloldal. Az MSZP és a DK támogatói a felsőoktatásban*. In.: Szabó, A. (szerk.): *Aktív Fiatalok*.
- Bíró Nagy, A. –Róna, D. (2013): *Rational Radicalism. Jobbik's Road to the Hungarian Parliament*. In.: Meseznikov, G.–Gyárfás, O.–Butorova, Z. (ed.): *Alternative Politics? The Rise of New Parties in Central Europe*, Institute for Public Affairs, Bratislava.
- Blokker, P. (2005): *Populist nationalism, anti-Europeanism, post-nationalism, and the East-West distinction*. German Law Journal, 6 (2).
- Bolleyer, N. (2007): *New Parties: Reflection or Rejection of the Cartel Party Model?* Paper Prepared for the ECPR General Conference in Pisa, September 2007.

- Bos, L.–Van der Brug, W.–de Vreese, C. (2011): *How the Media Shape Perceptions of Right-Wing Populist Leaders*, Political Communication, 28.
- Bornschier, S. (2010): *Cleavage Politics and the Populist Right. The New Cultural Conflict in Western Europe*. Temple University Press, Philadelphia.
- Bornschier, S.–Kriesi, H. (2013): *The Populist Radical Right, the Working Class, and the Changing Face of Class Politics*. In.: Rydgren, J. (ed.): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.
- Bornschier, S. (2010): *The New Cultural Divide and the Two-Dimensional Political Space in Western Europe*, West European Politics, 33.
- Bourdieu, P (1997): *A közvélemény nem létezik*. Szociológiai Figyelő, 9 (1-2).
- Bozóki, A. (2003): *Politikai pluralizmus Magyarországon, 1987-2002*. Budapest: Századvég.
- Brückner, M.–Grüner, H. P. (2010): *Economic growth and the rise of political extremism: theory and evidence*. CEPR Discussion Paper 7723. Center for Economic Policy Research, London.
- Budge, I.–Farlie, D. (1983): *Explaining and Predicting Elections*. Allen and Unwin, London.
- Budge, I (2001): *Theory and Measurement of Party Policy Positions*. In.: Budge, I.–Klingemann, H.-D.–Volkens, A.–Bara, J.–Tanenbaum, E. (ed.), *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors, and Governments 1945–1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Bustikova, L. (2014): *Revenge of the Radical Right*. Comparative Political Studies (published online).
- Capoccia, G (2002): *Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment*. Journal of Theoretical Politics, 14 (1).
- Carter, E. L. (2005): *The Extreme Right in Western Europe*. Manchester University Press, Manchester.
- Cinpoes, R. (2012): *The Extreme Right in Contemporary Romania*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Clark, M. (2005): *Scandalous! The Electoral Effects of Valence Issues in Western Europe, 1976–1998*. Annual meeting of the Midwest Political Science Association.
- Cohen, A. K. (1969): *A szubkultúrák általános elmélete*. In.: Huszár, T.–Sükösd, M. (szerk.): *Ifjúságszociológia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*.
- Cohen, B. C. (1963): *The press and foreign policy*. Princeton University Press, Princeton.
- Cox, G. W. (1997): *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cutts, D.–Ford, R.–Goodwin, M. (2011): *Anti-immigrant, politically disaffected or still racist after all? Examining the attitudinal drivers of extreme right support in Britain in the 2009 European elections*.
- Csákó, M. (2007): *Demokráciára nevelés az iskolában*. In.: Somlai, P.–Surányi, B.–Tardos, R.–Vásárhelyi, M.–Éber, M. Á. (szerk.): *Látás-viszonyok*. Pallas Kiadó, Budapest.
- Csákó, M. (2011): *Állampolgárokat nevel-e az iskola*. In.: Szabó, A.–Bauer, B. (szerk.): *Arctalan (?) Nemzedék*, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Csepe, Gy. (2006): *A jövőbe veszett generáció*. In.: Csepe, G.–Kígyós, É.–Popper, P.: *Magára hagyott generációk. Fiatalok és öregek a XXI. században*, Saxum Kiadó, Budapest.

- Cserti Csapó, T.–Forray R., K.: *A cigány/roma fiatalok munkaerőpiac esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a dél-Dunántúlon*. Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány által támogatott 5341/18-140 sz. kutatás <http://forrayrkatalin.hu/doski/gipsystudies20.pdf>
- Csőzik, R. (2012): *Átalakult lázadás. A magyar egyetemisták és főiskolások nemzedékének politikai szocializációja*. In.: Szabó, A. (szerk.): *Aktív Fiatalok*.
- Dahlström, C.–Esaïasson, P. (2013): *The immigration issue and anti-immigrant party success in Sweden 1970-2006: A deviant case analysis*. *Party Politics* 2013, 19.
- Dagevos, J.–Gijssberts, M. (2010): *Integration in Ten Trends*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research (SCP).
- Dalton, R.–Flanagan, S.–Beck, P. (1984): *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies. Realignment or Dealignment?* Princeton, Princeton University Press.
- Dányi, E. (2003): *Posztmodern kampánytechnikák és az ellenőrzés válsága*. In.: Sárkozy, E.–Schleicher, N. (szerk.): *Kampánykommunikáció*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dechellezes, S. (2008): *The Cultural Basis of Youth Involvement in Italian Extreme Right-wing Organisations*. *Journal of Contemporary European Studies* Vol. 16, No. 3.
- Dinas, E.–Gemenis, K. (2010): *Measuring Parties' Ideological Positions With Manifesto Data. A Critical Evaluation of the Competing Methods*. *Party Politics* July 2010.
- De Lange, S. L.–Art, D. (2011): *Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building*. *West European Politics*, 34.
- De Lange, S. L. (2007): *A New Winning Formula? The Programmatic Appeal of the Radical Right*. *Party Politics*, 13.
- De Lange, S. L. (2012): *New alliances: Why mainstream parties govern with radical right-wing populist parties*. *Political Studies*, 60 (4)
- DeAngelis, R. A. (2003): *A rising tide for Jean-Marie, Jorg & Pauline? Xenophobic populism in comparative perspective*. *Australian Journal of Politics and History* 49 (1).
- Decker, F. (2004): *Der neue Rechtspopulismus*. Leske + Budrich, Opladen.
- Dechezelles, S. (2008): *The Cultural Basis of Youth Involvement in Italian Extreme Right-wing Organisations*. *Journal of Contemporary European Studies* Vol. 16, No. 3.
- Dobos, B. (2011): *A romániai pártrendszer PeReMe: a Nagy-Románia Párt*. In.: Láncki, A. (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Századvég, Budapest.
- Downs, W. M. (2001): *Pariahs in Their Midst: Belgian and Norwegian Parties React to Extremist Threats*. *West European Politics*, 24 (3).
- Döme, Zs. (2011): *A hágai rab foglyai. A Szerb Radikális Párt*. In.: Láncki, A. (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Századvég, Budapest.
- Döme, Zs.–Hajdú, A. (2009): *A politikai tájékozódás új formáinak jelentősége az egyetemisták körében*. TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet.
- Dukay-Szabó, Sz. (2009): *A politikai intézmények támogatottsága 1988/90-2008 Magyarország Politikai Évhuszadkönyve*. Budapest: DKMKA.
- Dunn, K.–Singh, S. (2011): *The surprising non-impact of radical right-wing populist party representation on public tolerance of minorities*. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 21 (3).

- Dúró, J. (2010): *Euroszkepticizmus ma*. Politikatudományi Szemle, 19 (4).
- Duverger, M. (1963): *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, North, B. and North R., Wiley, Science Ed., New York.
- Easton, D. (1965): *A Systems Analysis of Political Life*. Wiley, New York.
- Eatwell, R. (1992): *Toward a New Modell of Generic Fascism*. Journal of Theoretical Politics, 4 (2).
- Eatwell, R.–Mudde, C. (2004): *Western democracies and the new extreme right challenge*. Routledge, London.
- Eatwell, R. (1994): *Why Are Fascism and Racism Reviving in Western-Europe?* Political Quarterly, 65 (3).
- Eatwell, R. (1996): *Fascism: A History*. New York, Penguin.
- Eatwell, R. (2000): *The rebirth of the „extreme right“ Western Europe?* Parliamentary Affairs, 53 (3)
- Eismann, W. (szerk.) (2002): *Rechtspopulismus: Österreichische Krankheit oder Europäische Normalität*. Czernin, Bécs.
- Ellinas, A. A. (2010): *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*. Cambridge University Press, New York.
- Ellinas, A. A. (2013): *The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece*. South European Society and Politics (online publikálva).
- Ellinas, A. A. (2009): *Chaotic but Popular? Extreme-Right Organisation and Performance in the Age of Media Communication*. Journal of Contemporary European Studies, 17:2.
- Elster, J. (2001): *A társadalom fogaskerekei*. Budapest, Osiris-Századvég (eredeti kiadás: The Cement of Society: A study of social order, Cambridge, 1989).
- Enyedi, Zs.– Erős, F.–Fábián, Z.(2000): *Előítélet és tekintélyelvűség a fiatalok körében*. In.: Gábor, K. (szerk.): Társadalmi változás és az ifjúság. A szabadság mint lehetőség, Belvedere, Szeged.
- Enyedi, Zs.–Fábián, Z.–Sik, E. (2004): *Nöttek-e az előítéletek Magyarországon?* Társadalmi Riport 2004. Tárki, Budapest.
- Enyedi, Zs. (1993): *Pillér és szubkultúra – A politikai kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete*. Politikatudományi Szemle, 3 (4).
- Enyedi, Zs. (2004): *A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában Századvég* 9. (3).
- Enyedi, Zs. (2006): *A befagyott felszín és ami alatta van. A 2006-os választás és a magyar pártrendszer*. In.: Karácsony, G. (szerk.): Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.
- Enyedi, Zs. – Körösenyi, A. (2004): *Pártok és pártrendszerek*. Osiris, Budapest.
- Enyedi, Zs.– Róna, D. (2016): *Governmental and oppositional populism: competition and division of labor* In: Wolinetz, S.–Zaslave, A.: *Populist Parties and their Impact on Parties and Party Systems*. ECPR Press (megjelenés alatt).
- Erikson, R.–J. Goldthorpe (1992): *The Constant Flux*. Oxford: Clarendon Press.
- Eröss, G.–Gárdos, J.(2007): *Az előítélet-kutatások bírálatához*. Educatio, 16 (1).
- Evans, G.–Norris, P. (ed.) (1999): *Critical Elections. British Parties and voters in long-term perspective*. Sage, London.

Fábián, Fleck, Z. (1999): *Authoritarianism, Socio-demographic Variables and Socialization in the Explanation of Prejudiced Attitudes: Antisemitism and Anti-Gypsy Attitudes in Hungary* In.: Enyedi, Zs.– Erős, F. (ed.): *Authoritarianism and Prejudices. Central European Perspectives*, Osiris, Budapest.

Fábián, Z.–Fleck, Z. (1999): *Authoritarianism and anti-Gypsy attitude in Hungary* In.: Enyedi Zs.–Erős, F. (szerk.): *Authoritarianism and Prejudices. Central European Perspectives*, Osiris, Budapest.

Félix, A. (2012): *A spirituális nő misztériumának nyomában. Történelmi örökség és kulturális folytonosság a radikális jobboldali nők egy csoportjában*. Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat, 3 (4).

Félix, A. (2012): *Az elfeledett kérdés – A nők szerepe a hazai radikális jobboldalon*. <http://www.community.eu/2012/05/18/az-elfeledett-kerdes-a-nok-szerepe-a-hazai-radikalis-jobboldalon/>

Fennema, M. (1997): *Some Conceptual Issues and Problems in the Comparison of Anti-immigrant Parties in Western Europe*. Party Politics, 3 (3).

Fenner, A. –Weitz, E. D. (2004): *Fascism and Neofascism: Critical Writings on the Radical Right in Europe*. Palgrave, New York.

Ferrara, F.–Weishaupt, J. T. (2004): *Get Your Act Together: Party Performance in European Parliament Elections*. European Union Politics, 5 (3).

Fetzer, J. (2000): *Economic self-interest or cultural marginality? Anti- immigration sentiment and nativist political movements in France, Germany and the USA*. Journal of Ethnic and Migration Studies, 26 (1).

Flecker, J.–Hentges, G.–Balázs, G. (2007): *Potentials of Political Subjectivity and the Various Approaches to the Extreme Right: Findings of the Qualitative Research*. In.: Felcker, J. (ed.): *Changing Working Life and the Appeal of the Extreme Right*. Aldershot: Ashgate.

Fiatal Demokraták Szövetsége – Magyar Polgári Szövetség (2010): *Nemzeti ügyek politikája*. Budapest.

Filippov, G. (2011): *A név kötelez*. Politikatudományi Szemle, 20 (3).

Ford, R.–Goodwin, M. J. (2010): *Angry white men: individual and contextual predictors of support for the British National Party*. Political Studies, 58 (1).

Franzmann, S.–Kaiser, A. (2006): *Locating political parties in policy space: a reanalysis of party manifesto data*. Party Politics, 12.

Fromm, E. (2002): *Menekülés a szabadság elől*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Gaszó, F.–Laki, L. (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Gaszó F.–Stumpf I. (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest.

Givens, T. E. (2002): *The Role of Socioeconomic Variables in the Success of Radical Right parties*. In.: Schain, M.–Zolberg, A. –Hossay, P. (ed.): *Shadows over Europe*, Palgrave Macmillan, Houndmills.

Givens, T. E. (2004): *The Radical Right Gender Gap*. Comparative Political Studies, 37 (1).

Givens, T. E. (2005): *Voting Radical Right in Western Europe*. Cambridge University Press, New York.

- Golder, M. (2003): *Explaining Variations in the Success of Extreme Right Parties in Western Europe*. Comparative Political Studies, 36 (4).
- Golder, M. (2004): *Electoral Institutions, Unemployment and Extreme Right Parties: A Correction*. British Journal of Political Science, 33.
- Goodwin, J. M.–Cutts, D. (2013): *Mobilizing the Workers? Extreme Right Party Support and Campaign Effect at the 2010 British General Election*. In.: Rydgren, J. (szerk.): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon: Routledge.
- Grajczár, I.–Tóth, A. (2011): *Válság, radikalizálódás és az újjászületés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe*. In.: Enyedi, Zs.–Szabó, A.–Tardos, R. (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.
- Griffin, R. (1993): *The Nature of Fascism*. Routledge, New York.
- Gunther, R.–Diamond, L. (2003): *Species of political parties: a new typology*. Party Politics, 9 (2).
- Gurses, M. (2014): *Islamists, democracy and Turkey: A test of the inclusion-moderation hypothesis*. Party Politics, 2014 20: 646.
- Hajdú, A. (2012): *Karizmatikus vezetés a politikában. A radikális jobboldali pártok vezetési stílusa*. Szakdolgozat, BCE Politikatudományi Intézet.
- Hajdú A. (2011): *Jobbra tolódó Skandinávia*. TDK-dolgozat, BCE Politikatudományi Intézet.
- Hajdú A. (2016): *Kékgalléros nacionalizmus? A Jobbik egyéni választókerületi képviselőjelöltjei 2010-ben és 2014-ben*. In.: Dobos Gábor és munkatársai: *Pártok, jelöltek, képviselők*. Budapest: Szabad Kéz Kiadó.
- Harmel, R.–Lars, S. (1997): *The Influence of New Parties on Old Parties' Platforms: The Cases of the Progress Parties and the Conservative Parties of Denmark and Norway*. Party Politics, 3 (3).
- Harrison, S.–Bruter, M. (2011): *Mapping the Extreme Right. An Empirical Geography of the European Extreme Right*. Palgrave MacMillan, Houndmills.
- Hiel, A. (2012): *A psycho-political profile of party activists and left-wing and right-wing extremists*. European Journal of Political Research, 51.
- Hix, S.–Marsh, M. (2004): *Predicting the Future: The Next European Parliament*. Burson-Marsteller, Brussels.
- Hooghe, M.–Reeskens, T. (2007): *Are cross-national surveys the best way to study the extreme-right vote in Europe?* Patterns of Prejudice, Vol. 41, No. 2.
- Howard, M. M. (2010): *The Impact of the Far Right on Citizenship Policy in Europe: Explaining Continuity and Change*. Journal of Ethnic and Migration Studies, 36 (5).
- Howe, N.–Strauss, W. (2000): *Millennials Rising. The Next Great Generation*. Vintage Books.
- Ichilov, O. (ed.) (1990): *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*. Teachers College, Columbia University, New York and London.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford University Press, Oxford.
- Ignazi, P. (2002): *The Extreme Right: Defining the Object and Assessing the Causes*. In.: Schain, M.–Zolberg, A.–Hossay, P. (ed.): *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*. Palgrave MacMillan, New York.
- Ignazi, P. (1996): *The Intellectual Basis of Right-Wing Anti-Partyism*, European Journal of Political Research, 29(3).

Inglehart, R. (2007): *Postmaterialist values and the shift from survival to self-expression values*. Dalton, R. J.–Klingemann, H.-D. (szerk.): *The Oxford handbook of political behavior*. Oxford University Press, Oxford.

Iyengar, S.–Kinder, D. R. (1987): *News that Matters*. Chicago: University of Chicago Press.

Ivaldi, G. (2015): *Toward the median economic crisis voter? The new leftist agenda of the Front National in France*. *French Politics*, 13.

Ivarsflaten, E. (2008): *What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases*. *Comparative Political Studies*, 41 (1).

Ivarsflaten, E.–Stubager, R. (2013): *Voting for the Populist Radical Right in Western Europe: the Role of Education*. In.: Rydgren, J. (ed.): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon: Routledge.

Jackman, R. W.–Volpert, K. (1996): *Conditions Favouring Parties of the Extreme Right in Western Europe*. *British Journal of Political Science*, 26 (4).

Jeskó, J., Bakó, J.–Tóth, Z. (2012): *Jobbik: Egy net-network párt természetrajza. A radikális jobboldal webes hálózatai*. *Politikatudományi Szemle*, 20 (1).

Jobbik Magyarországért Mozgalom (2003): *Alapító Nyilatkozat*. In.: Koltay, G.: *Adjatok egy jobbk világot*. Szabad Tér, Budapest.

Jobbik Magyarországért Mozgalom (2007): *Bethlen Gábor program*.

Jobbik Magyarországért Mozgalom (2010a): *Jobbik Nemzedék*. Dokumentumfilm a Jobbk történetéről.

Jobbik Magyarországért Mozgalom (2010b): *Radikális változás. A Jobbk országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért*. Budapest.

Jost, J. T. –Glaser, J.–Kruglanski, A. W. –Sulloway F. J. (2003): *Political Conservatism as Motivated Social Cognition*. *Psychological Bulletin*, 2003, Vol. 129, No. 3.

Juhász, A. –Krekó, P.–Molnár, Cs.: (2012): *Attitűd-szélsőségek Magyarországon – nemzetközi kontextusban*. A szélsőjobboldali eszmék iránti keresletet mérő index (DEREX) adatai. Kutatási összefoglaló (ESS5 2011). *Political Capital*, Budapest. http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/fes_dere_x_20120229.pdf

Juhász, A.: A „cigánybűnözés” mint az igazság szimbóluma. *anBlok*, 1 (4).

Karácsony, G. –Róna, D. (2010): *A Jobbk titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól*. *Politikatudományi Szemle*, 19 (1).

Karácsony, G. (2003): *A választói magatartás trendjei*. In.: Kurtán, S.– Sándor, P.–Vass, L. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről*, *Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*, Budapest.

Karácsony, G. (2005): *A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon*. In.: Angelusz, R. –Tardos, R. (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*, *Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*, Budapest.

Karácsony, G. –Róna, D. (2012): *Reasons behind the rise of the Hungarian radical right*. *Journal of East European and Asian Studies*, 2 (1).

Mannheim, K. (1972): *The problems of generations*. Altbach, P. G.–Laufer, R. S. (szerk.): *The New Pilgrims*. David McKay, New York.

Katz, R. S.–Mair, P. (1995): *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*. *Party Politics*, 1 (1).

Keil, A.: *Adalékok a Critical Mass nemzedékről. Az egyetemista-főiskolás LMP-szavazók jellemzése.* In.: Szabó, A. (szerk.): Aktiv Fiatalok.

King, G.–Rosen, O.–Tanner, M.–Wagner, A. F. (2008): *Ordinary Economic Voting Behavior in the Extraordinary Election of Adolf Hitler.* The Journal of Economic History, 68 (3).

King, G. (1997): *A solution to the ecological inference problem: reconstructing individual behaviour from aggregate data.* Princeton University Press, Princeton.

Kiousis, S.–McCombs, M. (2004): *Agenda-Setting Effects and Attitude Strength: Political Figures during the 1996 Presidential Election.* Communication Research, 31. (1).

Kircheimer, O. (1966): *Germany: The Vanishing Opposition* In.: Dahl, Robert A. (szerk.): Political Oppositions in Western Democracies. Yale University Press. New Haven and London.

Kitschelt, H. (2007): *Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research.* West European Politics, 30 (5).

Kitschelt, H. (1994): *The Transformation of European Social Democracy.* New York: Cambridge University Press.

Kitschelt, H. –McGann, A. J. (1995): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis.* University of Michigan Press, Ann Arbor.

Kitschelt, H. (2000): *Linkages between citizens and politicians in democratic politics.* Comparative Political Studies 33 (6-7).

Kitschelt, H. –Bustikova, L. (2009): *The Radical Right in Post-communist Europe. Comparative Perspectives on Legacies and Party competition.* Communist and Post-communist Studies, 42 (4).

Klandermans, B.–Mayer, N. (2005): *Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass.* London: Routledge.

Klingemann, H.-D. –Volkens, A. –Bara, J.–Budge, I.McDonald, M. D. (2007): *Mapping policy preferences II: estimates for parties, electors and governments in Central and Eastern Europe, European Union and OECD, 1990–2003.* New York: Oxford University Press.

Knabe, A. A. –Rätzl, S.–Thomsen, S. L. (2009): *Right-Wing Extremism and the Well-Being of Immigrants.* Cesinfo Working Paper No. 2841. Category 3: Social Protection.

Knutsen, O. (2011): *Strukturális hatások, társadalmi koalíciók és pártválasztás Magyarországon* (In Hungarian). [Social structure and party choice in Hungary] In.: Tardos, R. –Enyedi, Zs. –Szabó, A. (szerk.): Participation, representation and political change, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.

Knutsen, O.–Scarborough, E. (1995): *Cleavage politics.* In.: J. van Deth – E. Scarborough (szerk.): The impact of values, Oxford University Press, Oxford.

Koopmans, R.–Muis, J. (2009): *The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach.* European Journal of Political Research, 48 (5).

Kovács, A. (2007): *Lehet-e előítélet az előítélet?* Educatio, 16 (1). http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=64

Kovács, A. (2013): *The Post-Communist Extreme Right: The Jobbik party in Hungary.* In.: Wodak R.–Khosravi Nik, M.–Mral, B. (ed.): Right-Wing Populism in Europe. Politics and Discourse, Bloomsbury, London.

Kovarek, D.–Farkas A. (2016): *A Jobbik mérséklődése az egyéni képviselő-jelöltek vizsgálatának tükrében.* Tudományos Diákköri Dolgozat, Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet.

- Krekó, P.–Juhász, A. –Molnár, Cs. (2011): *A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon*. Politikatudományi Szemle, 20 (2).
- Krekó, P.(2010): *Összeesküvés-elméletek a magyar radikális jobboldal ideológiájában* Magyarországi Politikai Évkönyve 2010-ről, DKMKA Budapest.
- Krekó, P.–Juhász, A. (2011): *Honnan jönnek, hányan vannak, mit csinálunk velük?* In.: Simonovics–Sík (szerk.): Abena, Sára, Chen és Ali esélyei Magyarországon. Társ.: Budapest.
- Kriesi, H.–Grande, E.–Lachat L.–Dolezal, M.–Bornschier, S.– Frey, T. (2006): *Globalization and the Transformation of the National Political Space: Six European Countries Compared* European Journal of Political Research, 45 (6).
- Kurtán, S. (2007): *A Szabadság Párt (Ausztria)*. Politikatudományi Szemle, 16 (1).
- Laki, L.–Szabó, A. –Bauer, B. (2001): *Ifjúság 2000*, Tanulmányok I. kötet. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Laki, L. (2011): *Fiatalok a munkaerőpiacon*. In.: Szabó, A. – Bauer, B. (szerk.): Arcatlan (?) Nemzedék, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- László, R. (2006): *Kormányzati instabilitás és a politikai rendszer stabilitása*. Politikatudományi Szemle, 15 (1).
- Laurenz, E. (2012): *The homogeneity of West European party families: The radical right in comparative perspective*. Party Politics, 18 (2).
- Laver, M.–Budge, I. (1992): *Measuring policy distances and modelling coalition formation*. In.: Laver, M.–Budge, I. (ed.) Party Policy and Government Coalitions, 15–40. Basingstoke: Macmillan.
- Lázár, G. (1996): *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében* In.: Terestyéni, T. (szerk.): Többség – kisebbség, Osiris Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest.
- Lehet Más A Politika (2010): *A fenntartható jövő, a befogadó társadalom és a megújuló demokrácia stratégiája. A Lehet Más a Politika választási programja 2010*. Budapest
- Lendvai, J. (1996): *A nemzetben való gondolkodás két fő típusa: a nemzetkép és a nemzeti sztereotípiák*. In.: Terestyéni, T. (szerk.): Többség – kisebbség, Osiris Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest.
- Linde, J.–Ekman, J. (2003): *Satisfaction with democracy: A note on a frequently used indicator in comparative politics* European Journal of Political Research, 42 (3).
- Linz, J. –Stepan, A. (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore.
- Lipset, S. M. (1960): *Political Man: The Social Basis of Politics*. Doubleday, New York.
- Loxbo, K. (2010): *The impact of the Radical Right: Lessons from the Local Level in Sweden, 2002–2006*. Scandinavian Political Studies, 33 (3).
- Lubbers, M.–Mérove, G.–Scheepers, P. (2002): *Extreme Right Wing Voting in Western Europe* European Journal of Political Research, 41 (3).
- Lubbers, M.–Scheepers, P. (2010): *Diverging trends in euro-scepticism in countries and regions of the EU 1994–2004*. European Journal of Political Research, 49(6).
- Luther, K. R. (2000): *Austria: A Democracy under Threat from the Freedom Party*. Parliamentary Affairs, 53 (3).

- Luther, K. R. (2009): *The Revival of the Radical Right: The Austrian Parliamentary Election of 2008* West European Politics Vol. 32, No. 5.
- Lynch, P.–Whitaker, R.–Loomes, G. (2011): *The UK Independence Party: Understanding a Niche Party's Strategy, Candidates and Supporters*. Parliamentary Affairs.
- MacMaster, N. (2001): *Racism in Europe*. Palgrave, Basingstoke.
- Magyar Szocialista Párt (2010): *Nemzeti modernizáció, összetartó közösség. Ajánlat a demokratikus oldal programjára*. Budapest.
- Mattila, M.–Raunio, T. (2006): *Mennyire egyezik a pártok és szavazóik véleménye az európai integráció kérdésében?* In.: Tóka, G. – Batory, Á. (szerk.): A 2004. évi európai parlamenti választások. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Századvég, Budapest.
- Mazzoleni, G. (2003): *The Media and the Growth of Neo-Populism in Contemporary Democracies*. In.: Mazzoleni, G.–Stewart, J.–Horsfield, B. (ed.): *Media and Neo-populism: a Contemporary Analysis*, Praeger Publishers, Westport.
- McCombs, M. (2004): *Setting the Agenda. The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press.
- Meguid, B. M. (2005): *Competition Between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success*. American Political Science Review, 99.
- Mello 'n, J. (2002): *Orden, Jerarquía y Comunidad: Fascismos, Dictaduras y Postfascismos en la Europa Contemporánea*. Tecnos, Madrid.
- Mikecz, D. (2013): *Új pártok, változó mozgalmak. A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása*. In.: Körösnéyi, A.–Boda, Zs. (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA TK PTI, Új Mandátum.
- Miller-Idriss, C. (2013): *Blood and Culture: Youth, Right-Wing Extremism, and National Belonging in Contemporary Germany*. Durham, NC: Duke University Press, 2009.
- Minkenberg, M. (2001): *The Radical Right in Public Office: Agenda-Setting and Policy Effects*. West European Politics, 24 (4)
- Minkenberg, M. (2002): *The radical right in postsocialist Central and Eastern Europe: comparative observations and interpretations*. East European Politics and Society, 16 (2).
- Minkenberg, M. (2003): *The New Radical Right in the Political Process: Interaction Effects in France and Germany* Schain, M.– Zolberg, A.–Hossay, P. (ed.): *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*, Palgrave Macmillan, New York.
- Minkenberg, M., (2009): *Leninist beneficiaries? Pre-1989 legacies and the radical right in post-1989 Central and Eastern Europe. Some introductory observations*. Communist and Post-Communist Studies Volume 42, Issue 4, December 2009.
- Minkenberg, M. (2009): *The Radical Right in Europe: Challenges for Comparative Research. Strategies for Combating Right-Wing Extremism in Europe*. Bertelsmann Stiftung.
- Minkenberg, M.–Pytlas, B. (2013): *The Radical Right in Central and Eastern Europe: Class Politics in Classless Society?* In.: Rydgren, J. (szerk.): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon: Routledge.
- Mirga, A. (2009): *The Extreme Right and Roma and Sinti in Europe: A New Phase in the Use of Hate Speech and Violence?* Roma Rights Journal, 2009/1.
- Moksony, F. (1999): *Gondolatok és adatok: Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Osiris, Budapest.

- Molnár, Cs. (2014): *Valóban mérséklődött a Jobbik?* TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet.
- Money, J. (1999): *Fences and Neighbours: the Political Geography of Immigration Control*. Cornell University Press, Ithaca.
- Moser, B. (2004): *Age of Rage: Young Extremists Find New Targets - and New Recruits*. Southern Poverty Law Center: Washington.
- Mudde, C. (2005): *Racist Extremism in Central and Eastern Europe* East European Politics and Societies, 19 (2).
- Mudde, C. (ed.) (2005): *Racist extremism in central and eastern Europe*. Routledge, New York.
- Mudde, C. (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge.
- Mudde, C. (2012): *Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what?* European Journal of Political Research, 52 (1).
- Munk, V. (2013): *A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig*. Médiakutató, 14 (2).
- http://www.mediakutato.hu/cikk/2013_02_nyar/07_romak_a_hirekben.pdf
- Musinka, A.–Kolesarova, J. (2012): *Situation of the Roma in Slovakia and Their Status in the Contemporary Slovak Society*. Central European Regional Policy and Human Geography, 2012, no.2.
- Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság jelentései (2011-2012). <http://nmhh.hu>
- Netjes, C. E.–Edwards, E. (2005): *Taking Europe to Its Extremes. Examining Cueing Effects of Right-Wing Populist Parties on Public Opinion Regarding European Integration*. Discussion Paper SP IV 2005-202. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- Nora, P. (2010): *A nemzedék. Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Norris, P. (2005): *Radical Right: Voters and Parties in Electoral Market*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Oesch, D. (2008): *Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland*. International Political Science Review, 29 (3).
- Oesch, D.–Rennwald, L. (2010): *The class basis of Switzerland's cleavage between the New Left and the Populist Right*. Swiss Political Science Review, 16 (3).
- O'Malley, E. (2008): *Why is there no Radical Right Party in Ireland?* West European Politics, 31.
- Oross, D. (2013): *Társadalmi közérzet, politikához való viszony*. In.: Székely Levente (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Kutatópont, Budapest.
- Papp, D. (2011): *Tájékoztatói lehetőségek és politikai tartalmak megosztása az interneten*. Politikatudományi Szemle, 20 (2)
- Papp, Zs. (2016): *Inkumbens-hátrány (Helyi kötődés és a személynek szóló szavazat Magyarországon)*. Politikatudományi Szemle, XXV., 2016/2.
- Pedahzur, A. –Brichta, A. (2002): *The institutionalization of extreme right-wing charismatic parties: a paradox?* Party Politics, 8 (1).
- Pelinka, A. (2013): *Right-Wing Populism: Concept and Typology*. In.: Wodak R.– Khosravi Nik, M.– Mral, B. (ed.): *Right-Wing Populism in Europe*. Politics and Discourse, Bloomsbury, London.

- Percheron, A. (1993): *La socialisation politique*. Paris: Armand Colin.
- Perlmutter, T. (2003): *The Politics of Restriction: The Effect of Xenophobic Parties on Italian Immigration Policy and German Asylum Policy*. In.: Schain, M.– Hossay, P.– Zolberg, A. (ed.): *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*. Palgrave Macmillan, London.
- Petrocik, J. R. (1996): *Issue-Ownership in Presidential Elections with a 1980 Case Study*. American Journal of Political Science, 40 (4).
- Plasser, F.–Ulram, P. A. (2003): *Striking a Responsive Chord: Mass Media and Right-Wing Populism in Austria*. In.: Mazzoleni, G.–Stewart, J.–Horsfield, B. (ed.): *Media and Neopopulism: a Contemporary Analysis*. Praeger Publishers, Westport.
- Pritchett, M.–Spoon, J.-J. (2012): *Is Moderation the Best Strategy? Policy Moderation and Coalition Membership in Western Europe*. Paper presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, IL, April 12-15.
- Póczik, Sz. (2011): Szabályozott szabadság, egzisztenciális biztonság, kiszámítható jövő. Polgári Szemle, 7 (3).
- http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=448
- Putnam, R. D. (1993): *Tracing the Roots of the Civic Community; Social Capital and Institutional Success Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, New Jersey.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, New Jersey.
- Pytlas, B. (2013): *Radical-right narratives in Slovakia and Hungary: historical legacies, mythic overlaying and contemporary politics*. Patterns of Prejudice, 47.
- Reif, K.–Schmitt, H. (1980): *Nine Second-Order National Elections. A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results*. European Journal for Political Research, 8 (1).
- Reybrouck, D. van (2010): *A populizmus védelmében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Rohrschneider, R.–Whitefield, S. (2009): *Understanding Cleavages in Party Systems: Issue Position and Issue Salience in 13 Post-Communist Democracies*. Comparative Political Studies, 42 (2).
- Róna, D. –Sós, I (2011): *A térmoldellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson*. Politikatudományi Szemle, XX/4.
- Róna, D. –Sörös, A. (2012): *A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között?* In.: Szabó, A (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. Radikalizmus, posztmaterializmus, apátia a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Belvedere, Szeged. http://aktivfiatalok.hu/wp-content/uploads/2013/06/Racionaliasn-lazado-hallgatok_-BCE-Belvedere.pdf
- Róna, D. –Reich, J. (2013): „Nemzetiek”, cigányokkal szemben rendpártiak, demokráciából kiábrándultak, első generációs értelmiségiek, közösségre vágyanak. *A Jobbik egyetemista-főiskolás támogatói*. In.: Szabó, A. (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2013. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében II*. Szeged: Belvedere.
- Róna D. (2016): „Kuruc.info-nemzedék” helyett „Cukikampány-nemzedék”? *A Jobbik fiatalok közötti kiemelkedő támogatottságának okai*. In.: Szabó, A. (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2013. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében III* (megjelenés alatt).
- Rudas, T. (2010): *A Jobbik törzsszavazóiról*. In.: Kolosi, T.–Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. Tárki, Budapest.

- Rydgren J. (2005): *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*. New York: Nova Science.
- Rydgren, J. (2007): *The Sociology of the radical right*. Annual Review of Sociology, 33.
- Rydgren, J (2008): *Immigration sceptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six West European countries*. European Journal of Political Research, 47 (6).
- Rydgren, J (ed.) (2012): *Class Politics and the Radical Right*. Routledge, New York.
- Ságvári, B. (2011): *A net-generáció törésvonalai – kultúrafogyasztás és életciklus-csoportok a magyar fiatalok körében*. In.: Bauer, B.–Szabó, A.(szerk.) Arcatlan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010. Nemzeti Család és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Saltman, E. (2010): *Radical Right Culture and the Youth: The Development of Contemporary Hungarian Political Culture*. Slovo, 23 (2).
- Sartori, G. (1970): *Concept Misformation in Comparative Politics*. American Political Science Review 64 (2).
- Sartori, G. (1976): *Parties and party systems: a framework for analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schain, M. A. (2003): *The Impact of the French National Front on the French Political System*. In.: Schain, M. –Zolberg, A. –Hossay, P. (ed.): *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*. Palgrave Macmillan, New York.
- Schain, M. A. (2006): *The Extreme-Right and Immigration Policy-Making: Measuring Direct and Indirect Effects*. West European Politics, 29 (2).
- Schmuck, D.–Matthes, J. (2015): *How Anti-immigrant Right-wing Populist Advertisements Affect Young Voters: Symbolic Threats, Economic Threats and the Moderating Role of Education*. Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 41, Issue 10.
- Schumpeter, J. A. (1976): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper Colophon, New York.
- Sidanius, J.–Pratto, F. (1999): *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge University Press, New York.
- Siedler, T. (2011): *Parental unemployment and young people's extreme right-wing party affinity: evidence from panel data*. Journal of the Royal Statistical Society: Series A, Volume 174, Issue 3.
- Sik, E. (1999): *Idegenellenesség Magyarországon. Előítéletesség és rendvédelem*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Sík, E. (1999): *The Level and Social Basis of Xenophobia in Contemporary Hungary*. In.: Enyedi, Zs.–Erős, F. (ed.): *Authoritarianism and Prejudices. Central European Perspectives*, Osiris, Budapest.
- Sik E. –Simonovits, B. (2006): *A diszkrimináció-tesztelés módszeréről*. Esély, 18 (4). <http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-795/esely/esely2006/TPUBL-A-795.pdf>
- Simonovits, B. (2011): *Ali, Chen, Fatima és Sára esélyei a magyar munkaerő- és lakáspiacon*. In.: Simonovits–Sík (szerk.): Abena, Sára, Chen és Ali esélyei. Társ: Budapest.
- Simonovits B. (2011): *Elutasítók és elutasítottak*. In.: Simonovits–Sík (szerk.): Abena, Sára, Chen és Ali esélyei. Társ: Budapest.
- Silderberg (1995): *Ultra-Nationalist and Regionalist Parties: New Challenges for the EU in Asserting Pan-European Values*. Working Paper, Charleston, South Carolina.
- Somer-Topcu, Z. (2009): *Timely Decisions: The Effects of Past National Elections on Party Policy Change*. Journal of Politics, 71.

Sörös, A. (2010): *A szélsőjobboldali ideológia reprezentációja a debreceni egyetemisták körében*. Szakdolgozat, Debreceni Egyetem, Szociológia és szociálpolitika tanszék, Debrecen.

Sörös A. (2011): *A (Nagy)Asszony varrva jó? Jellegzetes tetoválások a szélsőjobboldali csoportok körében*. Kaleidoscope, 2 (2).

Sörös A. (2012): *A szélsőjobboldali egyetemisták mint virtuális csoport*. In.: Dusa, Á.–Kovács, K. –Márkus, Zs.–Nyüsti, Sz.–Sörös, A. (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságpszichológiai tanulmányok I.*, Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Spies, D.–Franzmann, S. T. (2011): *A Two-Dimensional Approach to the Political Opportunity Structure of Extreme Right Parties in Western Europe*. West European Politics, 34.

Sprague-Jones, J. (2011): *Extreme right-wing vote and support for multiculturalism in Europe*. Racial and Ethnic Studies, 34 (4).

Strauss, L. (1999): *Természetjog és történelem*. Pallas Stúdió, Budapest.

Stubager, R. (2008): *Education effects on authoritarian-libertarian values: A question of socialization*. British Journal of Sociology, 59 (2).

Stubager, R. (2009): *Education based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict*. European Journal of Political Research, 48 (2).

Stumpf, I. (1994): *Választói magatartás a generációs és vallási törésvonalak mentén*. In.: Balogh, I. (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. Politikai vizsgálat a mai Magyarországról. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.

Szabó A. –Kern, T. (2011a): *A magyar fiatalok politikai aktivitása*. In.: Szabó, A.–Bauer, B. (2011): *Arctalan (?) Nemzedék*, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.

Szabó, A. –Kern, T. (2011b): *A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006–2010*. In.: Tardos, R.–Enyedi, Zs.–Szabó, A. (szerk.) (2011): *Részvétel, Képviselés, Politikai változás*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.

Szabó, A. –Oross, D. (2012): *A magyar hallgatók politikai aktivitása*. In.: Szabó, A. (szerk.): *Aktív Fiatalok*.

Szabó, A. (2010): *A politikai tiltakozások elmélete*. Jog. Állam. Politika, 2 (2).

Szabó, I. (1991): *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*. Tekintet, Budapest.

Szabó, I.–Örkény, A. (1996): *A 14-15 Évesek interkulturális világképe*. In.: Terestyéni, T. (szerk.): *Többség – kisebbség*, Osiris Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest.

Szabó, I.–Örkény, A. (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest.

Szabó, I. (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. L'Harmattan, Budapest.

Szabó, I. (2010): *Nemzeti identitás és politikai szocializáció*. Új Ifjúsági Szemle, 2010 tavasz.

Szabó, M. (2011): *Ellenzékiségre ítélve. A Nemzeti Front útja az agrárius protesztparttól a jóléti nacionalizmusig*. In.: Láncki, A. (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*, Századvég, Budapest.

Szalai, B.–Simonovits, B. (2011): *A személyes ismerős léte és a társadalmi távolság kapcsolata*. In.: Simonovics–Sík (szerk.): *Abena, Sára, Chen és Ali esélyei*. Tárki: Budapest.

Szombati, K.–Feischmidt, M. (2012): *Gyöngyöspata: A magyarországi szélsőjobboldal laboratóriuma. A politikai mozgósítás és az interetnikus konfliktus elemzése és tanulmányai*. Ökopolisz Alapítvány, Budapest.

http://okopoliszalapitvany.hu/sites/okopoliszalapitvany.hu/files/publikaciok/2012/okp_gy_2011_tanulmany_final_0416.pdf

Taggart, P. (2000): *Populism*. Open University Press, Buckingham.

Tavits, M. (2007): *Principle versus Pragmatism: Policy Shifts and Political Competition*. American Journal of Political Science, 51 (January).

Terestyéni, T. (2004): *A sajtó roma vonatkozású tartalmi a 2002-es parlamenti választások kontextusában*. Médiakutató, 5 (5).

http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_02_nyar/08_sajto_roma

Todosijevic, B.–Enyedi, Zs. (2008): *Authoritarianism without Dominant Ideology: Political Manifestations of Authoritarian Attitudes in Hungary*. Political Psychology, 29 (5).

Tóka, G. (2006): *Vezérek passzív csodálói: a magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban*. In.: Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.

Tóka, G. (2004): *East-West Value Differences in the European Union and the Legacy of Communism*. Paper presented at the World Values Survey Association conference at Budapest, Hungary, 2-5 September 2004.

Tóth, A. –Grajczár, I. (2009): *Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások, vagy válságok idején?* Politikatudományi Szemle, 18 (3).

Török, G. (2005): *A politikai napirend*. Akadémiai kiadó, Budapest.

Van der Brug, W.–Fennema, M.–Tillie, J. (2000): *Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote?* European Journal of Political Research, 37 (1).

Van der Brug, W.–Fennema, M. (2003): *Protest or mainstream? How the European anti-immigrant parties have developed into two separate groups by 1999*. European Journal of Political Research, 42 (1).

Van der Brug, W.–Fennema, M. –Tillie, J. (2005): *Why some anti-immigrant parties fail and others succeed; a two step model of electoral support*. Comparative Political Studies, 38 (5).

Van der Brug, W.–Mughan, A. (2007): *Charisma, Leader Effects and Support for Right-Wing Populist Parties*. Party Politics, Vol 13, No 1.

Van der Brug, W.–Fennema, M. (2009): *The Support Base of Radical Right Parties in the Enlarged European Union*. Journal of European Integration, 31.

Van der Brug, W.–Fennema, M.–de Lange, S.–Baller, I. (2013): *Radical Right Parties: Their Voters and Their Electoral Competitors*. In.: Rydgren, J. (ed.): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.

Van Spanje, J. (2010): *Parties beyond the pale: Why some political parties are ostracized by their competitors while others are not*. Comparative European Politics, 8 (3).

Van Spanje, J.–Van der Brug, W. (2009): *Being intolerant of the intolerant. The exclusion of Western European anti-immigration parties and its consequences for party choice*. Acta Politica, 44 (4).

Van Spanje, J. (2011): *The Wrong and the Right: A Comparative Analysis of 'Anti-Immigration' and 'Far Right' Parties*. Government and Opposition, 46 (3).

- Van Spanje, J. (2010): *Contagious parties: Anti-immigration parties and their impact on other parties' stances on immigration in contemporary Western Europe*. Party Politics, 16 (5).
- Van Spanje, J.–Van Der Brug, W. (2007): *The Party as Pariah: The Exclusion of Anti-Immigration Parties and its Effect on their Ideological Positions*. West European Politics, 30 (5).
- Varró, Sz. (2009): *A Jobbik mint harmadik erő*. Magyar Narancs, 21.
- Vasilopoulou, S. (2011): *European Integration and the Radical Right: Three Patterns of Opposition*. Government and Opposition, Vol. 46, No. 2.
- Vicsek, L. (1996): *Cigánykép a sajtóban*. Amaro Drom, 6 (12).
- Vona, G. (2011): *Született augusztus 20-án*. Magyar Hírek, Budapest.
- Vona, G. (2013): *Fekete bárány, fehér holló*. Magyar Hírek, Budapest.
- Walgrave, S.–De Swert, K. (2004): *The Making of the (Issues of the) Vlaams Blok*. Political Communication 21 (4).
- Werts, H.–Scheepers, P.–Lubbers, M. (2013): *Euro-scepticism and radical right-wing voting in Europe, 2002–2008: Social cleavages, socio-political attitudes and contextual characteristics determining voting for the radical right*. European Union Politics, 2013, 14: 183.
- Williams, M. H. (2010): *Can Leopards Change Their Spots? Between Xenophobia and Trans-ethnic Populism among West European Far Right Parties*. Nationalism and Ethnic Politics, 16.
- Williams, M. H. (2006): *The Impact of Radical Right-Wing Parties in West European Democracies*. Palgrave Macmillan, New York.
- Zaller, J. (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Zaller, J.–Feldman, S. (1992): *A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preferences*. American Journal of Political Science, 32 (3).
- Zaslove, A. (2004a): *Closing the door? The ideology and impact of radical right populism on immigration policy in Austria and Italy*. Journal of Political Ideologies, 9 (1).
- Zaslove, A. (2009) *The Populist Radical Right: Ideology, Party Families and Core Principles*. Political Studies Review, 7 (3).
- Zolnay, J. (2013): *Abusive Language and Discriminatory Measures in Hungarian Local Policy*. In.: Stewart, M. (ed.): *The Gipsy 'Menace'. Populism and the New Anti-Gipsy Politics*, Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), London.

PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK

ANGOL NYELVŰ PUBLIKÁCIÓK:

Enyedi, Zs.–Róna, D. (2016): *Forthcoming: Governmental and oppositional populism: competition and division of labor*. In.: Wolinetz, S.–Zaslove, A. (2016): *Populist Parties and their Impact on Parties and Party Systems*. ECPR Press. http://press.ecpr.eu/book_details.asp?bookTitleID=398

Hann, E.–Róna, D. (2016): *Anti-Semitism in Contemporary Hungarian Society*, 2015. http://tev.hu/wp-content/uploads/2014/04/Median_kutat%C3%A1s_2016_EN.pdf

Hann, E.–Róna, D. (2015): *Anti-Semitism in Contemporary Hungarian Society*, 2014. http://tev.hu/wp-content/uploads/2014/04/Median_TEV_2014_eng.pdf

Szabó, A. –Kovács, T. –Oross, D. –Róna, D. (2015): *Exit, Voice, Loyalty and Neglect: Political attitudes of Hungarian university and college students*. Active Youth in Hungary Research Group. Publisher: Heinrich Böll Stiftung: Prague. https://cz.boell.org/sites/default/files/active_youth_web.pdf

Szabó, A.–Keil, A.–Oross, D.–Róna, D. (2013): *Political Orientations, Values and Activities of Hungarian University and College Students*. Active Youth in Hungary Research Group. Publisher: Heinrich Böll Stiftung: Prague. http://www.boell.de/sites/default/files/political_orientations_final.pdf

Bíró Nagy, A. –Róna, D. (2013): *Rational Radicalism. Jobbik's Road to the Hungarian Parliament*. In.: Meseznikov, G.–Gyárfás, O.–Butorova, Z. (szerk.): *Alternative Politics? The Rise of New Parties in Central Europe*, 149-185. Institute for Public Affairs, Bratislava.

Szabó, A.–Keil, A.–Oross, D.–Róna, D. (2013): *Political Orientations, Values and Activities of Hungarian University and College Students*. Active Youth in Hungary Research Group. Publisher: Heinrich Böll Stiftung: Prague. http://www.boell.de/sites/default/files/political_orientations_final.pdf

Karácsony, G. –Róna, D. (2011): *The Secret of Jobbik (Hungarian Extreme Right Party)*. *Journal of East-European and Asian Studies*, vol 2, no 1, February 2011, 61-92.

MAGYAR NYELVŰ KÖNYVFEJEZETEK:

Róna, D. –Molnár, Cs. (2016, Megjelenés alatt): *Radikális változás? A Jobbik mérséklődése*. In.: Szabó Andrea–Boda Zsolt (szerk.) *Trendek a magyar politikában 2*.

Hann, E.–Róna, D. (2015): *Antiszemita előítéletesség a magyar társadalomban*, 2014.
http://tev.hu/wp-content/uploads/2014/04/Median_TEV_antiszemizmus-tanulma%CC%81ny_2014_HU.pdf

Róna, D. –Reich, J. (2013): „Nemzetiek”, cigányokkal szemben rendpártiak, demokráciából ki-ábrándultak, első generációs értelmiségiek, közösségre vágnak. *A Jobbik egyetemista-főiskolás támogatói*. In.: Szabó, A. (szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók*, 2013. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében II. 151-172. Szeged: Belvedere.

Róna, D. –Sörös, A. (2012): *A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok körében?* In.: Szabó, A. (szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók*, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I. 113-157. Szeged: Belvedere.

Bíró Nagy, A. –Dúró, J.–Hajdú, A. –Róna, D. (2011): *Nemzet és radikalizmus* (bevezető tanulmány). In.: Láncki, A. (szerk.) *Nemzet és radikalizmus*. Budapest: Századvég, 7-34.

Bíró Nagy, A.–Róna, D. (2011): *Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a parlamentbe, 2003-2010*. In.: Láncki, A. (szerk.) *Nemzet és radikalizmus*. Budapest: Századvég, 242-283.

FOLYÓIRATCIKKEK:

Róna, D. –Sós, I. (2011): *A térmodellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson*. *Politikatudományi Szemle* 2011/4, 22. szám, 113–140.

Karácsony, G.–Róna, D. (2010): *A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól*. *Politikatudományi Szemle* 19. szám, 94–123.

Róna, D. (2008): *A törésvonal fogalma a politikatudományban*. *Politikatudományi Szemle*, 17. szám, 121-144.

